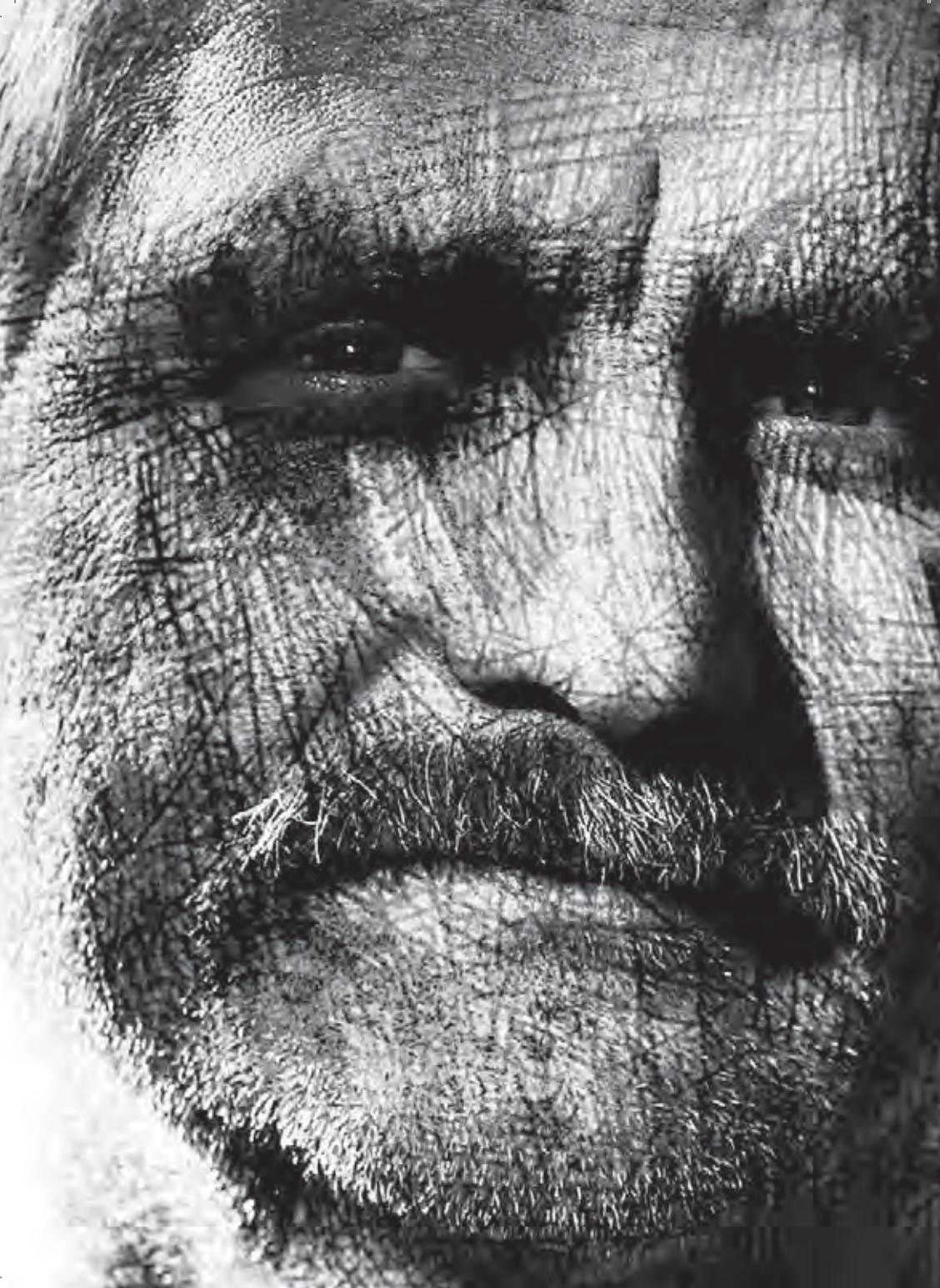
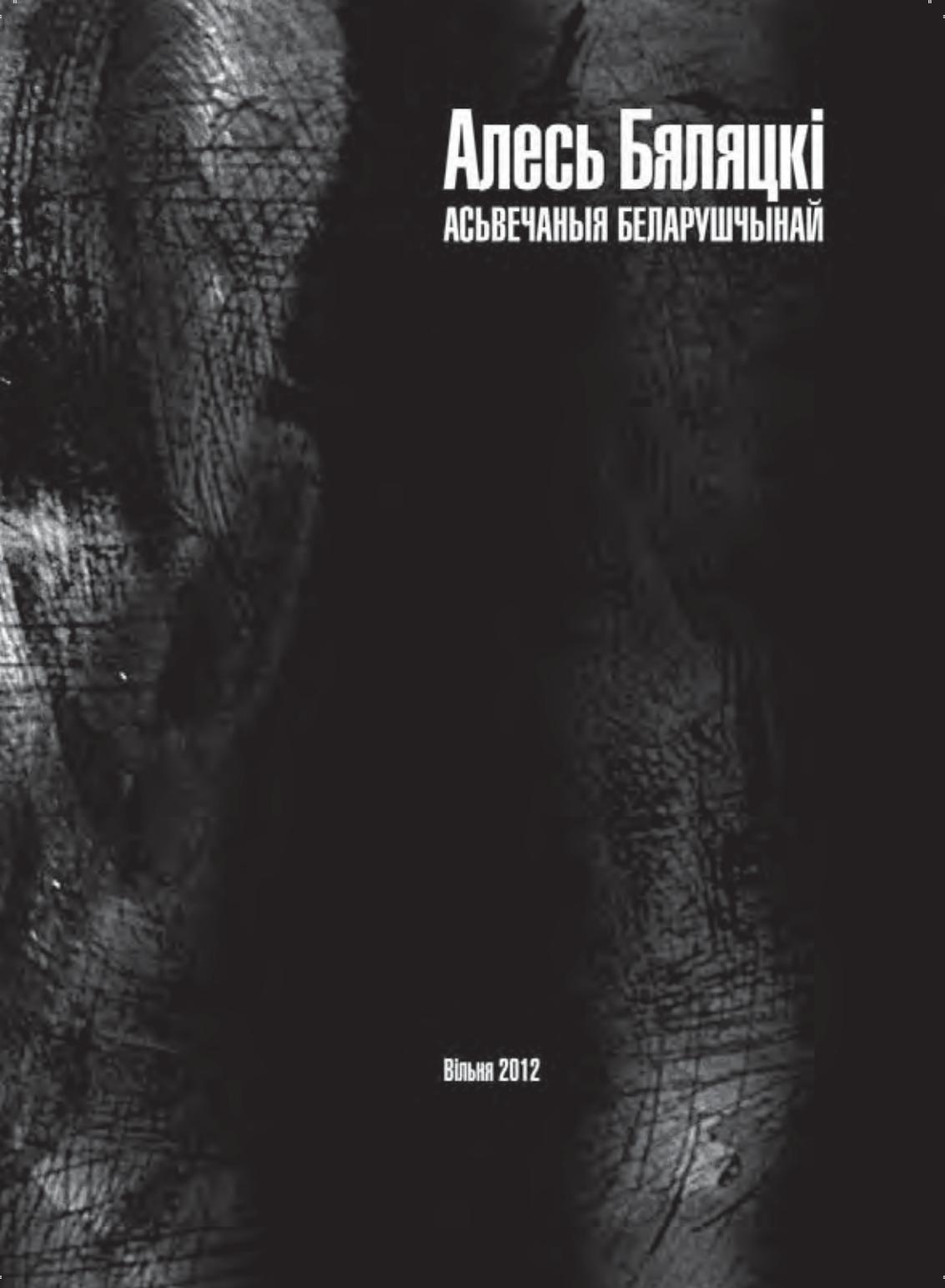

Алесь Бяляцкі

Асьвечаныя беларушчынай

Вільня
2012

Алесь Бяляцкі

АСЬВЕЧАНЫЯ БЕЛАРУШЧЫНАЙ

Вільня 2012

Укладальнік Паліна Съцепаненка
Мастак Уладзімір Вішнеўскі
Вёрстка Віктар Корзун
Карэктар Алена Сяргейчык

© Алесь Бяляцкі, 2012
© Уладзімір Вішнеўскі, *вокладка*, 2012

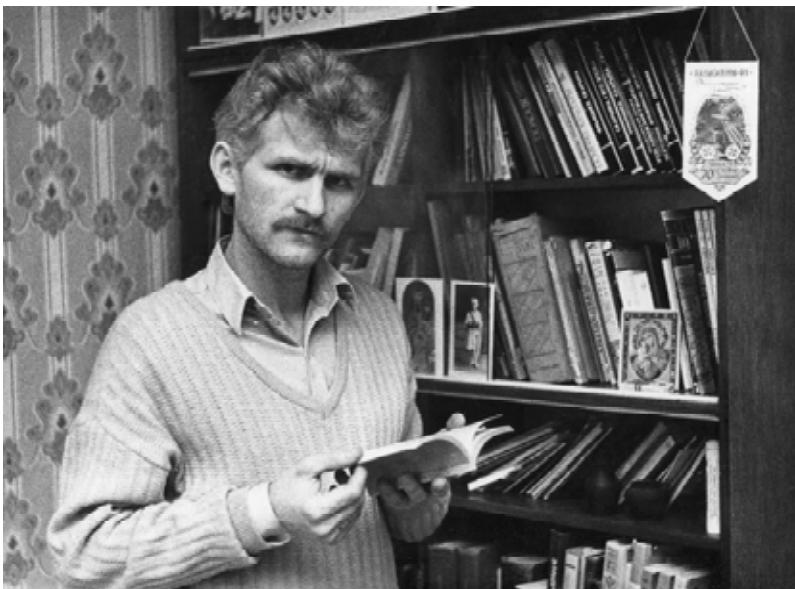
Іншадумства ў літаратуры

Гэтую кнігу Алесь Бяляцкі планаваў выдаць да свайго 50-годзьдзя. У 2011 годзе ён пачаў зьбіраць тэксты, якія пісаў, пачынаючы з 80-х гадоў XX стагодзьдзя, — тэксты па гісторыі беларускай літаратуры, крытыка, успаміны пра беларускіх пісьменнікаў, эсэ (да гэтага ў Алеся Бяляцкага ўжо выходзілі кнігі — манографія «Літаратура і нацыя» (1991) і кніга нарысаў і эсэ «Прабежкі па беразе Жэнеўскага возера» (2006).

Праца па ўкладаньні кнігі была распачатая, але не завершаная, бо 4 жніўня 2011 года Алесь Бяляцкі быў арыштаваны, яго абвінавацілі ў зьдзяйсненні крымінальнага злачынства, прадугледжанага часткай 2 артыкула 243 Крымінальнага кодэкса.

На жаль, у Беларусі няма ні незалежнага съледства, ні незалежнай прокуратуры, ні, тым больш, незалежнага суда — суд ператварыўся ў палітычную расправу над беларускім праваабаронцам і літаратуразнаўцам. Яго прызналі вінаватым у нясплаце падаткаў. Праваабаронца сваёй віны не прызнаў і заяўліў, што ўсе гроши, атрыманыя на ягоныя рахункі, ішлі на праваабарончую дзейнасць. Алесь Бяляцкі асуджаны на чатыры з паловай гады зняволення.

У апошнім слове на судзе 23 лістапада 2011 года Алесь сказаў: «Праваабарончай дзейнасцю, і ўвогуле грамадскай дзейнасцю, я займаўся практична ўсё маё жыцьцё, у гэтым годзе — ужо 30 гадоў. І перыяд, калі я адчуваў сябе больш-менш спакойна і свабодна — гэта з 1991 па 1995 год. Я не шкадую ні пра адзін свой крок, зроблены за гэтыя 30 гадоў у плане абароны дэмакратыі, правоў чалавека ў Беларусі. Я гэта рабіў съядома» (паводле дыктафоннага запісу з судовага паседжання 23 лістапада 2011 года).

Алесь Бяляцкі, дырэктар Літаратурнага музея Максіма Багдановіча

У жніўні 2011 года Алесь Бяляцкі апынуўся за кратамі ў сумназнакамітym Пішчалаўскім замку. У гэтым турэмным комплексе яшчэ ў XIX — пачатку XX стагодзьдзя і ў 30-я гады XX стагодзьдзя ўтрымліваліся беларускія літаратары, сярод якіх — Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Карусь Каганец, Алесь Гарун, Якуб Колас. Алесь Бяляцкі стаў адным з іх — літаратараву-вязняй.

Менавіта ў Пішчалаўскім замку Алесь працягнуў працу над незавершанай кнігай, а пасля і ў іншых турмах — у СІЗА ў Жодзіне і ў калоніі ў Бабруйску.

Ва ўкладаньні кнігі аўтару дапамагалі сябры і калегі, якія засталіся на волі.

Яшчэ ў маладыя гады Алесь Бяляцкі шмат пісаў пра творчасць пісьменьнікаў, якія былі рэпрэсаваныя і зьняволеныя, дас্তкедаваў творчасць Францішка Аляхновіча, пісьменьніка, які першым распавёў усюму съвету праўду пра савецкія канцлагеры ў дакументальнай аповесці «У капцюрох ГПУ» (1934). У прадмове да перавыданьня кнігі Аляхновіча «У капцюрох ГПУ» Бяляцкі напісаў: «Цяжка назваць каго-небудзь зь бе-

ларускай інтэлігэнцыі першай паловы XX стагодзьдзя, хто не паспытаў бы турэмнай баланды. Частка беларускай літаратуры створаная ў турмах» (Францішак Аляхновіч. У капцюрох ГПУ. Мн., 1994. С. 6).

Алесь і сам ведаў, што можа трапіць за краты, — за абарону грамадскіх інтарэсаў. Зрэшты, ён усьведамляў гэта яшчэ з 1983 года, калі пачаў прымчаць удзел у дзеянасці моладзевых суполак, якія ставілі сабе за мэту Незалежнасць Беларусі.

Літаратуразнаўства і грамадская дзеянасць у Алеся Бяляцкага былі непарыўна звязаны і разам складалі сэнс яго жыцця. Пачалося ўсё яшчэ ў Гомельскім універсітэце, дзе Алесь вучыўся. Мая мама, Ірына Бязручка, у той час выкладчыца Гомельскага ўніверсітэта, згадвае: «Я добра памятаю Алеся ў 80-я гады ў калідорах гісторыка-філалагічнага факультета — юнацкая рамантычная постаць. Ён уразу мяне сваёй прыгожай беларускай мовай, надзвычайнімі ведамі беларускай гісторыі і літаратуры. Памятаю яго і зь вершамі Алеся Разанава, якія ён любіў і папулярызаваў».

Падчас вучобы ва ўніверсітэце Алесь не толькі захапляецца паэзіяй «чыстая красы», але і далучаецца да антыкамуністычнага руху, да дзеянасці нелегальных і паўлегальных нефармальных моладзевых організацый 80-х гадоў, якія, па сутнасці, заклалі падмурак для фармавання структур грамадзянскай супольнасці ў сучаснай Беларусі. Цалкам лагічна, што тэрмін «civil Society» перакладаецца на беларускую мову як «грамадзянская супольнасць», а слова «супольнасць» зьяўляецца аднакарэнным са словам «суполка» — так называліся нефармальныя арганізацыі 80-х гадоў, якія зьявіліся папярэднікамі сучасных няўрадавых арганізацый.

«Сітуацыя ў Беларусі, калі ўзяць шырэй, была цікавая, — узгадваў Алесь Бяляцкі пра сваё далучэнне да тагачаснага грамадскага руху, — бо гэта быў 1983 год, год тэрору, калі разгромілі ўвесь дысідэнцкі рух у РССР. Улады дазвалялі ім дзеянаць у 1981 годзе, 1982 годзе, а ў 1983-м усё фактычна было спынена. Частка людзей была выслана з Савецкага Саюза, частка зьняволена. Быў разгромлены Украінскі нацыянальны рух. А ў нас тым часам пайшла нейкая хвала. Улады не прасачылі, што гэта ўсё аднаго разыліву — «з адной бочкі віно», што разылівалася і на Украіне і ў Літве. Бо калі б у 1983-м правялі шэраг рэпрэсій... Тады нават не трэба было саджаць шмат людзей. Досыць было проста нейтралізаваць. Набор метадаў быў шырокі — да прыкладу, выгнаць з ВНУ. А на той час пасыля гэтага ты не мог бы знайсці нідзе нармальную працу. Вымушаны быў пераходзіць на становішча качагара — нефармала поўнага. Але ў Беларусі рэпрэсіі да пэўнага часу не было, і гэта съведчыць пра тое, што мы будавалі працу досыць разумна. Бо складець студэнтаў за тое, што

яны съпяваша ў песьні, — гэта не ўваходзіла ні ў якія рамкі. Мы правільна пабудавалі сваю працу, зыходзячы з той сітуацыі, якая была. Не пайшлі на адзіночныя акты — альбо вывешваньне сцягоў, альбо вывешваньне плакатаў, правядзеньне дэмманстрацыі у дзень правоў чалавека. Асноўную актыўнасць мы скіравалі на працу ў гэтых паўлегальных арганізацыях. І гэта было вельмі важна, асабліва ў тыя часы, калі было бачна, што Савецкі Саюз хутка лясьнен. Нацыянальныя свабоды мы ўспрымалі ў звязку з дэмакратычнымі свабодамі. Мы бачылі незалежную Беларусь, але таксама і дэмакратычныя свабоды — свабоду слова і сходаў, сацыяльную абароненасць беларускіх грамадзянаў».

Алесь з сябрамі адпраўляліся ў вандроўкі, каб пагутарыць са сваімі папярэднікамі — грамадскімі дзеячамі і літаратарамі, якія ў савецкі час пакутавалі за перакананыні, былі рэпрэсаваныя, вярнуўшыся з лагераў, актыўнай дзеянасцю не займаліся, але тым не менш ахвотна сустракаліся з моладзьдзю. Маладыя беларускія літаратары напрыканцы XX стагоддзя адчувалі сувязь са сваімі папярэднікамі — загінулымі ў савецкіх лагерах, расстрялянымі, рэпрэсаванымі — паэтамі, пісьменнікамі, грамадскімі дзеячамі. І як вынік адчуваўнія такой еднасці — першы масавы мітынг у Беларусі (і адзін з самых масавых мітынгаў на прасторы тагачаснага СССР) адбыўся менавіта ў дзень памінальня продкаў «Дзяды» — 30 кастрычніка 1988 года.

На той час Алесь Бяляцкі зьяўляўся старшынёй Таварыства маладых літаратараў «Тутэйшыя» — моладзевай «нефармальнай» арганізацыі маладых пісьменнікаў, якая дзейнічала ў 1986—1989 гадах. Менавіта ад Таварыства маладых літаратараў «Тутэйшыя» была пададзеная заяўка на правядзеньне «Дзядоў-88». Гэта быў адзін зь першых масавых мітынгаў мірнага пратэсту на савецкай прасторы. На гэтым мітынгу Алесь зьяўляўся адным з арганізатораў і ўпершыню быў затрыманы супрацоўнікамі міліцыі. У той жа дзень Алесь зрабіў падрабязнае апісанье гэтага дня — 30 кастрычніка 1988 года — і свайго затрымання (гэта можна лічыць правобразам будучых «Аглядадў-хронік парушэнняў правоў чалавека ў Беларусі»: «Я рвануўся, але яны ўтрымлівалі мяне, ды і не ўцячш, бо вялі пасярэдзіне Калінousкага, увесь народ стаяў па бакох і глядзеў. З вачэй цяклі сълёзы, і з носа таксама. Нейкі новы міліцыянт заламаў мне руку. Я ўбачыў разгублены твар Клімковіча з кветкамі ў рукох. Мяне папёрлі да «газіка» празь Ленінскі прашпект. Там ля яго стаялі Някляеў са Станютам. (...) Я паспрабаваў пасыміхнуцца. Вось была, мусіць, карціна — мокры твар і скрыўленая пахмылка. Потым мы разъвярнуліся і прыехалі на старое мейсца — яшчэ ж адное мейсца заставалася вольным. Тут мяне ўбачылі філфакоўкі, пазналі і непрыкметна паляпалі па шкле да-

лонямі. Мяне гэта вельмі падтрымлівала. (...) У мігіцыі Першамайскага раёна ён, злы на мяне, напісаў пратакол, у якім съцьвярджаў, што я выкрываў антысавецкія лёзунгі. Калі старлей (старшы лейтэнант) даведаўся, каго я прадстаўляю (Таварыства маладых літаратараў, асьпірант), пратакол быў перапісаны, і зноў за подпісам съведкаў. Вось так рэчы! Скончылася тым, што мой інтэлігентны выгляд і спакойная размова з судзьдзёю абышлася толькі ў 200 р. Хаця маглі як арганізатару ўляпіць і 15 сутак».

У апошні год існаванья ССР Алеś Бяляцкі разважае пра іншадумства ў літаратуры: «Ідэалагічная вайна на Беларусі палымнене ўжо не першы год. Рука, якая чэпка ляжала на глотцы іншадумства, аслабла, і рэдкія раней “дыверсійныя акты” ў нашай паэзіі, накшталт замаскіраванага У. Караткевічам бел-чырвона-белага съцяга ў радках: “У крыўі краіны нашай бель”, ці то коњынка-Пагоні, якая ў Алега Мінкіна ляціць па вулках сучаснага Палацца, зъмяніліся на шырокую, незацугляную і, аднак, моцна спалітызаваную плынь. Зноўку ўзыяцеў увышкі прыхаваны на паўстагодзьдзя бел-чырвона-белы съцяг, зноўку загрукатаў пошчак крыўской Пагоні...» (з артыкула «Зыніаванастьць» // Беларусь. 1991. № 5).

З 1989 па 1998 год Алеś Бяляцкі працуе дырэкторам Літаратурнага музея Максіма Багдановіча ў Менску. Тут ён мае магчымасць выявіць сваю незвычайную стваральную энергию. Калі мы працавалі ў музеі Максіма Багдановіча, ён імкнуўся не толькі захоўваць мінулае, спадчыну, але і ствараць новае. Пад кіраўніцтвам Алеśя музейныя супрацоўнікі саджали ў вёсцы Ракуцёўшчына лес, які быў высечаны немцамі падчас Другой сусветнай вайны. Паўставалі новая філія музея — у Яраслаўлі, у Менску («Беларуская хатка»), у Ракуцёўшчыне (сядзіба Лычкоўскіх). Калі Алеś Бяляцкі быў дэпутатам гарсавета, ён займаўся перайменаваньнем вуліц. І вуліца Максіма Багдановіча ў Менску ёсьць дзякуючы намаганням Алеśя Бяляцкага.

«Лёс нацыянальнай культуры на паваротах гісторыі» — такую канферэнцыю мы правялі ў музеі Багдановіча ў сінэжні 1993 года, назва аказалася прарочай, бо ў наступным годзе краіну чакаў круты «паварот гісторыі», пры якім «лёс нацыянальнай гісторыі» аказаўся трагічным. У Беларусі ўсталяваўся аўтарытарны рэжым, адбылася рэстаўрацыя рэштакаў савецкай ідэалогіі (якія старанна кансервуюцца і хаваюцца да гэтага часу), у краіне пачаліся масавыя рэпрэсіі... У Беларусі з'явіліся палітычныя, права якіх Алеś Бяляцкі абараняў зь вясны 1996 года, а ў жніўні 2011 года сам стаў палітычнаволеным. «Адносіны ўладаў да праваабаронцаў — гэта лакмусавая паперка, па якой можна даволі дакладна вызначыць узровень дэмакратычнасці грамадства», — сказаў Алеś падчас суда.

«Як напісана ў Бібліі, запаліўши сьвечку, не хаваюць яе ў шуфляду, — гаворыць пісьменнік і праваабаронца Віктар Сазонаў. — Запаленую сьвечку ставяць на высокое месца, каб агонь ад гэтай сьвечкі быў бачны. Дзейнасць Алеся Бяляцкага зьяўляецца такой сьвечкай. Ён ставіць яе на самае высокое месца, каб агонь гэтай сьвечкі, агонь гэтай прауды, справядлівасці, абароны, салідарнасці быў бачны ўсім людзям, хто гэта хоча бачыць і дзейнічаць разам, хто хоча быць ягоным паплечнікам. Алеся Бяляцкі вось такі чалавек — мужны, нацыянальна съядомы беларус, які змагаецца за Беларусь — незалежную прававую краіну, у якой будзе справядлівасць і будзе дзейнічаць права».

Кніга, падрыхтаваная за кратамі, знаёміць чытача з Алеsem Бяляцкім — удумлівым гісторыкам літаратуры, схільным да псіхалагічных рэканструкцый, тонкім літаратурным крытыкам і эсэістам, які здолеў працягнуць сваю літаратуразнаўчую дзейнасць нават у нечалавечых умовах, што створаныя ў беларускіх турмах.

*Паліна Сыцепаненка,
верасень 2012 года*

Алесь Бяляцкі — беларускі літаратуразнаўца, грамадскі і культурны дзеяч, віцэ-прэзідэнт FIDH, кіраўнік праваабарончага цэнтра «Вясна».

Алесь Бяляцкі нарадзіўся 25 верасьня 1962 года ў мястэчку Вяртсіля Сартавальскага раёна Карэліі, куды ягоныя бацькі выехалі зь Беларусі на заробкі. У 1964 годзе бацька Віктар Усьцінавіч і маці Ніна Аляксандраўна вярнуліся ў Беларусь. Месцам жыхарства сям'я абрала малады горад Светлагорск.

У 1979 годзе Алесь Бяляцкі паступіў на гісторыка-філалагічны факультэт Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта, дзе распачаў літаратуразнаўчу і грамадскую дзеянасць. У 1984 годзе атрымаў дыплом выкладчыка філалогіі. Перад паступленнем у асыпрантуру Інстытута літаратуры Акадэміі навук БССР працаваў настаўнікам у Лельчицкім раёне Гомельскай вобласці.

У 1984 годзе Аляксандра Бяляцкага прызвалі ў Савецкую Армію. Служыў пад Свярдлоўскам механікам-вадзіцелем браніраванага цягача ў артылерыйскім зынішчальнym супрацьтанковым батальёне.

Пасля вяртання з войска працягваў вучобу ў асыпрантуры, займаўся навуковай, літаратурнай і грамадской дзеянасцю. У 1986 годзе А. Бяляцкі быў адным са стваральнікамі Таварыства маладых літаратараў «Тутэйшыя», потым быў абраны старшынёй гэтай арганізацыі (1986–1989).

У 1988 годзе выступіў адным з заснавальнікаў таварыства «Мартыралог Беларусі», быў сябрам Арганізацыі

камітэта Беларускага народнага фронту «Адраджэнъне», сакратар Управы (1996–1999), намеснік старшыні (1999–2001) БНФ «Адраджэнъне», зьяўляўся заяўляльнікам адной зь першых масавых акцый «Дзяды». У 1990 годзе выступіў адным з арганізатораў Беларускай каталіцкай грамады.

Асьпірантуру Інстытута літаратуры Акадэміі навук БССР скончыў вясной 1989 года, ад абароны кандыдацкай дысертацыі адмовіўся. На яе аснове ў 1991 годзе выдаў кнігу-манаграфію «Літаратура і нацыя».

Непрацяглы час працаўаў малодшым навуковым супрацоўнікам Музея гісторыі беларускай літаратуры. У выніку конкурсу ў 1989 годзе быў абраны дырэктарам Літаратурнага музея Максіма Багдановіча. На гэтай пасадзе працаўаў да 1998 года. Пад яго кіраўніцтвам была завершана падрыхтоўка экспазіцыі «Беларускай хаткі» і цэнтральнага Літаратурнага музея М. Багдановіча ў Менску. Прымаў актыўны ўдзел у мерапрыемствах, прысьвечаных 100-годзьдзю з дня нараджэння Багдановіча, якія праводзіліся ў Беларусі, а таксама ва Украіне і ў Расеі. Пад яго кіраўніцтвам у першай палове 1990-х гадоў праводзілася будаўніцтва і адбылося адкрыццё філіяла музея ў вёсцы Ракуцёўшчына Маладзечанскага раёна Менскай вобласці і музея М. Багдановіча ў Яраслаўлі. Ініцыятар выдання архіўных зборнікаў, прысьвечаных публікацыі матэрыялаў пра жыцьцё Багдановіча, яго родных і знаёмых, выдання ўспамінаў бацькі паэта А. Я. Багдановіча. У 1991–1995 гадах Бяляцкі зьяўляўся дэпутатам Менскага гарадскога Савета дэпутатаў.

Алесь Бяляцкі зьяўляецца дзейным сябрам творчых саюзаў: Саюз беларускіх пісьменнікаў (1995), Беларускі ПЭН-цэнтр, Беларуская асацыяцыя журналістаў.

Мужная і пасълядоўная пазіцыя Алеся Бяляцкага па адстойванні правоў чалавека ў Беларусі і ва ўсім сьвеце адзначалася многімі міжнароднымі ўзнагародамі. Алесь Бяляцкі тройчы вылучаўся на Нобелеўскую прэмію міру: у 2006, 2007, 2012 гадах.

ПРА БЕЛАРУСКУЮ «ТУРЭМНУЮ» ЛІТАРАТУРУ

Ліст першы

З надзвычай вялікай цікавасцю прачытаў зграбна аздоблены і дыхтоўна выдадзены зборнічак Уладзіміра Някляева «Лісты да Волі». Ён даслаў яго мне ў Жодзінскую турму. Гэтая кніжачка выклікала ў мяне шэраг раздумаў, успамінаў і асацыяцыяў, якімі хачу падзяліцца. А эпіграфам можна паставіць съцвярджэнне Уладзіміра Някляева з прадмовы-эсэ да зборніка: «Не ведаю, ці можа зразумець гэта той, хто не мае турэмнага досьведу». Сапраўды так. Ніхто не можа зразумець вязння лепш за іншага вязння. Здавалася б, неістотны і часам незразумелыя для шараговага чытача дэталі маюць вялікае значэнне і сэнс для аўтара, і чалавек яго можа зразумець толькі той, хто сам на сваёй скуры і ва ўласнай галаве адчуваў гэта. Што значаць для чытача такія вобразы і гукі, як ляскат «кармушкі», скрыгат ключа ў замку «тармазоў» камерных дзывярэй, віск-скрып кратай, якія перагароджваюць калідор-«прадол»? Мастацкі вобраз? Застрашлівыя дэталі невядомага турэмнага съвету? Гэта, мабыць, можна ўявіць сабе, ды нельга адчуць. Усе вязні, незалежна

Уладзімір Някляеў

ад іх узаемных стасункаў і прыхільнасьцяў, да канца жыцьця аб'яднаныя гэтымі ведамі і вопытам існаванья і назапашаных пачуццяў, якія ім дала турма.

Кажуць, там, на волі, былія зняволенія адразу пазнаюць ранейшых сядзельцаў: па паходцы, па манеры трymацца і рэагаваць на розныя рухі і гукі, па манеры размаўляць, не дагаворваючы, скупа цэдзячы словы, па тоне і інтанацыі ў голасе. Не ведаю яшчэ, мабыць, так яно і ёсьць.

Я ўжо пару гадоў таму пісаў пра тое, што беларускія тэксты, і найперш вершы, напісаныя ў турме, на зоне, у лагерах, на высылцы, пасля іх, паводле перажытага, маюць даўнюю і багатую гісторыю. Я нават бяру пад увагу вымушаную эміграцыю, якая шмат кім з творцаў успрымалася не менш трагічна за зняволеныне. Адзіны верш Кастуся Каліноўскага, які дайшоў да нас, напісаны ў турэмных кляшторных мурах Вільні. Эсэ Ядвігіна Ш., адзін зь першых празаічных тэкстаў новай беларускай літаратуры, напісаны ім паводле

затрыманьня ў выніку студэнцкіх хваляваньняў у Маскве. Затым, як адлітыя зь сібірскага золата, зьявіліся вершы Алеся Гаруна, створаныя ім на капальнях у Бадайбо. Урэшце, ма-гутны падмурак нашай літаратуры — паэма, напоўненая ту-гой па свабодзе і любою да Радзімы, «Новая зямля» Якуба Коласа — была задуманая, вымарылася і пачала стварацца ў Пішчалаўскім замку, дзе месціцца сёньня СІЗА на Валадар-скага ў Менску. Затым былі сенсацыйныя на той час салавец-кія ўспаміны Францішка Аляхновіча «У капцюрох ГПУ». І цэлы пласт беларускай моладзевай паэзіі 20–30-х гадоў на чале з найбуйнейшым прадстаўніком Максімам Танкам, вер-шы якога ствараліся за кратамі віленскіх Лукішак. І туж-лівыя вершы Сяргея Новіка-Пеюна, ягоныя знакамітныя «Зо-рачкі», і лаканічная геніяльная проза Максіма Гарэцкага, створаная ў безнадзейнай высылцы, удалечыні ад Беларусі. І зборнічак вершаў Тодара Лебяды, які рыхтаваўся да выпус-ку ў акупаваным Менску, пра сібірскія лагеры, дзе «пад кож-наю шпалаю ляжыць беларус». А затым, пасъля вайны, гу-лагаўскія лірычныя вершы Лявона Случаніна і лагерная вер-шаваная перапіска паміж Ларысай Геніюш і Васілём Супру-ном, якую з захапленнем чыталі беларускі і беларусы з мужчынскіх і жаночых зонаў. Так, у ГУЛАГу, на абортач-най паперы быў створаны пераклад «Пана Тадэвуша» Адама Міцкевіча — ён належыць Пятру Бітэлю, праваслаўнаму съвя-тару і настаўніку, які сядзеў быў пасъля вайны за Сталіным. А за 20 гадоў перад гэтым таксама «Пана Тадэвуша», гэтую паэтычную энцыклапедыю беларускага старасьвецкага шляхецкага жыцьця, на беларускую мову ў Лукішках у Вільні пераклаў зняволены Браніслаў Тарашкевіч. А яшчэ пасъля былі лагерныя ўспаміны пісьменнікаў-вязьняў Яўгена Калубовіча, Барыса Мікуліча, Вінцука Адважна-га, Ларысы Геніюш, Сяргея Грахоўскага ды іншых. І гэта сапраўды мастацкая літаратура высокага маральнага і літа-ратурнага кшталту. У ёй сапраўдныя трагічныя шляхі беларускага народа і лепшых яго прадстаўнікоў — пісьмен-нікаў.

І вось прыйшла новая эпоха незалежнай беларускай дзяржавы, дзе парадаксальным чынам адрадзілася трагічна традыцыя турэмнага твораскладаньня. Першай тут варта назваць кніжку Славаміра Адамовіча «Турэмны дзёньнік», якая зьявілася ў выніку турэмнага зняволення за напісанье вершика ў 1996 годзе. Затым было некалькі зборнікаў успамінаў вязненя і зусім нядаўнє апавяданьне ў «Дзеяслове» Алеся Кіркевіча. Таму кніжка Уладзіміра Някляева «Лісты да Волі» бачыцца мне лагічным працягам гэтай магутнай «турэмнай» плыні беларускай літаратуры, створанай дзясяткамі зэкаўлітаратару, якая амаль не перапынялася ў апошнія 150 гадоў.

13 чэрвеня 2012 года, Бабруйск.

Ліст другі

У папярэднім лісьце пералічваюцца беларускія пісменнікі-зэкі і творы «турэмнай» тэматыкі ў мінулым. Вядома ж, я мусіў згадаць і кніжку мініяцюраў-эсэ Паўла Севярынца, напісаную ім падчас адбываньня «хіміі». У гэтай кнігцы Павал выступае ўжо як цалкам сфармаваны літаратар са сваім адметным стылем і арыгінальным бачаньнем съвету.

Але вяртаюся да дасланай мне кнігі паэзіі Уладзіміра Някляева «Лісты да Волі». Кніжка аказалася для мяне вельмі цікавай зь некалькіх прычынаў. Першая зь іх, і самая істотная, — гэта тое, што я вельмі высока ценю паэзію Уладзіміра Някляева, як, урэшце, і прозу. Паэт пачаў пісаць і прафесійна выкшталтоўвацца яшчэ за Саюзам. І тады пісалася ім шмат чаго, былі і прахадныя «надзённыя» вершы, ён быў нават напісаў паэму пра БАМ. Думаю, што моладзі сёньня гэтая абрэвіятура мала пра што гаворыць. А гэта была такая ўсесаюзная камсамольская будоўля чыгункі — Байкала-Амурская магістралі, на якую пасыпалі энтузіястаў-камсамольцаў і зэкаў. Пра першых пісалі паэмы, пра другіх — маўчалі.

Але пераважная большасць вершаў Уладзіміра Някляева былі яркімі і таленавітымі. Ён умеў іх чытаць-прамаўляць у розных аўдыторыях. Слухалі яго і шматтысячныя залы камсамольскіх звяздаў, слухалі і мы, студэнты філфака ў Гомельскім універсітэце. Мянэ ўразіла моцная энергетыка, якая струменілася ад яго, уменьне апанаваць залаю, захапіць слухачоў і рытмікаю вершаў, і логікаю паэтычнага мысленія. Уладзімір Някляеў валодаў чарамі паэтычнага слова. Штосьці падобнае я назіраў і адчуваў толькі падчас выступаў, якія нагадвалі вершаванае вяшчунства, Анатоля Сыса. Той мог прымусіць сваімі вершамі плакаць усю залу.

Вось жа зь ім, майм сябрам і геніяльным паэтам, Анатолем Сысом, увесну 1984-га мы ездзілі на сустрэчу з Уладзімірам Някляевым у адзін з гомельскіх гатэляў падчас аднаго зъ яго прыездаў-выступаў. Дамаўляўся на сустрэчу Анатоль. Уладзімір Някляеў быў для яго адным з паэтычных настаўнікаў. Вечарамі Сыс цягаў па студэнцкім інтэрнаце зборнічак вершаў Някляева. Здавалася, ён расшрубоўваў ягоныя вершы па радках і словах, цікавіўся-дапытваўся, як гэта ўсё складзена, а потым зьбіраў наноў. У Анатоля Сыса быў ідэальны слых на ману і фальш. Творчасць вершаплётая ён бязылітасна крытыкаваў і адкідаў. Уладзімір Някляеў быў не такім. Ён з Анатолем у той вечар шмат размаўляў пра паэзію. Мы пілі чырвонае сухое віно. Я ж спрабаваў «развярнуць» Уладзіміра Някляева да проблемаў беларушчыны: выхаванье нацыянальнай беларускай съядомасці, стан беларускай школы, культуры. Было відавочна, што тагачасная нацыянальная палітыка камуністашаў вяла да прадуманага зынішчэння і памірання ўсяго беларускага. Я быў апанаваны пашырэннем нацыянальнай ідэі, стварэннем руху супраціву палітыцы дэбеларусізацыі, якую праводзілі ўлады. Наколькі я памятаю, я тады спрабаваў даказаць Уладзіміру Някляеву згубнасць такой палітыкі да беларусаў як асобнага народа. Яшчэ 20 гадоў — і ў яго як у беларускага паэта праста не будзе чытача. Народ будзе чытać Пушкіна і Вазьнясенскага, а не Купалу і Някляева. Размова была доўгаю і

шчыраю. Уладзімір Някляеў не пярэчыў мне, але і не падтрымліваў. Ён шмат распавядаў пра сябе, пра службу ў войску і апраменіваньне, якое там атрымаў, пра вучобу ў Літаратурным інстытуце ў Маскве. На мае ж эскапады ён адказваў, што бачыць сваю місію ў пісаныні якасных вершаў пабеларуску. И ўсё. Мне гэтага было мала. Я жадаў ад яго актыўнай беларуска скіраванай грамадзянскай пазіцыі. И я зноў чапляў-нападаў на яго. Але безвынікова.

Мы вярталіся з гэтай сустрэчы з Анатолем Сысом позна ўначы ў студэнцкі інтэрнат, грамадскі транспарт ужо не хадзіў. Мы ішлі пешкі па асьветленай доўгай Савецкай вуліцы. Было цёпла-цёпла. У мяне былі супярэчлівыя пачуцьці ад гэтай сустрэчы. З аднаго боку, я быў рады і задаволены, бо гэта была сустрэча з сапраўдным мэтрам у паэзіі, зь якім мы вось так проста сядзелі, размаўлялі, спрачаліся, слухалі яго, пілі віно. Зь іншага боку, я быў незадаволены сваёй «агітацыйнай» працай і, адпаведна, аб'ектам маёй агітацыі Уладзімірам Някляевым. Ён не паддаўся. Пераканаць яго больш актыўна дзейнічаць на карысць беларушчыны мне не ўдалося.

У канцы 80-х гадоў Уладзімір Някляеў застаецца ў творчасці, па-за палітыкай. Яго не было ні ў арганізацыйным камітэце Беларускага Народнага Фронту, яго не было чутна і на сходзе творчай інтэлігенцыі і беларускага актыву ў 1988 годзе ў Доме кіно, калі ўтварыўся антысталінскі «Мартыралог Беларусі». Але ўжо ніякія ідэалагічныя каноны не стрымлівалі ягонага таленту. Уся гэтая камсамольская наменклатурнасць абсыпалася зь яго, як старая фальшивая пазалота. Хіба што засталіся сувязі і знаёмствы. И я добра памятаю вочы Уладзіміра Някляева на Дзядах у 1988 годзе, калі мяне, плачучага ад сълезацечнага газу, цягнулі ў міліцэйскі «уазік». Мяне закідвалі ў задні закратаваны адзьдзел — «сабачнік», а ён разам зь пісменнікам і філолагам Аляксандрам Станютам, сынам артысткі Стэфаніі Станюты, стаяў і глядзеў, суперажываў.

14 чэрвеня 2012 года, Бабруйск.

Ліст трэці

Ізноў вяртаюся да Уладзіміра Някляева.

У першай палове 90-х ён быў рэдактарам часопіса «Крыніца». Пра гэты перыяд ягонага жыцьця добра, каб напісаў хтосьці той, хто тады працаваў разам зь ім. А хто ў «Крыніцы» толькі не працаваў. І Павел Якубовіч, і Леанід Галубовіч, і Валянцін Акудовіч, і Уладзімір Арлоў, і Алесь Асташонак, і Алесь Разанаў, і Анатоль Сідарэвіч, і Адам Глёбус. Наколькі гэтая асобы былі неардынарнымі і цікаўнымі — і як потым лёс, выпрабоўваючы і спакушаючы іх, развяждзе ў розныя бакі. Хтосьці зь іх, потым ужо, пазней, атрымае ордэн з рук Лукашэнкі, а хтосьці інкогніта ўцячэ зь Беларусі, будзе зьбіраць пляшкі па съметніках і скончыць жыцьцё самагубствам. Пэўна адно, што часопіс «Крыніца» рэдактарства Уладзіміра Някляева быў адметнаю і вартую зъяваю ў беларускай культурнай і літаратурнай прасторы. Я некалі любіў чытаць гэты часопіс.

У другой палове 90-х гадоў Уладзімір Някляеў быў ва ўладаў па нейкіх прычынах на добрым рахунку. І, мабыць, таму паралельна з рэдактарствам у «Крыніцы» яго прызнацьлі рэдактарам у газету-штотыднёвік беларускіх пісьменнікаў «Літаратура і мастацтва». Падчас ягонага рэдактарства, да ягонага гонару, газета не зъмяніла свой ранейшы нацыянальна-дэмакратычны накірунак і мела прыстойны літаратурна-мастацкі ўзровень. Рэальная газету рабіў намеснік рэдактара Барыс Пятровіч. Рэдактар Уладзімір Някляеў зъяўляўся ў газэце не часта, нічога не навязваў, асабліва не перашкаджаў і спраўна прыкрываў выданье ад злога вока. І некалькі гадоў яму гэта ўдавалася рабіць. Падчас ягонага рэдактарства ў «ЛіМе» выходзіла мая штотыднёвая калонка, у адзін год прысьвечаная бягучым грамадскім і палітычным падзеям, а ў другі — навінкам беларускай літаратуры. І ніводзін з маіх тэкстаў тады не быў адхілены.

Затым пэўны час Уладзімір Някляеў быў у эміграцыі ў Польшчу і Фінляндыі, а калі вярнуўся, як старшыня Беларускага ПЭН-цэнтра браў удзел у заснаваныні Беларускага

Дома правоў чалавека ў Вільні, адным з заснавальнікаў якога быў і Праваабарончы цэнтр «Вясна». Відавочна, што жыцьцё ў Еўропе неяк ачалавечыла, спрасыціла яго, зъмініла ў лепшы бок, яшчэ больш умацавала ягоныя дэмакратычныя погляды. Даволі часта сустракаючыся з Уладзімірам Някляевым па справах Дома правоў чалавека, чытаючы ягоныя новыя вершы і празаічныя тэксты, я заўсёды адчуваў да яго вялікую павагу як да аднаго з найвыдатнейшых беларускіх і еўрапейскіх паэтаў сучаснасці.

Праўда, адкрыю табе адную невялікую таямніцу. У нас, у Беларусі, шмат выдатных паэтаў! Я не могу патлумачыць і зразумець — чаму так. Але іх, арыгінальных, выбітных, віртуозаў беларускага слова, мысляроў, лірыкаў і казнадзеяў, надзіва шмат, як для такой літаратуры, якая існуе на мове, што гібее ў бядотным, крытычным стане. Іх сапраўды шмат, як для народа, інтэлектуальная думка і культура якога выпальвалася на працягу стагодзьдзяў раскаленым жалезам. Я не могу зразумець, адкуль у беларусаў гэтае магутнае і неспыняльнае жаданьне выказацца ў мастацкім слове. Можа, зь ціхмянай паэтычнай сузіральнай натуры беларуса? Ці ж тая ўнутраная інтэлектуальная энергія, якая не можа рэалізавацца ў грамадскім ды палітычным жыцьці, сублімуецца ў творчасці за пісьмовым сталом, у мастацкім асэнсаваныні плыні жыцьця? Іх, беларускіх выдатных творцаў, шмат, як для прафесіяналаў, чыя дзейнасць і занятак не дae дастатковага матэрыяльнага набытку, за які можна было б пражыць. Калі разважаць, сыходзячы зь меркаваньняў здаровага сэнсу і жыцьцёвай логікі, то іх не павінна было б быць! Дык вось жа, у гэтай кагорце выдатных і лепшых адно зь відных цэнтральных і высокіх месцаў займае Уладзімір Някляеў. Я не бяруся ацэньваць ягоныя здольнасці, дасягненіні і пралікі як грамадскага дзеяча і палітыка. Але ў выніку ягонага зняволення і з'явілася гэтая кніжачка «Лісты да Волі» як развіцьцё ягонай літаратурнай творчасці і як працяг «турэмнай» плыні ў беларускай літаратуры.

18 чэрвеня 2012 года, Бабруйск.

Ліст чацвёрты

Кніжачка «Лісты да Волі» Уладзіміра Някляева, хоць і невялікая па памеры і съціслая па зъмесцце, дзеліцца на чатыры лагічныя часткі. Гэта — прадмова, затым 30 вершаў, 20 з якіх былі напісаны ў СІЗА КДБ, так званай «амерыканцы», і апошні, 30-ы — калі паэт знаходзіўся пад хатнім арыштам, паэма «Турма», напісаная ў калядны тыдзень 2010 года таксама ў «амерыканцы», і апошнія слова Уладзіміра Някляева.

Вось жа прадмова паэтычнага зборніка напісаная ў форме эсэ. Яна — важкая і самадастатковая частка кнігі. У беларускай паэзіі вось такія аўтарскія прадмовы да вершаваных зборнікаў — зъява рэдкая. З апошніх кніг можна згадаць «Стрэмку» Сяргея Сыса. Як правіла, у такіх празаічных развагах паэты даюць агульны кантекст, які набліжае чытача да вершаў, дапамагае зразумець атмасферу і нейкія адметныя ўмовы, у якіх вершы былі створаныя. Такую ж ролю выконвае і прадмова Уладзіміра Някляева да свайго зборніка. У ёй паэт лаканічна апісвае ў прозе тое, пра што не скажаў у вершах, перадае свой псіхалагічны стан падчас зъняволення.

Магу пацвердзіць, што пачатак зъняволення ва ўсіх упершыню арыштаваных, мабыць, аднолькавы. Чалавека апаноўваюць мацнейшы стрэс, псіхалагічны шок, зъяўляецца пэўная затарможанасць, часам нелагічныя паводзіны, аслабляюцца напрацаваныя рэфлексы. Узгадайце, калі памятаецце, відэа, якое паказвала БТ пасьля затрымання пасла і міністра Міхаіла Марыніча. Многія тады, паглядзеўшы гэты сюжэт, казалі, што выглядаў ён, як не ў сабе, як пад уздзеяннем наркотыкаў. Насамрэч менавіта псіхалагічны шок, звязаны з арыштам, уводзіць чалавека ў такі неадэхватны стан.

Пасьля арышту яркая і выразная мяжа падзяляе тваё жыццё: тое, што было да арышту, і зусім іншае, што адбываецца з тобой зараз. Галавою ты разумееш, што гэта ўсё па-

сапраўднаму, але ў першыя гадзіны і дні пасъля арышту ты паглядаеш на самога сябе як бы збоку і табе здаецца, што ўсе дзеяньні, размовы, дыялогі падчас вобшуку, допытаў — гэта штосьці ірэальнае, гэта ўсё не з табой. Штосьці падобнае перажыў і я, хоць быў маральна і практычна падрыхтаваны значна лепей, бо не раз арыштоўваўся і сядзеў на «сутках» па адміністратыўных працэсах.

Ва Уладзіміра Някляева было значна горш. Яго арыштоўвалі другі раз у жыцьці і забралі-пацягнулі зъбітага з бальніцы ў невядомасць. Таму шок арышту ўзрастаяў праз страх. А страх яшчэ болей абвастрыў пачуцьці, усялякая логіка — што робіцца і што будзе рабіцца далей — страціла сэнс. Урэшце яго прывозяць у турму КДБ і паведамляюць урэшце, дзе ён. Але ж ці зрабіла гэта палёгку яму, абазнанаму ў трагічнай гісторыі гэтай турмы? У прадмове ён дакументальна, зь лічбамі і датамі напіша: «У так званай “амерыканцы”, унутранай турме КДБ, уnoch з 29 на 30 каstryчніка 1937 года былі забітыя 22 беларускія паэты. У наступную яшчэ чацьвёра. Недзе ў гэтых сутарэннях...»

Шлях на Галгофу ва ўяўленыні паэта працягваецца: «Вядуць сутарэннямі. Канвойныя не ў чорным — у вайсковай форме. Спяняюць. Ставяць тварам да сцяны. На сцяне шчарбіны, нібы съяды куль. Халадзее патыліца». Парадак-салына, але ад съмяротнай невядомасці ратуе паэта камера: «...і дзіверы зачыняюцца. Як толькі яны зачыніліся, страх адпусціціў. Я адчуў сябе абароненым».

Штосьці падобнае адчуваў і я, калі пасъля напруженых дзён у судзе вяртаўся на Валадарку ў сваю 15-ю камеру. Я заходзіў у яе эмацыйна спустошаны, як у свой родны дом. Дзіверы за мною захлопваліся, лязгаў замок, і я, акурат як Уладзімір Някляеў, адчуваў сябе абароненым. Што тычыцца гістарычных успамінаў, то ў мяне яны былі, праўда, не такія трагічныя, як у паэта. Бо тут, на Валадарцы, яшчэ за царом сядзелі Вінцук Дунін-Марцінкевіч, Якуб Колас, Алесь Гарун, Карусь Каганец, праўда, яны выйшлі зь яе муроў жывымі.

Бяспрэчна, сюжэтнай вяршыняю ў эсэ-прадмове зъяўляецца гісторыя аб tym, як Уладзімір Някляеў выносіў з камеры съмецьце. Менавіта так яго называлі ахоўнікі ў Жодзінскім СІЗА, недалюбліваючы слова «мусор». Занёшы съмецьце ў прыбіральню, паэт убачыў там газетны шматок з радком: «Держись, Володя! Твой брат Евгений Евтушенко». Можна ўяўіць, што перажыў у гэтую хвіліну паэт, цалкам адрезаны ў тыя дні-тыдні ад усялякай інфармацыі. Адзін толькі прачытаны газетны радок зь ліста расейскага паэта Яўгена Бўтшэнкі да яго прыводзіць паэта да глыбокіх высноваў: «У людзях нельга вынішчыць чалавечася. Яно незьнішчальнае. Яго не вытравіць, не спаскудзіць ні брудам, ні лайном. З-пад бруду, з-пад лайна яно прарываеца хараством. І калі ў чым-небудзь на зямлі ёсьць паэзія, дык у гэтым». Думка паэта перагукаецца з tym, пра што ў свой час пісаў Максім Багдановіч, захапляючыся хараством лілеяў, якія ўзраслі зь сымардзючай твані балота. Чалавечася ўчынкі, ва ўяўленыні Уладзіміра Някляева, звязаныя з хараством, якое ў сваю чаргу зъяўляецца паэзіяй жыцьця.

І вось прараз тыдзень пасля арышту шок мінае, і тады ў паэта адбываецца выкід унутранай энергіі: «я зноў адчуў неверагодную моц жыцьця, якая вулканічна можа вырвацца з самай, здавалася б, слабой, але яшчэ не сканалай клетачкі». І гэтак жа ж няўстынна, падобна на тыгра ў клетцы, кідаецца, б'еца думка паэта. І ўвесе съпектр ягоных перажываньняў, мараў, расчараavanьняў, уяўленьняў адбываецца ў вершах.

24 чэрвеня 2012 года, Бабруйск.

Ліст пятны

Нядзячая справа — каментаваць вершы такога высокага ўзроўню і кшталту. Мае заўвагі зусім не вартыя саміх вершаў. Але ж я адважваюся на іх, бо ўсё ж сам праходзіў

праз турму і гэтымі каментарамі, можа, заахвочу чытача прачытаць самі вершы. Яны ж — напоўненныя неверагоднай энергіяй, у іх няма ніводнага лішняга слова, літая, віртуозная форма, нязмушаная самабытная думка, цудоўная беларуская мова.

Першы верш у зборніку выглядае як праграмны. Нават не верыцца, што ён быў сапраўды першым вершам, створаным паэтам у турме. У ім паэт робіць Волю сакральным сімвалам, съвятыняю, вартаю пакланен’ня. Ён стварае ў сваім уяўленыні Храм Волі, у якім лунае бел-чырвона-белая плашчаніца. Воля — гэта не толькі ягоная багіня, гэта і родная па крыіві «крэўная мая», гэта і ўсіхняя крыівіцкая мара.

Крэўнасьць з Воляй паэту давялося даказваць уласнай крыўёй на сънежаньскім сънезе. І ён дзеля Волі гатовы ахвяраваць і далей: «Калі табе трэба ахвяра, ёй стану я».

Параўнаныне плашчаніцы зь бел-чырвона-белым съцягам падкрэслівае съвятасьць, чысьціню беларускай сімвалікі. Ёсьць у гэтым вобразе і трагічнае адцен’не. Бо што ж яшчэ ў хрысьціянскім разумен’ні можа выклікаць пачуцьці і смутку, і болі, і бяспрэчнай съвятасьці, як не кавалак палатніны, у які быў загорнуты Хрыстос? Мяркую, што гэты верш будзе блізкім і зразумелым шмат каму, у каго ў сістэмэ чалавечых каштоўнасьцяў Воля займае галоўнае ці, прынамсі, значнае месца.

У вершы «Не ўсё дарэмна, што дарэмна» паэт задумваецца над прадвызначанасцю чалавечых дзеяньняў, ён мяркуе, што гэтыя дзеяньні невыпадковыя: «Магчыма, нехта патаемна мяне да нечага вядзе».

У адным зь лістоў да мяне ў турму дакладна гэтую думку выказвае адна незнаёмая мне жанчына. Яна хацела такім чынам падтрымака мяне і мой выбар. Хаця я мяркую, што ў кожнага з нас заўсёды ёсьць магчымасць выбару, і нават у неверагодна цяжкіх сітуцыях, пра што неаднаразова пісаў у сваіх творах Васіль Быкаў. Гэта як у вядомай казцы пра камень на раздарожжы. Толькі гэта ты, а не казачны герой, стаіш і чытаеш вырытае на камені: налева, направа, проста,

і ты выбіраеш — куды, згодна са знакамі, пасланымі табе жыцьцём, ці, наадварот, насуперак ім, і ідзеш.

Наступны верш «І той, які махаў рукамі», на маю думку, адзін зь лепшых вершаў у гэтай кніжцы, хаця ягоную трагічную загадку я так і не разгадаў. Верш складзены зь сімваламі асацыяцыяй, знаменіняй і таемных дзеяньняў. Ён і пра трагічную съмерць, і пра трагічнае кахранье. Сімвалізм гэтага верша перагукаецца зь сімвалізмам у паэзіі Янкі Купалы.

У вершы «Праз краты, праз калючыя драты» адбываецца мінімум дзеяньня. Лірычны герой, якога можна атаясаміць з аўтарам, у вершы засынае... і прысынёная ўсьмешка кахранай робіць яго вольным. Яна дае яму крылы, і ён разам з усьмешкаю «паляцеў дахаты».

Верш падказвае мне і мае высьненая ці вымараная ў камеры думкі. У турме пачынаеш цаніць гэтую найкаштоўнейшую магчымасць, якую і там у цябе нельга адняць: магчымасць марыцца.

Але сны бываюць вельмі розныя. Часам гэта дзіўныя сны:

Прысынілася, што я ў турме адзін
На васямнаццаць камер з прыбіральніем.

І такая ж дзіўная рэчаіснасць:

А ў шэсцьць пад'ём! І змрочны вартавы
Павёў у прыбіральню. Ледзянела
У ёй лайно. Дрыготка біла цела,
І адляталі сны ад галавы.

Апшадна-апісальны стыль паэта-мастака нагадвае стыль малавядомага паэта 20-х гадоў мінулага стагодзьдзя Алеся Смаленца.

У вершы «Як жыць не хочаш, дык памры» апісваецца знаёмы для кожнага вязыня пейзаж турэмнага дворыка: «Турэмны дворык два на тры — у ім пяцёра нас». Рытміка верша, трывожна-перарывістая, перадае сухое клацанье турэмных замкоў і дзвіярэй:

Пляц.
 «Кляц!»
 Клець.

Апаноўваюць паэта і думкі пра сутнасьць чалавечага жыцьця. А каго ж не наведвалі ў турме гэтых думкі? З узростам асабліва адчуваеш, што не паспяваеш жыць:

Не хопіць на жыцьцё твайго жыцьця,
 І рэшту будзеш дажываць на сконе.

Гэтых ж матывы гучаць у вершы «Толькі сънег» і «На сънезе съяды». У вершы «Калі я выйду з турмы на волю» ізноў жа развязваецца думка, якую перадумаў кожны ў зьняволеныні, — мары пра тое, што ён будзе рабіць на волі. У паэта перамагаюць думкі ўсёдараванья і лагоды:

І калі сядзе на вецице воран,
 І калі каркне, што ён — мой вораг,
 Не стану ў Бога вымольваць кары...
 На тое й воран, каб жыць ды каркаць.

Пазіцыя паэта глыбока гуманістычная. Хаця мяне вось мае мары выносяць да ідэі справядлівага правасудзьдзя.

Ізноў жа ў наступным вершы «Падышоў да возера і лёг» паэт задумваецца над сэнсам існаванья чалавека, над такім цудоўным, але ж не вечным жыцьцём.

Прабіваецца ў паэта часам турэмны гумар, заўважны ў вершах «Зь нябожчыкамі парашся», «Сыпіш яшчэ, мая сплюшка?». У апошнім вершы паэт просіць жонку Волю:

Да мяне прыйдзі ты начкай,
 На мяне зірні ты ў вочка
 І кармушку адчыні,
 Дай цукерку мне да чаю
 І цукерку вертухаю,
 Каб не гаўкаў дзень пры дні.

Напоўнены трывогаю, змрочнымі ўспамінамі і ўнутранымі перажываньнямі верш «Паўзе па шкле, што раптам пачарнела». Паэту не сыпіцца, начныя прадчуваньні апаноўваюць ім:

На кожны рып напружваецца цела,
На кожны грук.

Наплываюць жахлівыя ўявы, навеянныя ведамі і ўспамінамі:

І замірае камера ў здранцьвеныні
На ўскрык нямы...
Тут некалі стралялі ў сутарэньні
Такіх, як мы.

Гэта, дарэчы, ці не адзіны верш, дзе зъняволены паэт і ягоны лірычны герой думае і гаворыць і ад імя іншых вязніяў.

Трагічнае пераўасабленыне, пералёт у мінулае ў пэўных дэталях адбываецца і ў вершы «Зьбіты операм, на нары», галоўнае пытаньне ў якім датычыць жыцьця і съмерці:

Калі ты каля парашы
Ніцма лёг,
Толькі б выжыць, зубы съцяўши,
Даў бы Бог.

Адзін з найбольш уражлівых вершаў у зборніку — «Ці ты хочаш, ці не хочаш» — напоўнены трагічным сімвалізмам, дзе мільгацяць, як у вар’яцкай каруселі, змрочныя, трывожныя слова: турма — ноч — кат — вязень — вецер — вяроўка — пятля.

Сімваліка зь беларускіх замоваў гучыць у вершы «Пяць крокаваў па камеры ўздоўж», перадаецца яна празь лічбы:

Пяць крокаваў ступаю праз даждж
І тры — празь вятры.

Гэта, дарэчы, улубёны прыём у павэзіі Анатоля Сыса.

Апошні верш «Нечакана легла карта» быў напісаны Уладзімірам Някляевым ужо дома, калі ён знаходзіўся пад хатнім арыштам. Гэты стан існаваньня невядомы мне, але з апошнімі радкамі верша цяжка не пагадзіцца:

Бо ўсё ж хата — гэта хата,
не турма.

Прачытаныя вершы ствараюць цэльную і завершаную карціну. Але і яна не спатоліла прагу паэта да самарэалізацыі. Як пісаў Уладзімір Някляеў у прадмове, «з турмой у мяне ўзыніклі нечаканыя адносіны». У выніку гэтых адносінаў і нарадзілася паэма «Турма».

25 чэрвеня 2012 года, Бабруйск.

Ліст шосты

Працягваю далей дзяяліцца сваімі ўражаньнямі ад кнігі Уладзіміра Някляева «Лісты да Волі». Паэма «Турма» была напісаная імкліва, за тыдзень ад Калядаў да Новага года. У паэта нібы ўмомант прарваліся нахлынулыя эмоцыі, уражаныні, пачуцьці, выкліканыя нядайна перажытым магутным стрэсам. У гэтым глыбока экспрэсіўным і эмацыйным творы, як мне падаецца, не так істотная сюжэтная лінія. Зразумела, што сюжэт паэмы вымысліўся без папярэдняй падрыхтоўкі і доўгага раздуму, як кажуць, з ходу. У паэме ўражвае ўзоровень унутранай энергіі, нейкага поўнага роспачы і жарсці яраснага енку-рыку, які вырваўся са зьбітагаскалечанага цела паэта. І які ўліўся-перадаўся ў паэтычныя радкі і строфы. Выглядае, што надзвычайная небясьпечная і трагічная ситуацыя амаладзіла і розум, і думку, і пачуцьці паэта. Ёсьць упэйненае адчуваньне, што ён скінуў з душы чвэрць пражытага стагодзьдзя, а разам з гадамі і ўсю накоп-

леную за пражытае жыцьцё і за выбарчую кампанію стомленасьць. З энергетыкі паэмы Уладзіміра Някляева зусім не адчуваецца, што яшчэ за якіх дзесяць дзён перад гэтым ён быў цалкам пагружаны ў выбарчую кампанію, падчас якой, хутчэй за ўсё, яму было зусім не да творчасці.

І вось трагічна перарвалася выбарчая кампанія. Усе планы грамадскай і палітычнай дзейнасьці былі перакрэсленыя, паэт быў брутальна зьбіты, патрапіў у бальніцу, затым апынуўся ў «амерыканцы». Ці мог ён прадбачыць такое раззвіцьцё падзеі? І зынікае Уладзімір Някляеў-палітык, а зъяўляецца, устae на ўвесь рост Някляеў-паэт. Ён не піша пра цяжкую выбарчую кампанію, не піша пра тое, што адбылося 19 сінэгня ў Менску каля Дома Урада, ён нічога не піша пра свой лёс роўна да гэтай мяжы, велічэзнага мура, які падзяліў ягонае жыцьцё. На волі засталася ягоная каханая жонка Воля, змрочным і нівызначаным выглядае будучыня народа. Гэтыя два найважнейшыя для паэта вобразы завастраюцца ягонай ізаліванасцю, і, хочаш не хочаш, у думках паэта зъяўляецца і пачынае існаваць трэці важны вобраз — Турма.

Лірычнага героя паэмы ў сыне ахоплівае трывальненьне. Ён марыць пра сустрэчу зь любімай жонкаю Воляй, але яе месца падступова займае Турма:

Цяпер, калі ты не са мной,
Не на плячы маім, не побач,
З турмой я засынаю ў поўнач
І прачынаюся з турмой.

...

Я цалаваўся зь ёю ў сыне,
Яна ў маіх абдымках спала!
«Ты закахаешся ў мяне!» —
Турма мне горача шаптала.

Сон — некантралюемы і бездапаможны стан, у якім знаходзіцца чалавек. Кожнаму з нас за жыцьцё сыніліся розныя страхі і жахі. Дык чаму б не паверыць паэту ў гэтае пераўва-

сабленьне, у якім імкненъне да Волі прыводзіць лірычнага героя да Турмы як да жывой, у нечым пачварна-чароўнай і распушнай, амаральнай істоты:

Ва ўсім падманка і падменка,
Яна съяшала ў сон: «Хутчэй!..»
І падала
 твая сукенка
Зъ яе аголеных плячэй.

Каб мне
 табой
 да ранку съніцца,
Яна пярсыцёнак залаты
І залатыя завушніцы
Здымала, як здымаш ты.

Турма водзіць лірычнага героя па сваіх спратах і лёхах, у якіх ён сустракаецца са зданямі закатаўных тут людзей:

«Сексот ён,
 зраднік
 ці герой? —
Пыталі здані. — Наш ён? Твой?..
А што паэт, дык нам не дзіва!»
Турма казала: «Ён са мной», —
І здані ўкленчвалі пачціва.

Паступова, нягледзячы на супраціўленъне, Турма спакуаша і прываблівае лірычнага героя. У яго губляеца, зынікае патрэба і адчуваюне мэты. БязВольле лірычнага героя прыводзіць да наступных зъменаў:

...не знаючы спатолі,
Кахаўся я з Турмой і Воляй,
І ўжо не помніў:
 дзе я?.. з кім?

Далей у паэме існуе лірычнае адступленьне, дзе паэт вельмі шкадуе, што так мала ў жыцьці пеставаў сваю жонку:

Як мала мела ты дарункаў
І нават абяцанкаў іх,
Як мала ласкаў, пацалункаў,
Абдымкаў дзённых і начных!

Гэты маналог кахраньня пранізаны горыччу расстаньня і сусьветным жалем. Ён належыць не толькі герою паэмы, але ж і самому паэту, які апынуўся ў такой незайдроснай, трагічнай сітуацыі. Чытаючы паэму, разумееш, што паэту ёсьць што сказаць і як тонкаму лірыку, і як умацаванаму жыцьцёвым вопытам мысльяру.

Затым у паэме зьяўляецца Голас, які дэбатуе зь лірычным героем наконт мэтаў жыцьця і чалавечых ідэалаў. Вы рак Голасу жорсткі і бязълітасны:

Дзе
Твае сябры? І дзе краіна,
Якую сълепа ты любіў?
І дзе народ, які ў ёй быў,
Які, як зваць яго, забыўся?..
Збылося ўсё, а ён не забыўся!
І ўжо не збудзецца...
— Чаму?
— Бо любіць волю, як турму!

Кім жа зьяўляецца гэты Голас? Каму ён належыць? Чалавечаму Духу, якога няволя лічыць за свайго найгалоўнейшага ворага:

...Век ад веку
Турма найперш у чалавеку
Ламае не хрыбет, а дух.

І калі няма Волі, тады церпіць і пакутуе Дух:

Турма ў турме — і воля ў ёй.
Усе за кратамі ў краіне,
Дзе дух крывіцкі нема гіне,
Разънты з моваю сваёй.

Ён тут. Загнаны ў самы дальні
І цесны лёх, у змрочны кут,
Ён тут са мной у катавальні,
Са мной на допытах ён тут.

Але Дух у лірычнага героя паэмы, веру, і ў аўтара, непераможны:

Мой дух з хрыбтом пераламаным
Не пакідае ўсё ж мяне!

Ён сам абраў такую долю:
Цягнуць мяне зь ярма, зь дзярма, —
І ненавідзіць больш, чым Волю,
Яго
раёнівая Турма.

Ён — сутнасьць правоў чалавека, дадзеных яму Богам, ад самага нараджэння. Ён — менавіта той, хто ўпарты ўздымае з каленяў кожнае прыгнечанае племя і пакаленьне, любы край і любы народ, той, хто спрабуе ўзыняць з каленяў асабіста кожнага з нас.

Далей у паэме матывы ўзынёслага каханья пераходзяць у жарсны сэнс:

Ва ўлоньне!.. і глыбей!.. і болей!..
Каб Воля нарадзіла Волю!..
З крыві і болю!.. тут!.. пры мне!..

Але ж зноў, Воля аказалася прывіднай і падманлівай, і лірычны герой прачынаецца ў абдымках не з Воляю, а з Турмой. І вось лірычны герой паэмы і сам паэт узводзяць Волю на вышэйшы п'едэстал чалавечых жаданьняў і імкненіяў. Яна для Уладзіміра Някляева — і шлях да мэты, і сама мэта, яна — і форма, і зъмест, яна — найвышэйшая чалавечая каштоўнасць:

Ах, воля, воля! Што хацець,
Апроч цябе?.. Дальбог, нічога!

Калі ты не са мной — дарога
Ёсьць да цябе, якой іду.

Я не люблю цябе:
ваду
Не любяць —
проста п'юць, бо смага.

У палеміцы, якая працягваецца ў лірычнага героя з Голосам, лірычны герой спрабуе разабрацца, чаму беларусы страцілі сваю волю. Адказ банальны:

Затое кожны свой катух
Займеў... Хай цесны, але з кашай
Прасяняй... З нарамі, парашай:
Паеў, паспаў...

Такім чынам, перакананы лірычны герой, Няволя — продукт нясьпеласці, запалоханасці як усяго грамадства, так і кожнага з нас:

Турма — не съцены.
Для турмы
Не камяні сабраны. Мы.

Мы — краты і ключы астрога.

Урэшце лірычны герой паэмы прыходзіць да высновы, што:

І воля ў часе мусіць высьпець —
І вы для волі ў час сасьпець.

Паэт бачыць, як ідзе гэты працэс высьпяваньня волі:

Яна ў вязыніцы выжывае
У гэтым краі страт і скрух,
Але расьце, але мужае,
І разам зь ёй мужае дух,
Якому толькі воля трэба —
Нічога болей!..

Чытаючы паэму Уладзіміра Някляева «Турма», разумеши, які вялікі шлях у разьвіцьці думкі, грамадзянскай съядомасці, разуменіні агульначалавечых каштоўнасцяў прайшла беларуская літаратура за апошнія дзесяцігодзьдзі. Паэма «Турма» зъяўляеца вялікім асабістым дасягненнем Уладзіміра Някляева. Відавочна, што палітык-Някляеў не зынішчыў Някляева-паэта. Ягоны талент як паэта дасягнуў вяршыняў беларускай грамадзянскай лірыкі. Паэзія Уладзіміра Някляева сваёй пафаснасцю, майстэрствам і актуальнасцю наўпрост перагукаеца з паэзіяй Янкі Купалы. Уладзімір Някляеў узыняў прэстыж паэмы як жанру, які быў у апошнія гады ў беларускай літаратуры не на першых ролях.

1 ліпеня 2012 года, Бабруйск.

Ліст сёмы

Аляксандр Фядута даслаў мне сваю кніжачку «Американские стихи». Кніжачка атрымалася цікавай, зноў жа з вопыту аўтара, які, седзячы ў «амерыканцы», дасылаў сваёй жонцы Марыне вершы, напісаныя з розных нагодаў. Але ўсе яны моцна звязаныя зь ягоным перабываньнем у чатырох

камерных сценах. У кніжачцы, апроч вершаў, ёсьць і тэкст, які тлумачыць абставіны іхняга напісаныня. Трэба зазначыць, што самі каментары, напісаныя ў жанры эсэ, не менш, а нават і больш цікавыя за вершы. І каштоўнасць вершаў у гэтай кніжачцы не ў іхнай мастацкай вартасці, а ў месцы і атмасфери, дзе яны былі напісаныя. Вершы, створаныя ў турме, маюць асобую аўру, асобы психалагічны зарад і асобую энергетыку. Яны напоўненыя турэмным духам! У іх адсутнічаюць фальш, надуманасць, манернасць. Яны падобныя на толькі што вылупленых птушанятаў — з найтанчэйшай скураю, не ўхутаныя ў пух і пер'е. І яны — як адлітыя з цэлых кавалкаў металу. Вядома, метал гэты рознай якасці, і рэчы, адлітыя зь яго, — разнастайныя. І я з аднолькавай цікавасцю перабіраю і вершы — «алавяныя гузікі», і вершы — «жалезныя стрэлы», і вершы — «каштоўныя перліны». Яны ўсе — з аднаго куфра і з аднаго горна. Яны — з турмы.

Празаічны тэкст з «Амерыканскіх стихоў» напісаны лаканічнай прозаю. У ім за зынешній прастатой і лёгкім нязлосным гумарам Аляксандру Фядуту ўдалося перадаць восstryя пачуцьці, якія апанавалі зынянацку стрывожаную і зыняволеную душу.

Раю ўсім зацікаўленым прачытаць гэтую кніжачку. Што тычыцца мяне, дык яна заінтрыгавала, зачапіла мяне яшчэ tym, што часам Аляксандр Фядута ўздымае пытаныні ці пекраказвае пачуцьці, сугучныя з маймі ў турме. А часам ягоны турэмны вопыт, развагі і высновы выклікаюць у мяне парадаксальную нязгоду. Я ні ў якім выпадку не хачу зь ім спрачацца, я проста дзіўлюся, наколькі ўсё ж розная чалавечая істота. І погляд людзей, якія знаходзяцца ў аднолькавай сітуацыі, на, здавалася б, аднолькавыя рэчы і зьявы можа выклікаць зусім іншыя думкі і асацыяцыі.

Я закрану толькі адзін выпадак. Аляксандр Фядута піша ў сваёй кніжачцы пра кніжкі, якія былі і якія чыталіся ў «амерыканцы». «У першай маёй камеры ляжыць “Тридцать пятый и другие годы” Анатоля Рыбакова. У другой — “Жизнь

Аляксандр Фядута,
фота Антона Матолька

и судьба” Васіля Гросмана. Калі Яго Вялікасыць нагадаў мне ў гутарцы пра “жахі КДБ”, пра якія я павінен быў чытаць, мне падумалася, што выбар кнігаў, сустракаўшых мяне ў камерах, быў гэтак жа невыпадковым, як і падбор сукамернікаў... Усё было прадумана. Не хочаш чытаць пра жахі КДБ — чытай танныя дэтэктывы».

Затым у размове Аляксандра Фядуты з супрацоўнікам КДБ ізноў згадваюцца гэтыя кнігі. Кадэбіст гаворыць Аляксандру Фядуту: «Вы там у камеры пэўна што начыталіся ўсялякай лухты пра жахі КДБ. Не чытайце лішнягі». — «Але вашыя людзі съпецыяльна гэтыя кнігі да мяне ў камеру падкладвалі: Рыбакова, Гросмана — хіба не так? Каб я прасякнуўся пачуцьцём жаху».

Дык вось жа А. Рыбакова «35-ы...» я быў прачытаў яшчэ ў часопісным варыянце ў перабудовачныя 80-я. А «Жыцьцё і лёс» В. Гросмана, якая стала шырокая вядомай у тыя ж

гады, чамусьці «схавалася» ад мяне. У мяне ў галаве яна стаяла ў сьпісе тых кніг, якія я спадзяваўся калі-небудзь прачытаць. Якое ж было маё зъдзіўленне і задавальненне, калі, уладкоўваючы сваю торбу — «кешар» у каранцінай «кешарцы», на паліцы, застаўленай чамусьці тамамі У. Леніна, я ўбачыў «Жыцьцё і лёс» В. Гросмана. Праўда, гэта быў другі том рамана. Я яго прачытаў у каранціне, седзячы ў альтанцы, у «лакалцы», перарываючы чытанье назіраньнем за страшна рухавымі вераб'ямі і бяздоннымі сакавіцкім небамі.

Празь месяц, калі мяне перавялі ў атрад, я запісаўся ў бібліятэку калоніі і пры беглым аглядзе яе складу ізноў на тыкнуўся на «Жыцьцё і лёс» В. Гросмана. Пагаджаюся з Аляксандрам Фядутам, што ў турэмных бібліятэках гэты раман зьявіўся невыпадкова. І я ўжо чытаў раман з пачатку да месца, зь якога пачынаўся другі том. А далей у лістах усім сваім знаёмым і сябрам я раіў, калі ў іх толькі знайдзеца час, пачытаць гэтую кнігу.

Бо там, дзе супрацоўнікі КДБ і Аляксандр Фядута ўбачылі «ужасы КГБ», я ўбачыў зусім іншае, відавочнае, тое, што ляжыць на паверхні рамана, тое, дзеля чаго, уласна, і была напісаная гэтая кніга і дзеля чаго чвэрць стагодзьдзя яна была забароненая ў Савецкім Саюзе: веліч чалавечага духу ў безнадзейных жыцьцёвых сітуацыях, абумоўленых існаваньнем таталітарных рэжымаў. Васіль Гросман съцвярджае, што нават тады, калі перад чалавекам стаіць самы жорсткі выбар: паміж выгандляваным жыцьцём, звязаным з адыходам ад перакананьняў ці са здрадаю іншых людзей, то лепей — ПРОСТА памерці. І гэта — выбар, які кожны чалавек можа зрабіць сам, індывидуальна. Магчымасць нават ТАКОГА выбару, піша В. Гросман, робіць чалавека сапраўды вольным, нават у самых безнадзейных сітуацыях. Прычым не важна, ці будзе гэты крок мець хоць нейкі розглагалас, ці не. Чалавек можа і мусіць выбіраць найперш для сябе, для свайго ўласнага «я», каб найперш у сваіх вачах заставацца чалавекам, каб не здрадзіць самому сабе.

У перапіцы з маёй знаёмай праваабаронцай зь Пецярбурга мы абмяркоўвалі раман В. Гросмана. Аказалася, што мы прачыталі яго, можна сказаць, аднымі вачымі. Але яна, вопытная праваабаронца, у якой яшчэ бацькі былі дысідэнтамі, дадала адную важную акалічнасьць: «Выбар заўсёды магчымы. Галоўнае, мабыць, не даць сябе падмануць».

Пра гэта ж, фактычна, у розных варыяцыях, розных жыцьцёвых варунках пісаў у сваіх творах Васіль Быкаў.

Сённяшніяне жыцьцё не ставіць нас у такія трагічныя сітуацыі, як гэта было падчас мацнейшых грамадскіх зломаў у калектывізацыю, падчас сталінскага тэрору ці ў час бязылітасных войнаў XX стагодзьдзя, якія спраўлялі на беларускай зямлі свой крывавы баль. Але і ў наш час для кожнага чалавека застанецца праблема выбару. І калі раней платило за захаваныне чалавечай годнасці часта было сама жыцьцё, то зараз кошт непараўнальна меншы, але ўсё ж вельмі істотны: кар'ера, дабрабыт, матэрыяльныя выгоды, сямейны спакой ды іншыя набыткі ўстойлівага чалавечага існаванья. І як вытрымаць, як не саступіць, як не пагадзіцца са злом і хлусънёю? Як не даць сябе падмануць? Кожнаму асабісту прыходзіцца адказваць на гэтае пытаныне. Тыя ж прыклады цвёрдага чалавечага супраціву і высокага маральнага выбару, якія далі ў сваіх творах і Васіль Гросман, і Васіль Быкаў, і Ларыса Геніуш, і Варлам Шаламаў, застаюцца нязменным арыенцірам і ў нашым звычайнym будзённым жыцьці.

12 ліпеня 2012 года, Бабруйск.

«ПОДЗЬВІГ» ХВЯДОСА ШЫНКЛЕРА

Апынуўшыся ў Жодзінскай турме № 8, чакаючы разгляду касацыйнай скаргі, я напісаў заяву ў турэмную бібліятэку і папрасіў якія-небудзь беларускія кніжкі. Ведаў, што асэнсаванага і сістэмнага падбору кніжак у такіх бібліятэках чакаць не даводзіцца, бо зэкі звычайна чытаюць фантастыку і дэтэктывы, а беларускія кнігі тут і зусім рэдкасць. А таму, калі атрымаў з «кармушкі» адразу трох беларускія кнігі, шчыра падзякаваў бібліятэкарцы за іх. Потым пачаў разглядаць свой набытак.

Гэта былі «Першая справа Мегрэ» ў перакладзе Ніны Мацяш, «Агні хат» Адольфа Варановіча і «Апошні рэйс» Хвядоса Шынклера. З кнігі Шынклера я і пачаў сваё чытаньне. Яно навеяла на мяне некалькі думак, якія я вырашыў занатаваць. Зборнік выбранага Хвядоса Шынклера выйшаў у 1944 годзе ў серыі кніг пісьменнікаў-франтавікоў, якія не вярнуліся з вайны. Прадмову і каментары напісаў А. Лысенка.

Нарадзіўся Хвядос Шынклер 22 верасьня 1903 года, на станцыі Ізяславль. Цяпер гэта станцыя «Беларусь» у Заслаўі. У кніжцы падаецца здымак гэтай станцыі тых часоў. Паглядзеўшы на гэты тыповы будынак з трывам ганкамі і шась-

Хвядос Шынклер. 1927 год

да адпачываў і пісаў зусім малады Максім. Дык там вось, на станцыі Уша, побач з новым цагляным будынкам вакзала стаяў пэўны час стары, але дагледжаны, абшаліваны, дарэвалюцыйны станцыйны будынак, які ў адзін момант разабралі, пранумараравалі бярвёны і перавезьлі ў музей архітэктуры і побыту ў Строчыцы. Не ведаю нават, склалі яго ў Строку

цю вокнамі, драўляным фасадам, зь невялікім падстрэшкам, уваходам і чатырма комінамі на даху, я адразу згадаў, дзе бачыў падобны вакзал. У гэтым жа маладзечанскім накірунку давялося мне не раз сыходзіць на станцыі Уша пры мястэчку Краснае, а далей я ішоў пешшу кіламетры два ў Ракуцёўшчыну. Музей Максіма Багдановіча, дырэктарам якога я быў, аднаўляў там невялічкую шляхецкую сядзібу, у якой улетку 1911

чыцах ці так і ляжыць ды гніе ён у штабелі, але візэрунак гэтага старасьвецкага вакзала стаіць у мяне ўваччу, бо менавіта ён некалькі разоў сустракаў і праводзіў Максіма Багдановіча.

Людзі, якія ў той час служылі на чыгунцы, лічыліся, ды і былі, людзьмі адукаванымі і забяспечанымі. Яны складалі своеасаблівую касту — тэхнічную эліту, бо наўшчыльнью з чыгункаю, рухавіком тэхнічнага прагрэсу, былі гэтаксама звязаныя і іншыя цуды цывілізацыі — тэлеграф і электрычнасць. Дамы, у якіх жылі чыгуначнікі, зазвычай будаваліся недалёка ад чыгункі і вылучаліся дабротнасцю. У адным дамку ранейшых чыгуначнікаў у Рабкараўскім завулку ў Менску цяпер месціцца філія музея Максіма Багдановіча. Можна меркаваць, што прыкладна ў такой хаце колісі і нарадзіўся Феадосій Шынклер.

Адразу ж прыцягваюць увагу імя і прозвішча будучага беларускага пісьменніка. Пра імя Феадосій, якое затым перарабілася ў беларускае Хвядос, піша сястра Феадосія, Марыя: «Маці і бацька неяк сустрэлі вельмі прыгожага і ветлівага хлапчуга па імені Феадосій і па мянушцы “Дзюка” і вырашылі, што калі ў іх народзіцца сын, то назавуць яго толькі так». Так і адбылося. Нарадзіўся хлопчык, і ўсё жыцьцё родныя звалі яго «Дзюка». І сам Хвядос прыватныя лісты да родных і сваякоў падпісваў менавіта так. Што тычыцца прозвішча Шынклер, то тут цяжэй. Ва ўспамінах сястры і пляменніцы Шынклера, зъмешчаных у кнізе, нічога не гаворыцца пра паходжанье гэтага прозвішча, якое мае яўна небеларускія карані. Хутчэй за ўсё нейкі продак Хвядоса па мячы (бацькавай лініі) быў немцам. На жаль, таксама нічога не гаворыцца пра нацыянальнае самавызначэнныне бацькоў Хвядоса. Кім сябе лічыў ягоны бацька Сяргей Канстанцінавіч Шынклер, нашчадкам абруслых ці апальчаных немцаў, палякам, а можа, тутэйшым беларусам? У 80–90-я гады Ян Неслуходскі таксама пэўны час працаваў на чыгунцы, дык вось ён лічыў сябе беларусам, пісаў вершы па-беларуску пад псеўданімам Янка Лучына. Можна сабе

ўявіць, што бацька Хвядоса, Сяргей Шынклер, быў зь ім знаёмы і, можа, нават чытаў тыя беларускія вершы.

Пра верагодныя каталіцкія карані сям'і Шынклераў ускосна съведчыць апавяданье Хвядоса Шынклера «Блок», у якім апісваецца пакіданье ў 1920 годзе палякамі акупаванага імі Менска. У гэтым апавяданьні, напісаным у 1930 годзе, хапае голых лозунгаў і пустых сказаў, кшталту: «Косіць ёмка панская каса. Правіць баль-касавіцу». Але ёсьць і дакладнае апісанье ахопленага баямі Менска. Можна меркаваць, што галоўны герой апавяданьня, падлетак Уладзік, які жыве з бацькам і цёткаю Адаляй на Мікалаеўскай вуліцы, часткова апісаны з самога Хвядоса. Дык вось гэтая ягоная цётка Адэля, каб засыцерагчыся ад рабункаў, вывесіла на вулічнай браме абраз Маткі Боскай. Гэтак тады зрабілі ў Менску ўсе каталіцкія сем'і. У аповедзе Хвядос апісвае бамбёжку цэнтра горада з бальшавіцкага аэроплана, таксама згадваюцца пілігрымкі менскіх каталікоў да Маці Божай Вастрабрамскай, якія арганізоўваліся па чыгунцы ў Вільню. І, урэшце, вельмі рэальна апісваецца пажар на Віленскім вакзале, які пры адыходзе падпалілі польская жаўнеры.

Гэта адно з двух апавяданньняў, разьмешчаных у кнізе, якія закранулі мяне і съведчаць, што ў Хвядоса Шынклера быў несумненны літаратурны талент.

Дык вось, вяртаючыся да дзяцінства Хвядоса, як згадвае сястра Марыя: «Наш бацька, Сяргей Канстанцінавіч Шынклер, служачы-чыгуначнік, неўзабаве паслья нараджэння сына быў прызначаны начальнікам станцыі Рудзенск». Зноў жа, я дзясяткі разоў праезджаў гэты Рудзенск, калі ехаў на электрычцы да Асіповічаў, а затым, перасеўшы на дызель, яшчэ трох прыпынкі ў накірунку Старых Дарог да станцыі Дараганава, дзе ў нас стаяла купленая на лецішча хата. Станцыйны будынак у Рудзенску захаваўся яшчэ з дарэвалюцыйных часоў. Раней, мабыць, быў ён цёмна-вішнёвага колеру добра прапаленай высакаякаснай цэглы, акурат, як цяпер выглядае вакзальчык у tym жа Дараганаве. Але будынак у Рудзенску атынковалі і пафарбавалі ў жоўты і крэмавы коле-

ры, і выразнасць чырвонае цэглы, падкрэсленая ўзорам, які аздабляў падмуркі, зьнікла.

У накірунку на Рудзенск неўзабаве паедзе больш людзей з торбамі, бо зачыняюць СІЗА на Валадарскага, а ў Калядзічах пачалі будаваць новы ізалятар. Там будзе гэтаксама і рэспубліканская турэмная бальнічка. Наўрад ці ў Калядзічах будзе спыняцца новая хуткасная электрычка, якую зьбираюцца пусціць да Асіповічаў. Бо сваякі зъняволеных са сваімі клункамі і хатулямі стануць выгружацца марудна і, пэўна ж, будуць прытартможваць запланаваную хуткасць.

Недалёка ад Рудзенска стаяла сядзіба Бонч-Асмалоўскіх у Блоні, шляхецкі засыценак, у якім гаспадар арганізаваў патаемную друкарню, і ці не ўся эсэраўская літаратура ішла адсюль па чыгунцы ў Менск. Праз Рудзенск у 1890-я гады з трymа дзецьмі ехала па чыгунцы ў вёску Вязьзе Марыя Багдановіч, маці Максіма... Вось на гэтай станцыі і прыйшло дзяцінства Хвядоса. Як сам ён пісаў, перайначыўшы вядомую прымаўку: «На чыгунцы я стаў хадзіць пешатой пад вагоны». Цікава, што такое самае магу сказаць пра сябе і я. Мая мама, Ніна, працавала ў Карэлі ў мястэчку Вяртсіля стрэлачніцай на чыгуначным пераезьдзе. Часам брала яна мяне з сабою на працу. Адзін зь нямногіх маіх карэльскіх успамінаў, які зусім нечакана згадаўся пры чытаныні прозы Хвядоса Шынклера, датычыцца якраз чыгункі: стаіць мама на пераезьдзе, стройная, маладая, у сінім чыгуначным палітоне, круглым берэціку на чорных смаляных валасах, тримае ў руцэ чырвоны съяжок. Паўзь яе з пыхканьнем і грукатам праносіцца страшны паравоз. Але я не баюся яго, я ледзьве вышкрабся з хаткі стрэлачніка, бягу да мамы і штосьці весела кірчу. Я памятаю яе трывожны вокрык, але ж я бягу да яе, цягнік мне не патрэбны.

Сям'я Шынклераў была даволі культурнай і інтэлігентнай. Як успамінала сястра Хвядоса Марыя: «У нашым доме была даволі вялікая бібліятэка з твораў айчыннай (пэўна ж, расейскай. — А. Б.) і замежнай класікі. Маці да таго ж прывівала нам любоў да музыкі, тэатра. У яе быў цудоўны голас,

Хвядос Шынклер
у дзяцінстве

дробнага чынавенства сярэдняга дастатку часта нараджалаіся творча адораныя дзецы.

Марыя працягвае: «Зъ дзіцячых гадоў Хвядос быў вялікі кніжнік. Садзейнічалі гэтаму бацькі, якія вучылі нас, дзяцей, цаніць перш духоўныя капштоўнасці, чалавечую дабрыню, высакародства».

Захаваўся дзіцячы здымак Хвядоса, які зъмешчаны ў кнізе. Пяцігадовы хлопчык сядзіць у фотасалоне. На галаве ў яго саламяны брыль-панама. Ён налыса стрыжаны, адной рукой падпірае галаву, другая ляжыць на дэкарацыйным перавязысле. На здымку Хвядос выглядае бландзіністым, бялявым. На пазнейшых здымках ён пасмуглее, валасы становіць чарнявымі і адзінае, што застанецца нязменным — велікаватыя вушки і цёмныя выразныя прыгожыя вочы.

Зноў жа, гледзячы на гэты здымак, я згадваю іншы — зъ Лёвам, Вадзімам і Максімам Багдановічамі, такімі ж малымі, стрыжанымі налыса і ў гэткіх жа па-хатняму простых кашулях. Мабыць, такая мода апранаць дзяцей была ў тутэй-

яна ўдзельнічала ў аматарскіх съпектаклях».

Гэтая лаканічныя радкі падаўца мне да болю знаёмыі. Адразу згадваўца атмасфера і стасункі ў сям'і Максіма Багдановіча — Адама і Марыі, якія былі вельмі і вельмі падобнымі. І ў адной і ў другой сям'і было па троє дзяцей, былі кранальныя сямейныя адносіны, было захапленыне кнігамі, тэатрам. Бацька Максіма працаваў чыноўнікам у Гродзенскім банку, бацькі Хвядоса — чыноўнікамі на чыгуцьнях. Маці Максіма пісала апавяданьні, маці Хвядоса съпявала і грава ў съпектаклях. Менавіта ў такіх сем'ях

шай інтэлігенцыі, якая жадала быць блізкай да народа. Адзінае, што адрозынівае гэтая здымкі, — сур'ёзны выгляд твару Хвядоса і гарэзълівия тварыкі малых Багдановічаў. Можа, гэта звязана з тым, што на той час у Хвядоса была толькі адна старэйшая сястра і яму не было асабліва з кім гарэзънічаць і свавольнічаць.

А якія могуць быць забавы ў станцыйных дзяцей? Малы Хвядос хадзіў слухаць, як гудуць тэлеграфныя слупы: «У маленстве трывожна білася сэрца, калі слухаў гудзеньне тэлеграфных дратоў. Таямнічае, незразумелае, яно здавалася гроздным. Я бег дадому, ратуючыся ад гэтай няўмольнай, нямоўкнучай і бязылітаснай сілы. Крыху старэйшы і больш упэўнены ў сабе, я доўга стаяў, прываліўшыся да гэтага тэлеграфнага слупа. Я ўслухоўваўся ў невыразныя шумы, што струменілі ў ім. Я намагаўся адгадаць у гэтых шумах чалавечую мову — слова, складзеныя зь іх тэлеграмы. Марна!»

І я ў свой час слухаў шум слупоў! У 60-х гадах яны былі адначасова электрычнымі і тэлефоннымі. Тэлефонныя драты ішлі ніжэйшым радам і былі танчэйшымі. Я кажу менавіта пра прычыгуначныя слупы. У Сьветлагорску, куды мы перехалі, калі мне было ўсяго два гады, мая маці ўжо не працавала на чыгунцы. Яна пайшла на завод штучнага валакна прадзільшчыцай. У свае 18 гадоў у 1953 годзе па вярбоўцы яна зъехала ў лясную Карэлію, а ў 1964-м з бацькам, маім братам і мною вярнулася на Радзіму. Тут пачалі будаваць заводы, зъявілася праца. І яны выбралі Сьветлагорск — нованазваны горад на месцы мястэчка Шацілкі, найбліжэйшы да бацькавай Рагачоўшчыны і матчынай Нараўляншчыны.

Першым улетку ў Сьветлагорск перабраўся бацька, збудаваў са смалістых дошак пакрытую чорным толем «урамянку» — сьветлую жоўтую хацінку майго дзяцінства, з аднаго пакоя, зь печчу і халоднымі сенцамі. Падваліны былі засыпаныя пяском. Дзіўныя, зълепленыя з разнастайных матэрыялаў — негабляваных дошак, абабітых толем і ржавай бляхай, раскіданыя без асаблівага парадку ў лесе паміж чыгункаю і новымі мікрараёнамі, «урамянкі» былі своеасаблі-

вымі беларускім індустрыйнымі фавеламі, у якіх перабіваліся беларускія працоўныя, цярпліва чакаючы ў чарзе кватэру ў хрушчоўках. У такім курані мы пражылі пяць гадоў.

Я раблю такое доўгае адступленыне, каб найперш самому прыгадаць, якім чынам атрымалася, што і маё дзяцінства прайшло каля чыгункі. Калі ўжо значна пазней, гадоў зь пяць таму, пачаў я распытвацца ў бацькі, а дзе ж стаяла наша «ўрамянка», ён сказаў, што за сто пяцьдзесят метраў ад пераезду праз чыгунку. Я зьдзівіўся і напачатку не даў веры. Няўжо мы жылі так блізка ад чыгункі? Наўпрост атрымлівалася метраў сто. Але потым падумай і зразумеў, што тады, калі мне было чатыры-пяць гадоў, гэтая адлегласць здавалася значна даўжэйшаю, і таму да чыгункі шлях быў таксама непараўнальна доўгім. І пакуль мы, падшыванцы, дабіраліся да чыгункі, па дарозе з намі здаліся розныя цікавыя прыгоды. Там, ля чыгункі, мы атрымлівалі некаторыя жыцьцёвые веды... Думаю, што Хвядос таксама рабіў шмат розных рэчаў, якія робяць прычыгуначныя дзеці: падкладаў капейкі на бліскучыя рэйкі пад цяжар бязылітасных колаў цягніка, махаў машыністам, каб узялі яго з сабой ці хоць бы пагудзелі, а можа, і перабягаў каляіну перад надыходзячым цягніком, палохаючы да съмерці машыніста...

Распавядаючы далей пра Хвядоса Шынклера, ягоная сястра Марыя гаворыць: «У брата рана выявіліся здольнасці філолага. Яго сачыненьні былі адны зь лепшых у класе». Гэта можна сказаць і пра мяне. Я таксама пісаў творы, якія прызнаваліся нашымі настаўнікамі лепшымі, а з класа сёмага пачаў пісаць вершыкі. І такім гэта здавалася мне важным, такім значным, што ў мяне аж кружылася галава, як толькі я думаў пра гэта.

Пасля школы я паступіў вучыцца ва ўніверсітэт на філфак, а вось Хвядос пайшоў іншым шляхам. Мяркую, прычынаю гэтага была вайна, якая змушае людзей быць больш практычнымі і глядзець на жыцьцё цвяроўзымі вачымі. Бацькі Хвядоса аддалі хлопца працягваць вучобу ў Менскую

рэальную вучэльню. У параўнаньні з гімназіямі, рэальная вучэльні давалі найперш тэхнічныя веды. Рэалісты, калі працягвалі вучобу, паступалі на тэхнічныя съпецыяльнасці, а гімназісты — на гуманітарныя. Нягледзячы на гуманітарныя схільнасці Хвядоса, бацькі ягоныя, мабыць, вырашылі даць сыну такую прафесію, якая магла б забяспечыць яму гарантаваны кавалак хлеба. Там жа ў Менску, вучачыся, ён атрымаў съпецыяльнасць тэлеграфіста.

Нагадаю, што з такіх жа меркаваньняў сыходзіў і Адам Багдановіч, бацька Максіма, калі адрадзіў яму паступаць на філалагічны факультэт Пецярбургскага ўніверсітета. І Максім пасля заканчэння гімназіі вымушаны быў вучыцца ў Яраслаўскім ліцэі на юриста.

Хутчэй за ўсё з 1917 па 1920 год, калі ўлада ў Менску шэсьць разоў пераходзіла з рук у рукі, Хвядос знаходзіўся ў горадзе, бачыў усё на свае очы. Напісалі пра бачанае ў гэты час у Менску і ваколіцах Сяргей Пясецкі, Вацлаў Мацкевіч, Мельхіёр Ваньковіч. На жаль, усё па-польску. Ваньковіцкую аповесьць «Шчанячыя гады» я прачытаў, а вось найцікавейшыя, пэўна ж, аповесьці Пясецкага і Мацкевіча пакуль не змог. У Хвядоса Шынклера пра гэты час трагедыі для беларускага народа, падзеленага рэлігійна і па станах, будзе толькі адно апавяданье «Блок». А трагедыя ж якая была — неперадавальная! Якія часы! У пакутах вайны, у бежанстве, у тыфозных кашарах і залітых водой съмурдзючых акопах, распаласаваная фронтам на дзівye часткі, харкаючы сухотнай крыўёю і паміраючы ў гарачцы ад іспанкі, зьненавіджаная суседзямі і прададзеная-зьняважаная моцнымі гэтага сьвету ў Брэсцце і Рызе, нараджалася новая Беларусь. І адвальвалася ад яе, адрывалася з крыўёю і жыламі, мяса ад мяса, костка ад косткі, беларуская (ды каб жа беларуская!) шляхта. Зьбівалася ў Корпус Доўбар-Мусьніцкага, у віленскія атрады добраахвотнікаў, у іншыя часы і войска польскага і сыходзіла адсюль назаўсёды, кінуўшы свой народ, паступова стаўшы яму чужаніцаю моўна, рэлігійна, культурна.

Не напісаў Хвядос Шынклер сваёй «Белай гвардыі», як зрабіў гэта Міхайл Булгакаў, перажыўшы ліхалецьце ў недалёкім Кіеве, не напісаў... Чытаў жа ён купалаўскія «Тутэйшыя», у якіх акурат апісваеца тагачасны Менск, але не натхніў яго Купала, не натхніў, а шкада.

Жыцьцё між тым пайшло далей. Неяк усталівалася мяжа паміж Саветамі і Польшчай... А Хвядос Шынклер, урэшце, апынуўся тэлеграфістам на чыгуначнай станцыі ў Асіповічах.

Мой бацька Віктар таксама быў сувязістам і тэлеграфістам. Дарэчы, перад вайной яго сям'я перасялілася ў Карэлію, і яны жылі на хутары, съпешна кінутым фінамі, як згадвала бабуля Марыя, «бы ў раі». А калі ў 1941 годзе началася вайна, яны эвакуяваліся ў Архангельскую вобласць, дзе бацька пайшоў вучыцца ў фабрычна-заводскую вучэльню, фабзу, як тады казалі, на сувязіста. Вярнуўшыся назад у Карэлію з эвакуацыі, ён падлеткам яшчэ лазіў па тэлефонных слупах, наладжваў тэлеграфную і тэлефонную сувязь. А затым служыў у войску сувязістам. Ёсьць у мяне здымак, дзе бацька ў форме сядзіц за рацый, рука на ключы, ліхі такі сувязіст. Яны, сувязісты, у 1953 годзе першыя пачулі пра съмерць Сталіна, а затым пра тое, што Берыя — вораг народа...

...У 20-я гады Асіповічы былі невялікім мястэчкам, не нашмат большым за той самы Рудзенск, дзе прайшло дзяцінства Хвядоса. Усё жыцьцё ягонае круцілася вакол чыгуначнага вузла. Хвядос адначасова з працаю, на грамадскіх пачатках загадвае бібліятэку і клубам. Такім чынам праявілася ягоная прывязанасць да кнігі, да асьветнай працы. І вельмі рана, зь дзевятынцацці гадоў ён пачынае пісаць як карэспандэнт і рэпарцёр у розныя літаратурныя выданні. Хвядос пісаў нататкі, фельетоны, рэцензіі і артыкулы. У апантанасці да пісаньня Хвядоса можна парашаць з Максімам Багдановічам. У свой час я доўга ламаў голаў, навошта, напрыклад, Максім так натуралістычна апісваў у дзёньніковых записах свае інтymныя адносіны з Клаваю ў Крыме. І прыйшоў да высновы, што ён проста не мог жыць, каб не напісаць штодзень хоць некалькі радкоў.

Пэўна, магу меркаваць, што і тэлеграфічная кар'ера мала вабіла Хвядоса Шынклера, ён быў пры чыгунцы, працаваў на чыгуначным тэлеграфе, але самарэалізоўваўся ў пісаныні.

Прыблізна ў той час умацоўвалася і вызначалася беларуская съядомасць маладога творцы. Цікава, што паўплывала на яго ўсьведамленыне — ці незалежніцкія беларускія газеты 1919–1920 гадоў, ці сустрэча зь беларусамі-незалежнікамі на якой-небудзь вечарыне ці мітынгу, ці імпрэзы ў «Беларускай хатцы». А можа, беларуская мова ўпершыню працяла яго на беларускіх съпектаклях трупы Фларыяна Ждановіча? Ці ўсё ж ён быў з пакаленія ўжо савецкай беларускай моладзі 1921 і наступных гадоў?

Гэтая мяжа — да 20-га і пасля 20-га года — выразна адбітая на творчасці беларускіх пісьменнікаў. Не нашмат старэйшы за Хвядоса Шынклера Максім Гарэцкі, які выдаў да рэвалюцыі адзін празаічны зборнік, ужо ніколі так і не стане савецкім пісьменнікам. І нават равеснікі Хвядоса — Уладзімер Дубоўка, Уладзімер Жылка, якія хапанулі беларушчыну яшчэ да канчатковага ўсталявання ў Менску савецкай улады, былі ўжо інакшымі, асьвячонымі гэтай беларушчынай, і нічым іншым, аж да съмерці. Але ж у выніку 23-гадовы юнак шчыра вітае выданье двухтыднёвой беларускай старонкі «На Беларусі» ў рускамоўнай газете чыгуначнікаў «Гудок»: «Наш беларускі чыгуначнік часта не ведае беларускай мовы, бо палітыка царскай улады зруспіцьравала яго, а ў вывучэныні роднай мовы вялікае значэнне мае друк. І старонка “На Беларусі” бярэцца за яе выкананне. Вялікі атрад беларускага пралетарыяту будзе мець сваю беларускую газету, якая азнаёміць з жыцьцём, культурою роднага краю».

У гэты перыяд Хвядоса Шынклера можна лічыць болей культурным работнікам, які браўся за асьветніцкую задачу і адначасова пісаў, пісаў, пісаў. На жаль, у Выбраным няма публікацыяў за гэтыя гады. Паглядзець бы наноў, съвежым вокам на ягоныя публікацыі. Пэўна, што знайшлося б штосьці вартае і цікавае, што магло б болей распавесці пра самога

Ксенія Ігнатаўна Шынклер,
жонка Хвядоса Шынклера

вук, становілася на ногі беларуское школьніцтва, беларускі друк. І ў гэтай шырокай плыні, куды прыйшлі навабранцамі сотні і тысячы працаўнікоў, меў сваё месца і съцілы тэлеграфіст са станцыі Асіповічы Хвядос Шынклер.

Чатыры гады беларусізацыі далі моцны штуршок беларушчыне, яе далейшым праявам у самых разнастайных галінах грамадзянскага жыцця. Міжволі просіцца паралель з апошнім адраджэнскім уздымам з 1991-га па 1994-ы — ізноў тыя ж чатыры гады...

На сярэдзіну 1920-х прыпадае і шлюб Хвядоса Шынклера з асіповіцкай (можна меркаваць) тэлеграфісткаю Ксеніяй. Яна была на два гады старэйшая за яго, была «слыхачкаю», лавіла і расчытвала гуکі азбуку Морзэ на слых. Як пісаў Хвядос пазней, «працеваў я ў свой час на чыгуначным тэлеграфе... і там шмат ёсьць слыхачоў, якія прымаюць на слых па больш слабому гуку магнітнага якара апарата. Я таксама спрабаваў “браць на слых”, але гэта было нібы балаўство.

пісьменьніка, а таксама перадаць атмасферу таго часу.

Уздым беларусізацыі прыпадае на 1926–1928 гады. Беларуская работа лічылася пакуль яшчэ пачэснай і важнай. Яе рыхавалі і цягнулі «старыя» беларусы, якія паверылі ў тое, што тут, у Савецкай Беларусі, можна пабудаваць Беларускі Дом. З-за мяжы вярнуліся М. Гарэцкі, У. Жылка, А. Цьвікевіч, В. Ластоўскі ды іншыя, прыйшлі ўзбуйненьні, і да Беларусі далучылі Віцебск, Магілёў, Гомель і рыхтавалі Смаленск, актыўна працеваў Інстытут беларускай культуры — правобраз Акадэміі на-

Я не авалодаў гэтым вышэйшым класам мастацтва тэлеграфіста».

Вось жа ў сваю калегу-слыхачку і закахаўся малады Хвядос. Іхні сын Юрка нарадзіўся ў 1926 годзе. Значыць, хутчэй за ўсё шлюбам маладыя пабраліся ў 1925-м ці яшчэ раней. Фота Ксені ёсьць у кніжцы. Паўнаватая шатэнка з акруглым тварам, гладка прычесанымі валасамі на прабор і выразным поглядам вачэй. Ян Скрыган апісвае Ксеню ў менскі перыяд жыцця Шынклераў так: «Маладая, невысокая жанчына ў простай, зграбнай сукенцы, у мусыліновай танюсенькой хустачцы ў бобачкі, завязанай на самым версе валасоў вельмі фацэтным вузьлікам, што вострымі ражкамі тырчаў над ілбом».

«Дарагая Ксенічка» — так звяртаўся да яе ў прыватных лістах Хвядос і падпісваў іх: «Дзюка». Так, мабыць, яны і былі адно для аднаго ўсе пражытыя разам гады: дарагая Ксенічка і Дзюка.

У кнізе ёсьць і фотаздымак Хвядоса Шынклера 1927 года. Яму 24. У яго акуратны пінжак, кашуля пад гальштукам, на штыфелі пінжака — круглы значок з зоркаю ўсярэдзіне. На галаве — акуратны прабор, пад носам невялікі вусікі. Круглыя цёмныя очы глядзяць даверліва, зь цікаўнасцю да будучага жыцця, якое, здавалася, толькі адкрывалася перад ім.

Пра культурныя і літаратурныя зацікаўленыні Хвядоса ў той час съведчыць ягоная рэцэнзія «Чатырохсотлецьце беларускага друку». Грунтоўны зборнік дасьледаваньняў беларускіх навукоўцаў быў прысьвечаны дзеянасці Францішка Скарыны і эпосе беларускага Рэнесансу. Залаты век беларускай дзяржаўнасці і культуры ў XVI стагодзьдзі быў гісторычным аргументаваньнем съпеласці беларускага народа. Гэтыя веды здымаюць пачуцьцё непаўнавартасці беларусаў, разбураюць нападкі шавіністай і беларусофобаў, якія съцвярджалі, што самыя паняцьці беларускі народ і ягоная адметная мова — штучныя ўтварэнні, якія не маюць права на жыццё і перспектываў для далейшага існаванья.

Неўзабаве гэтыя ідэі будуць абвешчаныя шкодніцкімі, а падобныя кнігі будуць спаленыя ці патрапяць на паліцы съпецсховаў. Але яшчэ ў 1927 годзе Хвядос Шынклер пісаў: «Выдаючы кнігі “людзем простым, посполитым к пожитку” на іх роднай мове, бо “человек простый и посполитый, читучи их или слушаючи, может поразумети”, Скарэна адлюстроўваў той нацыянальна-культурны рух, які ахапіў беларускую шляхту і гандлёвую буржуазію ў XVI стагодзьдзі. Ён зьявіўся пачынальнікам беларускай літаратуры, яго выданыні даюць пачатак беларускай літаратурнай мове».

Гэтая рэцэнзія зьявілася ў першым нумары часопіса «Узвышша» ў 1928 годзе. Сама тэма рэцэнзіі мела на ўвазе адпаведную культурную падрыхтоўку і веды яе аўтара. Літаратурае аб'яднаныне «Узвышша», якое нарадзілася з «Маладняка», ставіла на мэце аб'яднаць прафесійных пісьменнікаў. Верагодна, што, зъмяшчаючы гэту рэцэнзію ў першым нумары часопіса, кіраўнікі літаб'яднання хацелі бліжэй прыцягнуць маладога і здольнага літаратара з правінцыі да супрацы.

Пра «маладнякоўскі» перыяд у творчасці Хвядоса Шынклера съведчыць паметка пад першым ягоным апавяданнем, зъмешчаным у Выбраным — «Пас зачапіў»: «Асіповіцкі літгуртак імя Маладняка». Гэтае апавяданье, у якім распавядаецца пра ўцягванье чыгуначнага рабочага Адама ў грамадскае жыццё, зъяўляецца паказальным у далейшай творчасці Хвядоса Шынклера. Дыдактычная, штодзённая, агітатарская-публіцыстычная роля мастацкага слова выходзіць для маладога пісьменніка на першы план. І ў гэтым была далейшая ягоная трагедыя як літаратара. Бо мог бы ён не бегчы ў сваіх творах за індустрыйлізацыяй, калектывізацыяй... Хаця б так, як гэта зрабілі Кузьма Чорны, Mixась Зарэцкі.

Гэтымі вышэйзгаданымі дэўюма публікацыямі Хвядоса Шынклера фактычна былі пазначаныя два магістральныя шляхі, па якіх пойдзе далей жыццё беларускай літаратуры. Першы шлях — беларускі па форме і зъместу, гуманістычны,

агульначалавечы па сутнасці шлях пакутаў і катаваньняў, рэпрэсіяў і перасъледу. Другі — «новай» літаратуры, зробленай у стылі «сацыялістычнага рэалізму», у якой было аж зашмат сацыялістычнага і вобмаль рэалізму, шлях задзірлівых камсамольчыкаў, якія хацелі перавярнуць стары несправядлівы сьвет. Намеры іх былі шчырыя і ў нейкім сэнсе пазітыўныя, але куды яны завядуць гэтую таленавітую моладзь — не ведаў яшчэ ніхто. Выглядзе, што стаяў Хвядос Шынклер дзесьці паміж гэтых шляхоў. Яго культурны ўзоровень і «паходжаньне» цягнулі да «ўзвышэнцаў», а савецкая прасьветная работа трymала яго ў «Маладняку».

У канцы 1928 ці на пачатку 1929 года Хвядос Шынклер напісаў абрэзок «Чую кліч», у якім канчаткова вызначыў свае ідэйна-мастацкія пераканааньні. Абрэзок падзелены на чатыры невялікія сэнсавыя часткі. У першай пісьменьнік перадае свае ранейшыя «пошуки і хістаныні» інтэлігента, чалавека непралетарскага паходжаньня, які згодна з класавай тэорыяй бальшавікоў не мог быць у першых шэрагах «будаўнікоў съветлай будучыні»: «Здалёк пачуўся працяглы гук... Даляцеў да сэрца майго, узбудзіў, ускалыхнуў... Чулася ў ім: “Дзе ты, сын мой? Дзе блудзіш? Дзе зынік?...”».

Затым Хвядос захоплена перадае працэс пабудовы новага грамадства. Паўстae ашаламляльная па грукату, віску, вытворчай какафоніі карціна індустрыйнай працы: «О, як люба, як зразумела мне гэта песня! Чуецца ў песні той лязгатанье колаў на шляху сталёвым, енк чыгуна пад востым съвідrom варштата такарнага, прарэзылівия галасы сігнальных ражкоў, моцны подых машын паравых. Расьце, шырыцца мелодыя. Песня ператвараецца ў гучны, суладжаны, поўны пафасу гіmn урачыстасці працы, перамог будаўніцтва. Гудуць, пераклікаюцца паравозныя гудкі... Будзяць у сэрцы майм сугучнасць, прагнасць да працы».

У трэцій частцы абрэзка «будаўнікі новага жыцця» заклікаюць «спадарожніка» да супрацы: «Адчуўся настойлівы, валадарны заклік: “Ідзі, сын наш, да нас. Ідзі, будуй з намі, змагайся, працуй!”».

І што ж адказаў асіповіцкі тэлеграфіст зь літаратурнымі здольнасцямі і прыстойным выхаваньнем? У чацьвёртай частцы аброзка ён піша: «Гудуць паравозныя гудкі... Чую! Іду!»

Праз пару гадоў, ужо ў 1930-м, будзе Хвядос у артыкуле «Шлях паэта», напісаным да 25-годзьдзя творчасці Янкі Купалы, патрабаваўча звязратацца да паэта ад імя «працоўных Беларусі» зь вераю, «што напеўна і прызыўна будуць гучаць жалейка і гусьлі песняровы, складаючы незабыўныя, бадзёрыя песні працы і перамог сацыялістычнага будаўніцтва».

Янка Купала адкажа на зварот Хвядоса Шынклера... спрабай самазабойства. Тое, да чаго яго не здолелі давесці царскія ўлады, давялі «свае» бальшавікі... Першаму прэзідэнту Акадэміі навук Беларусі гісторыку і грамадскому дзеячу Усеваладу Ігнатоўскуму, абвінавачанаму ў антысавецкай дзеяйнасці, самагубства ўдалося. Янку Купалу адратавалі. Ён застаўся жыць, але психалагічна зламаўся... Хвядоса Шынклера ж і ламаць не трэба было. У «песьню працы і перамог» ператворыцца ўся ягоная далейшая творчасць. Але ці ж была ў гэтым толькі ягоная віна? І ці бы ѿ ягоны творчы шлях абранны съядома? На жаль, адказу на гэтыя пытаньні я не знаюджу.

Неўзабаве Хвядос Шынклер па запрашэньні Міхася Лынкікова пераїзджае ў Бабруйск на працу ў газету «Камуніст»: Асіповічы ж у трыццаці кіламетрах ад Бабруйска. І першае яго апавяданье «Пас зачапіў» і вышэйзгаданы аброзок «Чую кліч» былі надрукаваны ў дадатку да газеты «Камуніст», які называўся «Вясна»!

Так, так — «Вясна»!

Была ўжо бабруйская «Вясна» — сапраўднае апірышча маладой беларускай літаратуры, вакол якой у 1928—1930 гадах аб'ядналася ладная грамада маладых беларускіх пісьменнікаў.

Прачытаўшы цяпер «Апошні рэйс» — кнігу выбранага Хвядоса Шынклера — і даведаўшыся ўпершыню пра бабруйскую тагачасную «Вясну», я яшчэ раз пераканаўся, якім літа-

ратурна-традыцыйным у сваёй фантазіі аказаўся некалі, прыдумляючы ў 1996 годзе назуву для новай праваабарончай арганізацыі. Хацелася, каб у назве быў пазітыў і спадзеў на лепшае. А што ж такога мог прыдумаць літаратуразнаўца? Штосьці лірычнае, простае і трывіяльнае. Вось і атрымала-ся — «Вясна». Вясна, пра якую некалі съпявалі і якую заклікалі Янка Купала і Якуб Колас, якую чакалі, не маглі дачакацца беларускія сыны і дочки. А яшчэ была «Вясна» Алена Мінкіна — гіmn новага беларускага Адраджэння 1980-х гадоў. Вось мы сабе і ўзялі гэтую больш літаратурную, чым праваабарончую назуву — «Вясна». Як потым аказалася, не шмат праваабарончых арганізацыяў у съвеце маюць «лірычныя» назвы. У асноўным гэта цэнтры, лігі, камітэты, асацыяцыі, фонды, у назвах якіх сур'ёзнасць і саліднасць. А ў назве «Вясна» мне чуецца няўрыймсцівасць і аптымізм. Праўда, за 15 гадоў працы «вясноўцы» напоўнілі яе праваабарончым зъместам, і назва паўплывала на нас, на манеру працы, на ўзаемаадносіны і стасункі з грамадствам.

Вось гэтаксама і бабруйская «Вясна» 20-х гадоў вызна-чыла таму-сяму з пачаткоўцаў-літаратарав іхняе далейшае жыцьцё.

Рэдактарам бабруйскай акруговай газеты «Камуніст» быў тады малады пісьменнік, удзельнік грамадзянскай вайны Міхась Лынъкоў. Адразу двое, хаця ж было іх значна болей, «чырвонаармейцаў» тагачаснай беларускай літаратуры згадваюцца мне цяпер: Міхась Лынъкоў ды Кандрат Крапіва. Многія з тых, хто ведаў Міхася Лынъкова, пакінулі пра яго ўспаміны як пра мяккага і спагадлівага чалавека. Але ў 20–30-я гады ягонае рэдактарства ў «Камунісьце» ды партыйная біяграфія нікому не давалі падставаў да сумненняў у адда-насці камуністычным ідэалам і ленінскай дакTRYНЕ. Хвядос Шынклер пісаў пра М. Лынъкова: «Ён сваімі чулымі таварыскімі лістамі, парадамі прымусіў мяне падумаць і аб літаратурным шляху, празь яго рукі прайшлі ўсе мае творы, яго заўвагі памагалі мне ў працы, вучобе». Міхась Лынъкоў выцягнуў Хвядоса з Асіповічаў у Бабруйск, і гэтым запра-

шэньнем і парадамі рэдактара-камуніста, ідэйнага савецкага пісьменьніка ён канчаткова вызначыў літаратурны шлях маладога тэлеграфіста.

У «Камунісьце» Хвядос Шынклер быў адказным сакратаром, фактычна першым памочнікам рэдактара М. Лынько-ва, а таксама кіраўніком філіі новага літаратурнага аб'яднання «Беларускай асацыяцыі пралетарскіх пісьменьнікаў» — БелАППа. Сама назва гэтага аб'яднання ўжо гаворыць пра творчы і ідэйны напрамак пісьменьнікаў, што згуртаваліся зь ім.

Па ўспамінах Сяргея Грахоўскага, менавіта Хвядос Шынклер рэдагаваў «Вясну»: «Імя Шынклера я добра ведаў па апавяданыні, па навелах у бабруйскіх выданынях. А цяпер убачу і самога. Вось хто, выходзіць, робіць «Вясну». Яна і зімой, і летам была сапраўднаю вясною для кожнага аматара літаратуры, для кожнага пачаткоўца на Бабруйшчыне. Зь «Вясны» пачынаўся шлях у літаратуру многіх маіх аднагодкаў».

Апроч Mixася Лынькова і Хвядоса Шынклера ў «Камунісьце» працавалі яшчэ Рыгор Лынькоў (Суніца), родны брат Mixася, а таксама Цімох Крысько (Васіль Вітка). Зь дзесяці работнікаў рэдакцыі, якіх я бачу на фотаздымку 1929 года, — чатыры беларускія літаратары. Відавочна, што рэдактар Mixася Лынькоў праводзіў выразную кадравую палітыку... Да літаратурнай бабруйскай грамады гэтаксама адносіліся празаік Барыс Мікуліч, паэты Яўхім Кохан, Сяргей Грахоўскі і Аляксей Зарыцкі, літаратары А. Казека, Ю. Рудзько, К. Уласюк, А. Жукоўскі, Я. Замерфельд...

Мне было б цяпер цікава пагартаць старонкі тae «Вясны». Чамусьці здаецца, што там былі не толькі песьні ў горнар калектывізацыі, але і добрая маладая паэзія і проза. Ніколі раней і ніколі пазней у Бабруйску не было і не працавала столькі беларускіх творцаў. Такія цікавыя былі часы.

На фоне гэтай у асноўным сялянскай па паходжаньні літаратурнай грамады Хвядос Шынклер выглядаў «дробнабуржуазным». Як успамінае Я. Кохан, «гэта быў досыць смугл-

латвары, выразны брунет з шэрымі, іскрыстымі, ветлівымі вачыма, апрануты, як усе мы, не з іголачкі, проста, але, можа быць, у чымсьці зграбней, інтэлігентней, акуратней». С. Грахоўскі дадае: «Пры вакне сядзёй малады чалавек з маленъкімі вусікамі, з роўным праборам чарнявых валасоў. Стаячы каўнерык вышыванай чорным узорам кужэльнай кашулі расплінты зверху... Вечаровае сонца чырваніла прыгожы смуглівы твар. А вочы! Такіх ясных іскрыстых і добрых вачэй раней ніколі не сустракаў».

З апавяданьняў, зъмешчаных у зборніку Хвядоса Шынклера, яшчэ адно моцна зачапіла мяне. У кастрычніку 1928 года ва ўсё той жа «Вясыне» ён надрукаваў дзіўны твор «Чмута», напісаны, як пазначана, яшчэ ў Асіповічах. Апісваецца ў ім жыцьцё маленькай чыгуначнай станцыі, якая знаходзіцца пад пагрозаю нападу «прыхільнікаў свабоды», як аўтар называе партызанаў. На гэтай станцыі з усіх савецкае ўлады ёсьць толькі адзін агент ЧК Гарбатчык: «На чыгуначнай станцыі, маленькай людской высіпачцы ў лясной пушчы, утаілася жыцьцё. Хаваюцца чыгуначнікі, замыкаюцца ў сабе. Адслужыў — і дахаты. Старанна абходзяць усё тое, што магло быць паказам іхняе прыхільнасці да Савецкай улады. Дзе тут да выказваньня прыхільнасці? Спакой бы толькі. Пасіпачувай, а потым прыйдзе савінкаўская банда дый усьцягнє на першую асіну. Ёсьць таму яскравыя прыклады. Так ціхен'ка думae кожны. Думае і хаваецца. І няма з кім словам перакінуща адзінокаму агенту ОРТЧК. Вось ужо больш за месяц як трапіў ён у гэтую пустэльню». А тут яшчэ партызаны не даюць спакою. То на мост нападуць, каб падарваць яго, то захопяць у палон чырвонаармейца: «Апроч таго сярод навакольных пасялкоўцаў-хутаран ёсьць тайнія спачувальнікі бандыцкія. Тут іх апорныя пункты, тут падсілкоўваюцца яны, адсюль тчэцца іх агентура, нябачная сувязь».

Задача чэкіста Гарбатчыка ў tym, каб «падмеціць кожны рух, сачыць за ўсім, што робіцца наўкола, выяўляць бандыцкую агентуру, своечасова паведамляць куды трэба. Адхінучы кожную небясьпеку. Напружаная, адказная праца!» А ситуа-

цыя тым не менш пагаршаецца: «што дзень, то больш неспакойна, што дзень, то больш трывожна». Гэтая атмасфера паступова даводзіць чэкіста Гарбатчыка да нервовага вычарпання: «найкай зъявілася хваравітая падазронасць да ўсяго і ўсіх. Здаецца, на твары кожнага чыгуначніка найкай патаемная ўхмылка. Нахабная быццам найкай. І вось ужо калі сустракае чэкіст чыгуначніка, дык здаецца яму, што той думae: “Дабяруцца і да тваёй скуры, пачака-а-ай...”».

А калі стала вядома, што партыزانы напалі на суседняе мястэчка, і зусім у чэкіста сон зънік: «Не съпіць Гарбатчык. Ходзіць, блукае. Кожны гук ловяць чулыя нервы. Ад кожнага ледзь прыкметнага шолаху ўздрыгвае напружанае, паданае ўперад цела. Вочы імкнуцца зрабіць немагчымае — пра-рэзаць чорную цемру».

Гарбатчык змораны дарэшты: «гарадчая, цягучая кроў стукае ў скроні, залівае мазгі. Галава гарыць полызім»... Урэшце Гарбатчык засынае ў сваім станцыйным пакоі. І праз сон чуе, як да станцыі пад'язджаюць партыزانы: «Апошнія рэшткі сну скідае зь сябе Гарбатчык. Паміраць, дык паміраць з трэскам. А раней бандытам напшкодзіць! Схапіў гранату, скінуў колца, выпрастаўся і зь сілай кінуў у акно. Страшэнны, працяглы грукат-выбух устрос будынак, узняўся слуп пляску, каменіня, павыляталі шыбы. Скінулася з акна газета».

Аказалася, што кінуў гранату Гарбатчык у свайго начальніка ЧК: «На пад'езьдзе, абціраючы кроў з параненага пальца і дакорліва ківаючы галавой, стаіць начальнік ОРТЧК. Адзін з двух ягоных спадарожнікаў аглядае праўбіты асколкам гранаты шынель». І што кажа змучаны чэкіст у сваё апраўданье?

«— Сон... Чмута... — мармытаў зъянтэжаны, зъмяшаны Гарбатчык».

Вось такое апавяданье, якое мае прыкметы сюрреалізму і звышнатуральнасці. У ім Хвядосу Шынклеру ўдалося перадаць малавядомую нам атмасферу 20-х гадоў. Мяркую, што ён апісаў праўдзівую гісторыю, якая магла здарыцца на служка-асіповіцкай чыгуначнай каляіне. Тут ёсьць і ачмурэлы

чэкіст, і згадваюцца партызаны з густых старадарожскіх лясоў, і бой за мост, і зьнявечаны палонны чырвонаармеец. І, урэшце, таямнічая і неадольная, разылтая над усёй Беларусью — Чмута.

Я лёгка сабе ўяўляю псіхалагічны трылер, зъняты па сюжету гэтага апавядання. Колькі яшчэ такіх сюжэтаў роілася ў галаве маладога пісьменьніка, можна толькі здагадвацца. На жаль, далейшая праца ў «Камунісьце» паставіла на творчых пошуках Хвядоса Шынклера крыж. Усё, што напісана ім пазней, было ідэалагічна выверана і правільна, але зусім не цікава. Хаця з фармальнага пункту погляду ягонае ўменьне пісаць паляпшаецца. Пісьменьнік рупна працуе над моваю сваіх твораў, ён актыўна ўжывае як дыялектызмы, так і неалагізмы, якія натуральна ўпісваюцца ў тканіну ягонай прозы. У яго прысутнічае гладкасць мовы, лёгкасць і яснасць выкладання, ён выпрацоўвае ўласны літаратурны стыль. Піянеры гукаюць у яго: «Зважай!», а цягнік кіруеца стырном-рэгулятарам. Я наўскід выпісваю цікавыя для мяне словазлучэнні і слова: «не было амбарасу» (проблемаў), «я быў управах», «сяброўскія адлікі» (членскія ўзносы), «такарны варштат», у дзяцей «шыйкі на тычкі парабіліся», «паглумішча людское», «знушчаешся» (зьдзекуешся), «апусьціў голаў доле»...

Што мяне яшчэ зацікавіла, дык гэта допісы маладога Хвядоса Шынклера, датычныя беларускай мовы. У кніжцы гэтых артыкулаў няма, пералічваюцца толькі назвы некаторых: «Аб слове “Савет”», «Аб слове “цягнік”», «Ці ваенізуемся мы?». Цікава было б пачытаць ягоныя развагі. Бо культура аўтарскай мовы — адметная рыса прозы Хвядоса Шынклера.

У канцы 20-х — 30-х пісьменьнік стварае аповесць «Сонца пад шпалы» — апологію сацыялістычнага будаўніцтва. Напачатку аповесці сустракаюцца някепскія замалёўкі і эпізоды працы на чыгунцы. «Сонца пад шпалы» — цікавая паэтычная метафара. Падчас рамонту чыгуначнага палатна «металічныя аправы канцоў узянутых угару падбоек яркімі, съля-

пучымі агенчыкамі блішчаць на сонцы. Хутка апускаючыся ўніз, яны маланкай цягнуць за сабой стужкі-праменьчыкі, нібы заганяюць іх пад шпалы».

Гэтая метафара, якая стала назваю аповесьці, мае яшчэ і сімвалічны падтэст: беларускім будаўнікам сацыялізму падудадна ўсё. Яны — валадары прыроды! Яны могуць і сонца пад шпалы загнаць!

Калі пачатак аповесьці пісаўся ў 1929 годзе і Хвядос Шынклер яшчэ спрабаваў засяродзіцца на драматызме харектараў галоўных герояў, дык дапісвалася аповесьць у 1932 годзе і ў канцы яе ўжо на ўсю моц ідзе барацьба з падкулачнікамі ды іншымі ворагамі, якія на будаўніцтве чыгункі займаюцца вырабам «куфраў на пасагі і пузатых мяшчансікіх камодаў». Працоўныя выконваюць і перавыконваюць вытворчыя планы, а інжынеры «са старых чыгуначнікаў» шкодзяць ім на ўзор «шахцінскіх шкоднікаў». І толькі поўная адданасць справе дазваляе некаторым зь іх перабудавацца і заняць пачэснае месца ў шэрагах будаўнікоў сацыялізму.

Аповесьць адпавядала духу часу. Яна была вядомаю і чытанаю. Таму без іроніі ў 30-я гады можна было назваць Хвядоса Шынклера «папулярным сучасным беларускім пісьменнікам».

У 1930 годзе Міхась Лынъкоў ад'язджае ў Менск. І як згадвае Сяргей Грахоўскі, «неаспрэчным аўтарытэтам у нашай філіі застаўся Хвядос Шынклер. Ён тонка адчуваў нават непрыметны фальш у апавяданні і ў вершаваным радку, моўня і стылістычныя агрэхі лавіў на слых, не цярпеў штукарства і ненатуральнасці, але гаварыў пра іх далікатна, мякка, каб дапамагчы, каб не зьняважыць маладзейшага таварыша. А як ён радаваўся самай маленечкай удачы, жывому радку, трапнаму словаму, нечаканаму павароту думкі».

Жаданьне аб'яднаць, злучыць творчы літаратурны празэс з вытворчым даходзіла ў Хвядоса Шынклера часам да абсурду. Як успамінае Яўхім Кохан, там жа, у Бабруйску, літаратары хадзілі на адзін тыдзень на чыгуналіцейны за-

вод, дапамагалі «ліквідаваць вытворчы прарыў». Яны «выпускалі баявыя насыценныя лісткі, у якіх вершамі і прозай расказвалі пра посьпехі і недахопы, пра іх канкрэтных носьбітаў... Арганізатарам і душой рэйдаў быў Хвядос». Такім чынам, беларускія тагачасныя літаратары выступалі наватарамі, съпевакамі індустрыйлізацыі, літаральнымі песнярамі сацыялістычнага будаўніцтва. Яны ладзілі своеасаблівую літаратурна-індустрыйльную перформансы. Але гэтыя наваты не далі ніякага плёну. Літаратура любіць індывідуалізм, цішыню і спакой.

У асабістым жыцці Хвядос Шынклер заставаўся інтэлігентным і мілым Дзюкам. С. Грахоўскі ўспамінае: «Аднойчы пасярод вуліцы я ўбачыў, як стары, звезджаны конь ледзьве цягне воз грабавых дроваў. Вазак папіхае, упіраючыся ў пярэднія біла, не крычыць, не хвошча лейцамі. Прыгледзеўся і пазнаў Шынклера». У гэтай бытавой замалёўцы — увесь Хвядос, які нават каня не мог шлёгнуць і гатовы быў сам за яго цягнуць воз.

Ёсьць ва ўспамінах Сяргея Грахоўскага і хвалюючы для мяне падтэкст. Бо я быў знаёмы зь ім асабіста. Я вітаўся і размаўляў зь Сяргеем Іванавічам. І празь яго ад мяне да Хвядоса Шынклера пралягла нябачная сувязь людскіх стасункаў. Мне здаецца, што праз знаёмых нам людзей мы атрымліваем сігналы і флюіды іншых. Яны слабейшыя, як лясныя водгуки, як рэха, якое згубілася ад ляснога акаёму і разляцелася ў розныя бакі, але яны ёсьць! Яны ёсьць, яны шчыльна звязваюць навакольны сьвет, звязваюць мінулае з сучасным і будучынням.

Я ведаў Грахоўскага, Грахоўскі ведаў Шынклера. Ланцужок звяззаўся. Хаця паміж датамі нашага нараджэння 59 гадоў...

У 1932 годзе Хвядос Шынклер пераезджает на працу ў новаствораную газету «Ударнік» палітадзьдзела чыгуначнага вузла ў Жлобіне. Чыгунка неадольна прыцягвала Хвядоса. Пэўна, што, прыходзячы працаўца ў гэтую газету, ён хацеў ізноў апынуцца бліжэй да чыгункі, на якой нарадзіўся

і вырас, дзе праішлі ягоныя, бадай, лепшыя гады. Туды ж, у Жлобін, ён перацягвае з Бабруйска Васіля Вітку і Яўхіма Кохана. Як згадвае Я. Кохан: «Хаця ён (Хвядос Шынклер) афіцыйна лічыўся сакратаром «Ударніка», але фактычна вёў усю практычна работу, як самы вопытны газетны съпесцыяліст рэдакцыі... зь ім працавалася дружна, плённа, прыемна». Відавочна, як ні імкнуўся Хвядос Шынклер адкараскацаца ад «гнілой інтэлігентшчыны» ў сваёй творчасці, шляхетнасьць у яго засталася, засталося і трапяткое стаўленыне да беларускай мовы. Ён скардзіўся Я. Кохану на газетную цякучку, на «штодзённую мітусьню», якая «для літаратурнай творчасці не самая лепшая памочніца».

Ведаў Хвядос Шынклер і пра «трэскі», якія паляцелі пры «выкарчоўванні кулацтва». Бацькі Я. Кохана былі раскулачаныя і высланыя. Хвядос суцяшаў Яўхіма, прыводзіў сябе ў прыклад: «калі мне часам бывае да немажлівасці цяжка і горка, ад якой-небудзь нечаканай напасці, я шукаю сабе ратунку ў добрай кнізе. Учытаюся і як бы апынуся ў іншых абставінах». Такім чынам Хвядос Шынклер уцякаў ад суроўай рэчаіннасьці 30-х гадоў.

Кніга — стары, правераны таварыш і сябар людзей, якія апынаюцца ў адзіноце. І мяне цяпер у няпростых жыццёвых абставінах падтрымлівае кніга. Яна была вызначальна важная для мяне ў дзяцінстве і юнацтве, а затым на яе стала меней часу, Інтэрнэт адсунуў яе яшчэ далей. У турме, адрезаны ад шалёнага жыццёвага рытму, я ізноў адкрыў для сябе факталагічныя літаратурныя вітражы, якія, працёртыя ад пылу штодзённасьці і мітусьні, зайгралі ўсім фарбамі.

Ад Жлобіна, дзе жыў і працаваў Хвядос Шынклер, ужо зусім недалёка застаецца, мо якіх кіламетраў 35 па чыгунцы, да станцыі Шацілкі, якая ўжо на май вяку была перайменавана ў станцыю Сьветлагорск-на-Бярэзіне і калія якой праішлі мае дзіцячыя гады. Пэўна што асобнікі «Ударніка», рэдагаванага ў тыя гады Хвядосам Шынклерам, даходзілі і да Шацілак. Нават цікава стала мне, выйшаўшы з турмы, схадзіць першы раз у новы будынак нацыянальнай біблія-

тэкі і пашукаць гэты «Ударнік», паглядзець, пагартаць, мо і захаваліся хоць некаторыя не спаленыя ў вайну нумары.

Ад'язджаочы ўсё далей ад Менска, Хвядос Шынклер адлучыўся і ад менскай атмасферы першых рэпрэсіяў, якія пракаціліся па беларускай літаратуре ў 1930 годзе. Затым выкryицьцё нацдэмаў і шпіёнаў працягвалася кожны год. Тым не менш у 1935 годзе Хвядоса Шынклера запрашаюць у Менск на працу ў газету «Літаратура і мастацтва». Як згадвае С. Грахойскі пра менскі перыяд жыцця Х. Шынклера: «Мы часта сустракаліся ў Доме пісьменніка, але ён заўсёды быў заклапчаны, некуды съпляшаўся, яго апаноўвалі неадкладныя справы». Празаік Мікола Лобач згадвае «дабрэйшы твар Хвядоса Сяргеевіча». Ян Скрыган гэтаксама ўспамінае пра яго: «Зь першых дзён, як ён паявіўся ў нас у “ЛіМе”, мы ўбачылі, што гэта вельмі добры, чулы і мяккі чалавек. І голос яго быў не моцны, мяккі». У «ЛіМе» тады таксама працаваў бабруйскі гадаванец «Вясны» Барыс Мікуліч. Я. Скрыган заўважае, што «Шынклер вельмі рэдка ўсміхаўся. Ён быў добры, спакойны, разважлівы, але на ўсмешку вельмі стрыманы. Толькі дома, у сям'і, бачыў я яго ўсмешку».

Гэтыя съціплыя нататкі Я. Скрыгана і С. Грахойскага да-статкова гавораць пра псіхалагічны стан Хвядоса Шынклера ў гэтыя трагічныя гады. Абодва яны адзначаюць съціпласць і дабрыню пісьменніка, але ён цураеца блізкіх прыяцельскіх стасункаў, ён падкрэслена заняты, ён не пасміхаецца на людзях. І толькі дома ўнутраны кантроль спадае, і ён пачынае ўсміхацца. Бо толькі тут ён адчувае сябе ў бяспечы.

Такім чынам, перад намі паўстаюць два Хвядосы Шынклеры. Адзін — вонкава добразычлівы, роўны з усімі ў адносінах чалавек, які цалкам кантралюе свае слова, паводзіны і эмоцыі. Другі ж у сям'і — сапраўды разъняволены і ўсмешлівы любімы бацька і муж. Пляменьніца пісьменніка Натальля заўважае: «Ён заўсёды быў удзельнікам і завадатарам нашых гульняў і свавольстваў... Ён хадзіў з намі ў кіно, на пляж... Усе зьбіраліся за съяточным сталом. Дзядзя прыносіў з сабою жарты, съмех, радасць».

Хвядос Шынклер з сынам Юрам і пляменьніцай Наташай.
Менск, 1938 год

Засталася нязъменная ў Хвядоса Шынклера ранейшая пашана да беларускай мовы. Па-беларуску размаўляў ягоны сын Юрка. Пляменьніца Натальля піша: «Ён вучыў мяне чытаць і назаўсёды прывіў любоў да кнігі, літаратуры, роднай мовы».

У гэтыя гады Хвядос Шынклер шмат піша для дзяяцей. Сыход у дзіцячую літаратуру быў хіба адным легальным сыходам з трывожнай і жахлівой рэчаіснасці.

Зь «ЛіМа» Хвядос Шынклер пераходзіць у «Полымя». У гэты час ён перажывае вал сталінскіх рэпрэсіяў, які ў 1937 годзе дасягнуў свайго эпагею. Што адчуваў Хвядос Шынклер, калі адзін за адным зьнікалі ягоныя старыя і новыя знаёмыя, абвешчаныя «ворагамі народа»? З бабруйскага літаратурнага асяродка былі арыштаваныя Барыс Мікуліч, Яўхім Кохан, Сяргей Грахоўскі, зь «лімаўскага» — Ян Скрыган ды многія іншыя. Што ён адчуваў, калі пад нож пайшла

новая тэхнічна інтэлігенцыя — інжынеры-чыгуначнікі, сувязісты, электрыкі? Што адчуваў Хвядос Шынклер са сваім прозвішчам, калі сталінская каса пачала касіць асяродкі палякаў і немцаў?

Мяркую, што страх панаваў у ягонай душы. І ён са сваім непралетарскім паходжаньнем з усіх сілаў у сваёй дзейнасці і творчасці імкнуўся даказаць і паказаць сваю гранічную шчырасць і адданасць савецкай уладзе і камуністычным ідэалам. І ён штодня чакаў арышту, адчайна баючыся хоць рухам, хоць словам выдаць гэтыя свой усёабдымыя страхи.

Хвядос Шынклер перажыў 1937 год, ягоная тактыка знарочытай, паказушнай адданасці савецкай уладзе дала свой плён, хаця яна дапамагала далёка не ўсім. Яму пашанцевала выжыць. Але за гэта ён мусіў заплаціць высокі кошт. Ён мусіў даастатку вытруціць усё жывое ў сваёй творчасці, ён мусіў забіць у сабе пісьменніка, пакінуўшы жыць ідэалагічнага работніка. Парадаксальна, але рэпрэсаваныя знаёмыя Хвядоса Шынклера, якія заплацілі доўгімі гадамі зняволенія за тое, што хацелі быць і былі беларускімі пісьменнікамі, засталіся ў беларускай літаратуры. Барыс Мікуліч адсядзеў у ГУЛАГу дзесяць гадоў і здолеў напісаць пра перажытае ўспаміны. Яны зьяўляюцца праўдзівым і трагічным творам беларускай літаратуры другой паловы 40-х гадоў. На жаль, неўзабаве ён памёр, пакінуўшы здароўе ў сталінскіх лагерах. Сяргей Грахоўскі адсядзеў яшчэ большы тэрмін — і выйшаў з ГУЛАГа толькі пасля съмерці Сталіна. Але ён здолеў яшчэ раскрыцца і рэалізавацца як цудоўны паэт і празаік. І ягоныя ўспаміны пра пакутніцкі шлях зьяўляюцца набыткам нашай літаратуры. Стайдобрым празаікам пасля шматгадовага зняволенія і Ян Скрыган. Лаканічны і ашчадны ў словах і фарбах, ён не дазваляў сабе ніводнай фальшивай ноты ў напісанай прозе.

Але гэта будзе пазней.

Пачалася вайна. 25 чэрвеня 1941 года Хвядосу Шынклеру разам зь сям'ёй удалося выехаць з палаочага Менска.

Спыніліся яны на Урале, у Сьвярдлоўску. Зь беларускіх знаёмых там нікога не было. 2 кастрычніка 1941 года Х. Шынклер пісаў: «Я тут адзін. Працую на тэлеграфе, узгадаў старую, кінутую 14 гадоў таму съпецыяльнасць. Быў пару дзён Маўр, не затрымаўся, накіраваўся ў Алма-Ату».

У кнізе ёсьць здымак Сьвярдлоўскага цэнтральнага паштамта, пабудаванага ў стылі канструктывізму: строгія прастакутныя абрысы будынка, дэкараваныне фасадаў адбываецца коштам разнастайных па форме вокнаў. Углядаюся ў гэты будынак, і ён падаецца мне знаёмым. Амаль увесе 1986 год я служыў у савецкім войску ў артылерыйскай часці, якая стаяла на ўскраіне Сьвярдлоўска. І калі мы хадзілі ў звольненіне, а такое здаралася раз ці два разы на месяц, мы сноўдаліся па горадзе, часам забрыдаючы і ў цэнтр. Сьвярдлоўск запомніўся мне канструктыўісцкімі будынкамі. Пэўна, што я хадзіў і калі паштамта, а можа быць, нават і заходзіў у яго. Калі б я тады ведаў, што буду пісаць гэтае эсэ, то дакладна звязрнуў бы на будынак большую ўвагу.

Працуючы тут, Хвядос Шынклер напісаў аповесьць аб працы тэлеграфістаў «Пульс жыцця». Напісаная ў форме дзёйніка лёгкім публіцыстычным стылем аповесьць, асабліва напачатку, мае пэўную мастацкую вартасць. Вось чалавек, закінуты вайною на Урал, ідзе працаўаць тэлеграфістам. І нікому тут ягоныя здольнасці літаратара не патрэбныя і не цікавыя. Савецкай краіне ў гэты момант патрэбныя салдаты, можа быць, трохі — тэлеграфісты, але не літаратары.

Хвядос Шынклер апісвае стасункі паміж тэлеграфістамі, сутнасць іхніх працы, суперажывае той інфармацыі, якая праходзіць празь яго рукі. Але хутка эфект дзёйніка разбураецца, галоўны герой, чытаючы тэлеграмы, выкryвае шпіёна. Чыстай агіткаю выглядае перапіска тэлеграмамі братоў Колчыных, адзін зь якіх шахцёр, а другі — аўтаматчик на фронце. Яны ладзяць паміж сабой спаборніцтва: «Мікалай Колчын паведамляў брату: “Лік прадаўжаю. 94 гітлераўскія мярзотнікі склалі галовы пад маймі кулямі. Берагу аўтамат, міма не страляю”». Сыцяпан Колчын у адказ выканаў шах-

цёрскую норму на 350 працэнтаў. Вось такім сацыялістычным спаборніцтвам з крэсла тэлеграфіста ўяўлялася пісьменьніку вайна...

Захаваўся здымак Хвядоса Шынклера ў Сьвярдлоўску. Яму 38 гадоў, ён у сваім нязменным гарнітурчыку пад гальштукам, з глыбокімі стомленымі вачыма, схуднелы і без сваіх заўсёдных вусікаў. Зразумела чаму, бо такія самыя, як аказалася, насіў і Адольф Гітлер.

Жывучы ў Сьвярдлоўску, Хвядос Шынклер спрабуе аднавіць сувязь зь беларускімі пісьменнікамі. Ён піша Янку Купалу. Замест Я. Купалы адказвае ягоная жонка Уладзілава, спасылаючыся на тое, што Купала «цяжкі на пад'ём». Можа, так яно і было, а можа, Купала праста не пажадаў пісаць. Затое адгукнуўся Васіль Вітка, які працаваў у газэце «Савецкая Беларусь», што выходзіла тады ў Маскве. В. Вітка піша Хвядосу, што «зараз пытаныне стаіць аб зьбіраныні кадраў усіх, у тым ліку — пісьменнікаў і журналістаў. Мы з Кузьмой Чорным ужо ставілі аб тым пытаныне».

У красавіку 1942 года Хвядосу Шынклеру ўрэшце прыходзіць чаканая тэлеграма: «Выязджайце Маскву Цэка партыі паставянную работу сакратар Цэка Беларусі Гарбуноў»

Але ў гэты час Хвядос Шынклер ужо быў у... войску.

У канцы сакавіка 1942 года Хвядос Шынклер, як піша А. Лысенка, маючи белы білет, «добраахвотнікам» быў прызваны ў войска. Яго пасылаюць вучыцца ў пяхотную вучельню ў г. Кіштым Чалябінскай вобласці, што недалёка ад Сьвярдлоўска. Але пісьменнік не пакідае спадзяваныя на перавод у Маскву. У лісьце да жонкі ён піша: «Быў у камісара з тэлеграмаю. Яна, вядома, цяпер нічога не вартая. Буду пісаць Міхасю (М. Лынькову. — А. Б.). Трэба фарсіраваць, калі ён зможа гэта зрабіць». Бачна, што «добраахвотнасць» Хвядоса Шынклера пры прызывае ў войска мела прымусовы характар, але зъмяніць ужо што-небудзь было вельмі цяжка, калі не немагчыма зусім.

Хвядос Шынклер вельмі хвалюеца за сям'ю, за маленікую дачку Ірыну, якая нарадзілася ў 1940 годзе і якую ён

называе Анай-Кікі: «Амаль паўмесяца няма ад вас лістоў. Я страшна хвалюся, ёсьць хвіліны, калі месца сабе не знаходжу. Чаму вы маўчыце, пазбаўляеце мяне адзінай радасці? Хоць пару слоў — і мне лягчай будзе, дні будуць весляйшымі».

Пры цяжкіх нагрузках, калі курсанты знаходзіліся, як піша Хвядос Шынклер, «на становішчы радавых ды яшчэ жарстчэй у дзесяць разоў», ён сур'ёзна захворвае. Пісьменьніка кладуць у бальніцу, зьбіраюцца рабіць аперацыю. Але галоўурач вырашае яе адмяніць, бо тады на лячэннне пайшоў бы ўвесь час вучобы. У Хвядоса Шынклера знайшлі склероз сэрца і міякардыт. Ён піша жонцы Ксеніі: «не здаючыся ўсё ж хваробам, я сённяня хадзіў на заняткі. Вынік варты жалю — боль і цяжка хадзіць, задыхаюся... не ведаю, чым гэта скончыцца...» У траўні 1942 года адбылася медыцынская камісія. Пісьменьнік піша жонцы: «Быў я 9/V на камісіі, учора даведаўся вынік: пакінуты ў страі».

Хвядос Шынклер працягвае спадзявацца на М. Лынькова і В. Вітку. Але спадзяваньні марныя. Ён з горыччу паведамляе жонцы: «Меў паштоўку ад М. Лынькова. Ён піша: “Шкада, што гэтак бязглуда атрымалася з табой. Што-небудзь паспрабуем зрабіць, але каб сказаць тут што-небудзь пэўнае, дык не бяруся”. Я яму напісаў яшчэ ліст». Далей у кнізе — скарачэнье. Можна здагадацца, што ўкладальнікі кнігі апусцілі крыўдлівае выказванье Хвядоса пра свайго былога літаратурнага і ідэйнага бацьку.

Хвядос Шынклер на сабе адчуў жорсткасць і бяздушнасць армейскай машыны, якая зусім не зважала ні на ягоныя прафесійныя здольнасці, ні на здароўе. Жыццёвая практика моцна разыходзілася з той разумнай і рацыянальнай тэорыяй, якую ён прапагандаваў у сваіх творах.

Я адчуў гэтую съляпую сілу вайсковай бюракратыі на сваёй скуры ўжо ў 80-я гады «разывітога сацыялізму», бо ў мірны час (калі не лічыць вайну ў Афганістане) мяне, асьпіранта Інстытута літаратуры Акадэміі науک, забралі ў войска і націравалі ў вучэбку ў Свярдлоўскую вобласць, у мястэчка

Ялань, дзе я быў вывучаны на... механіка-вадзіцеля самаходнай гарматы і браніраванага цягача.

Хвядоса Шынклера ўсё яшчэ не пакідаюць надзеі на ўлік ягоных уласных якасцяў пры далейшым лёсе. Ён піша жонцы: «Хочацца стаяць цвёрда на сваіх нагах і папрацаваць са сваёй ініцыятывой». Ён супакойвае жонку, а мабыць, і сябе: «Цімоша (В. Вітка. — А. Б.) піша, што ў іх шмат гавораць пра Дзюку, робяць усё неабходнае, каб забраць да сябе, і гэта, пэўна, будзе зроблена».

Пасля заканчэння чатырохмесячных курсаў вайсковай вучэльні малодшы лейтэнант Хвядос Шынклер у верасьні 1942 года быў накіраваны ў лінейную часць, якая фармавалася тут жа, на Урале, у вёсцы Кур'я. Здароўе ў яго гэткае ж благое, ён скардзіцца жонцы: «...хадзіць цяжка. Пайду на днях да хірурга. Няхай дасьць бандаж ці дапаможа чым іншым».

Ізноў паўстае пытаньне пра аперацыю і пра камісаньне Хвядоса Шынклера з войска. Але лёс і камандзіры распараўдзіліся па-іншаму. 30 верасьня 1942 года ягоная часць выехала на заход. Цягнік без супынку праезджае Сьвярдлоўск. Хвядос піша з дарогі жонцы: «Крыўдна, так шкада, што не пабачыўся з вамі».

Гэта было апошніяе падарожжа Хвядоса Шынклера па чыгунцы, якую ён так любіў. Лёс напасьледак падараўваў яму гэтае тысячакіламетровое падарожжа праз лясы, палі і масты, насустроч непазыбежнай съмерці. 13 кастрычніка ён дасылае апошнюю паштоўку жонцы, у якой паведамляе: «Усё яшчэ ў паходзе... цяжка мне без вас... і ўвесе час у думках я з вамі. Беражыце маіх рабятак, нагадвайце ім пра татку, і яму будзе лягчэй».

Вайсковая часць Хвядоса Шынклера была накіравана пад Сталінград. У гэты час там ішла адна з найбольш крывавых бітваў Другой сусветнай вайны. Я не ведаю, ці пасьпеў малодшы лейтэнант, беларускі пісьменнік Хвядос Шынклер паваяваць хоць два-тры дні, ці ён быў забіты ў першы ж дзень, у першым жа бай. Урэшце, гэта не мае ніякага зна-

чэнння. З усіх здольнасцяў Хвядоса Шынклера ў гэтыя дні спатрэбілася толькі адно — пайсьці па загадзе і памерці. Гэты хворы немалады ўжо інтэлігентны чалавек, пісьменьнік, які так аддана даказваў савецкай уладзе сваю патрэбнасць, які гэтак актыўна ўдзельнічаў у фармаваныні чалавека новага тыпу, апантанага савецкім патрыятызмам, павінен быў пакласці на алтар уласнае жыццё...

25 кастрычніка 1942 года камандзір узвода 1-й роты 93-й асобнай стралковай дывізіі малодшы лейтэнант Хвядос Шынклер загінуў пад Сталінградам на вышыні 95,9 каля пасёлка Бекетаўка.

P. S. Праз год, 15 верасьня 1943 года загіне сямнаццацігадовы сын Хвядоса Шынклера Юрый, які добраахвотнікам пайшоў на фронт...

Жодзіна, турма № 8.

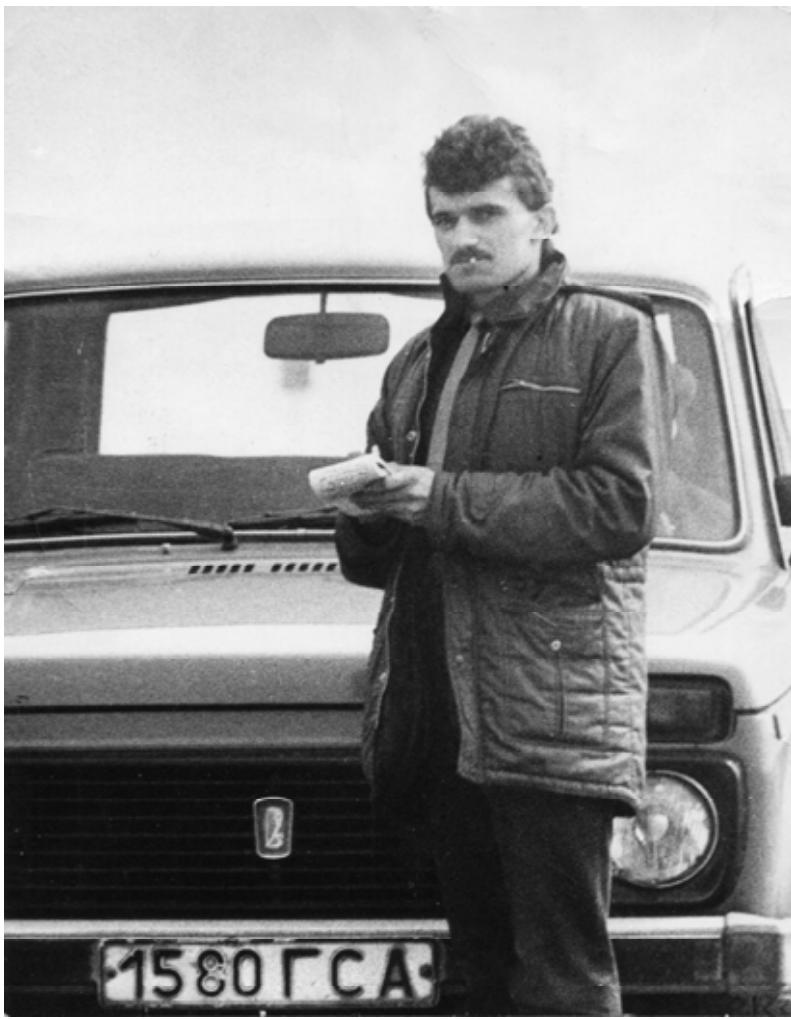
«СЬВЕТЛЫ СМУТАК ПА ВЕЧНАЙ РАДЗІМЕ»

Нататкі пра зборнік Сержука Сыса «Стрэмка»

Пяцьдзясят гадоў — зеніт чалавечага жыцьця. Час падводзіць вынікі. Хаця ў кожнага чалавека — па-рознаму. Паўтара стагодзьдзі таму паўвека чалавечага жыцьця былі ўжо старасыцю. Так вось Яна Баршчэўскага, аўтара «Шляхціца Завальні», Р. Падбярэзскі называе «дзядком». І Янка Купала, якому не было яшчэ і сарака пяці гадоў, перадае паходню беларускасці наступнаму, маладому пакаленьню. Ды і якасць жыцьця за апошнія гады зъмянілася. Гэтаксама багата што залежыць ад унутранай энергіі чалавека, ягонай прагі да спазнання гэтага съвету. І ўсё ж пяцьдзясят гадоў — гэта такі рубеж, які так проста не перамахнеш.

Чаму я пачаў свае нататкі з такіх развагаў? Ды таму што хутка ўжо, праз два месяцы ад часу, калі я пішу гэтыя радкі, пяцьдзясят гадоў будзе ўжо і мне. Мае сябрукі і прыяцелі, мае аднагодкі, маё пакаленьне адзін за другім бяруць гэты рубеж: Сяргей Дубавец, Віктар Івашкевіч, Барыс Пятровіч, Язэп Янушкевіч, Вінцук Вячорка, Славамір Адамовіч, Анатоль і Васіль Дэбішы і іншыя.

У гэтым, 2012 годзе 50-гадовы юбілей адзначыў і мой старавікі, можна сказаць, старажытны сябра Сяргук Сыс. Да ягона-

Сяргей Сыс

га юбілею выйшла першая кніжка ягонай паэзіі «Стрэмка», якая ўвабрала ў сябе выбраныя вершы. Ішоў да гэтай кніжкі ён доўга. Дасюль у яго магло быць ужо і некалькі кніжак, прынамсі, напісаных Сержуком вершаў хапіла б на іх. Але магло быць і так, што і гэтая кніжка не зьявілася б. Чаму? Дзеля гэтага трэба ведаць характар, натуру майго сябра Сержука. А натура і тэмперамент у яго — о-го-го! Яшчэ тыя.

Пазнаёмліся мы зь ім тады, калі паступалі на гісторыка-філалагічны факультэт Гомельскага ўніверсітэта. Лета далёгага 1979 года было гарачым. Мы пасъля 10 класаў, ён — Засьпенскай вясковай школы, я — сьветлагорскай гарадской. Нам па 17 гадоў. Мы абодва кучаравыя з даўгаватымі вала-самі па тагачаснай моладзевай модзе. Ён — чорнавалосы, смуглывы, каравокі, як цыган, я — блакітнавокі, беласкуры з попельнымі кудзерамі. Была яшчэ і трэцяя шатэністая гала-ва сярод абітурыентаў — Едруся Акуліна. Мы, кучаравыя, сябравалі ўтрох.

Пісаць пра сябра, зь якім мы сябруем зь 17 гадоў, гэта ў значнай ступені пісаць пра самога сябе. І яшчэ адное, што апрача ўзросту, кучаравых галоваў і паступлення аб'ядноўвала нас, — любоў да прыгожага пісьменства. Едрусь ужо бачыў сябе пээтам. Ён друкаваўся ў «Бярозцы» і нават твор на ўступных іспытах па беларускай літаратуры ва ўніверсітэт напісаў у выглядзе зрыфмаванай паэмы. Сяржук і я таксама пісалі вершы. Ён ужо па-беларуску, я яшчэ па-расейску, але зь цвёрдым намерам перайсці на беларускую. Дзеля беларускай мовы, якую я хацеў дасканала вывучыць, уласна, я і паступаў на беларускую філалогію. У хлопцаў з гэтым было лепей. Яны зь дзяцінства размаўлялі па-беларуску і вучыліся ў беларускіх школах. Я ж у апошніх класах у школе з прычыны адсутнасці беларусіста ў маёй сьветлагорскай школе № 5 урокі беларускай мовы пераважна прагуляў у футбол. Таму я пaeхаў паступаць у Гомель, а не ў Менск, бо тут, у Гомелі, конкурс быў меншым, усяго два чалавекі на месца.

Усе ўтрох мы займаліся на месячных падрыхтоўчых курсах, дзе я падцягваў беларускую мову, там мы і пазнаёмліся.

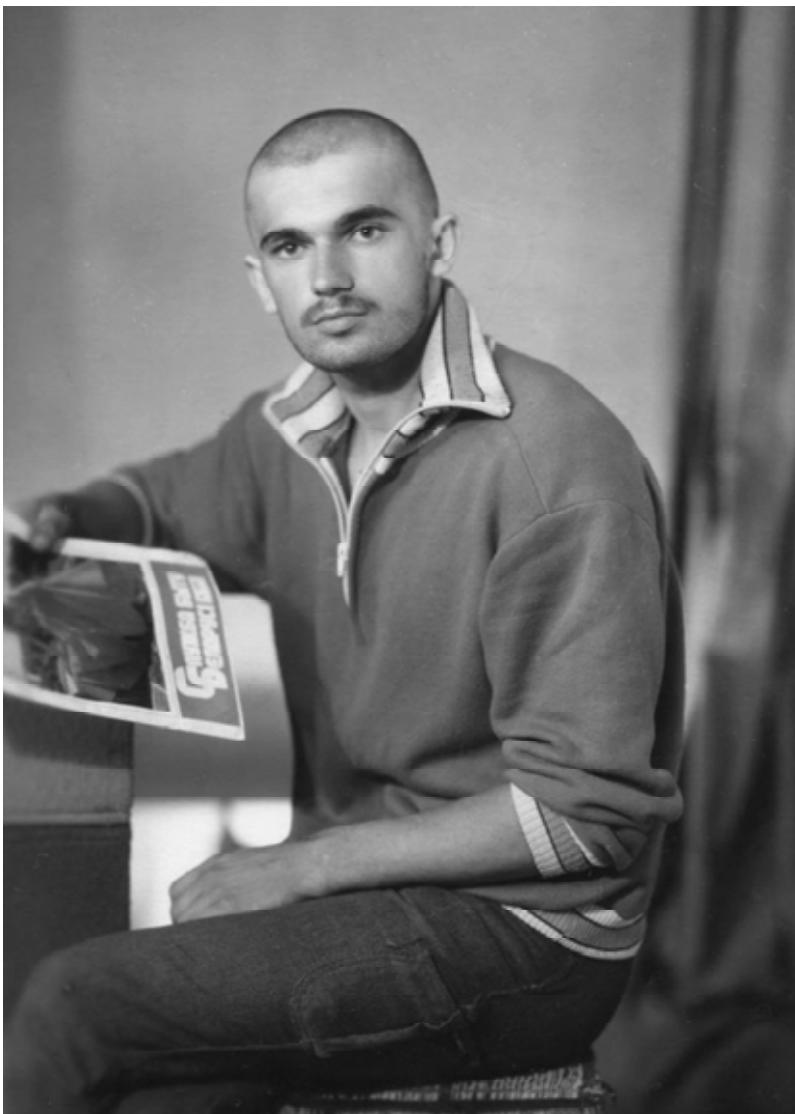
Алесь Бяляцкі і Едрусь Акулін

Твор на беларускай мове я напісаў на тройку і быў шчыра рады, бо з майм тагачасным веданьнем мовы і гэта было за шчасьце. Твор па рускай літаратуре напісаў на чацьвёрку, а беларуская літаратура вусна і гісторыя СССР былі здадзеныя на пяцёркі. Гэтага разам са школьным атэстатам зъ сярэднім 4,5 хапіла, каб паступіць. Дзесьці прыкладна гэтаксама паздавалі ў хлопцы. Быў моцна расчараваны Едрусь, якому за памылкі па пунктуацыі ў ягоным вершаваным творы ўляпілі трайбана.

Якое адчуwanье ў мяне было пасьля знаёмства з Сержуком Сысом, гэтым страшэнна жывым хлопцам? Як быццам бы я сустрэў родную душу. Гэта было звязана і з тым, што ў школе апошнія два гады, калі я вызначыўся ў філалагічным накірунку майго далейшага разьвіцця і адгукацыі, я пачуваўся самотным. Маё захапленне літаратурой, а да ўсяго яшчэ і беларускаю, з маіх школьных сяброў не падтрымліваў ніхто. Усе яны бачылі сябе «тэхнарамі».

Я, у якога дакладныя прадметы ішлі вельмі няблага, пры ўсёй патрабавальнасці нашага матэматыка Уладзіміра Аліферчына, яшчэ ў 9-м па алгебры і геаметрыі меў пяцёркі, ужо ў 10-м класе перастаў іх вучыць і захапляўся Багдановичам і Карапкевічам. Мы вельмі добра сябраvalі ў апошнія школьныя гады, хадзілі разам танчыць на дыскатэкі, купацца на Бярэзіну, піць «чарніла» ў недалёкія сасоньнікі, але адчуць узаемную радасць ад спазнання магіі слова, узаемнае захапленне я змог толькі тут.

Напачатку верасеня мы са сваіх хатаў і кватэраў прыехалі ў Гомель вучыцца. Інтэрнат першакурснікам не давалі. Едрусь уладкаваўся на кватэры ў роднай цёткі, якая працавала тады ў гандлі і забяспечвала яго дэфіцытнай волаткай, а мы зь Сержуком ліхаманкава шукалі кут, каб прытуліцца. Першыя ночы я ўвогуле начаваў на гарадскім аўтавакзале. Урэшце ён усё ж такі неяк уплішчыўся ў інтэрнат на вуліцы Кірава, не ведаю, па якім blaце гэта яму ўдалося, я зьняў прахадны пакойчык у прыватнай хаце, варыў на абед штодня бульбу з лупінамі і паліў торфабрыкетам грубку.

Сяржук Сыс. Хойнікі, 1980 год

Цяжка патлумачыць унутраную роднасьць сяброўскіх душаў, якая ёсьць у адзінстве поглядаў, у камфортнасці ўзаемных стасункаў. Самае, мабыць, істотнае тое, што вы неу́сьвядомлена аднолькава ўспрымаеце съвет і ад вас сыходзяць аднолькавыя флюіды, якія можаце ўспрымаць і адчуваць толькі вы. Вы жывяце на адной хвалі, нягледзячы на вашу, здавалася б, істотную розніцу ў харектарах.

Я б не сказаў, што нашыя стасункі былі заўсёды роўнымі. Сяржук быў неверагодным жэўжыкам, энергія зь яго валіла праз край. Яму ні хвіліны не сядзелася на месцы, ён увесь час шукаў нейкіх прыгодаў, а часта і самі прыгоды знаходзілі яго. Зь ім немагчыма было штосьці планаваць напэўна, сустракацца штодня і размаўляць на гарачыя тэмы ці абміркоўваць прачытаныя кніжкі. Ён то зьяўляўся, і тады можна было размаўляць гадзінамі, то зьнікаў на дні ці нават на тыдні па нейкіх сваіх пільных справах, зьяўляючыся толькі на вучобу. Тым не менш менавіта зь ім мы зьдзейсьнілі свой першы грамадзянскі ўчынак, першы свой вопыт спазнання беларушчыны. Скончышы першы семестр і паздаваўшы іспыты, атрымаўшы стыпендыі, у лютым 1980-га на зімовыя вакацыі мы зь Сержуком купілі агульныя квіткі на цягнік і паехалі ў Крым, у Ялту, пакланіцца магіле Максіма Багдановіча. Мы былі ў захапленыні ад ягонай паэзіі, нам было страшэнна шкада яго, памерлага такім маладым. Туды мы ехалі, лежачы на трэціх паліцах, гаманілі з маладымі дзяўчатамі, ды так і прагаманілі ўсю дарогу. Дабраўшыся зь Сімферопалем да Ялты па горнай дарозе на трамейбусе, мы пайшлі ў першы гатэль, які трапіўся нам на вочы, — «Крым». Было ўжо цёмна, імжыла. На дзіва, былі вольныя месцы, мабыць таму, што ўсё ж гэта быў далёка не сезон. Мы засяліліся, заплацілі не такія ўжо вялікія гроши. Выйшлі ў бліжэйшую краму, купілі па маленъкай двухсотграмовай пляшачцы салодкага марачнага «Какуру», вярнуліся ў нумар і пілі яго маленъкі каўткамі. Пасыля беларускага пладова-ягаднага папулярнага «чарніла» «Какур» здаваўся райскім напоем.

Алесь Бяляцкі, Едрусь Акулін, Анатоль Сыс у будатрадзе.
Бабчын, 1980 год

Памятаю гэтае ўнутранае задавальненне, што вось — задумалі і зрабілі! А назаўтра быў сум, навеяны старымі могілкамі, шэрым сутонлівым надвор’ем, расшуканаю намі съціплаю магілкай паэта зь невялікай шэрай пірамідкай з пабітага імхом і часам пясчаніку, з надпісам на ім, зробленым «няправільна тарашкевіцаю». І высокія чорныя змрочныя кіпарысы, і дзіўныя пальмы на гарбатых вуліцах Ялты, і царква, дзе адпявалі Максіма Багдановіча, і набярэжная, дзе нясьпешна прагульваліся адпачывальцы. Мы сквапна разглядалі ды імкнуліся запомніць убачанае. Першы раз у жыцьці бачыў я мора. Стаялі ля берага прычаленыя драўляныя шхуны з голымі мачтамі. На адной зь іх быў рэстаран. Мы ўзыняліся на яе, выпілі па кілішку віна. Мы прабылі ў Ялце двое ці троє сутак. Гроши сканчаліся. Мы пайшлі на вакзал, адстаялі вялізную чаргу, і нам пашанцавала адразу купіць зваротныя квіткі. Ехалі мы назад ізноў у агульным вагоне, набітым, як селяндцамі, марачкамі-дэмбелямі. Сярод іх было багата латышоў, якіх чамусьці паслалі служыць са свайго Балтыйскага на чужое Чорнае мора.

Мяркую, што нашая паездка ў Ялту была вынаходкаю Сержука Сыса для ўсьведамлення сваёй індывидуальнасці, для станаўлення свайго асабістага творчага «я».

Улетку 1980 года, пасля летняй сесіі, зборнай камандаю гісторыкаў, філолагаў і матэматыкаў паехалі ў будатрад у Хойніцкі раён, у вёску Бабчын, будаваць цагляныя дамкі. З гэтага будатрада захаваўся ў мяне адзін памятны фотаздымак, дзе мы ўтрох: Толік Сыс, Едрусь Акулін і я — нахілі жалезную бочку і выліваем зь яе бетонны раствор у падмурак аднаго з гэтых дамкоў. Дзесьці побач працаваў і Сяржук Сыс.

Мы жылі ў актавай зале сярэдняй школы, на якой вісела шыльда ў гонар Станкевіча-Палескага, партыйнага чыноўніка і пісьменніка, які быў родам з Бабчына і, хутчэй за ёсё, дапамагаў пабудаваць гэтую школу. Побач стаяў будынак старой, яшчэ дарэвалюцыйнай школкі з чырвонае цэглы, у якім месціцца вучнёўскі інтэрнат, а каля асфальтавай дарогі расылі вялікія нічые вішні. Так атрымалася, што, самі

Віктар Ярац, Валянціна Бандарэнка, Едрусь Акулін, Алеś Бяляцкі,
Віктар Сычэшыц і Ліда Кукштэль. Стаяць: Міхась Хацяновіч, Сяржук Сыс і
Анатоль Кавалёў. Гомельскі ўніверсітэт, 1980 год

таго не хочучы, Сяржук Сыс, Едрусь Акулін і я нарабілі ў гэтым будатрадзе гвалту, які перавярнуў нашае аднастайнае працоўнае жыцьцё.

Натуральна, мы тады не ведалі, што адсюль родам прэм'ер Беларускай Народнай Рэспублікі ў эміграцыі, сталінскі вязень, літаратар і гісторык Яўген Калубовіч, які вучыўся тут у педтэхнікуме і якога разам з іншымі хлапчукамі-студэнтамі арыштавалі яшчэ напачатку 30-х гадоў за антысацвецкую беларускую дзейнасць. Таксама мы не ведалі, што адсюль родам паэт Мікола Мятліцкі, які ў гэты час у Менску пачынаў масыціць сваю літаратурную кар'еру. А вось зь ягоным стрыечным братам, як потым аказалася, мы пазнаёмі-

ліся аднойчы ўвечары, калі Сяржук, Едрусь і я сядзелі каля цяпельца разам з маладзенькімі бабчынскімі дзяўчатамі і гаманілі пра штосьці. І раптам узьнік гэты стрыечнік Мятліцкага Міколы, які абурыўся такой ідылічнай карцінай: як так — чужыя хлопцы і тутэйшыя дзяўчаты! У выніку ён раскідаў нашае цяпельца, скапіў за руку і звёў адну з дзяўчат, за што літаральна празь некалькі хвілінаў быў дагнаны і крыху павалтужаны. Запомніў ён, як самага прыкметнага, Сержука Сыса, і хутка разгарэлася супрацьстаянне паміж мясцовымі хлопцамі і будатрадаўцамі. Затым быў набег тутэйшых хлопцаў на нашу стаянку ў актавай зале школы. Шукалі Сержука. І, каб прыхаваць яго, палова будатарада, у tym ліку і Анатоль Сыс, і Едрусь, і я, і, натуральна, сам Сяржук, калі паехалі мыцца ў хойніцкую лазню, заадно і паstryгліся нальса. Між tym эскалацыя канфлікту працягвалася, хутка разрасталася. Да бабчынскіх месціўцаў далучылася моладзь з суседніх вёсак, што прыязджала на дапамогу землякам, стоячы ў кузавах бартавых «ЗіЛоў». А да нас далучыўся будатрад з Мазырскага педінстытута, які таксама нешта будаваў у Бабчыне. Урэшце на Сержука бабчынскімі хлопцамі было абвешчана паляванье. Яго гналі, як зайца, па школе, і ён ледзь уцёк праз запасное выйсце спартзалы. А ўвечары, каб паквітацца, мы аб'яднанымі студэнцкімі сіламі атакавалі і акупавалі мясцовы сельскі клуб. Дзеля спынення вайны і захаванья ўласнага здароўя Сяржук патаемна і съпехам пакінуў негасцінны Бабчын. Тутэйшыя хлопцы супакоіліся. Іх адпусціла.

Так што ў студэнцкія гады нашага сумеснага навучанья там, дзе быў Сяржук Сыс, там заўсёды здараліся нейкія прыгоды. Вось, памятаю суботнік у інтэрнаце на Кірава. Я ўжо жыву там зь першакурснікам Анатолем Казловым. Мы цягаем нейкае будаўнічае съмецьце да запаснога ўвахода інтэрната і звалываем яго ў ворах. Побач стаіць бартавы «ЗіЛ», на які гэтае съмецьце трэба загрузіць. Машыну трэба падагнаць бліжэй, але кіроўца недзе падзеўся, ключы тырчаць у замку запальванья, матор пачынае раўсці, і «ЗіЛ» порстка скача

ўзад і ўразаецца ў гэтую кучу съмецьця. З кабіны вылазіць прыгаломшаны Сяржук. Дзіве заднія дошкі драўлянага кузава пераламаліся. Мы на хуткую руку папраўляем іх, мо кіроўца не заўважыць...

Мы ходзім разам ва ўніверсітэцкі гурток на ярцаўскую «Крынічку». І вось там я ўпершыню чую гэты верш, які распачынае Сержукоў зборнік вершаў:

У горадзе шэрым,
квадратна-кубічным,
ус্�цяж паралельным
і скрэз сіметрычным,
дзе съціплае сонца
з-за гмахаў зывісае
і промні, што дзіды,
туман прабіваюць,
дзе коміны неба
паранілі дымам,
дзе пахне мазутам,
іржой і бензінам,
скрэз панцыр асфальту,
праз тоўшчу бетону,
прабіўся да сонца
парастак
клёна.

Ярац хваліць яго і падтрымлівае Сержука: пішы далей. Толік Сыс крытыкуе. Ад таго дабіцца пахвалы амаль немагчыма. А верш, між іншым, атрымаўся праграмным. Таму, мабыць, і зъмясціў Сяржук Сыс яго ў сваю «Стрэмку». Гэта ж мы — тыя самыя парасткі клёна, прабіліся ў чужым горадзе. У зрусяфіканым і наскрэз савецкім тагачасным Гомелі. А ці моцна ён зъмяніўся зых часоў? Горад, ані Гомель, ані Менск затым, так і не стаў для Сержука Сыса чымсьці прымальнym, камфортным і ўтульным. І чым даўжэй ён жыў у горадзе, тым больш разумеў гэта: «Са мной, нібыта стрэмка пад скураю, падарожнічаў Смутак... Мой съветлы Смутак па маёй вечнай Радзіме».

Пасьля будатрада, у верасьні, мы выбіраемся ў падарожжа. Я прыдумаў прайсці Гомельскую вобласць з усходу на захад. Ідуць Сяржук Сыс, Міхась Хацяновіч, наш аднакурснік, і я. Ідзём моцна нагружаны па прыкладным маршруце. У дарогу захапілі цяжкі брызентавы намёт, ватнія спальнікі, узятыя ў пракаце, а таксама яшчэ непатрэбныя рэчы. У першую ж ноч Сяржук ганарыста ўключае вялікі ліхтар зь цяжкім акумулятарам. Той ярка съвеціца некалькі хвілінаў, а затым съятло міргае і ўрэшце гас্�нне. Аказваецца, акумулятар не зараджаны.

Дні яшчэ съпякотныя, нам горача, нам смажыць. Стаяць беларускі верасень, прыгожыя гароды, на якіх людзі выбіраюць картоплі; валяюцца, як лянівыя парсюкі, круtabокія гарбузы; стаяць чароўныя лясы зь першымі залатымі маністамі лісьця. Мы просім у людзей вады. Нам ахвотна даюць. Мы спазнаём нашу Беларусь. Да нас прыбіваецца нейкі заблуканы паляўнічы сабака. Мы падкормліваем яго. Ён весела носіцца вакол нас па лесе, кругам ідзе ягоны брэх, мабыць, ганяе нейкіх птушак і зайцоў. Часам ён падбягае да нас і, пэўна, дзвівіцца, чаму гэта мы не страляем. А затым, калі мы ідзём паўз нейкую млявую ў верасьнёўскай нерухомасці вёску, ён прыносіць нам зачаўленая куранё. І цяпер мы ўжо подбегам, не зважаючы на гарачыню і стому, шыбуем зь вёскі, пакуль людзі не пабачылі і не ўзынялі гвалт.

Па начох ужо холадна. Вопратка, што мы ўзялі з сабой, не грэе. Мы дрыжым-трусімся, тулімся ў цяжкай дрымоце адзін да аднаго. Цяжкія ночы зъмяняюцца дзіўнымі па прыгажосці сонечнымі, сухімі верасьнёўскімі днямі. І ўсё ў прыродзе наталяеца гэтым гарачым сонцам; выпрацоўвае апошні хларафіл цёмна-зялёнае лісце бярозавых гаёў, смарагдамі зеляннеюць цяжкія пасмы травы, чырвонымі гулькамі даспываюць апошнія памідоры. Мы адаграёмся зранку і ідзём ляснымі дарогамі на захад.

Вось мы ўваходзім у вёску і бачым сінюю пафарбаваную драўляную царкву. Мабыць, нейкае съята, бо царква адчыненая. Мы скідаем цяжкія пляцакі і заходзім усярэдзіну.

Пахне ладанам, прахалодна. Шырачэзныя, на паўметра, масьніцы, сядзяць на лаўках пры съцяне зь дзясятак бабулек, з царскіх варотаў зъяўляеца малады чарнагрывы съвятар. Ён паглядае на нас гарачым позіркам сваіх чорных вачэй, а мы паглядаем на яго, нам цікава.

Па дарозе мы зьбіраем ягады і грыбы, урэшце дабіраемся да пераправы праз Дняпро. Высокі бераг, чырвоная, суцэльнym пластом, гліна. Сяржук з захапленнем расказвае, што такія чырвоныя гліняныя стромы можна ўбачыць толькі тут, на Дняпры. Пазней ён напіша пра Дняпро не адзін верш, бо «У час, калі маймі былі рэкі, я ў спадчыну Радзіму атрымаў».

Праз раку нацягнуты сталёвы трос, паўзъ які ходзіць на другі бераг паром. Мы сядзім, адпачывам і чакаем іншых пасажыраў. Урэшце кранаеамся. Наш прыблудны сабака застаецца на беразе, на паром ён не пайшоў. А мы ідзём далей.

І вось на чацьвёрты дзень паходу мы прачынаемся зранку задубелыя і зьнясіленыя. Сон не падмацаваў нас. У Сержука тэмпература, і ён дрыжыць, як цуцык. Mixась нацёр скуро паміж ног, і кожны крок даеца яму з болем, ён ідзе раскаркаю. Мы вырашаем спыніць паход. Ловім на шашы грузавую машыну з брызентавай будкаю, якая едзе да Гомеля, закідаем туды транты, залазім самі і валімся на пляцакі, зьняможаныя. І вось неўзабаве мы ўжо ў Гомелі, можам вымыцца, пад'есці, паляжаць у чыстых ложках. Мы прайшли недзе траціну вызначанага маршруту. Але ж ці быў гэты паход няўдалым і дарэмным? Думаю, што не. Бо мы ж самі на свой rozум і капыл, як умелі, спазнавалі Беларусь і нашае асабістасць месца ў ёй. Увесеь першы і другі курс навучаньяня ішло гэтае паступовае высьпяванье, напачатку спонтанныя, а пасля і съядомыя яе пошуки.

На першым курсе мы патрапілі на фальклёрную практику ў Жыткавіцкі раён. З намі таксама ездзілі два выкладчыкі. Вясёлы, малады і картавы Літвінаў і пахмурны, вечна незадаволены Уладзімір Каваленка. Зь першага багата кплі і лічылі хутчэй за старэйшага прыяцеля, а другога не любілі. Літвінаў замест «л» выгаворваў «р». І Толік Сыс, які любіў

розныя съмешныя анекдоты, распавёў нам, што за пару гадоў перад гэтым, калі іх вазіў на практыку, дык першае, што сказаў, калі прыехалі, было: «Раскладайце чамаданы, я прайдуся па сялу». З-за ягонай картавасьці прагучала зусім іншае, і ўся група пакацілася ад съмеху. Літвінаў прыехаў разам з намі, а празь дзень на «Запарожцы» прыкаціў Каваленка. У гэты час Сяржук ад лішку пачуцьцяў скакаў па школьнім даху, дзе мы былі спыніліся. Убачыўши знаёмы «Запарожца» Каваленкі, ён скаціўся па даху і абвясціў нам пра гэта.

Пасля гэтай практыкі я вельмі палюбіў беларускую народную песню. Праз нейкі час, пазычыўши на кафедры пераносны стужковы магнітафон, я паехаў у вёску да маёй бабулі па маці Соні (Сафіі) у вёску Будніцкі Двор Нараўлянскага раёна. Дык вось са мною за кампанію паехаў Сяржук Сыс. Бабуля, ад якой я перад гэтым не чуў аніводнай песні, напачатку ніякавела і саромелася, а потым нечакана распіялася. На песні ў яе была вельмі добрая памяць, і яна съпявала нам зь невялікімі перапынкамі два дні. Прыходзіла да яе баба Аляксандра, яе родная сястра, і таксама дапамагла ёй узгадаць яшчэ некалькі песен.

Мы, захопленыя, сядзелі, слухаючы нашую спрадвечную беларускую песню, якую съпявалі беларускія жанкі з калена ў калена сотні і сотні гадоў. Тады бабуля Соня праспіяvalа нам болей за сто песен. Мы вярталіся з гэтага незвычайнага канцэрта, зладжанага толькі для нас дваіх, уражаныя і ўзвышаныя. Мы ясна адчувалі, што дакрануліся да залатога беларускага слова, адшліфаванага вякамі, да старажытных славянскіх і праславянскіх яшчэ мелодыяў, водгукі і напевы якіх я буду пазней лавіць у розных кропках славянскага съвету. Мяркую, што рытмы гэтых песен, спрадвечны беларускі съветапогляд не маглі не адбіцца на вершах майго сябра Сержука Сыса.

Не было чалавека на той час, з кім бы мне было так проста і лёгка, як зь Сержуком. Я таксама моцна сябраваў зь Едруsem Акуліным, але Едрусь заўсёды захоўваў сваю адмет-

насыць. Ён заўсёды быў іншым. А вось зь Сержуком мне часам здавалася, што мы аднолькавыя. Хаця зьнешне мы жылі розным жыцьцём. Я багата чытаў, самаадукоўваўся, адным словам, найперш быў «кніжным» хлопцам, і толькі затым, на другім месцы, былі для мяне розныя радасці жыцьця. Для Сержука кніжка таксама не была чужою, рэгурлярна і ён трymаў яе ў руках, але ягоная фантастычная жыцьцёвая энергія, радасная неўтаймаваная халерычнасьць выклікала бясконцы ланцуг розных гісторый і падзеяў, у большасці сваёй захапляльных і бессэнсоўных. Я ў жыцьці не бачыў такога чалавека, які гэтак съпяшаўся жыць. Эмоцыі і пачуцьці часта кіравалі ягонымі ўчынкамі. У тыя часы ён заўсёды быў закаханым, і часта прадметам яго абагаўлення была не адна пасяя, а некалькі, і не было аніводнае хвіліны, каб месца ў ягоным сэрцы, якое займала зямная муз, было пустым.

Пазрываныя зь неба ружы,
 Адшуканыя ў полі зоры
 І амаль звар'яцелае сонца,
 Быццам дар, пакладу ля ног.
 Разарвуцца сталёвыя «нельга»,
 Сутыкнуцца дрыготкія пальцы
 І амаль звар'яцелае сонца
 Спаліць ветах нашых трывог.
 Напачатку не хопіць слова,
 Потым яго нават замнога,
 І амаль звар'яцеламу сонцу
 Не спазнаць глыбінь нематы.
 Ці такая, дальбог, нязбытнасьць —
 Твая згода і кветкава-зорна,
 І амаль звар'яцелае сонца,
 Калі недзе ёсьць я і ты?

Хоць гэты верш і напісаны, відаць, пазней, але вось гэтае «звар'яцелае сонца» я часта бачыў у Сержуковых вачах, урэшце, адна з гісторый каханья прывяла яго да ўтра-

пеньня, калі ў інтэрнаце Гомельскага ўніверсітэта голымі рукамі ён, плачучы ад унутраных пакутаў, разьбіў ушчэнт некалькі вялікіх калідорных шыбаў.

Я памятаю гэтую карціну — вялікія вострыя аскепкі шкла, якія грудаю валяліся на розных паверхах інтэрната, з празрыстымі рагамі крыві і Сержука з рукамі па локаць у крыві. Бр-р-р! Такое мог утварыць, мабыць, толькі ён. У гэтым інтэрнаце на Кірава рабілася ўсялякае і рознае, але...

І няўмольная проза жыцьця ў выглядзе дэканана змусіла яго прыпыніць вучобу і ўвесну 1981 года сышыці ў войска. Дзесьці тады ім былі напісаныя наступныя радкі:

Я забіты.
Кроў мая — шыпшына
Паабапал змучаных дарог.
Я цябе, зямля мая, пакінуў,
Я цябе, Радзіма, не ўбярог...

Вось жа, сапраўды, пакінуў на два гады. Служыў Сяржук кіламетраў у трыццаці ад Ленінграда. Улетку 1981 года, калі мы паехалі ў свой чарговы будатрад на Пскоўшчыну, ізноў будаваць цагляныя дамкі, я, папярэдне напісаўшы яму, на выходныя сеў у цягнік і паехаў да Сержука на сустрэчу. Вядома ж, заадно хацелася паглядзець і Ленінград. У торбе ў мяне была цывільная вопратка. Я прыехаў у вайсковую часць, сустрэўся зь Сержуком, ён пераапрануўся, мы пралезылі ў дзірку ў калючай агароджы і падаліся ў Ленінград. Хадзілі па ўзьбярэжжы Нівы, былі каля Зімняга палаца, бегалі яшчэ багата дзе, елі лёды, размаўлялі, былі шчаслівымі. Увечары я прывёз яго ў вайсковую часць і ўначы паехаў назад на Пскоўшчыну. Як пісаў пазней мне Сяржук, на такія самаволкі і стараслужачыя не адважваліся, бо кара за іх была суровая. А ён толькі быў трох месяцаў адслужыў.

Пасля вяртання Сержука Сыса з войска ўвесну 1983 года мы зь Едруsem Акуліным жылі тады ў інтэрнаце кватэрнага тыпу на вуліцы Савецкай. Сяржук часова пайшоў працаўца на цукерачную і шакаладную фабрыку «Спартак», якая месь-

цілася троху наўскасяк на другім баку вуліцы. Часта, калі вецер дэймуў з фабрыкі ў бок нашага інтэрната, нам апетытна пахла цукерачнай памадкаю і ванільным шакаладам.

З войска Сяржук прыйшоў падужэўшы, таму працаваў грузчыкам, пераносіў мяхі з цукрам і какававым зернем, з павагаю распавяддаў пра сваіх калегаў, някідкіх з выгляду мужычкоў, якія за зьмену маглі перанесці некалькі дзясяткаў тон цукру ў 50-кілаграмовых мяхах, а потым яшчэ шахнуць «маліноўскага» сямідзесяціградуснай апельсінавай эсэнцыі.

Ён адразу без агаворак успрыняў беларускую ідэю, якой тады пасъля наладжваньня контактаў зь менскімі адраджэнцамі я быў проста апантаны. Ён прагна слухаў мае гарачыя маналогі па гісторыі і культуры Беларусі, чытаў беларускі самвыдат, перайшоў у большасці сваіх контактаў на беларускую мову. І ён працягваў быць гэткім жа закаханым, якім быў да войска, працягваў улазіць у нейкія неверагодныя гісторыі і працягваў пісаць вершы. У ягоным зборніку вершаў «Стрэмка» яны, на жаль, амаль не прадстаўленыя.

Праца на «Спартаку» стварала свае жыцьцёвыея калізіі. Скрозь былі вялізныя дэфіцыты, і лічылася цалкам натуральным, калі працоўны народ цягнуў што-небудзь зь дзяржаўных (а іншых тады і не было) фабрыкаў, заводаў, калгасаў. Існавала багата анекдотаў і гісторый на гэтую тэму. Вось адзін толькі з тагачасных папулярных вершыкаў: «Для таго, каб жыць у шчасці, трэба красыці, красыці, красыці». Наколькі гэта адрознівалася і пярэчыла народнай традыцыі, у якой крадзеж лічыўся за найвялікшы грэх і сорам! Ну, гэта адна са шматлікіх «заслугаў» савецкай улады.

Неяк раз нас, студэнтаў, запусцілі на суботнік на «Спартак». Напачатку мы пацягнулі мяхі з какававымі бабамі, тады пайшли ў цэх, дзе па канвееры плылі стужкі шакаладных цукерак. Пачалося выбарковае паляванье, аж пакуль з цэха нас не выгнала майстрыха, якая праз колькі хвілінаў прынесла нам цэлую місу шакаладнага «браку». Я ніколі ў жыцьці ні дагэтуль, ні пасъля не ёў столькі шакаладу. А затым быў яшчэ і россып фундуку і міндалю. У канцы нашага суботніка

мы ледзь выпаўзалі са спартакаўскай прахадной з кішэнямі, набітымі гарэхамі і грыяльжам. Вось на якой фабрыцы працаваў Сяржук Сыс!

З фабрыкі несылі ўсе, і калі б Сяржук не рабіў тое самае, дык, пэўна, выклікаў бы падазронасць у сваіх калегаў-грузчыкаў. Але аднойчы яму не пашанцавала. Неяк ён прыйшоў да нас у інтэрнат і сказаў мне, што заўтра яго будуць судзіць. «За што?» — зьдзівіўся я. Аказваецца, калі ён перакінуў праз фабрычны плот скрынку съметанковага масла і затым пералез сам, там яго, бягучага з гэтай скрынкай масла, і злавілі.

«Адвакат хоць у цябе ёсьць?» — спытаўся я. «Не», — адказаў ён. «Чamu? — зьдзівіўся я. — Цябе ж могуць пасадзіць». — «За адваката трэба плаціць, а ў мяне якраз грошы скончыліся», — сумна паведаміў ён. Грошы былі ў мяне. Мы пабеглі ў адвакатуру, заключылі дамову, я заплаціў 25 рублёў. Столькі каштавала ягоная свабода. Назаўтра на судзе адвакатка адбараніла Сяржука, і ён абышоўся адно штрафам.

Дзіўнае гэтае жыцьцё. Бо бадай ніводзін зь беларускіх паэтаў не прысьвяціў столькі вершаў Гомелю, як Сяржук Сыс. Ён урэшце звыкнецца з гэтым паўмільённым горадам і стане яго паэтычным голасам.

Афішы змываючы з твараў вітрынаў,
Людзей заганяючы збоем пад дахі,
Ліпень залеву на Гомель абрыйнуў —
Водар лазы ды аерныя пахі.
Стома сплывае з праспектаў руплівых,
Перыпыняюцца пульсы артэрый,
І выбягаюць пад дождж нецярпліва
Людзі пасълянавальнічнае эры.
Бурбалкі ўсьпенъваюць гладзь тратуараў,
Кроплі гаючыя лашчаць лістоту...
І ў гамяльцоў прабягае па тварах
Лёгкая ўсьмешка дзіцячай пяшчоты.

Гэта, можа, не лепшы вершык Сержука Сыса, прысьвечаны Гомелю, але ён такі свойскі, усёабдымны. Ён з такіх вершаў, якія мусяць быць у гомельскіх вітрынах і зъмяшчацца ў любых зборніках і кніжках, прысьвечаных Гомелю. І ў зборніку ёсьць у яго больш моцныя гомельскія вершы, такія, як «Святы вечар», «Мясцовы час». І калі паэт прызнаў урэшце горад за свой, то горад пакуль што ніяк не адзягаваў на гэта, ды і ці адгукнецца ўвогуле гэты зрусяфікаваны ўшчэнт Гомель, любімы горад майго юнацтва.

А вось наступныя мае нататкі будуць прысьвечаныя кра- нальнаму перыяду ў жыцьці Сяржука і майм жыцьці. Стала- ся так, што Сержукова беганіна за дзяўчатамі прыпынілася; прынамсі, пасля таго, як ён сустрэў у нашым інтэрнаце Валю і разнаёміўся зь ёй, то яна набыла больш уцямны і мэтана- кіраваны харектар. Валя вучылася на рускай філалогіі на пару курсаў ніжэй за мяне, была родам з Чачэршчыны, зь сям'і кіраўніка калгаса. Шатэнка зь сінімі, як васількі, вачыма і прывабліваю ўсьмешкаю, радзіміцкіх крывей, танк- лявая Валя глядзелася эффектна і была разумнаю дзяўчынаю. У нашай кампаніі яна хутка вярнулася да беларускай мовы.

Гэтых сінявокіх і шэравокіх радзіміцкіх дзяўчат з Пры- сожжа, урэшце як і хлапцоў, можна лёгка навучыцца пазна- ваць, калі пабываць у іх мястэчках, гарадках і вёсках і пры- глядзецца да іх. Згадайце хаця б Аляксея Пысіна, Алеся Пісъмянкова, Едруся Акуліна. І тут, у бабруйскай калоніі, я іх пазнаю адразу і па харектары, і па абліччы.

Дык вось, Сяржук гэтым разам закахаўся не на жарт і пачаў настойліва ўлягаць за Валяю. На вясну 1984-га ў іх прыпаў перыяд жаніхоўства. Пяшчотнай, кранальнай, неза- бывальнай пары дваіх маладых людзей, якіх нястрымна цяг- не адно да аднаго невытлумачальная прага каханыня і жыць- ця. Гэта была незабыўная вясна, бо ў гэты самы час я быў згубіўшы галаву ад маёй будучай жонкі Натальлі. Яна ў 1983 годзе паступіла на гістарычнае адзьdzяленыне нашага фа- культэта, ужо год, як мы былі знаёмыя дагэтуль. Нашае зна- ёмства — гэта асобная гісторыя. А зараз скажу толькі, што ў

тую вясну мы ўчатырох разам часта бавілі свой вольны час. І гэта былі цудоўныя дні, якія ўжо ніколі-ніколі не паўторацца.

Ранній вясной, як толькі зазелянелі косы бярозаў, у балотцах і нізінах, на паплавах яшчэ стаіць вада, а зямля яшчэ цёмная ад талай вады, мы едзем на прыгарадным «пазіку», маленькім аўтобусіку, у Чачэрск, глядзець царкву пачатку XIX стагодзьдзя, пабудаваную ў класічным стылі. Мы хадзілі вакол царквы, парапраналіся да маек, а сывіткі павесілі на пояс, бо горача, фатаграфуем царкву і фатаграфуемся самі. Назад едзем стоячы, месцаў ніяма, смажыць веснавое яркае сонца, цёплы вечер завявае ў адчыненых форкткі, дзяўчата расчырваленіся, як вясновыя макі, вечер варушыць далікатныя пасмы дзявочых валасоў. Нават кіроўца часам не глядзіць на дарогу, а паглядае на нашых дзяўчата. Я крыху раўную і адначасова ганаруся. Я імкнуся запомніць гэтую карціну натуральнай дзявочай прыгажосці. Мне здаецца, што я ўжо ніколі такога не пабачу ў жыцці і ніколі не буду такім напоўненым да краёў кахраньнем.

Мы прыязджаем у інтэрнат, бяжым зь Сержуком у гастраном, купляем там пельмені і дзьве літровыя бутэлькі славацкага лёгкага віна. Гэтае віно — таксама ўсьмешка свайго часу, пры татальнym дэфіцыце ў крамах тым не менш заўсёды ёсьць сухое віно — малдаўскае Алігатэ і Фесяска, валам наваленае ляжыць у драцяных ёмістасцях, крыху даражэйшыя віны з Чэхаславакіі, Венгрыі стаяць выстаўленыя на палічках, у кіёсках прадаецца балгарская зубная паста, кубінскі ром і цыгары. Затым мы сядзім Ѿчатырох у інтэрнатаўскім пакой, ямо пельмені і запіваем іх проста з рыльца літровай бутэлькі саладковатым віном. Я ніколі не забудуся на пах і смак пасыля пунсовых Натальліных вуснаў. Побач сядзяць Сяржук з Валлі і таксама наўперамен цягнуць віно, і бачу я ў вачах у Сержука стан, набліжаны да найвялікшага асалоды і шчасціця.

А вось у іншы дзень мы кідаем у торбу выпадковую ежу, кладзём пляшку чырвонага балгарскага сухога віна і едзем у Чонкі на пікнік. Гэтыя прыгожыя мясціны знаходзяцца

непадалёк ад Гомеля на Сажы. Гомельцы здаўна аблюбавалі іх для адпачынку. Некалі яшчэ да вайны малываў чонкаўскія пейзажы кіраўнік беларускага тэатра, пісьменьнік і драматург Уладзілаў Галубок. Па дарозе мы съмлёніся і дурэм: ідзём па краі паляны, паўзь невялікае футбольнае поле, дзе стаяць футбольныя брамы, зробленыя з гнутых трубаў. Сяржук бяжыць да адной зь іх, падскокае, імкліва хапаецца за перакладзіну і спрабуе зрабіць пад'ём зь пераваротам. Мы з жахам глядзім, як незамацаваная брама, расхістаная ягоным скакком, хіліцца і падае. Перакладзіна б'е яго па грудзях, і ён ляжыць нерухома, прычалены гэтай брамаю. Мы кідаемся, уражаныя, да яго, ён стогне і съмлёніца адначасова. Я падымам браму, дзяўчата дапамагаюць яму прыўніяцца, ён мацеа грудзі і рэбры, здаецца, усё цэлае, мы рагочам як шалёныя. У вачах — карціна сагнутага ў крук Сержука і брама, якая адрываецца і ляціць.

Затым мы раскладаем цяпельца, рассыцілам посьцілку, ставім ежу і зноў нястрымна съмлёніся, бо з торбы дастаецца вялікі будзільнік, які нехта з нас туды закінуў, зъбіраючыся съпехам. Адной пляшкі сухога віна на чатырох нам дастаткова. Мы і так як п'яныя, ад маладосьці, току жыцця, ад кахрання.

У парку пустэльным
Кахранье жыве,
Яму тут хораша жыць,
Схавалася недзе у
Мокрай траве,
Дзе слёзкі крыштальныя імжы.
Падобна нацятай тугой цеціве
Жаданье лістотай дрыжыць,
Чаруе яно, за сабою заве
У восенськія вітражы.
Але прыпыніся, суцішся, ўяві,
Пакліч яго ціха, скажы
Аб tym, як у гэтай
Дажджлівай крыві
Няма для кахрання мяжы.

Спакусьлівы вечар
Паволі плыве
Над паркам, што на Сажы...
Пяшчотная восень і постасі дзъве,
Якім паасобку
Не жыць.

Распавяду пра яшчэ адну паездку — у вёску Дварэц, якая стаіць паміж Рэчыцай і Лоевам. Мы паехалі да роднай бабулі Сержука. З Дварца родам, як аказалася, была і маці Натальлі. У Дварэц і Сяржук з Заспы, і Натальля з Лоева прыяджалі малымі да сваіх бабуляў і дзядоў, але адно аднаго калі і сустракалі, дык усё адно не памяталі. Мы съмяяліся, пазіраючы на чарнакосую з завітымі ў буйныя кучары валасамі Натальлю і на дробна кучараўага, як баранчык, Сержука, было ў іх штосьці падобнае, мо некалі іхныя дварцоўскія продкі мелі больш блізкія стасункі, чым праста суседскія... Натальліны дзядуля і бабуля, на жаль, ужо не жылі.

Быў травень, мы распалілі падалей ад хаты агеньчык і смаожылі, як у дзяцінстве, на ражончыках сала. Стаяла цёплая зорная і чорная адначасова ноч. Хорам съпявалі салаўі. Іх было некалькі, і іхныя сакавітыя съпевы далёка разносіліся па вялізной дняпроўскай лагчыне. Сержукова бабуля вохкала, не ведаючы, як нас укласьці на двух ложках, якія стаялі ў чистай хаце. Урэшце мы паклаліся зь Сержуком, а Натальля з Валяю. Бабуля зь першай хаты чуйна прыслухоўвалася, каб не зрабілася якой бяды. А мы і не думалі пра што іншае. Нам і так было ўтульна і весела. Мы здушана съмяяліся, а потым я працягнуў руку і пацягнуў кагосьці зь дзяўчат за нагу. Пачулася спалоханае войканьне, і мы зноў душыліся съмехам. Адразу пасьля гэтага я перакруціўся і лёг галавою ў ногі ложка. Цяпер ужо хтосьці зь дзяўчат вырашыў паторгаць нас за ногі і нацкнуўся на маю галаву. «Вой!» — ускрыкнула яна ад нечаканасьці, а мы праста зайшліся нястрымным съмехам.

Ніколі ў жыцьці я не чуў такіх салаўёў, як у той вечар. Я ўпэўнены, яны съпецыяльна съпявалі для нас пералівістую песньню веснавога непаўторнага маладога каханья.

Няпроста пісаць у такіх умовах, у якіх я зараз знаходжуся, пра тыя шчасльвія і бесклапотныя часы. Няпроста не толькі психалагічна, бо вялікай фрустрацыі ад свайго перабываньня ў лагеры я не адчуваю, толькі розныя падзеі і падзейкі, якія здараюцца тут ледзь не штодня, зъбіваюць мяне з настальгічнага і рамантычнага настрою. Можна пароўнаць мой цяперашні стан жыцьця з колішнім палётам на вялізным аэробусе праз акіян. Мы ляцелі на вышыні бліжэй да 13 кіламетраў. І наш вялікі і цяжкі самалёт трэсла, як ліпку на ветры. Мы ўсю дарогу сядзелі прышпіленыя рамянямі бясьпекі, і нам усю дарогу падлівалі шампанскэе не шкадуючы. Вось такая ж турбуленцыя віхурыць зараз вакол мяне. Але ж цягам усяго жыцьця нешта замінала мне цалкам аддаўца пісанью. А можа, гэта і я сам дапамагаю майму лёсу адштурхнуцца ад супакою і цішы пісьмовага стала? Можа, гэта мая няўрымсълівая натура ўвесь час цягне мяне ў пошуку свайго адметнага шляху, які і ёсьць сапраўды мне накананьнем. Хто ведае, мо і так.

Улетку 1984-га Сяржук з Валяй узялі шлюб. Вясельле гулялі на Чачэршчыне, у Валіных бацькоў. Я на tym вясельлі быў за шафера ў Сержука і ставіў свой подпіс у загсе аб іхнім шлюбе. Бедныя і няўладкаваныя яшчэ ў жыцьці, што мы маглі даць нашым кахраным? Адное — абяцанкі-цацанкі, расплыўістыя перспективы ды шчырае, палкае кахраныне.

Затым я паступіў у асцяпрантуру ў Менск і адтуль быў забраны на паўтара гады ў войска. Перапісаліся мы неяк мала. Значна больш ліставаўся зь Едруsem. Але, ведаючы характеристар Сержука, я не зьдзівіўся, калі ў гэты час ён скончыў дзеля чагосыці гандлёвы тэхнікум, працаваў на tym самым «Спартаку», ездзіў, як ён сам пазней распавядаў, у Рагачоў на малочна-кансервавы завод па радыяцыйнае згушчонае малако і завочна аднавіўся ва ўніверсітэце. Затым Валю разымерковалі настаўніцай у Жлобінскі раён, у вёску. Сяржук паехаў туды разам зь ёй і выкладаў у школе беларускую мову і літаратуру. Пасьля нашага вясельля з Натальляй у 1987 годзе мы прыязджалі да іх у госьці, жылі ў іх, можа, з

тыдзень. Зранку Сяржук і Валя сыходзілі на працу ў школу, што ж — сельскія настаўнікі! А мы з Натальляю высыпаліся ў іх невялікай кватэрцы. Затым я пісаў сваю кандыдацкую працу, а Натальля чытала кнігі. Пасьля абеду мы хадзілі ўсе разам гуляць па навакольлі, у хваёвы бор, які пачынаўся за вёскай, на недалёкую чыгунку, удалечыні, за Бярэзінай былі бачныя высокія коміны съветлагорскага хімзавода. Мы шмат размаўлялі пра надыходзячыя зъмены, бо тады, у другой палове 80-х, Менск ужо пачынаў віраваць, актыўнічалі беларускарыентаваныя моладзевыя дэмакратычныя ініцыятывы, разгортвалася праца Таварыства маладых літаратараў «Тутэйшыя», прэзідэнтам якога абраўся мяне. Мы размаўлялі і пра беларушчыну, і пра літаратуру, потым Сяржук паказваў свае грады непадалёк ад дома, зарослыя, як ён пераконваў, смачным і карысным тапінамбурам. А ўвечары мы ізноў гаварылі, гаварылі і гаварылі.

Праз нейкі час Сяржук пайшоў працаваць у жлобінскую раёнку і атрымаў у Жлобіне кватару. Ён вучыўся на завочным і працаваў на вельмі няўдзячнай для творчага чалавека працы раённага журналіста. Усе, пэўна, бачылі нашыя беларускія раёнкі. Гэта казённы стыль і казённая душа, пародыя на газету, дзе на першым месцы надоі, жніво, сяўба і перадавікі з ударнікамі разам. Месца для творчасці там няма, а газетныя штампы і газетнае мысьленыне загубілі не аднаго празаіка і паэта. Усе памятаюць, у што ператварыўся «ЛіМ», калі ў крэсла галоўнага рэдактара туды прыйшоў яшчэ адзін гадаванец гомельскага ўніверсітэта Анатоль Казлоў, бо ён сфармаваўся ў газетнай раёнцы і хоць затым, здаецца, атрымаў рэдактарскую школу літаратурнага выдання, працуячи ў «Маладосьці», але ж не, вяртаныне ў газету вярнула і ўсе напрацаваныя раней хібы і штампы. Вось чытаю зараз вершы яшчэ аднаго газетчыка, які ўсё жыцьцё працаваў у раёнках магілёўскай вобласці і ў «Магілёўскай праўдзе», зь цяжкасцю прабіваюся праз плоскае газетнае пустаслоўе, аформлене ў вершаваныя радкі. І першыя шчырыя, незаштампаваныя слова і думкі зьяўляюцца ў вершах, калі яму

ўжо за сорак. У вершах пра съмерць маці і вершах пра Дняпро, толькі тут яго адпускаюць задушлівыя абдоймы газетнага стылю і мысьленыня. Аляксея Пысіна я буду чытаць і далей, можа, далей і зьменіца мая думка пра яго. Ягоны малодшы сябра, выдатны беларускі празаік Віктар Карамазаў так і пісаў пра Аляксея Пысіна: «Ягоная паэзія цяжка прабівалася да сонца праз жорсткі, нібы франтавы, статус раённых і абласных газет, якія патрабавалі не лірыку, не вершы, а праўду падзеі, кароткую і скупую на пачуцьці, аператыўную. Факты і каментары». Вось жа зразумела, якой была «праўда» ў газетных радках у савецкія, пасъльваенныя асабліва, часы, але сутнасьць сумяшчэння працы ў газеце і паэзіі ён перадаў даволі трапна.

Тым не менш газетнай працы Сяржук Сыс не баяўся. Трэба сказаць, што нашыя контакты тады паслабелі. Жыцьцё неяк запрэгla нас у розныя вазы, паставіла ў аглоблі і ўсунула ў хамуты. Я высільваўся ў музее Максіма Багдановіча, дырэктарам якога я стаў і які, кроў з носу, трэба было адчыніць да 100-й гадавіны паэта, а яшчэ ж грамадская праца, якая забірала ўвесь астатні час. А Сяржук праз пару гадоў перабраўся ў абласную газету «Гомельская праўда», куды яго перацягнуў Барыс Пятровіч, атрымаў там кватэру і мусіў адпрацоўваць яе.

Няпростае жыцьцё творчага чалавека ў правінцыі. А Гомель, на жаль, так і не стаў самадастатковым культурным цэнтрам. Менск высмоктвае ўсё творчае і цікавае, як пыласос, і толькі Гародня ў змозе супрацьстаяць яму. Калі ж няма дастатковага кола аднадумцаў і разнастайных творчых контактаў, людзей, якія натхняюць твае творчыя пошуку і падштурхоўваюць тваё творчае «я», можа наступіць крызіс. Відавочна, як у час жыцьця ў Гомелі ў вершах Сержука Сыса прабіваюцца ноткі песімізму, боязі «ўгрузнуць у балота», адчуванье незадаволенасці і марнасці свайго жыцьця. Аднастайнасць правінцыйнага жыцьця ператвараецца ў сапраўдны экзамен для яго як для творцы:

Мясцовы час...
Нясьпешны плёскат Сожа,
Спагада позіркаў, што ловіш незнарок,
На скрыжаваньні выцьвілы «ларок»,
Язьмін ды бэз за кожнай агароджай.
Жанчына размаўляе з галубамі,
«Пятра і Паўла» ціхі перазвон,
Пах ежы зь незачыненых акон...
Мясцовы час,
Ці вытрымаць экзамен?
Мясцовы час...
Ці я ўжо не мясцовы,
Па съвеце натаптаўшыся як сълед?
Дымяць патроны танных цыгарэт,
Каля піўной плятуць карункі слова.
На ровары — падлетак круглатвары,
Педаль нагой кранаючы ледзь-ледзь...
Мне за табою болей не пасьпець,
Мясцовы час...
Стрыножаныя мары.

Пры пераездзе ў Гомель Сержуку Сысу, можна сказаць, моцна пашанцавала на той час, бо ў «Гомельскай праўдзе» працаваў Барыс Пятровіч, які і стаў для Сержука tym інтэлектуальным апірышчам, які не даў яму апусьціць творчыя крылы, патануць у дрыгве будзённасці і побыту. Потым, хоць Барыс Пятровіч і пераехаў у Менск, іхняе сяброўства і кантакты і надалей падтрымлівалі пазытывную натуру Сержука Сыса.

Вось так у розных клопатах і справах пралящела пятнаццаць наступных гадоў. Сустрэчы нашыя былі цёплыя, але рэдкія. Ці я быў у Гомелі і заходзіў да яго ў госьці, ці ён зъяўляўся наездамі ў Менск і прыходзіў да нас. Гадоў восем таму выбраліся мы ў вандроўку ў Чарнобыльскую зону, у той самы Бабчын, дзе колісъ мы працавалі ў будатрадзе. Паехалі ў адной машыне: Барыс Пятровіч, Сяргей Дубавец, Едрусь Акулін, я і былы аднагрупнік Барыса па журфаку. А па дарозе заехалі ў Вялікія Нямкі, вёску на Веткаўшчыне на бера-

зе Бесядзі, адкуль родам Едрусь. Спыніліся там у ягонай хаце. Хлопцы паплылі на чаўне лавіць у Бесядзі рыбу, а мы зь Едруsem засталіся. І вось апоўначы ў хату ўваліўся Сяржук Сыс, якому затэлефанавалі ў Гомель і папрасілі далучыцца на ноч да нашай кампаніі. Сяржук тады працаваў у нейкім рэкламным адзьдзеле, дзень правёў на выставе, і яго прывёз на машыне швагер. Мы выпілі і доўга гаманілі пра тое, куды коціца гэты съвет.

Так я даведаўся, што Сяржук разводзіцца з Валяю. Сумеснае жыцьцё трэснула, і склеіць яго ні ён, ні яна не давалі рады. Кожнае кахранье, як і кожнае чалавече жыцьцё, індывідуальнае, і яно мае свой век. І часам людзі паміраюць у кахраныні, а часам памірае кахранье, а людзі жывуць. Мне было прыкра і вусцішна. Вядома, яны былі дарослымя людзьмі і самі вырашалі, як ім жыць. Але ж зачынялася шчымлівая старонка майго жыцьця, маёй маладосьці.

Потым, далёка за поўнач, мы леглі спаць, але вярнуліся з рыбалкі Барыс з Дубаўцом і іхнія размовы з Сержуком працягнуліся. Калі зранку я прачнуўся, Сяржук спаў на кінутым на дол матрасе ў tym самым касьцюме, у якім прыехаў, і пад гальштукам. Неўзабаве мы разъехаліся. Мы — далей праз Лоеў на Хойнікі, а ён вярнуўся ў Гомель.

У траўні 2005 года памёр наш сябра, геніяльны паэт Анатоль Сыс. Хтосьці можа засумнівацца, ці можна вось так запраста нашага равесніка, чалавека з далёка не ідеальнымі паводзінамі называць геніем? Я ўпэўнены, што можна. Бо хто ж, як не ён, у 80—90-я гады XX стагодзьдзя праз паэтычнае слова выявіў духоўную і нацыянальную сутнасць беларускага народа? Ён, як той Янка Купала напачатку XX стагодзьдзя, думаў за ўсіх беларусаў, здолеў акумуляваць усю горыч і ўвеселісь беларусаў, усе паразы і перамогі беларускага духу, усе надзеі і спадзіваныні на лепшую будучыню. Няма такога іншага паэта ў нашай сучаснасці. Вось жа здольнасць да трансфармацыі духоўнай сутнасці беларусаў у магію і чары паэтычнага слова і робіць паэзію Анатоля Сыса геніяльнай.

На пахаваньні Анатоля Сыса я не быў, у той час мянене не было ў Беларусі. На сорак дзён у чэрвені 2005 года мы выехалі з Менска на мікрааутобусе ў Гарошку, каб адзначыць саракавіны на радзіме паэта. Перад ад'ездам Кася Камоцкая выперла з аўтобуса двух п'яных хлапцоў, былых знаёмых Сыса, якія гучна вохкалі і прычыталі за Толіка і зьбіраліся ехаць разам з намі. Астатнія ж пасажыры былі збольшага знаёмыя паміж сабой. Разам з намі ехала і Галя Дубянецкая, паэтка, мая даўняя знаёмая, зь якой разам мы некалі вучыліся ў асцпірантуры Інстытута літаратуры Акадэміі науک. Галя, мілая, съціплая, усымешлівая дачка Міхала Дубянецкага, беларускага дзеяча, аднаго з інтэлектуалаў і заснавальнікаў Беларускага Народнага Фронту. Бог даў ёй ціхі, вытанчаны, высокайнтелектуальны талент. Выхаваная ў рэчышчы єўрапейскай літаратуры, яна сваім паэтычным голасам нагадвае мне расійскую паэтку Марыну Цвятаеву, вельмі, вельмі няпростую для ўспрыманьня шараговага чытача. Паэзія такога кшталту — элітарная паэзія, зразумелая далёка не ўсім. Яе тэксты насычаныя тонкімі асацыяцыямі, падтэкстам, заглыбленасьцю ў свой съвет, у выбудаваную ўнікальную сістэму каардынат. Але калі такі талент зьяўляецца ў літаратуры, дык гэта разглядаецца як вялікая ўдача і гонар для гэтай літаратуры. Бо тады ўжо немагчыма не заўважыць і праста пераскочыць праз творчасць паэта ці паэткі такога кшталту. Але неверагодна съціплая Галя ніколі адмыслова не прыцягвала ўвагі да сваёй паэзіі. Яе вершы, здавалася, расылі самапасам, як далікатныя кветкі на лузе, і толькі зрэдку зьяўляліся ў друку.

І вось мы прыехалі ў Гарошку, дзе нас сустрэлі гасцінныя сёстры Анатоля. На сядзібу Анатоля Сыса зъехаліся таксама і былыя сябры, і прыхільнікі таленту паэта з Гомеля, Рэчыцы, Съветлагорска. Прыйехаў з Гомеля і Сяржук Сыс. Мы мелі крыйу часу і пад'ехалі зь ім у суседнюю Заспу, да ягонаі маці, выйшлі паглядзець на Дняпро, трохі паразмаўлялі. Сяржук сказаў, што жыве цяпер у Гомелі сам, здымает жытло. Затым мы вярнуліся, наведалі могілкі і пасъля памінальнага стала і выступаў паэтаў і бардаў пайшлі на ўлюбё-

нае месца Анатоля Сыса — Гарошкаўская гарадзішча. І там ужо Сяржук Сыс і Галія Дубянецкая хадзілі з большага разам, узяўшыся, як дзеци, за руکі. Аказваецца, яны таксама былі ўжо даўно знаёмыя, бо разам удзельнічалі ў семінары маладых літаратараў у пісьменніцкім Доме творчасці ў Іслачы і неяк падчас выступу сяброў-калегаў у Дзяржынску пайшлі ўдваіх разглядаць засьнежаныя могілкі.

Ніхто асабліва не зъвяртаў увагі на Галю і Сержука. А яны спусьціліся з Гарошкаўскага гарадзішча і пайшлі да адступішага ўдалеч пасля меліярацыі Дняпра. Было цёпла, ярка сіняціла сонца. Ужо быў час ад'яджаць нам у зваротную дарогу. Я набраў нумар сотовага тэлефона Сержука і папярэдзіў, што мы мусім неўзабаве вяртацца, таму добра было б, каб ён прывёў Галю назад. Іхнія фігуркі былі ўжо маленькія, у адказ Сяржук памахаў мне рукой, а па тэлефоне сказаў, каб мы ехалі без Галі, бо яна застаецца зь ім. Праз чатыры месяцы яны ўзялі шлюб. Вось так Анатоль Сыс і памяць пра яго злучыла ў яшчэ адну сямейную пару паэта і паэтку, Сержуку Сыса і Галіну Дубянецкую.

Дагадзіў жа ты мне, Анатоль,
 Дагадзіў...
 Хоць тваімі шляхамі
 Амаль не хадзіў —
 Я начамі тваімі
 Не ведаў начэй,
 Прама ў очы глядзеў,
 Ды не бачыў вачэй.
 Не двайнік твой, не брат
 І не зъменлівы цень, —
 Толькі сэрца маё
 Апаліў твой «агмень»,
 Я відушчым,
 Як фенікс, зь нябыту ўваскрэс
 Ды пайшоў за табою
 Ў бурштынавы лес.
 А ты ведаеш, што я знайшоў,
 Анатоль?

Галя Дубянецкая вярнулася ў Менск толькі праз год, а яшчэ празь некалькі месяцаў, разывітаўшыся з працаю, да яе пераехаў жыць Сяржук Сыс. Іронія лёсу, што ў царкоўным шлюбе Сыса і Галі Дубянецкай я зноў быў ягоным дружкаю, і стаў хросным бацькам і іхняй дачкі Стасі. Сёлета Стасі ідзе ў школку. Яна піша мне друкаванымі літарамі пажаданьні ў паштоўках, каб я хутчэй выйшаў на волю.

Пераезд у Менск даў творчасці Сержука Сыса новы якасны штуршок. Менскае творчае асяродзьдзе, знаёмства з новымі людзьмі, актыўная праца, заходжанье ў гушчыні культурных і грамадскіх падзеяў дабратворна паўплывалі на ягоную паэзію. Узынікае такое адчуванье, што ў паэта Сержука Сыса зьявілася другое дыханье. Гэта сталася магчымым найперш дзякуючы ягонаму ўменню не спыняцца ў разывіцьці, а расьці далей, шырэй і глыбей. Самае істотнае, што, чытаючы «Стрэмку», не губляеш цікавасці да паэта, да ягонай думкі і ягоных вершаў, хочацца чытаць кніжку далей і далей. Сяржук Сыс здолеў перадаць празь съцігмы вершаў нервовае траплятанье сваёй душы. Жыцьцё, думкі, пачуцьці, каханье і горыч адстойваюцца, набіраюць водар і ператвараюцца ў гаркавае, ці салодкае, ці сухое каштоўнае віно вершаў.

Пэўна, што 50 гадоў не зьяўляюцца для Сержука той датай, паслья якой пачынаецца творчы закат. Пэўна, што мы яшчэ дачакаемся ад яго глыбокіх, цікавых паэтычных твораў.

Дзе апошняя поўня вужыная
Мые твар у прыціхлым Сажы,
За вярбой і сухімі ажынамі
Дзеляць яблык апалы вужы.
Ля ракі, што нізамі туманіцца,
Разъліваюць жаўцё ліхтары,
Зь іх съятлом застаюся да раніцы,
Да съвітальнага сонца ўгары.

Дык тады ўжо з астатнімі сіламі
 Над Сажом палячу на край-съвет,
 Будуць мне надламанымі крыламі
 Ветракі памахваць усьлед.
 Палячу ў неабсяжнае, сіняе,
 Некаханы і ўжо незямны,
 Назіраюць, як звяялы дэльфініум
 Замірае ў чаканьні зімы.
 Ломіць рукі палёт мне, і, стомлены
 Прыцягненъем далёкай зямлі,
 Упаду паміж Заспай і Гомелем
 У расхростаныя палі.
 Скуру вымыоць пальцы кашчавыя
 Верасьнёвых самотных дажджоў,
 Колкай пожняй, ссохлай атаваю
 Я без рук дапаўзу да вужоў.
 Можа, прымуць і зь велькай літасьці
 Не адмовяць у цёплай нары?
 Толькі вужкам бы з поля выпаўзьці
 Да ракі, дзе мігцяць ліхтары.

Рэчыцкі бераг Дняпра даў беларускай паэзіі шэраг адметных і выбітных паэтаў. Найперш гэта гонар беларускай паэзіі Анатоль Сыс, і наш універсітэцкі настаўнік, барацьбіт за беларушчыну, глыбокі лірык Віктар Ярац, і цікавы, арыгінальны паэт Віктар Сtryжак, і кранальны съпявак дняпроўскіх кручаў і далёкіх берагоў Сяржук Сыс. Крыўдна, але яны не ацэненыя, не ўшанаваныя належным чынам, так, як яны заслухоўваюць, так, як было б у любога іншага народа, які паважае сябе. Няма прарокаў у сваёй Айчыне, пакуль што няма, нядоўгі час яшчэ няма. Яшчэ крыйху, яшчэ трохі...

Жнівень 2012 года, Бабруйская калонія.

ТРАГЕДЫЯ ТОЛІКА СЫСА

Упершыню мы пазнаёмліся з Анатолем Сысом, калі вучыліся на першым курсе гомельскага філфака. Чаму я кажу «мы», бо на адным патоку са мной вучыліся Едрусь Акулін і Сяржук Сыс. Апошні хоць і меў такое ж прозвішча, як у Анатоля, але паходзіў з Заспы, суседній з Гарошкавам вёскі. Памятаю, як да нас у аўдыторыю зазірнуў малады хлопец са съветлымі валасамі, шырока раскрытымі вачымі і безапелляцыйна абвясьціў: «Я — паэт Анатоль Сыс! Калі сярод вас ёсьць паэты ці празаікі — сёньня ўвечары прыходзьце на паседжаньне літаратурнага гуртка “Крынічка”!»

Натуральна, што мы ўтрох туды і пайшли. Там і пазнаёмліся. Сыс вучыўся на трэцім курсе і быў вядомым на ўвесь філфак паэтам. Хаця добрых настаўнікаў ці паплечнікаў у яго не было. Віктар Ярац, які вёў тады паседжаньні «Крынічкі», таксама Толікаў зямляк, родам, як і Сяржук Сыс, з Заспы, хутчэй, быў яму сябрам. А нас, маладзеішых, пакуль што ён не браў у разылік. Пазней ужо, у Менску, убачыўши нас зь Едруsem, заўсёды ганарова абвяшчай усім: «Глядзіце, гэта мае дзеці!» І сапраўды, першыя пару гадоў ва ўніверсітэце мы, як кажуць, «глядзелі яму ў рот».

Толік сам шукаў і выбіраў сабе паэтычных настаўнікаў, не памятаю, каго хваліў з расейскіх паэтаў, а пра беларускіх ганарова абвяшчаў: «У маладой беларускай літаратуры ёсьць трох сапраўдныя паэты: Разанаў, Някляеў і Пашкоў!» І трэба сказаць, што ён амаль не памыліўся. Прынамсі, першыя два дакладна застануцца ў беларускай літаратуры.

Добра памятаю першы пачуты мною верш Сыса, які ён працытаў на паседжанні «Крынічкі». Там было штосьці пра забітага дэльфіна, які калыхаўся на сініх хвалях, а побач зь ім плавалі... ягоныя мазгі.

Пэўная саматужнасць, аддаленасць ад літаратурнага Менска наклала адбітак на ўсё ягонае далейшае жыцьцё і літаратурны шлях, які ён церабіў выключна сам. Адсутнасць аўтарытэтаў — небясьпечная рэч. Яна дазваляе бясстрашна ісьці наперад, захаваць прыродную чысьціню і дасягаць неймаверных вышыняў, але часам даводзіць жыцьцё да поўнага анархізму і робіць яго праста бессэнсоўным.

Толік любіў гучны сымех, цікавыя, часам балючыя для іншых жарты. Прыгожы і дужы, ён падабаўся многім дзяўчатам-філфакаўкам. І часам круціў зь імі раманы. Але ўжо ўтыя гады ён прысьвяціў сябе адной паненцы — паэзіі. Імкнуўчыся дасягнуць максімальнай шчырасці ў вершах, ён не адрозніваў паэзію ад жыцьця і быў гэткім жа шчырым у будзённасці, што часта ставіла яго ў драматычныя сітуацыі. Рэзы два яго зъбіраліся выключаць з універсітета. Не за тое, што ён кепска вучыўся, а за тое, што ён заўсёды быў вельмі шчырым і казаў праўду выкладчыкам у вочы. А таму былі выкладчыкі, якія любілі яго, але былі і такія, што ненавідзелі.

Спраўджвалася банальная ісьціна — міэрнасці ненавідзяць талент за тое, што ён не такі, як яны. Упершыню ў жыцьці я бачыў такую непрыхаваную зайдзрасць да яскравага таленту і жаданыне зламаць чалавека, даказаць, што ён — нікчэмнасць. Але Сыс не ламаўся, не ўгінаўся і ганарліва, як карабель, ішоў сваім шляхам.

Што тычыць жартаў — Толік любіў апавяданець і сам ствараць розныя недарэчныя і съмешныя сітуацыі. Неяк у Гомелі ён і два ягоныя аднавяскоўцы, таксама здаровыя і мажныя хлопцы, прыйшлі ў рэстаран. Селі за столік. Да іх падышла афіцыянтка і прапанавала зрабіць заказ. Абсалютна сур'ёзна хлопцы далі заказ: «Тры міскі баршчу і булку хлеба!» Афіцыянтка разгубілася і перапыталася: «Что-что?» — «Тры міскі баршчу і булку хлеба!» — з каменнымі тварамі паўтарылі яны. Афіцыянтка спалохалася і, адыходзячы ад іх съпінаю, адно толькі паўтарала: «Не ўгражайце! Не ўгражайце!»

Наступным разам Толік са сваім сябруком у гомельскім парку голасна аббрахалі маленькага сабачку, які на шворцы ў сваёй гаспадыні ўздумаў пагаўкаць на іх. У выніку ўцякаў спалоханы сабачка, а разам з ім і не менш спалоханая ягоная гаспадыня.

У нечым Толік, безумоўна, паўплываў на нашае станаўленыне як асобаў, на нашую ўнутраную незалежнасць. Самае каштоўнае, што ён навучыў цаніць на асабістым прыкладзе, дык гэта — волю, якая тады зусім не значылася ў сістэме савецкіх каштоўнасцяў. Добра памятаю, як, ходзячы з нататнікам зь вершамі, якія ён пісаў пакутліва доўга, літаральна хварэў, перапісваючы, прагаворваючы на прапахлых супамі інтэрнатаўскіх лінолеумных калідорах, дашліфоўваючы ўначы, перабіраючы слова, як каштоўныя камяні, ён убачыў нас (а мы ішлі з начной разгрузкі вагонаў сухой гарчыцы, брудныя і стомленыя) і сказаў: «Напрацавацца пасыпееце! Вучыцесь, пакуль у вас ёсьць такая магчымасць, чытайце, пішыце, узрастайце, пакуль кормяць вас вашыя бацькі! Вас сюды не працаваць пасылалі!» Гэта ўразіла мяне. Я падумаў — і праўда! І болей на начныя разгрузкі не хадзіў. Аднак была яшчэ адна начная разгрузка, на якую мы патрапілі ў будатрадзе, дзе былі разам зь Едруsem і Толікам. Разгрузка калійных угнаенняў на станцыі. Грошай у будатрадзе на Хойнічыне плацілі мала, да-

Алесь Бяляцкі ў будатрадзе. Бабчын, 1980 год

рэчы, мы будавалі дамы ў Бабчыне, якія зараз стаяць пустымі, бо там — радыяцыйная зона. І вось нашыя камандзіры дамовіліся на «шабашку». Па два чалавекі на вагон, цэлую ноч мы кідалі шуфлямі гэтае ўгнаенъне, а Толік час ад часу запываў магутным голасам штосьці з Доны Самар. Была такая папулярная на дыскатэках у тыя часы амерыканская съпявачка. Амаль сюррэалістычна карціна. Ціхая палеская ноч, якая, не пасьпейшы пачацца, ужо запалілася на ўсходзе мяккім золкам, вялізныя празрыстыя зоркі, чисты съпейў звар'яцелых салаёў і магутны рык няյтомнага Сыса.

Тамсама, у Бабчыне, калі ў Сержука Сыса пачаліся непрыемнасьці зь мясцовымі хлопцамі з-за мясцовай прыгаужуні і калі яны пачалі сур'ёзна адлоўліваць яго ўсёй сваёй вясковай грамадой, ганяючыся за ім, як статак быкоў, каб

Анатоль Сыс у войску

пабіць, хаця і Сяржук тут быў не вінаваты, і дзяўчына таксама ні сном ні духам, а заварыў кашу тамтэйшы хлопец, п'яны стрыечны брат Міколы Мятліцкага, тады Толік прапанаваў нечаканы ход — усім хлопцам з будатрада паstryгчыся нагала, каб было немагчыма пазнаць Сержука па прычосцы.

Паехаўшы ў лазню ў Хойнікі, мы, чалавек дванаццаць, салідарна гэтак і зрабілі. Памятаю выраз на тварах у хойніцкіх яўрэйскіх хлопцаў, якія тады яшчэ жылі ў Хойніках і туساўваліся каля лазыні, калі яны ўбачылі цэлую купу лысых будатрадаўцаў. Сержука ўжо было немагчыма вылучыць сярод нас, хаця вечна п'яны Мятліцкі са сваімі быкамі і прыходзіў на апазнаньне, ды дзе там!

Першыя мае спробы ў 1981 годзе ўцягнуць Толіка Сыса ў моладзевы нацыянальны рух, які тады распачалі менскія студэнты Вінцук Вячорка, Сяржук Сокалаў, Сяргей Дубавец,

ён успрыняў насыцярожана. Казаў, што ў Менску — нацыяналісты і што ўсё гэта скончыцца турмой, а ён хоча пісаць вершы і нічога болей.

Хоць і з праблемамі, але ўніверсітэт ён, дзякуючы дэкану, скончыў і пайшоў служыць у войска на паўтара гады. Служыў у Польшчы, у Легніцы, у пантонным батальёне. У Польшчы разгортваўся незалежніцкі рух, і, як ён распавядаў, на плоце вакол вайсковай часці палякі часта малювалі тое, што думалі пра іх, савецкіх вайскоўцаў. За гэты час падрасьлі і мы — перайшлі на беларускую літаратурную мову, паглыбілі свае веды ў беларушчыне, пашырлі кола аднадумцаў. І гэта моцна ўразіла Толіка паслья прыходу з войска. Ягоная шыкоўная трасянка, якой ён вечна фарсіў падчас вучобы, выглядала ўжо анахранізмам. І ён адразу ж перайшоў на літаратурную мову, на якой размаўляў да канца жыцця. Ён і да нас пачаў ставіцца, як да роўных. Працуючы ў веткаўскай раёнцы, часта бываў у нас у інтэрнаце, браў пачытаць кніжкі, слухаў мае гарачыя аповеды па гісторыі Беларусі: тое, што я здолеў «накапаць» па перыёдыцы, чытаў Ермаловіча, Абдзіровіча, «Калосьсе» і «Студэнцкую думку», якія на фотаздымках хадзілі тады ў нас па руках. І не такія страшныя ўжо былі для яго нацыяналісты. Неўпрыкмет, атрымаўшы патрэбныя веды, ён і сам стаў носіткам беларускай нацыянальной ідэі.

Увосень 1984 года я паступіў у асьпірантуру Інстытута літаратуры Акадэміі навук і атрымаў месца ў інтэрнатаўскім пакоі на Акадэмічнай, 3. Там яшчэ давучваўся Юзік Янушкевіч, ужо вучыўся гісторык Мікола Крывальцэвіч, толькі паступіў Генадзь Сагановіч. У нас адразу ж склалася беларускае кола і закіпела актыўнае жыццё.

У гэты ж час, кінуўшы сваю раёнку, у Менск прыехаў Толік Сыс. Не маючы жытла, ён спаў у пакоі ў мяне, у Генадзя Сагановіча, які меў асобны пакой. Хадзіў, шукаў у Менску працу, пакутаваў, шумна ўздыхаў і напісаў за гэтих пару

месяцаў адныя зь лепшых сваіх вершаў: «Пацір», «Маналог Апанаса Філіповіча», «Дух» ды яшчэ некалькі іншых. Таксама напісаў пару артыкулаў па беларускай культуры, у прыватнасці для «Маладосыці» пра слуцкія пасы. Урэшце знайшоў працу на тэлевізіі, за што вельмі дзякаваў Генадзю Бураўкіну, атрымаў пакой у інтэрнаце і неяк зачапіўся за Менск. За гэты час пазнаёміўся са съведамай беларускай моладзьдзю.

Назвы, дарэчы, для сваіх «маналогаў» ён часам даваў адвольна, як з тым жа «Апанасам Філіповічам» — за старасьвеччынай маскуючы сучасны зъмест. А то натхняўся якой-небудзь постацьцю зь беларускіх нацыянальных дзеячаў, што ўражвала яго сваім яскравым талентам ці трагічным лёсам. Так, крыху пазней, перабіраючы старую беларускую перыёдыку, я прачытаў пра беларускага артыста Рамуальда Жакоўскага, які скончыў жыцьцё самагубствам, перапісаў гэтую інфармацыю і паказаў Толіку. Той схапіўся за яе і напісаў «Маналог Рамуальда Жакоўскага».

Увесну 1985 года на Радуніцу на Усходніх могілках съведамая моладзь і старэйшия наладзілі ўскладаныне кветак на магілу Уладзіміра Караткевіча. Прыйшлі і мы. Былі прамовы і выступы. Толік таксама выступіў і прачытаў свой верш «Дух». Як ён чытаў вершы — гэта асобная гаворка. Ён зачароўваў людзей. Кожнае слова клалася ў сэрца і душу, гонячы мурашоў па целе і выбіваючы съяззу. Усе зьнерухомелі, бо было ў вершы, апроч усяго, і пра «плюгавага», які скажа: «Дух — гэта, людзі, Я! Скажа, а сам з рагамі. Людзі разявяць рот — Як жа ж, такія слова: “З намі увесь народ! Шлях да адзінай мовы!”» — зь якой пагардай і няневісьцю гучалі гэтыя радкі пра «адзіную мову!» Прапоркам вяшчаў ён пра Духа-заступніка, які «Выжыве — гэна так! Знойдзе... і вам на тацы Медны падасцьць пятак: “Вось вам на хлеб, засранцы!”» Пра «адзіную мову» тады вяшчалі з самых высокіх трывунаў. І асацыяцыі з «плюгавым» былі вельмі празрыстымі.

Адразу пасъля сканчэння прамоваў да Анатоля падышлі тры коратка паstryжаныя хлопцы ў цывільным, якія дагэтуль аціраліся ў натоўпе, сунулі яму пад нос кніжачкі і памкнуліся затрымаць яго. У мяне было пачуванье роспачы, як, мабыць, і ва ўсіх, хто там быў. Бо што на той час азначала такое затрыманье — не ведаў яшчэ ніхто. Я інстынктыўна схапіў аднаго з іх за локаць, спрабуючи нейкім чынам затрымаць, задаючи нейкія недарэчныя пытаньні, накшталт: «За што?» Адзіны, хто не разгубіўся, дык гэта быў Анатоль, які рэзка раззвярнуўся і... пабег! Гэтага не чакалі і «ціхуны», якія запозынена кінуліся за ім. Толік зьявіўся ўвечары да нас у інтэрнат і распавёў, што ўцёк ад іх, добра, на могілках на Радуніцу тады было шмат людзей, і ён, пераседзеўшы за адной з магілаў, выбраўся незаўажаным.

Увесну 1985-га прыйшла мая чарга ісьці ў войска на паўтара гады. Вярнуўшыся ў Менск увосень 1986 года, я ўбачыў Толіка ўжо асвойтаўшымся ў Менску, знаёмым шмат з кім з беларускіх культурных дзеячаў, фатографаў, мастакоў, моладзевых нацыянальных актыўістаў. Алег Бембель, Алег Мінкін, Анатоль Кляшчук, Аляксей Марацкін — гэты шэраг неардынарных асобаў можна было б працягваць і працягваць. Знаёмствам спрыяла ягоная праца. Цягаючы драты, — іншага яму не прapanоўвалі — за камерамі і асьвятляльнымі лямпамі, ён меў шмат часу, каб пагаманіць і пазнаёміцца з цікавымі для яго людзьмі. Сітуацыя ў грамадстве пачала мяніцца, гарбачоўская перабудова надала нам рэальнага імпэту і аptymізму. Зьявілася магчымасць для легальнай працы, прапаганды беларускіх ідэяў. Пачала пераглядацца ў аб'ектыўны бок беларуская гісторыя, зьявіліся ў друку забароненыя доўгія гады літаратурныя творы.

Павевы волі пасъля доўгага перыяду задушша і застою п'янілі нам галовы. Была спроба далучыць Анатоля да падпольнай дзейнасці, якую тады праводзілі мы па меры сваіх магчымасцяў. Я распавёў яму пра нашую групу, у якую ўваходзілі Вячорка, Суша, Івашкевіч, Дубавец ды іншыя,

распавёў пра мэты і задачы. Цяпер ідэя незалежнасці Беларусі, яе дэсаветызацыі не была такой недасяжнай. Ён пагадзіўся працаўца, уздельнічаў у некалькіх зборках, здаваў складкі, штомесяц па пяць рублёў, але далей справа не пайшла. Падпольная праца патрабавала скрытнасці і канспірацыі, а Толіка паэтычная імпульсіўнасць і шчырасць маглі пашкодзіць і яму, і ўсім нам, таму было вырашана глыбей яго не ўцягваць, шчыльна працуночы разам у легальнym полі. Тым больш, што мы разумелі — ягоны паэтычны талент, тыя тэмы, на якія ён пісаў, тыя праблемы, якія ён ставіў у сваіх вершах, ягоныя прамоўніцкія здольнасці, уменне пераконваць і ўплываць на людзей ужо маглі быць рэалізаваныя адкрыта і легальна зь вялізнай карысцю для Бацькаўшчыны. Ён жыў Беларусью і дзеля Беларусі, а што яшчэ трэба было?

У кастрычніку-лістападзе 1986-га на чарговай нарадзе Міктарату, так мы называлі свае патаемныя зборкі, было прынятае абавязковае для выкананьяння рашэнне максімальная разъвівача легальныя метады працы ў грамадстве праз стварэнне «нефармальных», як іх называлі, арганізацыяў. Гэта дало пачатак «Талацэ». А ў сінегні 1986 года ў інтэрнатаўскім пакоі Анатоля Сыса на Авангарднай упершыню сабралася шэсцьць маладых літаратараў, якія запачатковалі Таварыства маладых літаратараў «Тутэйшыя», якое адыграла значную ролю ў творчым і дэмакратычным жыцьці Беларусі напрыканцы 80-х гадоў. Як пазней высьветлілася, адзін з нашай шасьцёркі яшчэ раней быў завербаваны КДБ, але ўжо нішто не магло спыніць моладзевы рух і тыя грандыёзныя перамены ў гісторыі Беларусі, якія неўзабаве наступілі і да чаго мы таксама, наколькі змаглі, прыкладалі свае намаганыні. Бліскучая роля ў тагачасным моладзевым нацыянальным руху належала Анатолю Сысу. Больш падрабязна я напішу пра гэта пазней. Жыцьцё «Тутэйшых», літаратурныя вечарыны, удзел у розных «нефармальных» імпрэзах, уз্বініцце на шчыт у сваёй творчасці нацыянальнай ідэі —

усё гэта натхняла не толькі Анатоля, але і тых людзей, зъ якімі ён кантактаваў. Эпоха зъменаў нараджае вялікіх творцаў. Трагедыя гэтай эпохі становіцца часта і іхняй асабістай трагедыяй.

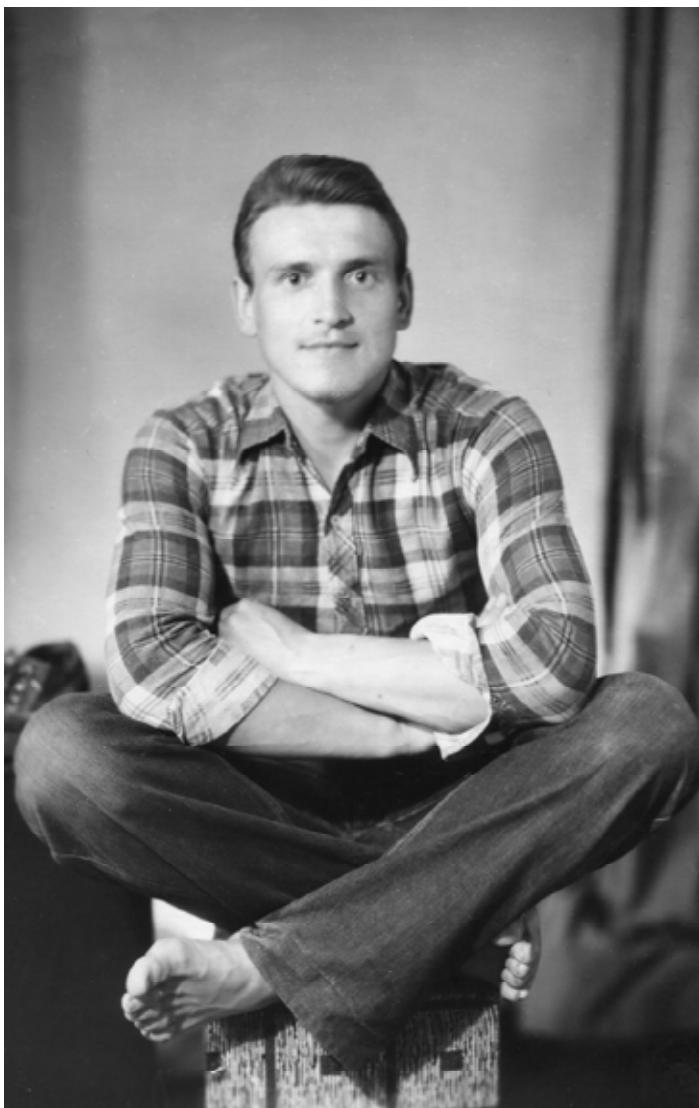
Успаміны былі надрукаваныя ў кнізе: Алесь БЯЛЯЦКІ. Прабежкі па беразе Жэнеўскага возера. — Mn., 2006.

«Я — СЫН КУПАЛЫ!..»

Згадваючы студэнцкія гады, думаю, што азначэнне «сябры» занадта моцнае для нашых стасункаў з Анатолем Сысом, які заўсёды трymаўся на пэўнай дыстанцыі, хаця разам мы прававілі не адзін вечар, працавалі ў адным будатрадзе, хадзілі на канцэрты ды вечарыны, танчылі на студэнцкіх дыскатэках, наведвалі літаратурны гуртак. Ды чаго мы яшчэ толькі разам не рабілі... Самае ж істотнае, што нас яднала, — шанотнае стаўленыне да беларускага Слова, у храм якога мы тады імкнуліся знайсьці дарогу.

Але ён быў старэйшы за нас на два курсы, быў вопытнейшы, ужо друкаваўся ў «Гомельскім універсітэце», мэтанакіравана і апантана займаўся вершатворчасцю, таму ставіўся да нас крыху паблажліва, як да пачаткоўцаў. І заўсёды пад'юджваў: ну, давайце, давайце! Рабіце, пішыце! Мо з гэтага некалі што і атрымаецца. Здавалася б, на першы погляд, таварыскі і падманліва наіўны, зь якім так лёгка і весела было бавіць час у кампаніі, Анатоль практична нікога не дапускаў у свой унутраны съвет.

Усе тры гады сумеснай вучобы мы былі слухачамі ягоных вершаў — і на творчых вечарынах, і на паседжаньнях гуртка «Крынічка», і ў інтэрнаце па вуліцы Кірава. Ужо тады юнацкія вершы Анатоля Сыса захаплялі нас сваёй унутранай энергіяй і

Анатоль Сыс

самабытнасцю. Для нас відавочна было, што побач з намі, на нашых вачах кшталтуеца і шліфуеца вялікі талент.

Анатоль вельмі патрабавальна і нават жорстка ставіўся да сваіх твораў. І таму не дзіва, што большасць ягоных студэнцкіх вершаў так і не былі ім аддадзеныя ў друк. Ён хацеў прыйсьці ў літаратуру ўжо сфармаваным і завершаным творцам. Ягоныя студэнцкія вершы засталіся ў нашай памяці асобнымі назвамі, вобразамі ці радкамі. Толькі ў апошня гады некалькі Анатолевых вершаў гомельскага перыяду зь лістоту сяброў і з альбомных записаў аднакурсніц былі надрукаваныя.

Якім жа было наша зь Сержуком Сысом зъдзіўленне, калі на сьвяще паэзіі ў Гарошкаве сястра Анатоля Тамара Ціханаўна дастала з шафы стос машынапісных аркушаў і працягнула нам з пытаннем — ці гэта вершы Анатоля, ці друкаваліся яны і ці вартыя яны друку наогул. Некаторыя вершы адразу падаліся знаёмымі. Калі ж я ўбачыў яшчэ і спытак, сьпісаны рукой Анатоля, з чарнавікамі вершаў, дык не засталося ніякіх сумневаў, што перад намі студэнцкія творы Анатоля Сыса. А многія гады лічылася, што яны страчаны назаўжды. Ды і сам Анатоль падтрымліваў гэты міф, сцвярджаючы, што ён іх спаліў...

Дзяявтага траўня 2011 года, у выхадны дзень, мы з Эдуардам Акуліным выбраліся ў Гарошкаву. Разам з Тамарай Ціханаўнай у хаце Анатоля Сыса правялі некалькі гадзінаў, перабіраючы пыльныя стосы папераў. Аказалася, што свае студэнцкія вершы Анатоль сабраў у асобную кнігу пад назваю «Берагі майго юнацтва». Яшчэ адна верагодная назва зборніка фігуруе ў знайдзеных паперах як «Манускрыпт майго юнацтва». Вершаваны зборнік мае разьдзелы «Бераг правы» і «Бераг левы». На жаль, не захаваўся зъмест зборніка, таму немагчыма дакладна вызначыць, якія вершы адносяцца да першага, а якія да другога разьдзела.

Цяжка пераацаніць значэнне ацалелых вершаў. Спадзяюся, што ў хуткім часе ўсе знайдзеныя вершы выйдуть асобным зборнікам. Зараз скажу толькі, што большасць з гэтых вершаў мае ўласную эстэтычную каштоўнасць. Безь іх немагчыма зразумець, якімі шляхамі разъвіваўся талент вялікага паэта. Яны

шмат чаго дадаюць да разумен’я творчай эвалюцыі Анатоля Сыса, фармаваньня ягонай паэтычнай стылістыкі.

У вершах студэнцкіх гадоў прачытаўшца асноўныя матывы і тэндэнцыі творчасці Анатоля Сыса, якія выкшталтуюцца і расквітнеюць у наступныя гады. Адна з асноўных тэмаў вершаў — любоў да Беларусі. Сыса можна назваць адным з самых беларускіх паэтаў канца ХХ стагодзьдзя. Не фармальнай і пакашунай зьяўляеца гэтая любоў, ей прасякнуты кожны вершаваны радок Анатоля Сыса. Апісаныні прыроды роднага краю, якую паэт абагаўляў, рэкаў, і ў прыватнасці Дняпра, на берагах якога прайшло ягонае дзяяцтва і юнацтва, лесу, у якім ён адчуваў сябе як у храме, будуць неаднаразова зьяўляцца ў розных сюжэтных варыяцыйях ягонага пазнейшага творчага перыяду.

З самага пачатку паэтычнага шляху Анатоль надзвычай су-р’ёзна ставіўся да свайго «boskага» прызначэння. Ён назаўжды звязваў свой лёс з паэзіяй, парадуновоўваючы яе то з «полем бою», то з рызыкоўным заняткам — альпінізмам. Займацца паэзіяй, паводле Анатоля Сыса, — «рызыкаваць спакоем», «шчыраваць нястрымнаю душой», за што паэта чакае «ці ўзнагарода, ці адплата». Тут мы назіраем купалаўскае разумен’не адказнасці паэта за напісаныя слова. Нездарма пазней Анатоль Сыс неаднойчы з гонарам будзе прамаўляць: «Я — сын Купалы!..»

Філасофскіе асэнсаваныне свайго лёсу, выбар індывідуальна-гага шляху, часта супраць агульнай пlynі і прынятых меркаваньняў, — важная частка жыцця і творчасці Анатоля. І ўжо ў свае дваццаткі гадоў ён абірае шлях у Паэзію, што азначае — шлях у невядомасць...

У вершы пра дэльфіна і ў «Хутаранцы» таксама прайвілася адметная рыса паэзіі Анатоля Сыса. Гэта — сюжэтнасць, драматызм і нават — трагічнасць. Ён шукаў вобразы, якія б маглі моцна ўразіць чытача, закрануць самыя балючыя струны чалавечай душы. Так паступова нараджалася ягоная Паэзія болю. Так паступова нараджаўся і сам Паэт — валашуга, бажаволак і прарок...

ПРАРОК СВАБОДЫ І НЕЗАЛЕЖНАСЦІ

Ёсьць горкая іронія ў тым, што пісаць пра невядомыя вершы Анатоля Сыса — майго сябра і геніяльнага беларускага паэта канца ХХ стагодзьдзя, які ў сваім жыцьці найбольш цаніў свабоду, прыходзіцца седзячы ў камеры. Жалезныя дзвёры і аконныя краты густа захіснутыя жалезнымі гарызантальными палосамі, якія тут ласкава называюць «расынічкамі», за імі ў шчыліны праглядаецца расьпілаванае бяздоннае ве-расынёўскае неба і белыя ватныя аблокі. Колькі разоў ужо, стоячы ля акна і ўглідаючыся ў заманлівую сінечу неба, я паўтараў сам сабе: «Вось воблака, сяду і ў съвет палячу!» Калі не целам, дык думкамі і душою. І ёсьць у гэтym майм пісаныні вышэйшы сэнс, бо душа мая зараз дакладна наладжаная ва ўнісон Анатолевым вершам. І хто ж, як не ён, навучыў мяне некалі шанаваць свабоду і даражыць ёй. Гэтае ягонае ўнутранае і вонкавае разъняволенъне, незалежнасць, якія прайдзяліся і ў штодзённых паводзінах, і ў стасунках зь людзьмі, натуральна пераходзілі ў ягоныя вершы.

За гэта мы шанавалі Анатоля, за гэта яго не любілі людзі абмежаваныя і залежныя.

Увесень 2010 года, падчас штогадовага паэтычнага съя-та ў гонар Анатоля Сыса на радзіме паэта ў вёсцы Гарошкай

Рэчыцкага раёна, я і зямляк Анатоля паэт і журналіст Сяржук Сыс даведаліся ад роднай сястры Анатоля Тамары Щіханаўны пра існаваньне неразабранага архіва Анатоля Сыса. Падчас прагляду яго я заўважыў невядомыя вершы паэта. Для нас гэта было моцнай неспадзянкай, неверагодным сюрпризам, у які зь першага разу цяжка было паверыць, бо Анатоль, жывучы ў Менску, неаднойчы распавядаў пра тое, што спаліў свае юнацкія вершы.

Хаця, ведаючы настрымную ахвоту Анатоля да розных жартаў і розыгрышаў, я мяркую, што гэтая містыфікацыя якраз і была ў ягоным стылі. Перадаваць знайдзеныя вершы для публікацыі без прысутнасці паэта і нашага сябра, заснавальніка і натхняльніка паэтычнага съята ў Гарошкаве Эдуарда Акуліна, Тамара Щіханаўна не адважвалася. Таму, пасля тэлефонных дамоўленасцяў, 9 траўня 2011 года мы з Эдуардам выбраліся ў Гарошку, дзе сустрэліся з Тамарай Щіханаўнай. Перабіраючы друкапісы і рукапісы, мы канчаткова пераканаліся, што перад намі вершы, пароды і пераклады, большасць з якіх мы некалі чулі з вуснаў Анатоля Сыса ў нашыя юнацкія студэнцкія гады.

Асобна ў невядомай спадчыне паэта можна вылучыць машинапіс зборніка вершаў пад назовам «Берагі майго юнацтва» (іншая верагодная назва — «Манускрыпт майго юнацтва») з разьдзеламі «Бераг правы» і «Бераг левы». На жаль, старонкі пераблытаныя і няма зъместу зборніка, таму нельга вызначыць, як дакладна былі разъмеркаваныя вершы па гэтых разьдзелах. Зборнік складаюць творы, напісаныя Анатолем Сысом падчас вучобы ў Гомельскім універсітэце ў канцы 70-х — пачатку 80-х гадоў.

Анатоль Сыс адсылаў свой зборнік на рэцэнзію. Захавалася частка канверта зь пячаткаю Саюза пісьменнікаў Беларусі, з чаго можна зрабіць вынікову, што зборнік дасылаўся менавіта туды. На жаль, рэцэнзія, падрыхтаваная Фёдарам Яфімавым, якая таксама знайшлася ў архіве, была адмоўнаю. Гэта, мабыць, і паслужыла прычынаю, чаму гэтыя вершы патрапілі ў тумбачку бацькоўскай хаты паэта. Толькі два вершы адсюль пазней былі апублікаваны ім.

Чытаючы знайдзеныя вершы з вышыні сёньняшніх гадоў, а іх мінула ўжо трыццаць, я пераканаўся, што большасць зь іх зъяўляюцца самадастатковымі, высокавартаснымі творамі.

А яшчэ два гады таму, складаючы ў 2009 годзе зборнік выбранных вершаў А. Сыса «Алаіза», які рыхтаваўся да 50-х угодкаў паэта, я моцна шкадаваў, што так мала было вядома ранніх твораў Анатоля. Бо не зусім зразумелым быў для чытача шлях разьвіцця ягонага магутнага таленту. І мала для асэнсавання гэтага шляху ўспамінаў і нататкаў знаёмых і сяброў. Што можа сказаць пра паэта выразней, чым ягоныя вершы? «Берагі майго юнацтва» зъяўляюцца бліскучым адказам на маё рытарычнае мараньне. Яны запаўняюць «белую пляму» на раннім этапе творчага шляху Анатоля Сыса.

Апроч гэтага машынапіснага зборніка ў паперах таксама была частка рукапісных вершаў Анатоля, у прыватнасьці вянок санетаў, напісаны ім ва ўніверсітэцкія гады. Увага да вершаванай формы санета ішла ў Анатоля Сыса ад захаплення творчасцю Максіма Багдановіча. Недарэмна ён пісаў курсавую працу, прысьвечаную санету як паэтычнай форме ў творчасці М. Багдановіча. Гэтая праца зь вершам-прысьвячэннем М. Багдановічу таксама захавалася ў архіве. Анатоль Сыс вучыўся ў свайго «старэйшага брата» — так ён называў пазней М. Багдановіча — працаваць са словам. Чатырнаццаць радкоў санета ўяўляліся яму ідэальнай формай для паэтычных практиканьняў, для шліфоўкі слова і адточвання рыфмы і думкі. Я памятаю, як ён ганарыўся сваім вянком санетаў, гаворачы пра тое, што гэта вельмі складаная форма вершаскладаньня і што ў беларускай паэзіі на той час было толькі два вянкі санетаў, адзін зь якіх напісала нашая зямлячка Соф'я Шах.

Некаторыя зь іншых вершаў, якія знаходзяцца ў архіве, створаныя ў стылістыцы раннянага перыяду творчасці паэта. У іх пераважаюць рамантызм, этнографізм, апісальнае захапленне роднымі мясьцінамі, юначая непасрэднасць, неспатоленасць прайавамі жыццем. Да гэтих твораў адносяцца верш «Вясковы каваль».

Спрабы філософскага асэнсаваньня съвету, пераплеценыя са старажытнай магіяй беларускіх замоваў, зь іхнімі чароўнымі рытмікай і духам, якія бяруць выток з паганскаі мінуўшчыны, былі характэрнымі для далейшай творчасці Анатоля Сыса. Верш «Высакосны год» і «Балада-прысьвячэньне маці» акурат зъяўляюцца прыкладам гэтага этапу творчасці паэта. Выглядае на тое, што яны былі напісаныя пасля вучобы Анатоля ва ўніверсітэце.

Вялікі ўплыў на станаўленне паэтычнага таленту Анатоля Сыса аказала насычаная філософскай думкаю паэзія Алеся Разанава. Недарэмна бліскучая «Балада-прысьвячэньне маці» пачынаецца з эпіграфа — радка зь верша А. Разанава: «Да гарызонту даляцела птушка». Гэты радок паслужыў штуршком і асноўнай супяречлівай ідэяй балады. Зыходзячы з рацыянальнага асэнсаваньня съвету, немагчыма дапяць да гарызонту. І калі гэта ўсё ж удаецца — тады адбываецца цуд. Менавіта там, за гарызонтом, па ўяўленыні паэта, птушка пераўтвараецца ў чалавека. Птушка-чалавек — гэты паганская, родавы, татэмны вобраз заўжды прыцягваў паэта. Вобраз птушкі зъяўляецца яму абсолютным вобразам свабоды. Там, у небе — «крылы» і «музыка нябеснага простору», а тут, на зямлі — «немач рук» і «прицягненьне вечнае зямлі».

Вобраз маці зъяўляецца культавым вобразам, які праходзіць праз усю творчасць Анатоля Сыса. Вось і ў «Баладзе...» птушка пераўтвараецца ў маці. Такім чынам, паэт назваў сябе сынам жанчыны-птушкі, уяўныя будучыя дзеци якога таксама будуць дзецьмі-птушкамі.

Гэтаксама ў архіве паэта захаваўся сцэнар радыёперадачы, прысьвечанай ягонай творчасці, падрыхтаваны ўвесну 1984 года для Гомельскага радыё пасля ягонага вяртання з войска. У друкапісе з рукапіснымі праўкамі паэта ёсьць і невядомыя вершы. Можна меркаваць, што яны былі напісаныя ў 1983–1984 гадах, падчас службы. Да невядомых вершаў адносіцца «А мне не трэба шлях, дзе скрозь падковы» — аптымістычны твор, у першым радку якога выказваецца жыцьцёвае крэда паэта. Радкі: «Мяняў я коней, стомленых

дарогай», «Быў я ў сябрах, як брыганціна ў чайках» даюць уяўленыне пра харектар героя верша, якога можна атаясамліваць з асобай паэта.

Верш «Маці» існуе ў двух варыянтах — надрукаваны на асобным аркушы і ў тэксьце радыёсцэнара. Мне ўяўляецца, што Анатоль вымушаны быў перарабіць першапачатковы варыянт верша для радыёфіру з прычыны ягоных рэлігійных матываў. Паэт параўноўвае свою маці з «жывой Божай Маці». У ягоных вачах такое падабенства зъяўляецца вышэйшай адзнакай. Рукою Анатоля Сыса ў сцэнары зробленыя праўкі, у якіх ён акцэнтуе ўвагу на tym, што вобразы Маці і Радзімы для яго зъяўляюцца непадзельнымі — такімі ж яны існуюць і ў ягонай паэзіі.

Анатоль ніяк не ўспрымаў «ідэалагічна правільную» паэзію. Ён грэбаваў і зьдзекаваўся з рыфмаваных траскучых радкоў у гонар Леніна, партыі, рэвалюцыі ды розных іншых камуністычных сьвятаў і падзеяў. Нават пішучы на «прахадныя» на той час тэмы, да прыкладу, пра Вялікую Айчынную вайну, ён асэнсоўваў яе праз канкрэтны цяжкі лёс свайго прыйшоўшага з той вайны бацькі. І ядзерную бамбардзіроўку Хірасімы, якую савецкія ідеолагі падавалі выключна ў антыамерыканскім ключы, ён успрымаў з агульначалавечых пацыфісткіх пазіцыяў. У вершы «А мне білет да Хірасімы» ён абыгрывае факт, які найбольш уразіў яго: на самалёце, што скінуў атамную бомбу, лётчыкам было напісане імя ягонай маці. І менавіта да яе зъвяртаеца паэт, спрабуючы асэнсаваць тую трагедыю.

У вершы «Верлібр першай сустрэчы з морам» можна адзначыць знаёмы нам па іншых вершах паэта образ «адзінокага пілігрыма». Такім «адзінокім пілігрымам» і сам паэт пройдзе па гэтым зямным жыцці.

Ёсьць у архіве некалькі вершаў, напісаных Анатолем Сысом у пазнейшыя часы — у 90-я гады, у пачатку 2000-х. Іх лёгка распазнаць па правапісе — «тарашкевіцы», на якую паэт перайшоў у другой палове 80-х гадоў, пасля пераезду ў Менск і далучэння да моладзевага нацыянальнага руху. Тады

пераход на «тарашкевіцу» азначаў выразную грамадзянскую пазіцыю, арыентаваную на пераемнасць нацыянальных каштоўнасцяў і ідэалаў, якія бязылітасна зынішчалі камуністы і за якія перасъедавалі творцаў. Адзін з гэтых вершаў мае дачыненне і да часопіса «Дзеяслоў». У лісьце, напісаным у пачатку ліпеня 2002 года, Эдуард Акулін прасіў Анатоля Сыса даць у першы нумар «Дзеяслова», які тады рыхтаваўся да друку, нізку вершаў. Да гэтага ў Анатоля рукі не дайшлі, але на канверце ягоныя рукою быў запісаны съціслы верш: «Сапраўднаму паэтут...».

Выдрукаваны таксама «тарашкевіцай», захаваўся ў архіве і пераклад твора расейскага паэта М. Гнедзіча «Майм вершам». Як мне падаецца, думкі М. Гнедзіча, выказаныя ў гэтым вершы, былі блізкімі Анатолю Сысу, што і стала прычынай перакладу. Бескарыснасць у творчасці, любоў да музы, якая палала «зь юных гадоў», душэўны настрой, што выліваўся ў вершаваныя радкі... Анатоль Сыс пагаджаецца з Гнедзічам, які гаворыць пра тое, што ён не ганддляваў душою дзеля ўчехаў, што «часта трymаў я іспыты на гонар і годнасць» і «з тых вопытаў выйшаў я чистым», што ён «ахвяр не паліў, патрахвіць каб ідэалам съвету». М. Гнедзіч, а праз пераклад і Анатоль Сыс, жадае, каб людзі адшукалі ў ягоных вершах «сардэчную мову нябёсаў».

Спадзяюся, што неўзабаве невядомыя вершы Анатоля Сыса выйдуть асобным зборнікам, так, як некалі і планаваў паэт. Несумненна, што гэтыя вершы сур'ёзна дапоўняць творчую спадчыну паэта, нашага прарока свабоды і незалежнасці.

8 верасьня 2011 года.

Дзеяслоў. 2011. № 54.

САРДЭЧНАЯ МОВА НЯБЁСАЎ

Якраз сёлета мінула трыццаць гадоў з часу, як мы з Эдуардам Акуліным і Сержуком Сысом паступілі вучыцца ў Гомельскі ўніверсітэт. Апроч усяго іншага там нас чакала знёманства з Анатолем Сысом, які адвучыўся ўжо два гады. Улічваючы агульныя інтэрэсы, найперш захапленыне прыгожым пісьменствам, а таксама даволі вузкае кола асобаў, якім гэта было цікава, сталася так, што мы, гомельская суполка студэнцкай моладзі, аказвалі даволі моцны ўплыв адзін на аднаго. Перачытваючы свае нататкі-ўспаміны, а таксама нашыя тагачасныя лісты, я зразумеў, што гэты ўзаемны ўплыв быў нават большым, чым гэта ўяўлялася раней. І адбівалася тое як на фармаваныні творчасці, так і на коле нашых грамадскіх інтэрэсаў, агульных уяўленьняў пра сучаснасць і будучыню Беларусі.

У вайсковых лістах Анатоля Сыса да нас, а ён амаль заўсёды пісаў лісты мне і Э. Акуліну разам, бачна, якое значэнне ён надаваў сяброўству з намі. «Як ні дзіўна, але самая дарагія лісты для мяне вельмі рэдка прыходзяць ад вас», — піша А. Сыс. У іншым лісьце ад 10 студзеня 1984 года ён паўтарае: «Весткі ад вас для мяне заўсёды асаблівыя».

Анатоль Сыс, 30-годзьдзе. Менск, 1989 год

Трэба сказаць, што мы таксама моцна даражылі сяброўствам з Анатолем, і ягоны ўплыў на станаўленыне нас як асобаў цяжка пераацаніць.

Пры перачытванні лістоў А. Сыса з войска становіцца зразумелым, як ён працуе над вершам, наколькі яго захапляе працэс вершастварэння, колькі адбірае гэта энергіі і сілаў. Бачна агульнае незадавальненыне сваёй творчасцю, жаданьне ўдасканальваць вершы да бясконцасці.

У лісьце ад 16 ліпеня 1983 года ён паведамляе: «Пішу я ў месяц тры-чатыры вершы. І толькі тады, калі мяне разрывае на кавалкі. Я кідаю ўсю службу і пішу, дзень, два, тры, магу тыдзень — у выніку гатова радкоў дзесяць. Яны мне здаюцца залатымі, але не маімі». Дастаткова парадаўнаць чарнавік верша «Мама, вышый мяне на падушцы сваёй», які падаецца далей, з тэкстам, надрукаваным А. Сысом пазней. У шасці строфах не зъмененымі засталіся толькі два радкі.

А. Сыс неаднаразова просіць у нас даваць заўвагі да сваіх вершаў і да паэмы «Алаіза». Атрымаўшы заўвагі, вельмі сур'ёзна і ўдумліва ставіцца да іх. Захаваўся чыставы машынапісны варыянт паэмы «Алаіза», дасланы ім з войска. Перачытаючы паэму, пазней папраўленую ім ужо для друку ў першым зборніку вершаў «Агмень» (1988), бачу, што некаторыя мае парады па мове паэмы былі ім улічаныя, але таксама лаўлю сябе на думцы, што гэты, яшчэ «непрыгладжаны», не перагледжаны ім пазней у Менску «войсковы» варыянт «Алаізы» не менш моцны і арганічны. Некаторыя праўкі нават здаюцца больш слабымі, чым было напісана спачатку. Таму ёсьць сэнс разглядаць гэты варыянт паэмы не як чарнавы, а як другі, больш ранні.

Кранальнымі выглядаюць ягоныя адносіны ў войску да беларускай мовы: «Тут нехакія прыходзіцца размаўляць папруску. Я з усіх сілаў стараюся падтрымліваць у сабе памяць роднай мовы, і калі земляка сустрэну, і кніжкі дастаю, даю, нават прымушаю іх чытаць беларусаў, вось тут мяне лічаць дзіваком. Вы не ведаецце, што такое плакаць па роднай мове, а я плакаў горкімі съязьмі. О, якая гэта асалода! Я часта думаю: прыйду да вас — і будзе сорамна за сваю мову, бо я не толькі застаўся на ранейшым узроўні, але і скаціўся ўніз. Напісаць верш, у моўных адносінах, для мяне мука», — піша Анатоль у лісьце ад 10 студзеня 1984 года.

У войску А. Сыс даволі шмат чытаў. Прачытанае затым часта адбівалася ў ягонай творчасці. Цікавым кур'ёзным фактам у нашай перапісцы можа падацца ліст А. Сыса, напісаны на лісьце В. Шніпа. Але такіх кур'ёзаў, перабіраючы

свае юнацкія архівы, я знайшоў не адзін. Так, у 1984 годзе, блазнующы, Анатоль і Эдуард падпісалі мне зборнікі Алеся Разанава ад імя... аўтара. Анатоль напісаў мне на зборніку А. Разанава «Шлях 360»: «Шаноўнаму Алесю ад Алеся ў знак шчырага сяброўства і прыемных сустрэч. Не Беларусь для нас, а мы для Беларусі».

Вынікам настальгіі па закончаным і, цяпер з пэўнасцю магу сказаць, шчаслівым і бесклапотным перыядзе майго студэнцкага жыцця стаўся яшчэ адзін літаратурны кур'ёз — напісаныне ўспамінаў пра Анатоля Сыса ў... 1984 годзе. Гэтыя аркушы, выдраныя са спытка, праліжалі 25 гадоў, і толькі цяпер, перабіраючы свой архіў, шукаючы лісты Анатоля, я натрапіў на іх.

Тыя запісы, якія я тады яшчэ называў «Успаміны пра Анатоля Сыса», мне падаецца, павінны стаць фактам беларускай літаратурнай крытыкі, не толькі таму, што ў іх прыводзяцца малавядомыя факты з жыцця А. Сыса, але й таму, што ў іх ці не ўпершыню Анатоль Сыс быў названы «Вялікім паэтам». У гэтым я ні кроплі не сумняваюся і цяпер. Магутны і фенаменальны паэтычны талент А. Сыса. Як у часы беларускага адраджэння векавой даўнасці ярка зазвязлі зоркі Янкі Купалы, Максіма Багдановіча, Якуба Коласа, так і чарговае адраджэнне 80–90-х гадоў дало беларускай літаратуре і беларускаму народу некалькі творцаў першакласнай велічыні, сярод якіх ці не першае месца займае паэтычны талент Анатоля Сыса.

Недрукаваныя вершы А. Сыса складаюць найкаштоўнейшую частку гэтай публікацыі. Вершы «Мама, вышый мяне на падушцы сваёй» і «...Таварыш донар» адносяцца да перыяду творчасці А. Сыса ў войску і маюць яшчэ пэўныя вобразныя калькі, ад якіх паэт карэнным чынам ужо адыходзіць у паэме «Алаіза». Яны цікавыя для разуменяня, якім шляхам ішло высъпяваныне творчай думкі і паэтычнага прафесіяналізму паэта. Але і ў іх ужо бачныя яскравыя праявы паэтычнага таленту А. Сыса, якія ў хуткім часе выбухнуць грандыёзным паэтычным феерверкам.

Важнымі для асэнсаваньня разьвіцца творчасці паэта зьяўляюцца вершы, напісаныя А. Сысом неўзабаве пасьля войска: «Паэты-мастакі» і «З нагоды выхаду ў съвет зборніка М. Мятліцкага (Міклухі Маклая) “Мой дзень зямны”». Верагодней за ёсё, вершы былі напісаныя ў 1985 ці першай палове 1986 года. У іх бачна, якую грамадскую пазіцыю займае А. Сыс і якім чынам гэта ўплывае на ягоную творчасць. Пазіцыя нонканфармізму, нязгода з існуючай афіцыйнай палітыкай уціску ўсяго беларускага ў БССР, кшталтаваньне ўласных поглядаў па вышэйшым стандарце (недарэмна пазыней ён будзе не раз казаць: «Я — брат Багдановіча і сын Купалы»), нежаданьне падладкоўвацца пад пануючыя стандарты сацыялістычнага рэалізму, — усё гэта знайшло месца ў глыбока народнай па сваёй сутнасці творчасці А. Сыса.

Нават у няўдалых, на погляд аўтара, вершах, такіх, як «Апошні зь ненароджаных сыноў», ёсьць строфы, якія ўражваюць дасканаласцю формы і глыбінёй зъместу. Насычанае грамадскае жыццё ў Менску ў другой палове 80-х гадоў, актыўнасць Анатоля надалі ягонаму таленту неабходны імпэт агульнабеларускага маштабу. У сваім лісьце ад 10 студзеня 1984 года ён сумняваецца: «Алесь, я нават не ведаю, ці змагу я ўліцца ў “Беларусы”. Я — эгаіст, а для гэтай вялікай справы трэба... ну ты сам ведаеш». Але з 1985 года ён становіцца адным з лідараў менскай нацыянальна съведамай моладзі.

Ці не ў кожным лісьце да мяне пра А. Сыса згадвае і Эдуард (Едрусь) Акулін, які тады настаўнічаў у вёсцы Дуброва Рэчыцкага раёна. 28 студзеня 1985 года ён піша: “Даля-гляды” пакуль не набыў, “Дзень паэзіі” да нас яшчэ не дайшоў — цікава, ці ёсьць там Сыс? Дарэчы. Дзе ён зараз, гэты “выхадзец”? Ці прыняла сталіца яго ў сваё ўлоньне? (...) Перадавай усім прывітаньне, абдымі бацьку (Сыса), пішы. Ж. В.! (Што трэба чытаць як «Жыве Беларусь!». — А. Б.) Едрусь».

У лістах да мяне ў 85–86-м гадах мае сябры ды сяброўкі, пішучы пра свае клопаты ды розныя падзеі, часта пісалі і пра Анатоля Сыса. Я, будучы ў войску, атрымаў не

шмат лістоў ад яго, але добра ведаў, што робіць Анатоль Сыс. 6 кастрычніка 1985 года Едрусь Акулін піша мне: «Гляджу зараз на тваю жыцьцярадасную ўсьмешку на здымку і думаю, што нечым яна нагадвае мне блазнавата-хітрую ўсьмешку Цішкі (вясковая мянушка бацькі Анатоля Сыса Ціхана Сыса, якой мы часам называлі і Анатоля. — *A. B.*), у ёй — усё. (...) Днямі адбылося паседжанье прэзідыума праўлення Саюза пісьменнікаў БССР. Абміркоўвалася творчасць маладых. Нарэшце спамянулі Цішку, побач з Глёбусам, пра мяне — нічога. Сумненіні, расчараўаныні...» 27 сінтября 1985 года Едрусь Акулін паведамляе: «Днямі пачнуцца вакацыі. Не ведаю, што рабіць. Прасіў Сыса А. разъведаць наконт тэрміну здачы рукапісу пасля дапрацоўкі, а ён маўчыць, як мойвы аб'еўшися...»

Літаратурнай зъяваю 1985 года быў для нас выхад зборніка паэзіі Алега Мінкіна «Сурма». Першая кніжка паэта паказвала, што ў беларускую літаратуру прыйшоў выдатнейшы паэт, неардынарны, таленавіты творца, прыхільнік класічных формаў вершаў, пасъядоўнік багдановічавае школы «чыстае красы» ў паэзіі. Кніжка А. Мінкіна моцна ўразіла мяне, і я ў войску напісаў на яе адназначна станоўчую, калі не сказаць, што хвалебна захопленую, рэцэнзію ў адрозненіи ад увогуле станоўчай, але даволі прыдзірлівой рэцэнзіі на «Сурму» ў «ЛіМе» Анатоля Сідарэвіча. Затым я пераслаў яе Э. Акуліну і папрасіў, каб ён перадаў яе ў «Маладосць». У працэсе «ўладкаванья» рэцэнзіі браў удзел і Анатоль Сыс.

Едрусь так апісвае гэтыя падзеі ў лісьце за 1 лютага 1986 года, а заадно і апісвае свае ўзаемадачынені з Анатолем: «...Прабач, што доўга маўчай. Не хацеў пісаць, пакуль не высьветлю лёс твайго рукапісу. Поштай я яго не дасылаў, а адвёз сам у Менск... Заходзілі ў “Маладосць” разам зь Цішкам — Далідовіча не было. Гаварылі зь Сіпаковым — сказаў, што ў іх артыкул на Мінкуса (так мы тады называлі А. Мінкіна. — *A. B.*) ужо ёсьць, яны самі камусыці заказзвалі. Так што я пакінуў яго ў Цішкі, хай паспрабуе занесыці ў

«Полымя» — ён пасьля табе напіша. Па меншай меры — абяцаў. Па Менску хадзіў з Сысом разам. Ён выходзіць “у людзі”. Вельмі сябе хваліць... Прасіў у Сыса вершаў пачытаць — не дае, ці пераслаць у лісьце — не хоча, ці то бацца, што перайму манеру, я ж “вялікі плагіятар” да ўсяго... Увогуле я ім вельмі незадаволены, як быў аднаасобнікам-кар’ерыстам, так і застаўся. Проста маскіруеца словамі. Дарэчы, я вельмі, і гэта шчыра, рады, што нарэшце яго вершы павінны “пайсьці”. У “Маладосьці” яго дэбют (8–10) вершаў будзе ў 4-м нумары. Абяцаюць надрукаваць у «Полымі» і «ЛіМе». Казаў, што ў “Полымі” быў мо 20 разоў, пакуль нарэште прынялі вершы — вось табе і незацікаўленая асона. Крыўдзіць не гэта, а тое, што ён не хоча дапамагчы сябру. Кажа, што ён адзін такі ў Беларусі і сам да гэтага дайшоў. Толькі мне здаецца, што наўрад ці, каб сядзеў і зараз у сваёй Ветцы. Рука пісца вершы трэба, і на іншым узроўні, я згодны, але і адмаўляцца цалкам ад сябе ўчарашняга — не зъбіраюся. А што ты думаеш? Не дачакаюся, пакуль ты вернешся з войска. Поўная ізаліяцыя. А ты сапраўдны сябра і дарадчык... У Гомелі не быў, пра Сыса С. нічога не чуў. Щішка бачыў у Менску Кавалёва, той вельмі прасіў тваю адresa — ці варта даваць? Ж. В.! Пішы аб сабе. Да пабачэння. Едрусь».

Дарэчы, падобныя звышпатрабавальныя ацэнкі да ўласнай паэзіі давялося на працягу наступных гадоў выслухаць ад Анатоля не аднаму маладому беларускаму паэту. Кагосці гэта злавала, хтосьці крыўдзіўся, хтосьці пагаджаўся, а хтосьці — не, але ў любым выпадку гэта прымушала маладых паэтаў больш патрабавальна ставіцца да сваёй творчасці. У лісьце ад 27 сакавіка 1986 года Генадзь Сагановіч распавядае мне пра далейшыя клопаты Анатоля Сыса наконт маёй рэцэнзіі: «Анатоль прывітаныне шле. Рэцэнзія твая на Мінкуса пакуль не ўладкаваная. У “Маладосьці” ўжо напісаная (зданная), у “ЛіМ”, здаецца, не бяруць». 4 красавіка 1986 года Едрусь паведамляе: «У аглядзе паэзіі за год нарэшце згадалі і маё імя. На думку Каржанеўскай, нягледзячы на пэўныя

фармальныя здабыткі, мае вершы носяць эскізны хараکтар. Мажліва, гэта — стыль, але ёй, як чытачцы, не хапае паўнаважкасці зъместу. Паэткай першай велічыні Каржанеўская высунула Соф'ю Шах. Спамянула і Сыса А., маўляў, яго вершы чакаюць сваёй чаргі. У гэтым месяцы, сапраўды, мы будзем съведкамі “цішкаўскага” дэбюту ў “Маладосці”. Алеś, ці даслаў ён табе ліст, наконт артыкула?»

Празь месяц, 4 траўня 1986 года, Генадзь Сагановіч піша драматычны ліст, у якім апісвае разгон студэнтаў, якія зъбіраліся съвяткаваць на Траецкім прадмесці «Гуканьне вясны», і зноў згадвае Анатоля Сыса. Дазволю сабе прывесці гэты ліст больш падрабязна, бо ён перадае грамадскую атмасферу тых гадоў. Я таксама перакананы, што падзеі, апісаныя ў лісьце, аказалі ўплыў і на актыўнасць пазіцыі Анатоля Сыса, які быў у тыя месяцы частым госьцем у асьпіранцкім пакой Генадзя Сагановіча:

«Спачатку аб дробязях, бо забудуся, а потым — галоўнае. Вольны паэта на старым мейсцы. Шле прывітанье. У чацвертай “Маладосці” — яго нізка.

(...) Ну, а цяпер галоўнае. 20 красавіка стала “чорнай нядзеляй” у гісторыі Беларусі. Той самы гурток, аб якім ты пытаеш, — гэта школьнікі з Рэспубліканскай мастацкай школы-інтэрната імя Ахрэмчыка. Я вяду іх са сінеглянія 1985 г. па даручэнню камсамола. У нядзельку, 20 красавіка, у Менску афіцыйна праводзілася съвята “Выстава аднаго дня” (разам з Гуканьнем вясны) на Траецкім. Вось і прыйшлі гэтыя дзеткі арганізавана, каб узяць удзел у Гуканьні. Як і мае быць, са стужкамі зь бел. арнаментам, з птушачкамі і інш. Толькі яны сталі вадзіць карагоды (на tym жа мейсцы, дзе й мы летасць), як на іх накінулася група малойчыкаў, што аднекуль зъявілася (чалавек 50). Частка была добра п'янай, у чорных пальчатках, з кастэтамі. Яны пачалі крычаць дзецям, каб тыя спыніліся, зрывалі з галоў стужкі, адбіralі ўсё і... білі кулакамі... нават дзяячут. У паветры луналі пагрозы: “Перестань разговариват по-белорусски! Сволочь, не притворяйся!”, “Не разговариват по-белорусски, не то убъем!”

Шмат хто з гэтых малойчыкаў хваліўся медалямі, атрыманымі за службу ў Аўгане... Сярод іх быў кіраўнік, якому яны зносілі ўсё, што адбіралі ў дзяцей.

Потым аўганскія штурмавікі сказалі, што іх напярэдадні сьвята сабралі ў гаркаме камсамола і сказалі, што 20-га на Траецкім будуць пераапранутыя ў бел. строй... фашисты (?!), якія, магчыма, будуць прыкрывацца... бел. мовай і бел. песьнямі (?!).

Словам, біць усіх, хто размаўляе па-беларуску і съпявае.

У момант гэтага пагрому на мосьце стаяла шмат міліцыі, якая спакойна назірала за зьбіваньнем дзяцей. Калі да яе падбягалі прасіць дапамогі, адказ быў кароткі: “Идите домой, не то вам здесь дастанется”...

На другі ж дзень (калі ўжо і я прыехаў у Менск, бо 20-га быў у камандзіроўцы) кінуліся ў органы, каб знайсьці злачынцаў — і штурмавікоў, і іх арганізатораў. Але ўсё аказаўлася не такім простым. Міліцыя замінае. Па ўсіх афіцыйных каналах — чорная пропаганда, накшталт: “Да, это были действительно фашисты, с крестами и свастикой!” Гэта ўсё, што я магу табе напісаць. Але інцыдэнт гэты — упершыню ў гісторыі! Людзі ўсё робяць, каб яго раскруціць, не даць замяць. Лецка асьмеліўся прымым тэкстам сказаць аб гэтым на звyezdze Бел. СП (23.IV.86), дзе прысутнічалі дэлегаты ўсіх рэспублік. Але без Масквы, здаецца, шукаць злачынцаў ніхто не будзе, каму б ні падавалі тут скаргу. Вось, Алесік, як у нас усё паварочваеца. Ты можаш шмат аб чым здагадацца і сам, падумаўши над “чорнай нядзеляй”. Усё яшчэ добра абышлося. І дзеці не пакалечаныя. Пішы. Чакаю. Генусь. Хрыстос уваскорос!»

Анатоль Сыс прысутнічае на розных грамадскіх ды културніцкіх імпрэзах, з галавою акунаеца ў беларускае моладзевае жыцьцё.

Паліна Качаткова паведамляе мне: «18/V я паехала ў Ракуцёўшчыну на “свята песьні і паэзіі”. Барадулін пра “Пагоню” ў мікрофон чытаў верш. Я сядзела на траве-мураве

на нейкім пагорку. Па мне бегалі павукі. А за мною сядзеў А. Сыс (калі я правільна зразумела) з хлопцамі».

Пра маладосьцеўскую падборку вершаў А. Сыса 11 чэрвяня 1986 года піша Э. Акулін: «Сысава падборка — нічогая, улічваючы 27-гадовы ўзрост,магла быць і лепшай — шмат сысаўскіх “у чым жа соль санета?” (сказ з курсавой А. Сыса, прысьвежанай санету як форме вершаскладання, які мы часта ў гумарыстычным сэнсе цытавалі між сабой. — *A. B.*). Добра — “З чаго пачаць? Пачну з Радзімы...” Хоць “Чорны замак” пачынаецца гэтымі ж словамі. («З чаго мне, чорт пабірай, пачаць?» — *A. B.*) (...) І ўсё ж, усё ж — ён малайчына — я шчыра рады за яго і чакаю лімаўскай падборкі».

Улетку 1986 года Н. Пінчук піша мне: «Я ведаю, цябе цікавіць “Талака”. Яна зараз існуе і ў Гомелі. Нас са Сьветай (Святланам Ткач. — *A. B.*) туды прывялі хлапцы, зь якімі мы пазнаёміліся на камуністычным суботніку. Я як з глузду зъехала, калі пачула беларускую мову. У той жа вечар я напрасілася і паехала з адным зь іх у Менск, на сьвята “Выстава аднаго дня”. Бачыла Вінцука, індзейца (Алесь Сімакоў. — *A. B.*), Толіка Сыса (ледзь яго пазнала). Потым усё закруцілася. Нядайна мы прыехалі зь Ленінграда, дзе былі на зылёце падобных аў'яднанняў. Пазнаёміліся зь мінчанамі. Ты іх павінен ведаць: Вітушка Сяржук і яшчэ адзін Сяргей, прозвішча запамятавала. Таксама быў там і Суша».

Улетку 1986 года адгукаецца малады паэт Анатоль Дэбіш: «Добрая вершы напісаў А. Сыс. Я думаю, табе выслалі яго ніzkі вершаў, надрукаваных у “Маладосьці” і “Літаратуры і мастацтве”».

Тады ж я атрымаў ліст ад Анатоля Кавалёва, нашага аднакурсніка, які служыў у міліцэйскім палку ў Менску: «Пабывалі мы, праўда, і пад Чарнобылем, у 30-кіламетровай зоне, ахоўвалі выселеныя вёскі (гэта Брагінскі і Хойніцкі раёны, тыя мясціны, дзе мы колісь былі “на фальклоры” — Бабчын, і ў будатрадзе пасъля першага курса. Я нават бачыў тыя домікі, што мы тады будавалі). Былі там амаль паўтара месяца. Ну, а зараз, як і раней, служу ў Менску. Неаднаразо-

ва сустракаў тут Анатоля Сыса, ён увайшоў у мясцовую “Талаку” і нават, здаецца, зрабіўся ў ёй адным зь верхаводаў».

Як можна заўважыць зь лістоў маіх сяброў, энергія, якая ішла ад А. Сыса, не заўсёды была станоўчаю. Так, перад самай маёй дэмабілізацыяй з войска 31 кастрычніка 1986 года Генадзь Сагановіч піша: «Сыс сказаў, што яму “Бог даў дар паэта” і ён адзін разумее Розанава, бо й сам “20 гэткіх жа вершаў напісаў” (?!). Карацей, ён зрабіўся для мяне сапраўдным тыранам. Паслья яго — некалькі дзён ачуńваю».

У сваіх пазнейшых лістах я таксама часта згадваю Анатоля. Так, 6 чэрвеня 1988 года я пішу Натальлі Пінчук: «Учора ездзілі ў Мілавіды (паездка была арганізаваная моладзевымі беларускімі суполкамі для парадкавання помніка паўстанцам 1863 года.— *A. B.*). Быў і Алесь (Алесь Яўсеенка, старшыня гомельскай «Талакі». — *A. B.*) з камісарам. Яны спазынліся і заявіліся тады, калі ўсе сабраліся ўжо ад’яджаць. Талакоўцы засталіся зь імі на начоўку, а я вярнуўся ў Менск, бо тут багата пісаніны і хацелася сёньня, у нядзелю, троху папрацаваць. Так з Алесем і не пагаманіў. (...) А ўвечары прыйшоў Анатоль Сыс з Федарэнкам, спакушалі мяне выпіць (Анатоля ў Саюз рэкамендавалі), але я моцна трymаюся і да жніўня не п’ю. Прасядзелі цэлы вечар, балбаталі ні аб чым. На лета разъбягаемся — у Сыса адпачынак, дык проста прыемна памяняцілі напасъледак языкамі. Вось дык папрацаваў (...) Учора быў мацнейшы “ЛiМ”, у якім проста фенаменальны матэрыял З. Пазняка. Гэта нейкі жах. Дасюль не магу адышыці. Увогуле прэса разбарзелася як перад сконам. Разбор зь вечарынаю, што мелася адбыцца ў інстытуце гісторыі, працягваецца, і заўтра, у панядзелак, будзе зноў вялізны сход. (Маецца на ўзвaze забароненая літаратурная вечарына «Тутэйшых», якая мусіла адбыцца ў зале Інстытута гісторыі Акадэміі навук.) (...) Мы тут паціху закручаем справу са школкамі».

У іншым лісьце за 1988 год да Натальлі Пінчук я пішу: «Ніколі, як, мабыць, у войску, не быў так заняты. Вось і зараз гадзіна ўжо амаль. Але працы паспываю зрабіць шмат,

і таму ёсьць нейкае задавальненъне. Справы ідуць паціху. (...) У нас у Менску зараз вельмі неспакойна, “крызіс вярхоў”, так бы мовіць. Атэстацию, першую частку, я прайшоў, у аўторак — зацьвярджаючы на навуковым савеце. Сыса 22-га будуць у Саюз прымаць, а Глобуса і Мінкіна пракінулі, затое набралі нейкіх графаманаў. Саюз дэградуе. Мы вельмі абурыліся, таму што рэкамендавалі ад “Тутэйшых” усіх траіх».

Гэтая вытрымкі зь лістоў маіх сяброў і знаёмых, мне падаецца, дадаючы штрыхі да разумення таго асяродзьдзя і тых праблемаў, у якіх знаходзіўся Анатоль Сыс у сярэдзіне 80-х гадоў і што, безумоўна, адбілася на тэматыцы і праматыцы ягоных твораў.

Паэтычны феномен Анатоля Сыса, вялікага паэта канца XX стагодзьдзя, патрабуе ўважлівага і сур'ёзнага вывучэння. Ягоная творчасць лягла ў залатую скаarbonку беларускага прыгожага пісьменства. Анатоль Сыс, як і класікі беларускай літаратуры — Янка Купала, Максім Багдановіч, — у паэтычным слове здолеў выказаць самае моцнае жаданье беларусаў у апошнія стагодзьдзі — людзьмі звацца.

Успаміны пра Анатоля Сыса

Запісы 1984–1985 гадоў

Восень 84-га года. Надыходзяць хвіліны, калі тое, што накапілася ў табе і бегла разам з імклівым жыцьцём, што было тваёй часткай, раптам спыняецца, аддаляючыся. І глядзіш на ўсё з узрастаючай цікавасцю, як на нешта і не зусім знаёмае. «Госпадзе, няўжо ўсё так і было?» Гэта называюць: яшчэ адзін скончаны этап жыцьця. І хаця ты вырас зь яго і сотні нітак будуць да скону звязваць цябе зь ім, але там, там усё так і застанеца ўжо нярушаным, некранутым.

Гады студэнцкага жыцьця майго... З мудрасьцю глядзіць на мяне Купала, падпёршыся рукою, так, як глядзіць на мяне ўжо трэці год. І нязвыклы сум падкочвае да сэрца. Наперадзе яшчэ ўсё жыцьцё, аднак нешта застанецца ўжо як памяць, яшчэ яркая і шматфарбная, але якая з кожным днём аддаляеца і не блакнє, проста становіцца празрысьцейшай, съятлайшай...

Я хачу апісаць сваіх сяброў такімі, якімі яны былі. Магчыма, потым, у творах, вобразы іх будуць падпарадкаваны нейкай мэце, нешта будзе зъянята, нешта дабаўлена, нешта спрошчана, нешта ўскладнёна, а зараз хай яны застануцца самімі сабой...

Анатоль Сыс. Упершыню я ўбачыў яго на пачатку першага курса. На перапынку да нас зайшоў нейкі съветлы хлапец у сінім летніку і, гледзячы трохі вырачанымі вачыма, здаецца, некуды па-за нас, павольна гэтак, акцэнтуючы кожнае слова, аб'явіў аб тым, што... некалі там... адбудзеца «Крынічка» і што ўсе паэты запрашаюцца на яе. Вершы на рускай мове я кінуў пісаць у канцы ліпеня, яшчэ перад паступлением, зрабіўши для сябе дзьве высновы — пісаць буду пабеларуску і прозу. Таму такі заклік мяне трохі пакрыўдзіў. Але ў падсвядомасці ўвесь гэты час цягнула на вершы. Перашкаджала дрэннае веданье мовы, баяўся. Сядзелі мы побач зь Едруsem, хлопец той нам падаўся съмешным, але на «Крынічку» мы вырашылі пайсьці, тым больш, што туды ж запрашаў нас і Ярац.

На першым курсе, а Анатоль быў тады на трэцім, у нас былі толькі асобныя сустрэчы. Я жыў на кватэры і ў інтэрнат не хадзіў. Сустракаліся звычайна на «Крынічцы». Памятаю, ці не на першым пасяджэнні абмяркоўвалі яго вершы, і тады, на мой неўмацаваны густ, вершы падаліся мне нейкімі дзіўнымі, хваравітмі, ці што... Зараз я разумею: ішоў пошук на ўзроўні свайго раззвіцьця, пачварна няроўнага, дзе некаторыя эстэтычныя крытэрыі былі ссунутыя, але гэта асобная тэма. Запомніўся верш пра забітага чалавекам дэльфіна, мазгі якога плылі па хвалях. Да ўсяго даходзяць інтуітыўна,

у параўнаныні з вопытам. Але і тады я разумеў: мазгі на хваліх у гэтым месцы — антыэстэтычна, не для гэтага верша, і ў той жа час выкінуць іх зь верша — амаль немагчыма, тое ж, што адпілаваць у нованароджанага ўразлівую руку ці нагу. Зараз я магу сказаць: перарабляемасць твора, нат пры яго недасканаласці, — прыкмета таленту. У Едруся прыроднае, інтуітыўнае адчуванье верша, але канкрэтнае, без уяўлення яго перспектывы, развіцьця. Але тады, хаця як і ў 90 выпадках са 100 і потым, характарыстыкі нашыя супалі: гэта добра, але недасканала, хаця лепш, чым у каго.

Потым быў яго вянок санетаў, зноў, на наш зь Едруsem погляд, не вельмі ўдалы, нат мы проста не ведалі, што і сказаць, але ўражвала агромністая праца, зробленая ім. Ён першы даваў нам прыклад адказных адносінаў да літаратуры, паказваючы, што пісаньне — гэта ў першую чаргу праца.

Добра запомнілася яшчэ адна сустрэча — недзе пад вясну. Я сядзеў на падваконьні, на 2-м паверсе, чытаў падборку квантэмаў А. Разанава ў «Маладосьці». Падышоў ён. На мае захопленыя слова на адрас Алеся, прачытанага і зьведенага мною ўпершыню, адказаў, што піша па Някляеву, Пашкову і Разанаву курсавую — дасьледуе іх наватворы. Ён лічыў іх тады самымі перспектыўнымі з маладых. Наконт першага і трэцяга словаў яго збліліся.

Зараз згадваю і не магу дакладна згадаць, магчыма, што з творчасцю Разанава ён пазнаёміў нас і раней, бо «Каардынаты быцця» дайшлі да нас (мяне і Едруся) празь яго рукі. Разанаў быў для яго доўгі час Богам. Вялікі ўплыў пазіція Алеся аказала і на нас. На мяне — сваім выпраменяньнем энергіі. Багата чытаць яго я проста не магу. А зараз літаральна баюся браць у рукі, два апошнія яго зборнікі моцна ўзьдзейнічаюць на мяне. Хаця да канца я яго не разумею і не хачу зразумець — таямнічая загадкавасць пазіціі.

Вось тады мы размаўлялі пра пазіцію А. Разанава і яшчэ пра нешта. У мяне было імкненіне выказацца, паказаць са-мастойнасць думкі, што характэрна для 17 гадоў, нат калі ты і рэзкі і бескампрамісны ў меркаваньнях...

Манера чытаць вершы ў яго захавалася. Ужо тады было адчувальна, што вершы для яго — жыцьцё. І ўжо тады я адчуў, што расьце Вялікі паэт, па магчымасцях сваіх, па таленце, а як ён іх скарыстае, як здолее разъвіць — гэта яго справа. Ужо тады я абараняў яго ад зъедлівых насымешак, верачы ў ягоны талент. Саня Мякаценка, якому я сказаў, што Сыс таленавіты паэт, адказаў, што сам ён не ведае, але хлопцы, што вучачца на 5-м курсе, гавораць, што ён піша абы-як, на што я адказаў, што гэтыя хлопцы нічога ў паэзіі не разумеюць. Час спраўджвае, хто з нас быў правы. Сымяліся з Анатоля і некаторыя з выкладчыкаў — Генаш, Каваленка.

Ідзе дождж. Толькі прачытаў кнігу Арабей пра Цётку. Толік напісаў паэму «Алаіза», прысьвежаную Цётцы. Моцную паэму, хаця, мабыць, кнігу Арабей ён не чытаў, там цікавыя факты.

Потым, летам, быў будатрад, куды Толік прыехаў праз некалькі дзён. Трэба сказаць, што ўжо тады яго Асоба мела прыцягальную сілу. Людзей праста цягнула да гэтага чалавека. Абсалютна спакойны, добразычлівы, аматар хохмаў і кпінаў, ён любіў тых, што любілі яго (з жанчынамі было паштаму, з жанчынамі ён быў жорсткім, хаця яны аддана кахалі яго і ляцелі да яго, бы матылькі на агенчык).

Ізноў, у акне, які ўжо раз, скрыпачы, ляціць клін жураўлёў, вяселікаў, як тут, у Грабяніх, кажуць. Восень.

Там, у будатрадзе, мы і пазнаёміліся па-сапраўднаму, сышліся, хаця гады, розыніца ў іх была адчувальнай. Ён быў старэйшым, вопытнейшым, зьведаў багата такога, да чаго мы яшчэ не падышлі. Добра запомніліся некалькі эпізодаў. Мы працуем, заліваем фундаменты пад дамы і размаўляем пра паэзію. Спрэчка зайшла аб паэтычных канонах і правамернасці розных эстэтычных кірункаў у паэзіі,

у прыватнасці плыні ў паэзii ў XIX — пачатку XX стагодзьдзя. Я абараняў «збачэнцаў», налягаючы на «свабоду слова і выказваньня», яны з Эдуардам былі супраць. Спрэчка насіла юнацкі харектар, і хутка мы пачалі абзываць адзін аднаго, яны мяне — «дэкантам», я іх — «рабакамі», што далей свайго носа не бачаць. У асноўным я прытымліваўся тагачаснай думкі і цяпер, хаця тыя канцэпцыі багата ў чым выглядаюць съмешнымі. З часам перанёсься і акцэнт, на «найбольшае ўзьдзеяньне любымі слоўнымі і графічнымі сродкамі паэзii». Увогуле, ёсьць некалькі праблемаў паэзii — зъмест і форма, графіка і сэнс, прыгажосьць і інфармацыйнасць, грамадзянская паэзiя і эстэтычная, па якіх мне хацелася б выказацца, і я гэта калі-небудзь зраблю. І творчасць хлопцаў зрабіла карэктывы ў іх выказваньнях. Як казаў Толік, вярнуўшыся з Караплішчавічаў: «Мне сказалі, вельмі съмела пішаш. Цяжка будзе што-небудзь надрукаваць». Я скажу больш — у апошніх лепшых творах ён больш, чым рэаліст. Пра гэта можна многа гаварыць і да канца яшчэ не асэнсавана, але калі адным словам — сюррэалізм. І ў яго ён ужо ярка індывідуальны.

Тады ж, у будатрадзе, мы купілі ў хойніцкай кнігарні «паэмы» «Каардынаты быцця» Разанава, і я дабіваўся сэнсу некаторых словаў; мы даўмяваліся разам. Там жа, у Хойніках, 11 чалавек, сярод іх і мы, — паstryгліся налыса, а мы з Сысамі нат пагалі галовы. Так і хадзілі, паўбандытамі. Тады ж, я добра памятаю яго напружаную, бы ў пантэры, постаць, ён сядзеў на ложку, калі да нас прыйшли разъбірацца мясцовыя. І яшчэ, мы гулялі, калі работы не было, у «казла». Як ён скакаў! Ходзіць, разваліўшыся, ці стаіць, съмеючыся, і раптам — раз! — ужо імкліва ляціць такая маса пад 90 кг, як спружына.

І цяпер, і тады Толік вельмі любіў мыцца. У інтэрнаце сыходзіў у душ на гадзіну. Там жа, у будатрадзе, ён вельмі лаяўся на нас зь Едруsem, калі мы гулялі ў храпа, крычаў, што нас абдураць, а мы выигралі. Ён ухваліў маё першае апавяданье, парайшы больш чытаць па-беларуску. Але гэта было ўжо потым, на другім курсе. З будатрада Толік зъехаў раней за нас дні на чатыры, калі стала вядома, што мы там нічога не заробім.

Любімымі тады нашымі мелодыямі былі песні Доны Самар і музыка гурта «Задыяк».

Пачаўся другі курс. Курс нашага разброду і пошукаў. Тады ў Едруся зъявіліся першыя неблагія вершы. З другога курса я зразумеў, што ён стане Паэтам. Пасьля яго вершыка пра бярозавік, што кранаецца пад карой, калі сыходзіць першы сънег. Ад Сысавых вершаў яны ўжо тады пачалі адрознівацца прыроднай натуральнасцю, музычным гучаннем радка, распрыгоненасцю. Форма ў Едруся блішчэла ярчэй. Тады ўжо Толік пачаў уліваць яму. Накшталт таго, што бракаваў усе вершы, пакідаючы адзін вобраз «Сонца ў хмары язём нырае». Максімалізм — рыса харектару Толіка.

Але ў адносінах да творчасці Едруся, псіхалогіі яго твораў Сыс адыграў, безумоўна, станоўчую ролю. Той злаваў, але гэта прымушала яго і працацаць. Аб'ектыўна, тады вершы ў яго яшчэ былі нямоцнымі, яны былі «шматабячаючымі». Толік жа не даваў яму гэтай форы. Што тычыцца ўсёй паэзіі Едруся, то гэта той выпадак, калі ўнутраная прыгаражосьць яе вышэйшая значна за звычайнасць чалавецкай асобы са звычайнімі недахопамі. Ён такі, як усе, яго Паэзія — лепшая, чым ва ўсіх.

Тады ж, на другім курсе, пачаўся вельмі моцны ўплыў Сыса на Едруся як на чалавека. Той не хаваў свае благія рысы (багемнасць, страшэнны эгаізм, эгацэнтрызм, індывідуалізм (закрэсьлены: індывідуалізму ўсё ж такі не было), манера апашляць усё), але яны ў сумесі і адначасова з альт-

руізмам, таварыскасцю, праўда, тады страшэнна няпэўнай, спакоем, дабрадушшам, праўдзівасцю, нейкай безбароннасцю і давалі той надзвычай супярэчлівы сплаў характару, які можна назваць Сысом. Таму да яго адносяцца такія супярэчлівыя ацэнкі іншых, як: «дурань», «ненармальны», «трохі валттануты», «сапраўдны сябра», «таленавіты паэт», «чоткі хлопец». Таму яго і кахалі жанчыны. Асоба. Надзвычай анархічная і свавольная, не звыклая падпарадкоўвацца нікому. Анархіст.

Я супрацьстаяў дрэннаму ўзьдзеяньню Сыса на нас, як і Толік Казлоў. Гэта пазбавіла нас, бо маё ўзьдзеяньне было і на Едруся, ад непатрэбных вялікіх памылак. Хаця ўплыву анархізму не пазъбеглі і мы. Ужо потым я пачаў заўважаць, што гэта дае і душэўную жорсткасць, зьневажае людзей, што недапушчальна. Тэорыя элітарнасці, бліскуча прадэмансстраваная Сысом, замацавалася і дала нечаканыя паразкі. А спачатку гэта ўсё было арыгінальнічаньнем. Поўная безадказнасць за дзеяньні і слова — асноўная рыса. Сыс мог прыгалубіць, прыгрэць, а потым даць высьпятка. Ён яшчэ не лічыў нас роўнымі. Гэты чалавек прыносіў і добрае, і нядобрае. Яму не было роўных, таму ён і вырас такім, да ўсяго даходзіў сам, таму надзвычайныя здольнасці і адчуванье самай складанай філософскай паэзіі ў яго жывуць побач з прымітыўнымі ўяўленынямі аб некаторых рэчах. Ды гэта заўважна і ў яго паэзіі.

У нас ужо было не так. Можна сказаць, што мы ішлі калектывам (Едрусь, я і Толік Казлоў) і ўзьдзейнічалі адзін на аднаго. Гэта сфармавала і напрамак творчасці кожнага. Зь Едруsem мы сябравалі на працягу пяці гадоў вучобы, нас лічылі ледзь не «двайнюкамі», бо мы заўсёды хадзілі разам. У нас не было таямніцаў адзін ад аднаго.

А потым было празрэнне. І адмова Сыса ад бязъвер'я і адмова Едруся ад нявер'я ў сябе. Але тое, што не атрымалася наскокам, ужо я, самастойна, стараўся закласці ў іх паступова. Што, безумоўна, безвынікова не прыйшло і не пройдзе. А тады — былі змрочныя перыяды, калі я цалкам адхіснуўся

ад Сыса. Ён ішоў не тым шляхам, па якому трэ было ісьці. Мы самі, багата ў чым, пракладвалі сабе шлях. Гэта надало нам самастойнасці. Гэта прымусіла нас больш сур'ёзна стаўіцца да жыцця, чым гэта рабіў ён.

І калі ён запрасіў мяне на дзень нараджэння — я не пайшоў, ён азліўся на мяне. Потым мы разам ездзілі на сустрэчу зь пісьменнікамі ў чыгуначны ДК (пісьменнікі так і не прыхалі).

На пятym курсе ён хадзіў у тоўстым паліто на ваціне са штучным, пад сабаку, каўняром. Ён быў не шмотачнік, хаця любіў прыгожае адзеніне, а калі не было чаго, то апранаў і съмешнае паліто.

На пятym курсе ён ездзіў у Каралішчавічы. Мы сустрэліся з ім у душы, і ён распавёў, каго ён там бачыў, што яны там рабілі. Паехаў ён туды празь Сяркова, бо зь Ярцам яны ўжо тады пасварыліся. З-за «Крынічкі». Сыс сказаў яму, што той нічога не робіць з маладымі. А трэ хоць трошкі варушкица. Той пакрыўдзіўся, хаця гэта была праўда. І пачалося... Сыс займае першае месца на абласным конкурссе самадзейных паэтаў — Ярац гаворыць Балогу, што гэта лухта, і той здымает яго падборку з газеты. Ярац пры нас крытыкуе паэзію Сыса (у групе), той піша ў яго дыплом — Ярац «падкузьмівае» яго так, што Сыс ледзь абаранеца на чацьвёрку. Урэшце яны перасталі здароўкацца адзін з адным.

Крыху пазней нашыя адносіны крыху наладзіліся, ды сапсаваліся ў яго зь Едруsem. Едрусь канчаткова вырашыў выйсьці з-пад яго ўплыву і па-юнацку зрабіў гэта рэзка — ва ўсім пачаў «цапацца» з Толікам.

Шмат вады ўжо сплыло. Я, як пісаў Едрусь у эпіграме, «здуру ўсунуўся ў асыпірантуру». А ўвогуле нічога. Забіраюць у войска, а потым — вольны чалавек. Так што ў любым выпадку — усё нічога. У Грэбянях было цікава. Але не ўсе гэтую маю цікавасць падзяляюць — войска над шыяй увесь час вісіць, псіхалагічна — непрыемная рэч.

Хлопцы мае зъмяняюцца. Пакуль усё ідзе нармальна. У Карабішчавічах заўважылі Казлова. Хутка яго аповеды пойдуць у друк. Праўда, калі пусьцяць. Усе тры — асобы неардынарныя і ў творчасці, а гэта заўсёды цяжкасці ў выхадзе ў сьвет. У лепшы бок пайшла творчасць Сыса. Вельмі добрыя, праста цудоўныя апошнія вершы. «Пацір», «Радзіма», «Хлопчык шыбу ліжа», «Зыніч». Паглыбленьне пайшло і ў бок нацыянальнага. Невядома, наколькі яго хопіць, — надта ён пераменлівая натура, але — гэта магутны, адзіна правільны стрыжань.

Дзяяслоў. 2009. № 42.

ГІСТОРЫЯ АДНАГО ФОТАЗДЫМКА

У майм дзёньніку сямнаццацігадовага першакурсыніка гомельскага гістфіла застаўся запіс літаратурнай вечарыны, якая праходзіла ва ўніверсітэце 7 траўня 1980 года, вось ужо як 30 гадоў таму. Перачытаў яго і зразумеў — ёсьць здымак, ёсьць і анататыя. Запіс, вядома ж, суб'ектыўны, зроблены самаўпэўненым маладзёнам, але перадае, здаецца, атмасферу нашага студэнцкага жыцця і далучэння да сапраўднага беларускага літаратурнага слова.

9 траўня 1980 г.

Апісаць хочацца кавалачак пазаўчараашняга дня, дакладней вечар. Была сустрэча зь пісьменьнікамі. Спачатку Крупа¹ нас зьняў з заняткаў, і мы пайшлі ўладкоўваць залу. Зъдзерлі два старыя плакаты. Эдзік² пад столлю па бэльках у джынсах сваіх лазіў³, пыл вышморгваў і засыерагальнікі

¹ Святаслаў Крупенік, выкладчык, аўтар пароды.

² Эдуард Акулін, паэт, зь якім мы вучыліся разам у адной групе.

³ Зроблены ў запісе акцэнт на джынсах зразумелы тым, хто тады, у савецкія часы, плаціў за іх вялізныя па тым часе грошы.

Анатоль Сыс, Алесь Бяляцкі, Уладзімір Някляеў, Эдуард Акулін.
Гомель, 1980 год

з рэек зь лямпамі здымай. З канца ў канец па-пластунску. Яшчэ палову пары адсядзелі і — на сустрэчу. А займаўся мы з 14 гадзін. А 15-й — сустрэча. Пісьменьнікаў было даволі шмат. Вось тыя, каго я памятаю: М. Лобан, П. Місько, С. Грахоўскі, А. Вольскі, У. Някляеў, Н. Тулупава, Б. Спрынчан, У. Верамейчык, М. Башлакоў, В. Ярац. Першыя два — празаікі, астатнія паэты.

Першым выпускцілі Грахоўскага. Уражаньні: чыстая, мілагучная беларуская мова, умее гаварыць на публіку, вершы зъмястоўныя, добрыя. Я думаў, ён старэйшы — такі яшчэ рухавы дзядзька з лысінай і шэрым венчыкам валасоў, разумныя очы.

Вывад: найбуйнейшы з гэтых паэтаў. Яшчэ не здаецца.

М. Лобан — гэта ўжо стary, сівы дзед у гарнітуры і з маршчыністай праваленай скурай шчок. Як гаварыў — мне яго шкада стала: не багата яму ўжо ліпець. Хутка адыдзе.

Але ж справу сваю галоўную скончыў — «Шэметаў»⁴ дапісаў. Хутка ў друку зъявіцца. Як напісаў дылогію⁵ — ставілі высока, амаль побач з мележаўскай. Зараз ужо ўсё высьветлілася. Але ж і гэтае зрабіць — талент сякі-такі трэба мець. Апошнюю частку я яшчэ не чытаў. Ён сказаў, што яна галоўная. Зараз на абрэзкі перакінуўся. Яно зразумела — жыцьцё доўгае за плячыма, уражаныні, асацыяцыі, вобразы — куды іх падзець? У малых формах і адлюстроўвае. Ён яшчэ і лінгвіст: нарматыўны слоўнік — ягоных рук справа.

Вывад: асноўную, хай і не шумную, затое сваю справу зрабіў. І паміраць можна.

R. S. Гаварыў вельмі цяжка — узрост усё ж.

А. Вольскі — сын В. Вольскага. Я здуру іх спачатку зблытай. Даволі падобны на бацьку. Увесь час амаль, на нас гледзячы, пасьміхаўся, вельмі разумныя очы. Галава яшчэ не сівая, але ж медалік юбілейны за ўдзел у вайне матляеца. Урэзайся ў памяць адзін яго верш пра аднакласнікаў. Пералічваў іх кожнага, хто загінуў. Багата каго налічыў. І дзяўчынкі былі таксама.

А перад ім яшчэ Н. Тулупава выступала, жанчына з младым яшчэ тварам, гадоў 35, з моцным целам і разывітым бюстам. Чытаць умее. Умее патлумачыць свой верш. Сам прачытаў бы — зразумеў бы далёка не ўсё. А так падала добра.

Вывад: не ўсе жанкі — дурніцы. Але ж у вершы — жаночая псіхалогія съвеціцца. Мужык бы так не напісаў.

Вось потым Вольскі, пасьля Місько. Яму ўжо гадоў 45, а выглядае на 35. Адзін з нашых сярэдніх пісьменнікаў, што падмурак прозы закладваюць. Багата не робіць, але ж тое, што робіць, — сумленна. Я асабіста зь яго нічога не чытаў — яшчэ пацікаўлюся.

⁴ «Шэметы» — апошні раман з трэлогіі М. Лобана, выйшаў з друку ў 1981 годзе.

⁵ Раманы М. Лобана «На парозе будучыні» (1964) і «Гарадок Устронь» (1970).

Алесь Бяляцкі і Едрусь Акулін. Гомель, пачатак 80-х гадоў

Вывад: здаецца, лепш, чым такім быць, на ўлоньні прыроды жыць. Гульня (жыцьцё ж адное) съвечак не вартая...

Затым Спрынчан — адзіны рускі паэт сярод усіх — у «Нёмане» загадчык адзьдзела паэзіі. Ну, у рускай паэзіі якое ён слова мае і якую вагу — не ведаю. Здаецца, невялікую. Але чытаў без мікрафона і ў саматканай кашулі з васількамі. Мы спачатку думалі, што ён беларус заядлы. Сам ён калісь на Гомельмашы працаваў. Чытаў добра, але ж забыўся адзін верш на сярэдзіне. Другі пачаў чытаць, а той яму Грахоўскі адшукаў. Ён і той потым скончыў.

Вывад: рускім паэтам у Беларусі няма чаго рабіць — ходу няма. Іх і ў Рәсей хапае.

Далей Верамейчык выйшаў. Здаровы такі дзядзька, мы ўсё з Акуліным съмяяліся, як на яго фізіяномію паглядзім. Комік нейкі, штангіст. Ён у вёсцы працуе — дырэктар школы. Я — Эдзіку: «Мабуць, багато гарэлкі п’е». Эдзік: «А няўжо ж не п’е». Вершы яго не тое каб вельмі, але што ж ты зробіш, і ў вёсцы багата сядзець, мне здаецца, шкодна, карысці не прыносіць. Здаецца, ён у сваёй стыхii. Некалькі ягоных цытат — каштоўныя даволі: 1. Як казаў Пушкін: «Москва — это девичья, Питер — гостиная, а деревня — рабочий кабинет». 2. Прыпейка на ўсю Расею: «Все писатели в столице, один Шолохов в станице». Ну і яшчэ колькі, я ўжо не памятаю.

Вывад: Дыягену і ў бочцы добра жыцьмелася.

За ім — Віктар Ярац, наш мясцовы «карыйфей». Вершы гладкія, добра абробленыя, але моцна не ўразілі.

Потым Някляева выпусьцілі — лаўрэата прэміі Ленінскага камсамола. Во, гад, дае! Во таланцішча! Бяспрэчна, гэта адзін з самых таленавітых сярод маладых. Яшчэ я там Разанава ведаю. Той больш інтэлігентны ў паэзіі, больш мудрагелісты. А гэты, з пружыністай хадой, рэзкімі рухамі — як устаў, як зачытаў — зала скамянела. Во рэжа, гад!

Вывад: «молодым везде у нас дорога», толькі ў паэзіі трэба «рубаць» вось так — як ён, і ў прозе таксама.

Башлакоў выскачыў съследам: нічога вершы, ёсьць багата спрэчнага, але агульнае ўражанье даволі добрае. Настаўнічае ў Гомелі. Запыталіся, як дзецы беларускую мову і літаратуру ў горадзе вучатъ. Адказаў так, як яно і ёсьць на самай справе.

Потым яшчэ адзін наш карыфей выйшаў — Анатоль Сыс. Пачаў вершы чытаць — зь пісьменнікаў хто слухаў, а хто не, ды ён і не самае сваё добрае чытаў. А потым на пародыі перайшоў — на Някляева, Башлакова, Верамейчыка. Зацікавіліся ўсе. Малайчына. На гэтым Сыс вечар і скончыў, запрасіў, каб яшчэ прыязджалі і з сабой Шамякіна, Караткевіча з Быковым захапілі. Рэктар абяцаў пасыля майскіх Шамякіна з Макаёнкам прыслать — яму Іван⁶ званіў.

Пачалі ўсе разыходзіцца. Ярац нас за шкіркі — ідзіце сюды, на сцэну, і Сыса старэйшага таксама, і зь Някляевым — фотаздымак — хлоп. Я не хацеў, а Акулін задаволены — хоць так у прэсу пападзём. Някляеў Сысу аўтограф здаровы такі напісаў. Во гад. Потым мы стулы пазносілі і дамоў пайшли.

⁶ Маецца на ўвазе Іван Шамякін.

ТЫПАЛАГІЧНЫ АНАЛІЗ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ XIX–XX СТАГОДЗЬДЗЯЎ

Тыпалаґічны аналіз патрабуе вельмі ўважлівага станаўленыня да гнасеалагічных каранёў вывучаемай зьявы, разнастайных фактараў, якія ўзьдзейнічаюць на яе і становяцца прычынаю менавіта гэтай зьявы ў бясконцым руху гісторыі. Мы не прэтэндуем на ўсёабдыннасць і дасканаласць, паколькі самое вызначэныне «беларуская культура — што гэта такое» — яшчэ не акрэслена пэўна па форме і зъмесце, таксама як у прасторы і часе.

Паняцце беларускай культуры пачатку XIX стагодзьдзя, пачатку XX стагодзьдзя і сёньняшняга дня — даволі адрозныя. Развіццё нацыянальнай культуры заўсёды самым шчыльным чынам звязана з ідэяй нацыянальнай дзяржаўнасці, з рэальнасцю існаваныня гэтай культуры ў пэўнай дзяржаўнай і палітычнай сістэме. Нягледзячы на ўсю складаную для ўяўленыня трансфармацыю ў паняцці «беларуская культура», якая адбылася за два стагодзьдзі, тым не менш яе падняволены, апазіцыйны, пакутніцкі, недзяржаўны стан, стан культуры, якая ў залежных умовах заўсёды мусіла супрацьстаяць дзяржаўна-адміністрацыйнаму апарату, магутным хвалям пальшчыны і расейшчыны, дазваляе

вызначыць некаторыя тыпалагічныя рысы яе разьвіцьця за гэты час.

Мы засяродзімся на беларускай літаратуры, як квінтэсэнцыі ўсія нацыянальнае культуры, як фактары, які гаворыць пра канчатковую сфермаванасць культуры, бяспрэчнага яе прафесійнага існаваньня, усьведамленьня свайго адметнага «я» ў полікультурным съвеце. Нацыянальная літаратура ў сілу свайго існаваньня зьяўляеца аб'ектыўным носьбітам нацыянальнае ідэі. Ніякі іншы чыннік культуры народа так эластычна і чуйна не звязаны з гісторыяй. Разьвіцьцё беларускай літаратуры, яе абсягі і правалы самым непасрэдным чынам пацвярджаюць гэтую аксіёму. Спынім свой погляд на найвялікшых узрушаńнях у гісторыі нашага народа, так бы мовіць, яе паваротах і паспрабуем паназіраць, якім чынам яны ўзьдзейнічалі на працэс разьвіцьця нашае літаратуры.

Першая вялікая гістарычнае падзея ў XIX стагодзьдзі, якая ўскалыхнула Беларусь, — вайна 1812 года не аказала непасрэднага ўплыву на новую беларускую літаратуру па той простай прычыне, што яна тады яшчэ толькі нараджалаася. Адзначым толькі вершаванае апавяданьне Яна Баршчэўскага «Рабункі мужыкоў», прысьвечанае падзеям 1812 года. У той самы час вайна аказала вялікі ўплыў на фарміраванье съветапогляду пакаленьня так званых філаматаў-філарэтаў. Паход на Москву празь Беларусь французскага войска пахаваў канчаткова праект Міхала Агінскага аб стварэнні Вялікага Княства Літоўскага як асобнай дзяржаўнай адзінкі на мапе Еўропы, у той самы час імгненна разбурыў адладжаны ўжо механізм царскай адміністрацыі на гэтых захопленых Расеяй землях, адрадзіў мясцовы патрыятызм, выклікаў энтузіазм, спадзяваньне на лепшую гістарычную будучыню. Напалеон, дарэчы, таксама правёў пэўныя заходы да адраджэння Вялікага Княства Літоўскага.

Ідэі Асьветніцтва, дэмакратыі, роўнасці і братэрства не згінулі разам з разьбітым французскім войскам. Ужо праз пяць гадоў, у 1817–1820 гадах, у Вільні дзейнічае тайнае

таварыства філаматаў-філарэтаў, славутае сваёй пільнай увагаю да вывучэння беларускай культуры — фальклёру і гісторыі. Менавіта з шерагаў гэтага таварыства выйшаў геніяльны пісьменьнік Адам Міцкевіч, творчасць якога праста набрынялая беларускім фальклёрам, традыцыямі, звычаямі нашага народа, на чым узгадаваўся і вырас ягоны талент. Значэнне творчасці А. Міцкевіча, таксама як і ягоных сяброў Тамаша Зана, Яна Чачота, да канца яшчэ не асэнсаванае ў нашай культуры, хаця б на такім узроўні, як творчасць Гогаля для ўкраінскай культуры ў ягоных, так бы мовіць, украінскіх творах. Фармальна далей за ўсіх пайшоў Ян Чачот, які выдрукаваў свае творы, як ён пісаў, «у крывіцкай мове», але па духу творчасць А. Міцкевіча, Т. Зана зьяўляецца не менш беларускай і з поўным правам можа быць уведзена ў кантэкст літаратуры. Верагодна, што калі б А. Міцкевіч не быў высланы ў ссылку, а затым не зъехаў бы за мяжу, калі б ён застаўся ў арбіце тутэйшых культурных і палітычных, гістарычных каштоўнасцяў, у атакэнні тутэйшага асяроддзя і тутэйшага люду, так, як гэта атрымалася ў Яна Чачота, дык мы ўбачылі б і арыгінальныя беларускія творы А. Міцкевіча (прыклад Рафала Каліноўскага)...

Паўстанье 1830 года хоць і не адбілася нейкім значным чынам на беларускай літаратуры, зноў жа ж найперш з-за яе кволасці, у той жа час вельмі моцна паўплывала на агульную культурную ситуацыю ў краі, уніфікацыю палітычных і рэлігійна-культурных адметнасцяў. Быў зачынены Віленскі ўніверсітэт, адменены Статут Вялікага Княства Літоўскага, скасавана унія.

Непрысутнасць беларускага культурнага элемента ў паўстанні тлумачыцца хутчэй за ўсё нявывучанастью гэтага пытаньня менавіта ў такім аспекте. І тым не менш нам вядомая творчасць Аляксандра Баршчэўскага, паўстанца 1830 года, які эміграваў на Захад і там, у Парыжы, выдрукаў сваю беларускую баладу «Нячысьцік».

Паўстанье 1848 года ў Венгрыі прымым чынам не дакранулася Беларусі. Аднак яно стала прычынаю напісаньня ад-

наго зь нямногіх захаваных беларускіх твораў «вясковага лірніка» — Уладзілава Сыракомлі, верша «Добрыя весьці».

Студзеньскае паўстаньне 1863 года канчаткова ўсталявала тую тэндэнцыю разьвіцца беларускай літаратуры, якая пачала складацца падчас пераломных момантаў у нашай гісторыі. Нагадаем, што да паўстаньня на беларускай літаратурнай ніве працаваў ужо не адзін чалавек. Гэта і В. Дунін-Марцінкевіч, і А. Вярыга-Дарэўскі, і В. Кааратынскі, і той самы У. Сыракомля — ды іншыя паэты рознай велічыні і значнасці, якія, тым не менш, ужо складалі літаратурную плынь.

Вяршины ўзаемадачыненіяў беларускай літаратуры і студзеніўскага паўстаньня можна лічыць «Ліст з-пад шыбеніцы» Кастуся Каліноўскага, а таксама ягоную «Мужыцкую праўду». Менавіта паўстаньне сфарміравала К. Каліноўскага як літаратара. Верш, зъмешчаны ў «Лісьце з-пад шыбеніцы», бяспрэчна, зъяўляецца таленавітym творам.

Вынікі студзеніўскага паўстаньня для беларускай культуры і літаратуры ў прыватнасці мелі некалькі аспектаў, якія зноў-такі былі характэрнымі для папярэdnіх падзеяў, ужо адзначаных намі.

Па-першае, гэта быў магутны ўдар па беларускай культуры, адукацыі, нацыянальнай съядомасці і г. д., які выразіўся, найперш, у дзясятках тысяч сасланых і рассысенных з краю шляхты ды інтэлігэнцыі, менавіта таго асяродзьдзя, якое было найбольш перадавым і грамадска актыўным, дзе і фарміравалася беларуская прафесійная культура — літаратура, вывучалася гісторыя і г. д.

Для прыкладу нагадаем, што амаль усе вядомыя нам да-гэтуль беларускія пісьменнікі таго часу тым ці іншым чынам бралі ўдзел у паўстаньні і моцна пацярпелі за гэта. Каля года адсядзеў у астрозе В. Дунін-Марцінкевіч, на восем гадоў быў сасланы ў Сібір А. Вярыга-Дарэўскі, быў арыштаваны Ф. Тапчэўскі і г. д.

Значная частка працаваўшых у беларускай культуры людзей больш ужо ніколі не вернецца да гэтай працы.

Ёсьць пачуцьцё разгрому пасъля ацэнкі вынікаў паўстання для беларускай культуры. Каторы раз ужо пацвярджаецца афіцыйная забарона беларускай мовы, зачыненне інстытута ў Горках, пачынаецца планавая русіфікацыя краю праз расейскую адміністрацыю ды адукацыю.

Але праходзіць трохі часу — і аказваецца, што менавіта паўстанье нарадзіла наступнае пакаленіе беларускіх літаратаў. Гэта ягоныя ўдзельнікі А. Ельскі і А. Абуховіч, гэта бацька новай беларускай літаратуры Ф. Багушэвіч.

Спынены, прыглушаны на нейкі час літаратурны працэс адрадзіўся і ажыў ужо на іншым узроўні. Можна меркаваць, што ў паўстанні ўдзельнічалі лепшыя, найбольш чуйныя і дзеясныя асобы, якія любілі краіну, свой народ, якія жадалі яму добра. Менавіта таму такі высокі працэнт удзелу ў ім «абмужычыўшайся» шляхты, якая працавала для беларускага народа і па-беларуску. Іхняя беларускай праца была арганічнаю часткаю ў гэтым паўстанні. Студзеньскае паўстанье было для іх выйсцем у далейшым адраджэнні і станаўленні беларускай культуры. Але таксама можна меркаваць, што менавіта паўстанье таго-сяго назаўсёды звязала зь беларускай культурою, канчаткова вызначыла для іх галоўныя нацыянальныя прыярытэты.

Паказальны ў гэтым плане лёс Ф. Багушэвіча, які юнаком вымушаны быў пакінуць Беларусь і 20 гадоў пражыць на чужыне. За гэты час ён здолеў не распляскаць сваіх пачуцьцяў да Беларусі, да мужыцкае мовы. Паспрыяла гэтаму, верагодна, і ўкраінскае адраджэнне, якое таксама паўставала і разъвівалася насуперак расейскаму молату і польскаму кавадлу.

Здаецца, што без удзелу ў студзенскім паўстанні і далейшага лёсу паэта, звязанага зь ім, нам наўрад ці прыйшлося б весьці гаворку сёньня пра такую выбітную асобу ў нашай літаратуры, як Ф. Багушэвіч, які ўзроўнем сваёй творчасці, сваёй ідэалогіяй, выкладзенай ім у вершах і прадмовах да сваіх зборнікаў, аказаў вялізнае ўздзеянне на далейшае фарміраванье літаратурнага працэсу ў нашай культуры.

Рэвалюцыя 1905–1907 гадоў дала чарговае спадзяваньне беларусам на лепшыя зымены ў іхнай будучыні. Гэтая спадзяваньні ў асноўных сваіх мэтах не спраўдзіліся. Стary лад, Расейская імперыя, супраць якіх была накіравана рэвалюцыя, засталіся. Была разгромлена фактычна адзіная на той час нацыянальная партыя — БСГ. Сотні і тысячы беларусаў перасъедаваліся царскімі ўладамі. Саступкі царызму былі мізэрнымі і прывялі адно толькі да выданьня «Нашай Нівы» і трохі пазней — каталіцкага штотыднёвіка «Biełarus». Нагадаем, што толькі польскіх штотыднёвікаў у Вільні для краю выходзіла больш за тузін, не лічачы расейскіх выданьняў.

Але ўзьдзеяньне, уплыў тых зрухаў, якія адбыліся за гэтых некалькі гадоў у грамадстве, цяжка пераацаніць. Як у свой час К. Каліноўскі «Мужыцкаю праўдаю», толькі ў значна большых памерах, БСГ заваліла беларускімі пракламацыямі ды іншай агітацыйнай літаратураю ўсю Беларусь. Падчас рэвалюцыі адбылася рэзкая актывізацыя беларускага паэтычнага слова. Таксама, як перад паўстаннем 1863 года, распаўсюджваліся ананімныя «Гутаркі», так цяпер у шматтысячных улётках разыходзіліся вершы Цёткі. Вядома з розных крыніц, што з агітацыйнымі мэтамі выкарыстоўвалі свае творы К. Каганец, А. Гарун, Я. Колас.

Кінутае зерне ўпала на добрую глебу. Дзякуючы агітацыйнай працы БСГ, канчаткова ўсьвядоміўся Я. Купала. Прыйгадаем, што і «Наша Ніва» пачала выходзіць па рашэнні, прынятым на зъездзе БСГ, і фактычна зьяўлялася легальнай партыйнай газетаю, а затым, па разгроме БСГ, — цэнтрам усіх съвядомае беларушчыны, якая толькі і чакала спрыяльнага моманту для аднаўлення пэўных палітычных структурой.

Амаль усе беларускія творцы пачатку XX стагодзьдзя бралі ўдзел у антыцарскай барацьбе. Амаль усе і пацярпелі. Сядзелі ў турмах, былі сасланыя, вымушаныя былі хавацца. Але, нягледзячы на ўсё гэта, менавіта яны стварылі залатое беларускае адраджэннне ў нашай літаратуры і вывелі яе на іншы ўзровень. Рэвалюцыя 1905 года выклікала фенаменаль-

ны выбух у беларускай літаратуры, заклада пэўныя традыцыі, якія вызначылі яе далейшае разьвіцьцё.

Вельмі падобныя зрухі адбываліся ў нашай літаратуры падчас чаргове рэвалюцыі і далейшага вызначэння лёсу Беларусі ў 1917 годзе. Вялізныя страты прыносіць яна. Ахвярамі падаюць М. Багдановіч і А. Гарун, Ядвігін Ш. і А. Зязюля. Прывілеі ўзнагароды выданыне «Нашай Нівы» ды іншых беларускіх перыядычных выданьняў. Але ўздым нацыянальнае, грамадскае актыўнасці паклікае да творчасці, можна сказаць нараджае, У. Жылку, У. Дубоўку, Н. Арсеньеву і К. Чорнага — цяпер ужо дзясяткі і дзясяткі творцаў, большасць зь якіх, на жаль, з-за крайняй зыдэялагізаванасці, з-за няслушна абраных эстэтычных, духоўных, этичных арыенціраў — тых падвалін, на якіх трывае літаратура, так і не здолела самарэалізавацца. Тут сказаў сваё страшнае слова камунізм.

Заўважым, што і апошняя вайна ўнесла свае зъмены ў літаратурны працэс. Перад вайною беларуская літаратура была фактычна прыдушана сталінскім ботам.

Вайна зрушыла здрэнцьвелых ад погляду сталінскага ўдава літаратаў. Па той бок фронту лепшыя свае творы пішуць А. Куляшоў і П. Панчанка, па гэты як бы другое дыханыне набывае паэзія Н. Арсеньевай, пачынае расквітаць талент А. Салаўя. І калі тут, у Савецкай Беларусі, пасъля вайны наступае страшны, знаёмы па перадваенных гадах час сталінскага летаргіі, дык за мяжою, на эміграцыі адбываеца пэўны літаратурны рэнесанс. Якія парадаксальна гэта гучыць, менавіта «дзяякуючы» вайне апынуліся на эміграцыі і, адпаведна, па-за ўплывамі сталіншчыны Н. Арсеньева і А. Салавей, А. Адамовіч і С. Станкевіч, Р. Крушына і Я. Юхнавец, Я. Золак і У. Клішэвіч, Ю. Віцьбіч і М. Сяднёў, У. Дудзіцкі і К. Акула. Яны здолелі аднавіць, разьвіць і пранесці праз пэўны час гуманістычныя традыцыі літаратуры, узбагаціўшы яе таленавітымі творамі. Воля выбару, адсутнасць цэнзуры, арыентызація на праўдзівія здабыткі ў беларускай культуры, здабыткі ў іншых літаратурах, зь якімі

яны атрымалі магчымасць пазнаёміца, а таксама пачуцьцё адказнасыці за лёс народа, асэнсаваныне ўсяго трагізму падбальшавіцкага існаваныня ягонае культуры прывялі да надзвычайнага плёну ў іхнай працы ў паваенныя гады. Зоркамі першай велічыні засвяціліся Н. Арсеньев і А. Салавей, А. Адамовіч і Я. Юхнавец. Значна вырасль іншыя літаратары, талент якіх быў слабейшым, але не менш цікавым і самабытным. Дастаткова парадаўнаць падсавецкую і экзыльную творчасці Ю. Віцьбіча і Р. Крушыны-Казака, каб зразумець гэта.

Сапраўдным узрушэннем у нашай гісторыі можна лічыць съмерць Сталіна і ХХ з'езд, на які адразу ж адгукнуліся новым пакаленінем беларускія літаратары. Як бы другое дыханье адкрылася ў Я. Брыля і І. Мележа, зазвязлі таленты В. Быкава, У. Караткевіча, Р. Барадуліна і В. Адамчыка.

Наступіла эра палацавых пераваротаў, аксамітных рэвалюцыяў, калі зъмена кіраўнікоў несла адначасова і вялікія зъмены ў палітыцы, у дзяржаўным і культурным жыцці народа. Але адчуваныне стратаў падчас такіх зъменаў усё ж такі было. Не столькі ў тым, што адбылося, колькі ва ўсьведамленыні таго, што адбывалася раней. Цэлае пакаленіне літаратараў у той ці іншай ступені зразумела, што ёсё, што рабілася імі дагэтуль, — вельмі далёкае ад праўдзівае літаратуры. Гэта была цяжкая плата беларускай літаратуры за пераход са стану апазіцыйнага, у якім яна заўсёды была да 20-х гадоў у Савецкай і да 40-х у Заходній Беларусі, у стан уяўна пануючы, афіцыёзна-дзяржаўны, калі зь беларуское літаратуры спрабавалі зрабіць інструмент пэўнае ідэалогіі. Вынікі гэтага пракрустравага ложа былі жахлівымі — сотні страчаных талентаў, якія згінулі назаўсёды.

1968 год неяк натуральна, сам па сабе звязваецца ў мяне з паэзіяй А. Разанава. А вось 1985-ы нарадзіў цэлае пакаленіне, якое ўмоўна можна назваць пакаленінем «Тутэйшых», якія і зараз ужо вызначаюць перспективы далейшага раззвіцця нашае літаратуры.

Такім чынам, можна заўважыць, што ўсялякі гістарычны зрух на Беларусі, які ставіў за мэту вызваленіне краіны

ад акупацыі, зъмену палітычнага рэжыму, непазыўбежна прыцягваў да ўдзелу ў ім лепшых беларускіх літаратарап, гэтым самым шмат у чым абумоўліваючы іхню творчасць. Прычым даволі часта такія надзвычайнія падзеі ў жыцці нашага народа становіліся каталізаторам, які шмат каго з наших творцаў як бы падводзіў да неабходнасці пісаць пабеларуску.

Можна адзначыць, што літаратурны працэс, які разъвіваўся ў пэўны гістарычны перыяд, падчас вялікіх зрухаў дасягаў свайго апагею, найбольш актыўнічаўся, а затым наступала як бы пэўнае, часта даволі балючае перараджэнне. Літаратурны рэнесанс заўсёды наступаў трошкі пазней, пасля падзеяў, якія адбываліся. Штосьці адмірала, адыходзіла, але аваязкова нараджалася нешта новае і працягвала раней распачатую справу. Так вясною зъмяя з болем губляе старую скuru і абноўленая, у новым целе існуе далей.

Заканчваючы, хацелася б яшчэ адзначыць такія характэрны эфект для нашай літаратуры, як эфект аддаленасці. Сутнасць яго палягае на tym, што найбольш вартыя і каштоўныя ў літаратурным плане творы ствараюцца на палітычнай і літаратурнай перыферыі, далей ад палітычнага і літаратурнага эпіцэнтра, якія, здаецца, высмоктваюць з творцаў усю энергію. А. Міцкевіч і Я. Чачот, А. Рыпінскі, В. Дунін-Марцінкевіч, У. Сыракомля, Ф. Багушэвіч у XIX стагоддзі, М. Багдановіч, А. Гарун, Я. Купала з яго класічнымі ўцёкамі ў Піцер і Я. Колас з адсідкаю ў турме і бежанствам, У. Жылка і Л. Геніюш, Н. Арсеньевіч і В. Быкаў хіба што съведчаць аб гэтым.

Менавіта таму, здаецца, сёняня адбылася падсвядомыя ўцёкі часткі маладой беларускай інтэлігенцыі ў Вільню — там зараз авангард маладой беларускай літаратуры — «Наша Ніва», а таксама значнай часткі менскіх літаратарап, якія дэманстратыўна звязываюць сваю творчасць з «Нашай Нівой», зь віленскай традыцыяй, звязаныя па сваёй ідэалогіі віленчукамі яшчэ большымі за віленчукоў. Наяве жаданьне разъдзяліць афіцыйна-літаратурны цэнтр, якім за-

раз зьяўляеца Менск, ад праўдзівага літаратурнага, інтэлектуальнага жыцьця.

Акрэсленныя тут тэндэнцыі разъвіцьця беларускай літаратуры, мабыць, будуць захоўвацца і надалей, пакуль не будзе вырашанае асноўнае глабальнае пытаньне для нашай нацыі — пытаньне існаваньня нацыянальнай дзяржавы, якая будзе, як падкрэсліваў Эрнст Гэльнер, на сувязі ідэі незалежнасці з ідэяй культуры.

Даклад, прачытаны на першай навуковай канферэнцыі «Лёс нацыянальнай культуры на паваротах гісторыі» ў Літаратурным музеі Максіма Багдановіча ў 1993 годзе.

У МОЛЬНАСЬЦІ ПРЫГАСТВА

Упершыню вершы Янкі Юхнаўца давялося прачытаць мне ў съпецфондзе Акадэміі навук, на апошнім годзе брэжнеўскай задухі, калі ў съпецфонд пускалі толькі навукоўцаў. Нічога небясьпечнага ў іх для камуністычнай ідэалогіі не было, апроч таго, што выдадзены яны ў Нью-Ёрку беларускім эмігрантам ваеннага часу. Але калі я прачытаў вершы, дык зразумеў не асэнсаваную, мабыць, але адчутную камуністычнай цэнзураю небясьпеку — гэта былі таленавітыя творы. А ці ж мог творца-эмігрант нешта значыць у нашай літаратуры? Тым нечаканей для мяне было адкрыцьцё зоркі першай велічыні ў беларускай паэзіі — Янкі Юхнаўца.

Неўзабаве завязаліся контакты з самім дзядзькам Янкам, які даслаў колькі сваіх новых кніжак, якія канчаткова пераканалі мяне — небывалы паэт узгадаваўся на чужынне. І дзякую Богу, што ён не пачаў рабіць вялікія грошы і не закінуў свае амаль нікому не патрэбныя тады беларускія вершаваныя практикаваныні. Адзінага хацелася мне, каб не толькі я ведаў, што жыве ў Нью-Ёрку вялікі беларускі паэт.

Вось жа прыйшлі такія часы.

Янка Юхнавец нарадзіўся на Віцебшчыне ў сялянскай сям'і. У вайну страціў родных, вынішчаных літоўскімі фа-

шыстамі. Вершы пачаў пісаць за мяжою, ужо ў Нямеччыне, друкаваўся ў шматлікіх эмігранцкіх перыядычных выданнях, адначасна спасыцігаючы глыбіні беларускага слова-творства. Перехады на стала ў Амерыку, Янка Юхнавец выдае наступныя кнігі: «Шорах моўкнасьці» (Нью-Ёрк, 1955), «Новая Элегія» (Мюнхен, 1961), «Калюмбы» (Нью-Ёрк, 1967).

На паэзію Янкі Юхнаўца вялікае ўздзеянне аказваюць вершы заходнегурапейскіх і амерыканскіх сучасных паэтаў, а таксама філософскія працы Ніцшэ і Сартра. Ён засвойвае найбагацейшы сусьветны культурны здабытак, але ў сваіх творах грунтуецца на беларускім фальклёры, беларускай псіхалогіі, ментальнасці нашага народа. Атрымаўся нечаканы, нетрадыцыйны для нашай паэзіі сінтэз.

У Амерыцы Янка Юхнавец атрымаў адукцыю юриста і працаваў у сферы камп'ютарнага бізнесу, гэтым зарабляючы на хлеб.

З творчага набытку Янкі Юхнаўца адабраны вершы з цыкла «Вечер песній падмовіў», зъмешчаныя ў 1-м томе яго «Твораў».

Магічнае ўздзеянне маюць гэтыя вершы. Чытаючы іх, чуеш, як звініць дрот на слупах, напоўнены ветрам, як хінуцца дрэвы, шасыцяць травы, увесы сьвет наліваецца гэтым дзіўным съпевам. Чалавек нараджаецца і памірае пад гул ветру. Ветрам працяты ўсе рэчы і зьявы, існасьць і быцьцё — ад раніцы да ночы, ад лета і да зімы.

Дзіўная паэзія. Яна існуе на ўзору замовы. Яна чаруе падсвядомасць і цягне ў нязьведаныя вышыні, прымушае падпарадкоўвацца толькі ёй вядомай рытміцы і цыклічнасці. Паэзію Янкі Юхнаўца можна чытаць і перачытваць бясконца, бо ўсё ў ёй шматмернае і нестатычнае — як Прырода, якую ніколі чалавеку не спасыцігуць дарэшты.

Янка Юхнавец нарадзіўся ў 1921 годзе на Бягомльшчыне. Як згадвае сам паэт: «Шчаслівы выпадак быць народжаным між паэтычных мясцінаў. Я толькі пазней апамягаваўся іх любіць, а для гэтага была прычына — 2-я вайна».

Сталенне беларускай моладзі ў 20-я і нават 30-я гады адбывалася сярод беларускай рэчаіснасці. Паэт на пытаньне аб вытоках сваёй літаратурнай творчасці адказвае: «Я ўспомніў казкі ад мае цёткі Куліны. Яна была хадлівай вясковай энцыклапедыяй, хоць і непісьменнай». Народная беларуская стыхія дапаўнялася нацыянальным выхаваньнем, адукацыяй: «Апынуўся юнаком у нацыянальным жыцьці, якое потым было прыдушана... Здарылася эгайстичнасць чытаць і шанаваць М. Багдановіча, а потым Я. Купалу». У асабістых нататках паэт згадвае і такі эпізод: «Калісці, быў у 4-м класе, нацдэмашчына была ўсюды, выпрасіў ад бацькі грошы і купіў зборнік „Вянок“. Пазней, пакуль не быў дома, хаваў яго разам з гісторыяй М. Гарэцкага і эвангеліям ад прадзеда ў падстрэшы хлева».

У маленстве і раннім юнацтве ў большасці з нас закладаюцца рысы харектару, якія дазваляюць вызначыць стан чалавечай асобы на ўсё далейшае жыцьцё. І шчаслівы той чалавек, які гадаваўся ў шчыльнай лучнасці з прыродай, на сваім родным нацыянальным фальклёры, на традыцыях свайго народа, праз адукацыю атрымліваючы лепшае зь ягонае спадчыны. Такія людзі, як правіла, здатныя на далейшае творчае жыцьцё, і зглуміць гэтыя пачаткі, вырвач з чалавече съядомасці зусім няпроста. Згадаем хоць бы земляка Янкі Юхнаўца Васіля Быкава, якога зь сямнаццці гадоў лёс кідаў па съвеце, не раз ставячы на мяжу гібелі, але талент ягоны, закансерваваны на доўгі час, пры больш-менш спрыяльных умовах ажыў, прабудзіўся і паказаў нам вяршыні беларускага нацыянальнага харектару ў нашай літаратуры. Аснова для творчасці ў В. Быкава была закладзеная яшчэ ў тыя перадваенныя «беларускія» гады. Гэтаксама адбывалася і ў Янкі Юхнаўца, і для яго час маленства і юнацтва, час «вырабленыя харектару» стаўся грунтам усяе ягонае далейшае творчасці, якая пасля пэўнага анабіёзу прабудзілася ўжо ў эміграцыі. Як зазначае аўтар у прыватным лісце, «літаратурную творчасць (паэзія + проза) пачаў пасля вайны за межамі Айчыны. Першыя творы (1948) зьяўляліся

ў часопісах “Шыпшына”, “Сакавік”, “Беларуская Думка” ды іншых».

Але яшчэ перад гэтым была вайна. Янка Юхнавец змагаўся з акупацыйным рэжымам. Менавіта ў вайну ён «зацікавіўся багацтвам беларускай мовы», вандруючы па Беларусі. Звязаны з ваенным часам і эпізод, прыгаданы Я. Юхнаўцом падчас ягонага побыту ў Менску. Ён піша пра менскую Кальварыю, старыя каталіцкія могілкі з капліцаю: «...шкадую, што на менскай Кальварыі ў съвятыні чуваць польскую мову. Калісьці там падчас вайны схаваўся ад нашых сяброў жмудзінаў (літоўцаў)» (зь ліста ад 19.10.1989). Ужо ў Амерыцы ў 1953 г. паэт напіша верш «Менская Кальварыя»:

Помнікі ў моўкнасьці, што нас хвалюе,
бы адзіным выхапам съцяжын кароткіх,
уз্যняліся ўгару. Іх пэўныя съляды —
магілы
адтокамі старых узрэччаў адыйшліся.
Між імі ў разбудлівым, з муравы, засыцлі
весяла павеі ветру блукаюць.
Бы нядобры рыцар, там съвятыня
дзіду гострую — званіцу зь неба выцягнула.
Там паставілі яе жывыя. Усьлед за ёй — не надвак,
у каменных плітках бяжыць алея,
съцвярдзела...
Усё трываюць сонцам дні.
Мальбой пакуль съціхаюць каля крыжоў
карэнныні неба—
съцені, ня прыходзіць мніх у змрок тае
съвятыні...
Таполі
шэптам прыхалоды споду
з Богам росыцяць шум сваіх
вяршалін:
зь іхнай болаяй за равом, у полі,
адросылі іхныя апынуліся.

Колькі такіх беларускіх «адросъляў» было раскідана падчас вайны па цэлым сьвеце! Апынуўся на чужыне і Янка Юхнавец. Яго вывозяць у Нямеччыну. Сям'ю, як ён даведаўся пазней, зьнішчаюць літоўскія карнікі: «Яны кінулі ў падпаленую хату пяць малых братоў і расстралялі бацьку». У вершы, прысьвежаным бацьку, паэт самотна прыкмячае:

Загінуў ты.
Цішыню тваю памерлую
не растлумачу анікому.

У Нямеччыне пасъля вайны Янка Юхнавец вучыцца ў беларускай гімназіі імя Янкі Купалы, дзе пад той час выкладалі Натальля Арсеньева, Яўген Калубовіч ды інш. Тады ж пачынаецца ягоная паэтычная творчасць, якая напачатку мае традыцыйныя рысы. У 1946 годзе паэт піша:

А Зорка-Лебедзь зіхацела
з таёмнай высі (гэта — ты).
— Дзе паахаваюць тваё цела?
Здаецца, ты... пытаала ты...
Красуня зор, нябёсных хваляў!
Я — лунь сівы пячор зямных
прыйшоў, каб толькі паахавалі
пакуты дзён маіх зямных.

Вельмі хутка паэзія Янкі Юхнаўца набывае непаўторнае, арыгінальнае ablічча. Паэтычныя навацыі яго не заўсёды знаходзілі разуменне ў беларускай творчай інтэлігенцыі на эміграцыі, якая больш арыентавалася на традыцыйныя здабыткі ў беларускай літаратуры. У адказе на анкету паэт заўважае: «Посьпехам на эміграцыі паэтычнай ніколі не паважаўся. Па-іхняму, я “абганяў” не па-сапраўднаму пакуты Айчыны аднадзёнкамі, “аформліваў” сваё, не падтасоўваўся зразумеласцю да мэтадаў пісанья на Беларусі. А мне не было чым аформлівацца — я пачаў пісаць на эміграцыі. Аднак тое-сёء згаджаліся друкаваць (помач, заступства знаходзіў

ад др. В. Тумаша, старшыні Беларускага Інстытута навукі й мастацтва».

Лёс вёў Янку Юхнаўца далейшымі съязжынамі беларускай эміграцыі. Ён перабіраецца на сталае жыхарства ў ЗША, у Нью-Ёрку атрымлівае юрыдычную адукцыю, працуе ў сферы камп'ютарнага бізнесу. Увесь гэты час ідзе спасыціжэнне съвету, асэнсаваньне ўласнага нацыянальнага вопыту, здабыткаў агульначалавече культуры, што знаходзіць сваё адлюстраваньне ў плённым творчым набытку паэта. У 1955 годзе ў Нью-Ёрку выходзіць першая кніжка паэта «Шорах моўкнасьці», якая канчаткова зацьвердзіла зъяўленыне ў беларускай літаратуры самабытнага і таленавітага творцы.

Так атрымалася на той час, што нешматлікая беларуская пісьменніцкая эміграцыя фактычна ўтрымлівала гонар беларускай літаратуры, не даючы перарвацца працэсу яе раззвіцця. Творчае жыцьцё ацалелых беларускіх пісьменнікаў у Савецкай Беларусі пасля вайны, падчас сталінскай стагнацы і ў першыя гады па ёй было цалкам бясплённым. Беларускія літаратары на эміграцыі — Натальля Арсеневна, Алесь Салавей, Рыгор Крушына, Уладзімір Дудзіцкі, Масей Сяднёў, Уладзімір Клішэвіч, Міхась Кавыль, Янка Золак, Юрка Віцьбіч, Каастусь Акула, Антон Адамовіч, Станіслаў Станкевіч — стварылі жыцьцяздзейны літаратурны працэс, залатая пара якога прыпадае на пасъляваеннае дваццатігодзьдзе. Адметнае месца ў ім займае і творчасць Янкі Юхнаўца.

Зборнік «Шорах моўкнасьці» складзены зь лірычных замалёвак, у якіх паэт спрабуе зафіксаваць няспынны бег часу, злавіць і адбіць у паэтычных радках тую няўлоўную пячатку вечнасьці, якую мы звычайна не прыкмячаем:

На замчышчы толькі вусьціш.
У вышынях месяц спынёны.
Вечер, чаму ты не хлусіш
песьню разрытай калёны?
Як добра! Хоць раз заўнімуся
і псальму съпяю ўсяночную.

Рэхам з вуснаў маіх разыліюся,
бы на скале вада ўсточная.
На замчышчы вусьціш прапала.
Месяц,
здаецца, ты съпевам спынёны?..
Ах, вечер узноў,— нябачная хвала,
і шорах пясочны з калёны —
мой съпеў зглумлёны.

Убачыць і адчуць разам з чытаем «шорах моўкнасьці» — звышзадача паэта. Паэтычныя замалёўкі Янкі Юхнаўца не статычныя. Яны, як жыцьцё, як прыродны съвет, напоўненныя гулам часу і подыхам ветру, начной цішаю і супакоем, каханьнем і радасцю маладога чалавечага існаванья, пабудаванага на натуральных інстынктах.

Паэзія Юхнаўца не простая. За зынешняй прастатай сюжэту, часам знарочтай нязграбнасьцю радка, моўных эксыперыментаў і знаходак, падкрэсленай арытміяй, паступовай адмовай ад рыфмы бачацца пошукуі паэта ў судносінах формы і зъместу, намацваныне свайго ўласнага шляху ў паэзіі, выкарыстаныне тых паэтычных сродкаў, якія дазваляюць яму выказацца як найпаўней, дазваляюць наблізіцца да максімальнай самарэалізацыі як творцы. «Зъмест творыць форму, — заўважае паэт, — для мяне закон. У зъмесце знайдзе зъмест».

У сучаснай беларускай паэзіі шлях Янкі Юхнаўца можна ўмоўна парашаць з творчасцю Алеся Розанава, які таксама, паступова адыходзячы ад традыцыяналізму ў пошуках уласнага «я», узьбіўся на свой шлях, які вылучаеца ў агульным рэчышчы беларускай паэзіі, але й адначасова складае яе неад'емную частку. Адпіхваючыся — набліжаемся, адмаўляючыся — съцвярджаем. Супярэчлівия законы дыялектыкі нашае літаратуры.

Наступныя творы Янкі Юхнаўца друкуюцца ў эмігранцкай першыёдышы (газета «Бацькаўшчына», часопісы «Конадні», «Баявая Ускалось» і інш.). Асобнаю кніжкаю ў 1961 годзе выходзіць паэма «Калюмбы». Пад псеўданімамі

Я. Юстапчык, Я. Юхневіч, крыптанімам Я. Ю. друкуеца проза пісьменьніка, зъяўляюцца драматычныя творы, паэмы.

У 1953 годзе Янкам Юхнаўцом ствараеца акрэслены як «драматычны нарыс» твор «Узгоркі і пячоры». Час дзеяў — вайна. Галоўны герой — Антон, уцёкшы з палону, жыве на ўзгорку ў пушчы, на tym самым месцы, дзе колькі гадоў таму быў забіты ягоны бацька. Дзеі нарыса адбываюцца таксама ў царкве, у гаспадара-старавера — забойцы бацькі, у пушчы. Асобнымі ўстаўкамі ў нарысе выглядаюць сны Антона. Сюжэт «драматычнага нарыса» даволі дынамічны, хаця і адыхравае далёка не асноўную ролю. Галоўны акцэнт аўтар робіць на спробе філасофскага асэнсавання жыцьця з пазіцыяй гуманізму і агульначалавечаса дабрыні. Бяскрыўдны, няздатны да благіх учынкаў галоўны герой, які спрабуе разабрацца ў сутнасці трагічных падзеяў агульнанараднага і прыватнага характару, што адбываюцца вакол яго, сустракае неразуменне людзей: «Я пасяліўся ў пушчы, на месцы забойства майго бацькі. Я хацеў пазнаць там разам зь сябрамі съвет зла і шчасця майго народу і сусъвету, але яны пакінулі мяне, назвалі мяне: “краска, якая ніколі не расцвіце”. Задумаўся і я. Прыйшоў да вас, дзе разам з вами падрастай. Бо зразумеў: чалавечым захаваньнем да ворагаў уздымешся да роўных... Вы сустрэлі мяне ў царкве: бязбожнікам...» Голос знатоўпу: «Што за гамазьня?»

І хаця ў рэшце рэшт праўда становіцца вядомаю для ўсіх, Антон гіне, бо няма месца для іншай жыцьцёвой платформы там, дзе пануюць толькі два колеры — чорны і белы, дзе змагаюцца дзівье сілы, дзівье ідэалогіі.

У лёсе Антона праглядаеца і лёс беларусаў падчас Другой сусьеветнай вайны, якія ў любым выпадку цярпелі і заставаліся пераможанымі. Цудоўныя лірычныя адступленыні ў «нарысе», на якія так шчодры аўтар. Ён не бацца запавольваць ці нават спыняць дзею, каб аглядзеца навокал, падмеціць і даць адчуць нам чароўнасць прыроды, смак чалавечага жыцьця, прыгажосць створанага Богам съвету:

Але. Ты паглядзі праз гэты просяг пушчы.
Там дым, маўляў, хвала Узвышняму
за сон здаровы пад страхой
запраўднай,
за праснак жытнёвы, за бульбіну ў страве цёплай...
А там, далей, ядзерніста мурожны поплаў
так разаслаўся, як-бы затоны возера зялёнага.
Па ім, напэўна, хвалістасць
андараракаў сяньня
у карагодзе зъліецца пудоўнай
расхварбоўкай,
там будуць і кунегі й журботы
маладыя,
там зыйдуцца ўсе да пешчаў
пажаданых
дзеля роду іхнага, што ведае
зманлівасць
дарлівай вокмязі жыцьця адвечнага.
Ды што аб ім расказваць,
паказваць пальцам з воддалі, калі бачыш сам:
яно, бы той съятар дае малітву,
і ведаеш;
пад час яе, напэўна-ж,
людзі на калені стануць...

Гаворачы пра ўплывы на сваю творчасць, Янка Юхнавец на першое месца ставіць фальклёр, які спрадвеку фармаваў у беларусаў эстэтыку ўспрыманья навакольнага сьвету. Менавіта праз фальклёр нашыя продкі зусім яшчэ нядаўна вучыліся бачыць і разумець прыгажосць. Янка Юхнавец съцвярджае: «Над мной пануе мудрасць беларускага фальклёру». У фальклёры паэт знаходзіць філасофскае аргументаваныне рэчаінасьці, там ён бачыць магутны філасофскі пачатак, невычарпалную крыніцу мудрасці. Таму зусім не дзіўным выглядае аб'яднаныне ў філасофскім кантэксьце беларускага фальклёру і творчасці Ж.-П. Сартра: «Я люблю беларускі фальклёр. Паслья другой вайны сустрэўся з тво-

рамі Сартра. І не зьдзівіўся — хто быў першым? Ён ці нашыя казкі? Хоць бы адменны прыклад: звычайная казка пра “ваўка і сабаку”. Гэгэля забываюся, а Сартра трymаюся. Ён кан-траст шмат іншым філёзафам, ці сучасным ці апошнім у XX стагодзьдзі. Ён дадатак беларускага фальклёру».

Пэўна, што мы недаацэнваем таго скарбу, які маем. Беларуская вусная народная творчасць, без сумнення, дае адказ на любое жыцьцёвае пытаньне, дае класічныя ўзоры маральнасці, прыгажосці, своеасаблівасці беларусаў — таго, што мы называем нацыянальным менталітэтам. Дзе нам вучыцца беларускасці і агульначалавечнасці, як не ў сваім фальклёры?

Эстэтыка, якой паэт удзяляе шмат увагі ў сваіх развагах, якая займае прыкметнае месца ў ягоных паэтычных дачыненнях, мае свае вытокі ў дзіцячых успамінах паэта. Бачыць у жыцьці штосьці адметнае і прыгожае, радавацца гэтаму жыццю, на жаль, дадзена далёка не кожнаму. І, здаецца, з кожным пакаленнем, паддаючыся ўніверсалізацыі ды ўніфікацыі, мы гублем гэтыя ўласцівасці, характэрныя для жыцьця і дзейнасці ранейшых беларусаў.

Нашых продкаў вельмі часта падаюць як абмежаваных і прыбітых жыцьцём. Але ж гэта далёка не так. Беларусы заўсёды ўмелі радавацца жыццю, імкнуліся ўпрыгожыць яго, ужываючы паэтычны вобраз зь вядомага твора Максіма Багдановіча, імкнуліся заўсёды бачыць у жытнёвых васільках не толькі пустазельле, але й неад'емную частку родных палеткаў.

Янка Юхнавец згадвае: «Асабліва ўразілі ўспаміны бацькі: успамінаў сваіх прашчураў — пррабу, прадзеда, свайго бацьку, якія любілі стаўляць белыя і звычайна высокія камяні каля вясковых дарог, садзілі бярозы (мая сяліба была ў бярозах і ліпах), высякалі з камянёў крыжы-помнікі на магіліцы. Прадзед збудаваў з палаявых камянёў вадзянью мельніцу — толькі пазней зразумеў, прашчуры-родзічы захапляліся прыгаством навакольля». І наступны эпізод з жыцьця паэта: «Аднойчы, назло майму бацьку, вясковыя актывісты

звалілі сасну, пасаджаную прадзедам, хараство якой шкадаваў бацька. Яна так ляжала, зваленая гніць, бадай у блізасці ягонаі сялібы, аж да другой вайны. Адчувалася хараство, якое шкадаваў бацька».

Расстанье з Бацькаўшчынаю ўспрымалася Юхнаўцом парознаму. З аднаго боку, яна адарвала яго ад натуральной беларускай глебы, з другога — дала магчымасць грунтоўна пазнаёміцца з літаратураю іншых народаў, што, безумоўна, паўплывала на ягоны мастацкі густ і літаратурныя арыенцыры. Жыцьцё ўдалечыні ад Радзімы для творцаў не заўсёды мае адмоўныя вынікі. Вельмі часта яно стымулюе іхнюю творчасць, у якой яны бачаць чын служэння Бацькаўшчыне. Дастаткова згадаць М. Багдановіча ды А. Гаруна. Як съцвярджае сам паэт, «найбольш вучыўся ў заходнеўрапейскіх паэтаў і французскіх пісьменнікаў».

Гаворачы пра паэзію Я. Юхнаўца, нельга абысьці ягоныя філасофскія погляды, бо ў шматлікіх творах паэта прысутнічае глыбокі філасофскі зъмест. Мы не памылімся, калі скажам, што паэзія Янкі Юхнаўца — філасофская паэзія, а сам паэт — філосаф.

Асэнсоўваючы свой жыцьцёвы і творчы шлях, паэт разважае: «Я супаў са сваім часам. Калі не сказаць слова, тады будзе моўкнасць. Поўнасцю без сэнсу метафізичнай прапазыцыі лагічнага аналізу сучаснасці. Ледзьве паўзыці па сваёй зямлі жужаліцай, ледзьве інстынктам пазнаваць зъмест свайго быцця... Карыстаю магчымасць уступіць у сувязь творчага наканаваньня. Мая творчасць, можа выпадак уласнае індывідуальнасці, дамінует нада мной. Я навучыўся ад мастацтва заняцца, разумець сябе, а іншых — іхная справа... Мастацтва патрабуе элементарнае характарыстыкі. Яно, мастацтва, — для нашае цывілізацыі і культуры. І як ні бяры яго акачанелымі рукамі, яно — адпаведнасць нашаму гісторычнаму часу Айчыны... Як дзіўна абараняюся. Ды гэта ўроджаная справядлівасць чалавека. Я люблю тое, што люблю, калі толькі люблю... Разумна паводзіцца ў маладосці сталым чалавекам, а ў старасці маладым».

Як адзначае сам паэт, вялікі ўплыў на яго аказалі філа-софскія погляды Ф. Ніцшэ і Ж.-П. Сартра.

Выклікае вялікую ўвагу і мова твораў Янкі Юхнаўца, дзе сустракаецца шмат неалагізмаў, дыялектных словаў — нават звычайная лексіка ў аўтарскім кантэксьце пачынае гучыць па-іншаму. Менавіта арыгінальная аўтарская мова дапамагае вырашыць творчыя, паэтычныя, а таксама філасофскія, сэнсавыя задачы. І трэба адзначыць, што гэта яму ўдаецца. Паэт уздымае архаічны пласт дадатковых значэнняў у лексіцы нашае мовы. Цяжка часам зразумець, якое слова, ужытаяе ім, ужо існавала стагодзьдзі, а якое — наватвор. Галоўнае хіба — натуральнасць існаванья гэтых словаў, іх стваральная энергія. Аўтар пра сваю мову піша так: «Можа, і “захлынуўся словатворнасцяй”. Ад жа мушу напомніць: я ўвесь ад “лексікону” паўночнабеларускага. Здараеца, сінтэзую, але шмат словаў чуў так, як пішу ў творах. Мова беларуская багатая. Мне давялося бачыць старыя слоўнікі ў заходніх бібліятэках, ад іх запазычыў шмат, і яны не дыялект для мяне. Пэўнуся: існуюць і цяпер, але яны чамусыці не прыцягваюць увагу нашых пісьменнікаў і іншую творчую інтэлігенцыю. Гэтыя слова адрозніваюць нашу мову ад суседска-славянскіх моваў-нацыяў. Навошта скідваць у гісторычную яму свае родныя дыямэнты?»

Творы Янкі Юхнаўца асэнсоўваюцца не адразу. Таямнічая энергія, закладзеная ў іх, прымушае вяртацца да новага прачытанья, кожны раз зъдзіўляючы нечым новым, не заўважаным раней. Пастаяннае адкрыцьцё новага ў, здавалася б, знаёмых тэкстах — уласцівасць сапраўднага мастацтва. Актам справядлівасці трэба лічыць тое, што ў нашую літаратуру да шматлікага чытача вярнуўся яшчэ адзін праўдзівы Творца.

З архіва Алеся Бяляцкага.

АДКРЫЦЬЦЁ ПРЫХАВАНАГА СЭНСУ

Мы ўжо, здаецца, звыкліся з адкрыцьцём новых імёнаў у гісторыі нашай літаратуры. Апошнімі гадамі яна пабагацела на Алеся Гаруна і Антона Луцкевіча, Натальлю Арсеньневу і Вацлава Ластоўскага ды на шмат іншых. Але кожная новая сустрэча, новае адкрыцьцё прыносяць радасць і захапленне яшчэ адным дыяментам у сузор'і прыгожага пісьменства.

Трагічныя супярэчнасці ў нашай культуры пакінула пасъля сябе камуністычнае грамадства. Падсавецкая беларуская паэзія начала ажываць у канцы 50-х гадоў з прыходам у літаратуру Р. Барадуліна, У. Караткевіча, а потым у вершах маладзейшых — А. Разанава, А. Мінкіна, А. Сыса... Пры цяжкіх стратах, якія прынесла для беларускай культуры пануючая камуністычнае ідэалогія, тым не менш ішла барацьба паміж унутраным съветам творчай асобы і псеўдакаштоўнасцямі, якія навязвалі грамадству. У творчасці кожнага пісьменніка адбывалася антаганістычнае разданье мэтаў і магчымасцяў. Перамагалі найбольш моцныя, таленавітыя і незалежныя.

У жарале гэтага змагання выкрышталізаваліся сапраўды вялікія таленты. Можна правесці аналогію з паэтычным выbuchам у дзесяцігодзьдзе перад Першай сусветнай вайною, калі, з аднаго боку, расейскія акупацыйныя ўлады дазволілі

www.boda.org (RFE/RL)

Янка Юхнавец. Нью-Ёрк, 8.03.1992

беларускі друк, але, зь іншага боку, усё Адраджэнъне хадзіла пад вязыніцаю і трывала выключна на энтузіязьме асобных ахвярнікаў.

У нацыянальным дэмакратычным грамадстве іншыя прыярытэты. Там існуе нацыянальная культурная плынь. Выспяваныне творчых індывидуальнасцяў ідзе ў іншым вымярэнні, тым не менш вельмі часта даючы выключныя вынікі на нейкіх балочых, трагічных сваіх зломах.

Для Янкі Юхнаўца, паэта-эмігранта, якога мы прадстаўляем у гэтым зборніку, гэтая трагедыйнасць відавочная. Яна выкліканая вымушанай адарванасцю ад Бацькаўшчыны, пагатоў гэтая адарванасць узмацнілася ягоным асобным месцам у плыні беларускай эмігранцкай літаратуры. Адметная эстэтыка, філософскія падваліны ягонае пазіі, стылёвая адрознасць рабілі ягоныя творы непадобнымі для традыцыйнае беларускае паэзіі, а праз гэта былі і шмат для каго незразумелымі. Як згадвае Янка Юхнавец: «Першыя творы тут сустрэлі суперлівымі штыхамі, блізу “псіхалягічнай атакай” падчас 1-е вайны. Было чуваць: “Цікавы, але дзікі!”».

Аднак вышэйадзначаныя ўласцівасці паэзіі Янкі Юхнаўца, прышчэпленыя на глебу беларускага фальклёру, які зьяўляецца асновай съветапогляду паэта, далі нечакана ма-гутны эффект. «У фальклёры ўсё, — піша Янка Юхнавец, — там і літаратура, і даўная філязофія чалавечая».

З пэўнасцю можна сказаць — мы маем стасункі з буйным беларускім паэтам, творчасцю якога, пры ўмове хай сабе і запозыненага асэнсавання і спасыціжэння сучаснікамі, можа зрабіць значны ўплыў на далейшае разьвіццё беларускай паэзіі.

Нарадзіўся Янка Юхнавец у 1921 годзе на Бягомльшчыне. Падчас вайны страціў бацькоў і пецярых малых братоў, спаленых летувіскімі фашистамі. Быў вывезены ў Нямеччыну, дзе і застаўся на эміграцыі. Першыя друкаваныя творы зьявіліся ў эмігранцкіх часопісах «Шыпшына», «Сакавік», «Беларуская думка» ды інш. Затым Янка Юхнавец

выхеаў у Амерыку. Атрымаў юрыдычную адукцыю і праца-ваў у сферы бізнесу. Апроч вершаваных твораў пісаў такса-ма і прозу пад крыптанімам Я. Юх. і псеўданімам К. Юх-невіч.

Першая кніжка паэта — вершаваны зборнік «Шорах моў-кнасьці» — убачыла сьвет у 1955 годзе і аб'яднала частку вершаў Янкі Юхнаўца, напісаных ім з 1947 па 1953 год. Гэты зборнік можна лічыць своеасаблівым ключом для разу-меньня творчасці паэта. Назва зборніка, узятая з назвы аднайменнага цыкла вершаў у кніжцы, абумоўлівае эстэтыч-ную звышзадачу, якую спрабуе вырашыць паэт, — пачуць няўлоўнае, вылучыць паэтычную субстанцыю нашага жыць-ця, зразумець спрадвечнасць гэтага вялізнага съвету, адна-часна зьвёўшы сьвет вакол сябе ў адзінае беларускае цэлае.

Гармонію съветаўспрыманья выпраменяваюць гэтыя вер-шы. Спакойны беларускі пагляд на космас, які акаляе нас і звязаны з намі тысячамі нябачных нітак.

Уражвае ўнутраная танальнасць вершаў, якія нібыта зьві-няць ад пачатку да канца, іхняе паэтычнае сладзьдзе. Не-дарма адна з галоўных дзеючых асобаў у творчасці паэта — вецер. Гэта ўстойлівы і ўсёабдымны вецер, які пранізвае ўсё навылёт. Ён моцны і няспынны, ён вымушае ўсіх жыць пад сваёю апекаю, з абавязковым улікам ягонага існаваньня.

Ды і ўся паэзія Янкі Юхнаўца — гэта своеасаблівы вецер, які ахоплівае чалавека і не адпускае яго, трymае ў сваім пранізлівым, сумным і адзінокім гудзе.

Вершы Юхнаўца трэба чытаць нясьпешна і ўважліва. Іхняя прыцягальнасць — і ў нечаканасці думкі, кожнага слупка, радка і нават слова. Ягоная паэзія дае магчымасць вяртання да яе і разам з гэтым новага адкрыцця прыхава-нага сэнсу, шматлікіх нюансаў, не заўважаных раней. І пры ўсім пры гэтым яна застаецца праўдзівай паэзіяй.

У адвольным і такім дзіўным самараскрыцьці паэта, яго-нага бліскучага таленту, трэба лічыць, вялікую ролю адыг-гала так званае пісаньне ў стол. Вершы друкаваліся, але чытацкае кола там, за мяжою, было вельмі абмежаванае.

Янка Юхнавец ці не адзіны беларускі паэт пасъля Максіма Багдановіча, які ўзгадаваўся і сфармаваўся як творца на чужыне. Недарэмна ён съцвярджае: «Я наследак М. Багдановіча».

У такіх умовах разьвіцца творчасць Янкі Юхнаўца была скіраваная на індывідуалізацыю, раскрыццё паэтычных магчымасцяў у самаспазнанні, пераасэнсаванні ўсяго съвету праз сваё «я». Ні краплі фальшу няма ў гэтай паэзіі, бо пісалася яна найперш для сябе і справа здача трymалася перад сваім уласным, унутраным крытыкам.

Паэзія Янкі Юхнаўца мае моцны агульналюдскі зарад, агульналюдское значэнне, бо нясе на сабе адбітак спрадвечнага ладу існавання многіх ранейшых беларускіх пакаленняў. Само мысленіне Янкі Юхнаўца, адбітае ў ягоных вершах, зъяўляецца, на маю думку, прайваю менавіта беларускага асэнсавання гэтага съвету.

Выданыне «Шораху моўкнасьці» ды іншых кніжак літаратарапаў-эмігрантаў Натальі Арсеньневай, Алеся Салаўя, Антона Адамовіча, Станіслава Станкевіча, Уладзіміра Клішэвіча, Масея Сяднёва, Рыгора Крушыны ды іншых у другой палове 40-х — 50-х гадах фактычна запоўніла ту жахлівую пустку пасъля разгрому беларускай літаратуры, якая ўтварылася ў падсавецкай Беларусі. Дапаўняюць творчасць беларускай эміграцыі тых гадоў вершы Л. Геніуш, Л. Случаніна, В. Супруна, якія знаходзліся на другім канцы съвету, але гэта жа ўпарты рабілі беларускую літаратуру.

Творы і пераклады Янкі Юхнаўца друкаваліся ў беларускай эмігранцкай першыёдыцы, у часопісах «Конадні», «Баявая ўскалось» ды інш. Асобнымі выданынямі выйшлі паэмы «Новая Элегія» і «Калюмбы». У 1987 годзе ў Нью-Ёрку выйшаў першы, у 1989 — другі і ў 1990 годзе трэці том твораў Янкі Юхнаўца, якія аб'ядналі ягоныя вершы, паэмы і драматычныя творы. Гэтае выданыне яшчэ не закончанае. Яно падсумоўвае амаль паўекавую напружаную творчую працу паэта.

Пры знаёмстве зь вершамі Янкі Юхнаўца добра ўсьведамляеш, што асэнсаваныне ягонае творчасці патрабуе хаця б элементарнага ведання філасофіі, яе сучасных напрамкаў. Філасофскі накірунак паэм, драматычных твораў Янкі Юхнаўца, спробы па-свойму асэнсаваць складаныя пытаныні чалавечых стасункаў робяць ягоную творчасць не толькі літаратурнаю зъяваю, але і набыткам беларускай філасофіі.

У сістэме каардынатаў беларускай літаратуры творчасць Янкі Юхнаўца бліжэй за ўсё, на мой пагляд, да творчасці Алеся Разанава, паэзія якога таксама мае вялікі філасофскі падтэкст. Перагукаюцца іхнія пошукуі ў сферы ўнутранай стылістыкі беларускай мовы, словаўтварэння і пераасэнсавання глыбіннага значэння, здавалася б, спрадвечных слоў. Сьвядома ідучы на слоўны эксперымент, Янка Юхнавец тым не менш заяўляе: «Мае словаў належаць Беларускай мове». Хочацца перафразаваць выказваныне паэта і сказаць, што ёся ягоная творчасць належыць беларускай літаратуры.

Прадмова да кнігі: Янка ЮХНАВЕЦ. Сны на чужыне. — Мн., 1994.

АНТОН ЛУЦКЕВІЧ— ЛІТАРАТУРНЫ КРЫТЫК

Ёсьць пэўная заканамернасцьць, што падчас адраджэння нацыі зьяўляюцца магутныя асобы, якія волатамі вылучаюцца ў нацыянальным руху, паказваючы не толькі сучаснікам, але і наступнікам шлях наперад. Кола іх дзеяў надзвычай шырокое і плённае. Згодна зь біблейскай прыпавесьцю яны засяваюць народную ральлю, шчодрай жменяю чэрпаючы зерне сваёй души.

Пачэснае месца ў беларускім нацыянальным руху займае палітычны дзеяч і асьветнік, гісторык і літаратуразнаўца, публіцыст і мовавед, бібліяфіл і педагог, перакладчык і музейшчык Антон Луцкевіч.

Адзін з самых выдатных палітычных і культурных дзеячаў Беларусі Антон Луцкевіч нарадзіўся 17 студзеня па старым стылі (29 студзеня) 1884 года ў Шаўлях Ковенскай губерні (цяпер горад Шаўляй Літоўскай Рэспублікі) у сям'і служачага. (Род паходзіў зь беларускай шляхты і меў герб «Навіна», адсюль адзін з самых ужывальных псеўданімаў Антона Луцкевіча — «Антон Навіна».) Бацька быў вайскоўцам, а пасля службы на чыгунцы. Вучыўся ў гімназіі горада Лібавы, пасля, калі памёр бацька і сям'я пераехала ў

Антон Луцкевіч

Менск, — у Менскай класічнай гімназіі. У 1902 годзе па-ступіў у Пецярбургскі ўніверсітэт на прыродазнаўчае аддзяленьне. Удзельнічаў у рэвалюцыі 1905 года. Адзін з кіраўнікоў Беларускай рэвалюцыйнай грамады, перайменаванай пазней у Беларускую сацыялістычную грамаду. Арыштоўваўся за распаўсюд рэвалюцыйнай літаратуры. Універсітэцкую вучобу закончыў, здаўшы курс экстэрнам (прыродазнаўчы ў Пецярбургскім і юрыдычны ў Юр'еўскім, былым Дэрпіцкім, зараз Тартускім універсітэце). Адзін з заснавальнікаў газеты «Наша доля», адзін з кіраўнікоў газеты «Наша Ніва». У 1917 годзе быў выбраны старшынёй Віленскай Беларускай Рады. Кааптаваны разам з братам Іванам Луцкевічам і Вацлавам Ластоўскім у склад Рады БНР. На паседжаныні народнага Сакратарыята працаваў абвясціць незалежнасць БНР, што і адбылося 25 сакавіка 1918 года. Выступаў супраць агрэсіўнай палітыкі польскіх уладаў адносна беларускіх школ і нацыянальных правоў беларускага народа. Асуджаў рэпрэсіі ў БССР. Рэпрэсаваны ў 1939 годзе.

Мы спынімся на працы Антона Луцкевіча ў літаратурнай крытыцы.

Ужо ў ранніх публіцыстычных творах А. Луцкевіч выкарстоўвае мастацкі набытак новай беларускай літаратуры, цытуючы вершаваныя радкі для падмацаваньня сваёй аргументацыі (Наш доўг // Беларускі каляндар за 1913 г.).

Першая вядомая нам нататка-рэцэнзія А. Луцкевіча (зьявілася ў «Нашай Ніве» за 1913 г., № 16–17) — на зборнік вершаў Янкі Купалы «Шляхам жыцьця». Крытык заўважаў: «Кніжка цешыць душу кожнага шчырага беларуса. Гэта ўжо сур’ёзны здабытак беларускай літаратуры... Мы можам съмела сказаць, што пясьніяр маладой Беларусі займець пачэснае месцо ў гісторыі беларускага адраджэння».

Наступная яго нататка, таксама зъмешчаная ў «Нашай Ніве» (1914. № 8), была першай рэцэнзіяй на зборнік М. Багдановіча «Вянок». Яна мела назыву «Пясьніяр чытай красы». Гэта вобразнае азначэнье на доўгія гады замацуеца за М. Багдановічам. Асноўным дасягненьнем паэта А. Луцкевіч

лічыць надзвычайную меладычнасць, эстэтычную дасканаласць ягоных вершаў: «І лёгка ліюцца яго вершы кунштоўнай, філіграннай работы, а кожын формай падходзіць да думкі».

Не кожнаму дадзена ўпадабаць і зразумець вартасць такой паэзіі, мяркуе А. Луцкевіч. «Запраўды: чытаць вершы Багдановіча павінны толькі тыя, хто разумее музыку слова, чыя душа бачыць хараство ў чистай паэзіі». Такое ўспрыманьне было не зусім харектэрнае для беларускага нацыянальна съядомага грамадства, якое бачыла ў паэзіі найперш функцыю правадніка ідэй нацыянальнага адраджэння, што і адзначае крытык: «Але не грамадзкія тэмы займаюць галоўным чынам паэта: ён перш за ўсё шукае чистай красы». Выснова: «“Вянок” — гэта праўдзівая пэрла ў беларускай паэзіі». А. Луцкевіч спрабуе і сам праз вобраз перадаць духоўную асалоду, якую прыносяць вершы паэта. «І як у летні гарачы дзень у крысталльна чистай крынічнай вадзе асьвяжаеца нашае цела, так асьвяжае душу паэзія Максіма Багдановіча». Гэты сказ перагукваецца з радкамі М. Багдановіча, які цытуе Псалтыр: «Вось псальма сълічная. “Як той алень шукае Крыніцы чистай, так шукаю Бога я”. Як вее съвежасцю яе краса жывая!..»

Дзіве першыя нашаніўскія рэцэнзіі А. Луцкевіча шмат у чым вызначаюць далейшыя эстэтычныя зацікаўленыні крытыка. Значная частка ягоных прац будзе прысьвечана асэнсаванню творчасці Янкі Купалы і Максіма Багдановіча, якія прадстаўлялі, на думку крытыка, розныя плыні беларускай паэзіі: плынь стыхіі і барацьбы і плынь дасканаласці і прыгажосці.

Даволі плённа крытык А. Луцкевіч выступае ў беларускай віленскай газете «Гоман», якая выдавалася ў 1916–1918 гадах. Як і раней, ён друкуеца пад псеўданімам Антон Навіна, крыптанімамі а-н-а і А. Л., а таксама падпісваючыся ўласным прозвішчам. Зьяўляюцца ягоныя трапныя і вывераныя ў ацэнках рэцэнзіі на п'есу «Базылішк» Францішка Аляхновіча, на зборнік вершаў «Матчын дар» Алеся Гаруна,

некралогі па Алайзе Пашкевіч-Кейрысавай (Цётцы), Аляксандру Ельскаму, Генрыку Сянкевічу, Максіму Багдановічу. Таксама ён друкую цыкл крытычных артыкулаў пад рубрикаю «Нашы песняры» (1918). Гэтыя артыкулы стануць асноваю для аднайменнай кніжкі крытыкі, што ўбачыла съвет у 1918 годзе ў Вільні.

Гонар выдаць першую кніжку крытыкі па-беларуску належыць, такім чынам, Антону Луцкевічу. Выданыне яе абумоўлівала неабходнасць мець дапаможнік па беларускай літаратуры для беларускіх школ, якія ў той час густа пакрылі Віленшчыну. У адпаведнасці з задачамі быў складзены і зъмест кнігі, як сыціпла зазначае аўтар, «з груба напісаных літаратурна-сацыяльных нарысаў». Кніжка вылучаеца прадуманай пабудовай, акадэмізмам у добрым сэнсе гэтага слова.

Ва ўступным артыкуле «Прадвеснікі адраджэння» А. Луцкевіч падае беларускае адраджэнне ў кантэксьце агульнаеўрапейскіх працэсаў, паказвае яго непазъбежнасць і занканамернасць: «Тая сіла, каторая адрадзіла чэхаў, украінцаў, літвіноў, латышоў, эсташ і іншых, у канцы сагнала сон і з вачэй беларусаў, — і беларускі народ, пераступіўшы парог ХХ сталецьця, меў у душы сваій вялікі запас творчай энергіі, каторая ждала толькі адпаведнага момэнту, каб выбіцца на верх».

Першым песняром маладой Беларусі А. Луцкевіч лічыў Ф. Багушэвіча: «Ён знамяніта вывучаў біцьцё пульсу народнага, балеў яго болем, цешыўся яго радасцямі, усей душой абурываваўся з прычыны ганебнага рабства, съяды каторага надоўга забілі ў беларускіх сялянах пачуцьцё чалавечай гордасці. Ён горача зваў наш народ скінуць путы духоўнага рабства, горда падняць галаву і съмелася — на ўесь съвет — заявіць, што ён толькі спаў, а цяпер збудзіўся і трэбует для сябе належнага мейсца ў сям'і братніх народаў».

У ацэнцы значнасці творцы для нацыі А. Луцкевіч даволі дакладны, ён адчуваў дыялектыку літаратурнага працэсу, яго сувязь з народным жыццём. Ён валодаў беспамылковым літаратурным чуцьцём і густам.

Наступны артыкул прысьвечаны Якубу Коласу, які, на думку А. Луцкевіча, займае «адно зь першых мейсц у беларускай літэратуры часу адраджэння». Крытык заўсёды вылучае ў творчасці адраджэнцаў тое, што робіць кожнага з іх адметным, непадобным да астатніх. Праз апісанье прыроды, беларускіх краяўдаў, адзначае А. Луцкевіч, Я. Колас выказвае сваю любоў да Бацькаўшчыны: «Яго патрыятызм абнімаў увесь родны край і праявы яго, а перш за ёсё родную прыроду».

Асноўнаю рысаю ў творчасці Янкі Купалы крытык лічыць спантаннасць, незапраграмаванасць, «бо Купала запраўды пясняр “з волі Божай”, і вершы яго — гэта адгалоскі ўсяго, што ён бачыць навакол, што перэжывае з дня на дзень». Ён падзяляе яго творчасць на два перыяды: першы, які ахоплівае 1905–1906 гады, «у каторым наш пясьняр, седзючы на вёсцы, жыў толькі вельмі вузкім кругам спраў і інтэрэсаў, калі ўся яго псыхіка зылівалася з псыхікай масы». І другі: жыцьцё ў Вільні, Пецярбурзе, калі «Купала як быў, так і астаўся песьняром вёскі, але — пры гэтым усё ярчэй пачынае выступаць індывидуальнасць яго».

Адным з найвышэйшых дасягненняў паэта А. Луцкевіч лічыць паэму «Сон на кургане»: «“Русальчыны песні” — то чыстая музыка зыкаў. Словы слухаюцца думкі песьняра і пакорна ўкладваюцца так, каб мысль і форма яе вырашэння захоўвалі поўную гармонію».

Нягледзячы на вялікую ўвагу крытыка да ўласнапаэтычнай, мастацкай значнасці твораў Купалы, як яно і мае быць найперш, А. Луцкевіч адзначае выключную ролю паэта ў фармаванні ідэалогіі беларускага нацыянальнага руху: «Купала — адзін з найбольш яркіх ідэолягаў беларускага адраджэння, і гэта — яго “сказ новых дзён”... Душа песьняра вывучае той пераварот, які адбываецца ў самай глыбі народных мас». Падводзячы вынікі сваім развагам, А. Луцкевіч зноў-такі ўпэўнена гаворыць: «Хаця творчасць Купалы толькі нядаўна дайшла свайго расцьвету, ужо і цяпер трэба зусім шчыра прызнаць, што Я. Купала мае бязспорнае права насіць

імя беларускага нацыянальнага песьняра: ён папраўдзі за-
служыў на гэта».

А. Луцкевіч адзначае ролю Купалы ў літаратурным ста-
наўленыні беларускай мовы, у словатворчасці, што ён лічыць
«адной з найбольш сур'ёзных заслуг гэтай бязспорна найвя-
лікшай сілы ў беларускай літаратуры», а таксама яго «вы-
датнае становішча ў грамадzkім жыцці беларусаў як рэдак-
тара часопіса “Наша Ніва” ў Вільні».

У асобе Цішкі Гартнага ў беларускай літаратуры А. Луц-
кевіч бачыць «даволі выдатнага прадстаўніка работніцкай
ідэалёгіі». Сацыял-дэмакрат па перакананьнях (праграма
Беларускай сацыялістычнай грамады, у ЦК якой у свой час
уваходзіў А. Луцкевіч, шмат у чым супадала з мэтамі сацы-
ял-дэмакратыі, за выключэннем нацыянальнага пытання,
якому БСГоўцы надавалі большую ўвагу, і зямельнага пы-
тання, дзе яны арыентаваліся на традыцыі землекарыстань-
ня на Беларусі), А. Луцкевіч заўсёды сімпатызаваў прадстаў-
нікам пралетарскага руху ў беларускай культуры. Таму ён
так высока цаніў Цішку Гартнага, гэтага, па словах крыты-
ка, «песьняра працы». Прыслухоўваючыся да работніцкай
паэзіі Ц. Гартнага, крытык заўважае: «Агульны тон паэзіі
яго — жывы, бодры, з рытмам, напамінаючым шыбkie ўдары
молата ці рух гарбарскага скрэбла».

Аддаў А. Луцкевіч належную ўвагу і свайму ўлюблёнаму ў
беларускай літаратуры паэту — Максіму Багдановічу.

У артыкуле «Памяць — настаўніца жыцця» (ЛіМ. 1989.
2 чэрв.) беларускі крытык Уладзімір Калеснік, харектары-
зуючы А. Луцкевіча, адзначае: «Дзеяч, які па прыродзе быў
пераважна здольным чалавекам свабоднай прафесіі ды па-
кутліва зносіў ававязкі функцыяnera. І тым не менш не мог
жыць без ававязкаў». У. Калеснік закрануў вельмі важную
дылему — дылему свабоды творчай індывідуальнасці і дра-
матычнай неабходнасці съядомага падпарадкаванья ба-
рацьбе за агульнанацыянальныя ідэалы, хіба што перавяліч-
ваючы «пакуты» А. Луцкевіча. Буйнейшыя беларускія мас-
такі слова даволі лёгка пераносілі такі дуалізм быцця (за

выключэньнем, можа, С. Палуяна). Постаці Їёткі, А. Гаруна, якія, па словах Ц. Гартнага, трymаюць «у адной руцэ меч, а ў другой пяро», харктарызуюць ці не ўсіх прадстаўнікоў беларускай адраджэнскай літаратуры. У А. Луцкевіча гэтыя зынешнія супрацьлегласці яшчэ выразней кідаюцца ў очы: з аднаго боку — сябра ЦК падпольнай партыі, з другога — апалагет «чыстай красы». Гэтыя два бакі цэльнага, па нашых меркаваньнях, харктару А. Луцкевіча якраз і забясьпечвалі яму адчуваньне навізны беларускай адраджэнскай творчасці ў кантэксьце нацыянальнага руху і цвёрдую арыентацыю крытыка на каштоўнасці класічных літаратураў, сусъветных узорau прыгожага пісьменства, што не дae і да сёньня састарэць ягоным крытычным дасьледаваньням.

Творы М. Багдановіча для А. Луцкевіча — «гэта чыстая паэзія, без жаданьня каго-колечы навучаць, без якіх-небудзь старонініх тэндэнций. Пісьнір самае сваё творччаство ўваражает за службу роднаму народу. Выбираючы беларускія матывы, ён затрымліваецца на іх не затым, што яны — родныя, а затым, што ў іх ёсьць неадкрытыя дагэтуль скарбы хараства». На думку А. Луцкевіча, «агульналюдзкі момэнт» у паэзіі М. Багдановіча прымушае «яго верш гэтаксама гаварыць беларусу, як і чужынцу». М. Багдановіч, заўважае крытык, «мае незвычайна сільнае пачуцьцё красы, гармоніі». Заслугу паэта А. Луцкевіч бачыць у «прысваеніі беларусам новых форм верша». Акрамя ўсяго, адзначае ён, «Багдановіч — першы між беларусамі пісьнір места, каторае дае яму натхненія не меньш, чым жывая прырода. Між імі на першае мейсцэ выбіваюцца вершы аб адвечнай сталіцы зямлі Беларускай — старой Вільні, каторая зрабіла на песьняра незвычайна сільнае ўражаньне сваімі памятнікамі старыны, чысьленымі высокай красы касцёламі, вузкімі вулкамі, якія не зъмяніліся ад трохсот гадоў».

У Алаізе з Пашкевічаў Кейрысавай (Іётцы) А. Луцкевіч бачыў асобу, фанатычна захопленую беларускім адраджэннем. Ён піша: «Для тэй невялічкай жмені людзей, каторыя тварылі беларускую ідэю, справа беларуская становіла быт-

цам інтэгральную, неадзьдзялімую часьць іх душы». Менавіта беларуская справа і служыла неабходнаю ўмоваю для росквіту паэтычнага таленту Цёткі. Яе жыцьцё нагадвае яму ахвярнае самаспаленъне: «Праз усё сваё жыцьцё Цётка па-праўдзі гарэла, і шыбка таялі яе сілы, каторыя так шчодра аддавала беларускай справе. І, шыбаючы ўверх — да сонца і да зор, яна разам чула сваю слабасьць, бязсільнасьць». Моманты ўзьлёту і спаду танальнасці вершаў Цёткі А. Луцкевіч звязвае зь яе грамадскай актыўнасцю. «Слабасьць і бязсільнасьць» нарастаюць у яе на эміграцыі, і наадварот, Цётка палае, працуячы ў Беларусі, на роднай ніве.

Характэрнай адзнакай для А. Луцкевіча-крытыка зьяўляецца ягоная здольнасць пераўясабляцца, аналізуочы творчасьць розных мастакоў слова. Німа, здаецца, у нашай літаратуры нічога вартаснага, што магло б схавацца ад яго добразычлівага, заклапочанага погляду. У гэтым пераконваешся, чытаючы ягоныя радкі пра Канстанцыю Буйла. А. Луцкевіч трактуе паэтку як «маладую, поўную сіл і ахвоты да жыцьця дзяўчыну, каторая глядзіць на сьвет такімі вачымі, як павінна глядзець дзяўчына з гарачым сэрцам і чистай душой, маючы 18–20 гадоў». К. Буйла ў вачах А. Луцкевіча — супрацьлегласць Цётцы ў жыцьці. А жыцьцёвы тон, на думку крытыка, адыхрывае вялізную ролю ў станаўленні творчай асобы. Тому, робіць ён высьнову, «і не дзіва, што на першым мейсцы ў яе вершах чуюцца гарачыя слова кахання, што яна жджэ тэй любові, якую бачыць толькі ў марах-снах, якую душою яна прачувает». Тыповай адзнакаю вершаў К. Буйла крытык называе «эратычную інтуіцыю». Менавіта таму «мы маглі бы назваць “песьнямі каханья” вершы яе, сабраныя ў томіку пад загалоўкам “Курганныя кветка”». Гэтыя ж матывы каханья, любові асьвятляюць усё, да чаго дакранаеца паэтка: «Буйла горача любіць свой край і народ, бо не можа не любіць: каханьнем сагрэта ў яе ўсё, што яна робіць, што піша».

У апошнім артыкуле кніжкі «Нашы песьняры» — пра Зымітрака Бядулю — крытык разглядае ролю яўрэяў у сусь-

ветнай культуры, дзе яны, нягледзячы на рознасьць культуры, у якіх тварылі, здолелі захаваць сваё аблічча. Беларуская культура здолела прывабіць і інтэграваць у значнай ступені З. Бядулю, гэтага, па словах А. Луцкевіча, «арыгінальнага маладога песьняра». У ягонай творчасці, лічыць крытык, «перавіваецца беларуская рэчаіснасьць і жыдоўская душа». Апошняя, на думку крытыка, адметная містыцызмам, «чуласцю... пры гарачым тэмпэрамэнце», а таксама выкарыстаньнем старажытных матываў зь яўрэйскай гісторыі.

Па дзівюх асноўных прычынах можна вылучыць наступнае дзесяцігодзьдзе з жыцця А. Луцкевіча-крытыка ў асобны перыяд. У 1929 годзе ў Вільні выйдзе новая кніжка ягонае крытыкі: «Адбітае жыццё» з падзагалоўкам: «Лекцыі і стацці зь беларускае адраджэнскае літаратуры. Кніжка 1», у якую сабраны найбольыш значныя, на думку аўтара, артыкулы, напісаныя за гэты час. Акрамя ўсяго, канец 20-х гадоў вызначаецца і рэзкаю зъменаю палітычнай сітуацыі. Калі папярэднє дзесяцігодзьдзе мела пэўную стабільнасьць і нарастанье беларускага руху, ідэі нацыянальнага адраджэння, то канец 20-х гадоў прынёс пагромы нацыянальнай інтэлігенцыі ва Усходній Беларусі, а таксама масавыя рэпрэсіі ў Заходній Беларусі, накіраваныя супраць дэмакратычнага беларускага адраджэнскага руху. Давялося пэўны час пасядзець у Лукішках і А. Луцкевічу.

Усе гэтыя падзеі не маглі не паўплываць на беларускую літаратуру, якую А. Луцкевіч паважаў за «адбітае жыццё», «бо ж літэратура наогул, а наша адраджэнская — асабліва, і ёсьць адбітак жыцця».

Адметнасьць некаторых артыкуулаў у «Адбітым жыцці» — агульнатэарэтычныя развагі аўтара. Ужо ў першым артыкуле «Істота літаратуры і яе грамадзкае значэнне» крытык вядзе гаворку пераважна пра тэорыю літаратуры, пачынаючы ад пачатку чалавечага маўленьня. Усе віды мастацтва, — разважае А. Луцкевіч, — гэта вынік патрэбы самавыяўлення. Літаратура — гэта самавыяўленне ў слове, якое мае

мастацкую форму. Слова, на думку крытыка, — найбольшы аб'ектыўны спосаб самавыяўлення. Ён разглядае ўзаемадачынені формы і зьместу, зазнаочы, што галоўным пытаннем у літаратуры, калі размова заходзіць пра форму, зъявляецца рытм, «бо-ж і ў творах, пісаных прозай, і ў вершаваных творах бачым зусім натуральны падзел мовы і прыпынкі ў ёй, выкліканыя — з аднаго боку — патрэбай “перавесьці дух”, з другога — біцьцём нашага сэрца. Стуль — разнароднасць будовы і верша, і сказаў у прозе, залежныя ад нашага ўласнага ўзварушэння, ад тэмпу, шыбкасці біцьця сэрца і дыхання».

Найістотнейшым у мастацкім творы А. Луцкевіч лічыць прыгажосць, красу: «Краса ў творах мастацтва — гэта і ёсьць тое, што дае нам духове ўзварушэнне — так званую эстэтычную эмоцыю». Разглядаючы адрозненіні паміж прозаю і паэзіяй, празаікамі і паэтамі, А. Луцкевіч прызнае за апошнімі надзвычайнную ролю ў жыцьці нацыі: «Вялікія паэты — гэта правадыры, прарокі народаў, уяўляючыя сабе шляхі да лепшае будучыні лягчэй, чым кожны звычайны чалавек, маючыя ў сваім творстве элемэнт *прадбачаньня, яснавідства*». Літаратура ж, паводле пераканаўнія А. Луцкевіча, «гэта найлепшы праваднік новых ідэй і поступу ў народную гушчу».

Крытык прапануе сваю перыядызацыю беларускай літаратуры, падзяляючы яе на дзіве часткі: «Ад пачатку пісьменства да канца XVIII ст.» і «Пэрыяд Адраджэння (XIX—XX стст.)».

У наступным артыкуле «Эволюцыя беларускае адраджэнскае ідэолёгіі і адбіцьцё яе ў літаратуры» А. Луцкевіч разглядае шляхі раззвіцця нацыянальнага самаўсъедамлення беларусаў ад пачатку XIX стагодзьдзя да рэвалюцыі.

Рамантызм пачатку XIX стагодзьдзя аб'ектыўна зварочваў погляды творцаў на мінуўшчыну свайго народа. Але прыналежнасць пісьменнікаў да шляхты, якая і па нацыянальнай сувядомасці ўжо шмат у чым адрознівалася ад беларускага сялянства, прывяла да таго, лічыць А. Луц-

Іван Луцкевіч, Антон Луцкевіч, Аляксандр Уласаў

кевіч, што «літаратура XIX стагодзьдзя страшэнна бедная па сваёй ідэолёгіі». А. Луцкевіч тлумачыць такое становішча ў беларускай літаратуре агульным становішчам у грамадстве, дзе «шляхта баіцца актыўнасці масы». І толькі «лірнік вясковы» У. Сыракомля ды К. Каліноўскі ў сваіх творах, на думку крытыка, «сялянства хочуць бачыць як актыўную масу».

Наступны крок у разьвіцьці нацыянальнай ідэалогіі зроблены народнікамі (Ф. Багушэвіч, Я. Лучына і інш.): «На патрыятызм абапіра ўзвацца нашы народнікі, але іх нацыянальны ідэал — дужа вузкі, аднабокі: усё зводзіцца да культу роднае мовы, — “каб не ўмёрлі”». І толькі новая адраджэнская плынь прыводзіць творцаў да разумення і асэнсаванья імі ў літаратуры ідэі нацыянальнай незалежнасьці як перадумовы натуральнага разьвіцьця нацыі: «Ад дамаганьня звычайнага мясцовага самаўрадованьня, палітычны ідэал беларускіх адраджэнцаў... праходзе праз фазы аўтанамізму, фэдэралізму і ўрэшце — дзяржаўнае незалежнасьці».

У артыкуле пра Я. Коласа крытык называе «Новую зямлю» «цудоўнай паэмаю», у якой Колас «даў запраўдане і поўнае — да канца — выяўленьне беларускае сялянскае душы».

Жыцьцёваму і творчаму шляху Я. Купалы прысывачаны артыкул А. Луцкевіча «Напевы ліры Янкі Купалы». Працягваючы ранейшыя развагі аб значэнні творчасці Я. Купалы ў жыцьці беларускай нацыі, А. Луцкевіч прыходзіць да высновы, што ў пасълярэвалюцыйных вершах Янка Купала — «прагнок свайго народа, прагнок перамогі ідэі Адраджэння».

Гэты артыкул пісаўся А. Луцкевічам у студзені 1929 года. Хутка пачаліся жудасныя часы, і таму з горкім пачуцьцём чытаючца сёньня радкі крытыка: «І жыцьцёвы, і пісьнярскі шлях Купалы вызначыўся ўжо хіба да канца. Трудна спадзявацца ад яго нечага нечаканага, што з сучасным духоўным воблікам Купалы магло быт аказацца ў супяречнасьці, бо тое, да чаго ён сягоныя дайшоў, гэта ж вытвар больш як 20-гадовае эволюцыі Купалы. Зъ вясковага хлапца вырас вялікі паэта — волат слова, вырас павадыр свайго народу». У творчасці Купалы А. Луцкевіч выдзяляе агульначалавечы момант, праз што паэт размаўляе не толькі са сваім народам, але і зь іншымі: «Усё нашае нацыянальнае сілай творчага таленту свайго Купала падымае на вышыню агульналюдзкага разумення, знаходзячы ў ім і адбіраючы цэннасьці агульналюдзкага вагі». А. Луцкевіч спрабуе вызначыць каштоўнасьці, якія аб'ядноўваюць розныя народы, і спыняеца

на прыгажосыці: «Краса — той супольны язык народаў, які іх звязвае ў вадну сям'ю. І гэтым языком прамовіў Купала на ўвесь сьвет — ад імя беларускага народу».

Наступны артыкул — «Максім Багдановіч» з падзагалоўкам «У дзясятых ўгодкі съмерці Яго» — істотна дапаўняе сказанае крытыкам пра М. Багдановіча раней. «Багдановіч — паэта палутонаў... Яго ролю ў беларускай паэзіі можна прыраўнаваць да ролі таго, хто ўвёў у музыку паўтоны, хто на іх збудаваў новую гармонію». Асабліва імпанавала крытыку праца М. Багдановіча над словам: «Багдановіч — вялікі вучыцель: ён паказаў, як, маючи ў душы іскру божую, можна выказаць роднай мовай усё, што перажывае, што адчувае не толькі “народ просты”, але і інтэлігент эўропейскага тыпу». А. Луцкевіч разьвівае выказаныя ім у артыкуле пра Янку Купалу меркаваныні наконт судносінаў нацыянальнага і інтэрнацыянальнага, больш выразна акрэслівае іх узаемасувязь у мастацтве: «Нацыянальнае стаецца агульналюдзкім праз укрытую ў ім чистую красу». І таму «пясьніяр чистай красы» мае вялізнае значэнне для беларусаў, бо, «выкравячы вечную, неўміручую красу ў нашым родным, беларускім, Багдановіч уводзіць нас у сям'ю культурных народаў з большай пэўнасцю, чымся тая, хто піша вялікія трактаты аб нашым праве на гэта».

Магутны эстэтычны пачатак паэзіі М. Багдановіча прыцягвае ўвагу А. Луцкевіча. Ягонаму разгляду крытык прысьвячае артыкул «Праблемы красы ў мастацтве ў творах Максіма Багдановіча». Пачынаючы з аналізу інстынкту размнажэння, які ў чалавека стасуецца зь невядомым жывёльнаму съвету пачуцьцём — кахраньнем, А. Луцкевіч дае сваё вызначэнне прыгажосыці: «Краса — стымул для любvi».

Праблема прыгажосыці ў М. Багдановіча, на думку А. Луцкевіча, разглядаецца ў творах «Апокрыф», «У вёсцы», «Музыка», дзе М. Багдановіч съцвярджае духоўную сутнасць красы, яе бескарысцівасць. Аналізующа ўзаемадачыненыні грамадскага і эстэтычнага пачаткаў у мастацкім творы. Крытык лічыць, што «грамадзкія матывы, заклікі, ідэалы мо-

гудъ складаць зъмест маствацкага творства, могуць служыць магутным пабуджэннем да тварэння, але не могуць дыктаўцаць сваіх законаў красе».

Артыкул А. Луцкевіча «Ідэолёг народнае інтэлігенцыі» прысьвежаны М. Гарэцкаму, якога ён лічыць «найглыбейшым з ідэолёгаў беларускае адраджэнскае народнае інтэлігенцыі». А. Луцкевіч паважае М. Гарэцкага за «натуру абдораную, чуткую і адзыўчивую на ўсё, што робіцца навакол». Менавіта гэтым ён тлумачыць няспынныя пошуки пісьменьнікам свайго ідэалу: «Гарэцкі асабліва востра перажывае і шуканье грамадзкага ідэалу, і захапленыне агульналюдзкімі пытанынямі і містычнымі настроемі, і ўрэшце даходзіць да яснага нацыянальнага ідэалу». А. Луцкевіч съцісла абмалёўвае дыялектыку разъвіцца нацыянальных поглядаў М. Гарэцкага: «Праходзячы ўсе этапы культурнага росту (ад несвядомай абароны беларускага да свядомага служэння), Гарэцкі разам з тым перажыў і ўсе этапы разъвіцца беларускае ідэі». Асноўным у жыцьці пісьменьnika, заўважае А. Луцкевіч, становіцца беларуская справа, «для якой жыве і працуе сам Гарэцкі, якой шчыра аддае свае сілы, свае здольнасці, свой талент». Перад намі паўстае вобраз трохі нечаканага Максіма Гарэцкага — фанатыка беларускай справы: «Беларусская нацыянальная справа, справа нацыянальнага адраджэння беларускага народа — гэта найвышэйшы дагмат грамадзкае рэлігіі Гарэцкага», што, безумоўна, накладала моцны адбітак на ягоную творчасць. Разглядаючы аповесць М. Гарэцкага «Дзіве душы», А. Луцкевіч у першую чаргу адзначае, што аповесць «раскрывае духоўнае хараство бардоў за беларускую нацыянальную ідэю».

А. Луцкевіч падтрымлівае М. Гарэцкага ў яго жаданьні сінтэзаваць духоўнае і нацыянальнае, бачачы менавіта гэты шлях персспектыўным для адраджэння беларускага народа: «Безумоўна, да “новага чалавека” дарога йдзе праз паглыбленьне свайго духовага Я, праз узбагачэнне сваёй душы. А з скарабаў ДУХА калі не нарадзіўся, дык народзіцца і шуканы

Гарэцкім, дый не адным толькі ім, запраўды новы “чалавек-беларус”».

Артыкул «На новых шляхох» пачынаецца зь літаратуразнаўчых развагаў пра суадносіны формы і зъместу, пра значэнне формаў у літаратурнай творчасці ў гісторыі культуры народаў. А. Луцкевіч падхоплівае і развязвае Багдановічаву ідэю паскоранага раззвіцця беларускай літаратуры. Ён робіць назіраныні за раззвіццём рытмікі, формы ў беларускай паэзіі XIX–XX стагодзьдзяў, признаючы вучобу яе на сусъветных узорах. А. Луцкевіч адзначае ўплыў экспрэсіянізму на пасълярэвалюцыйную паэзію Я. Коласа і ў яшчэ большай ступені — на паэзію М. Багдановіча і Я. Купалы: «Гэта ўсё людзі, узгадаваныя агульнаэўрапейскай культурай». У паэзіі Я. Купалы і М. Багдановіча ён знаходзіць уплывы сімвалізму, футурызму і спрабуе вызначыць новыя матывы і формы ў маладых беларускіх паэтаў на прыкладзе зборнікаў У. Дубоўкі «Строма», У. Жылкі «Уяўленыне» і М. Чарота «Босыя на вогнішчы». Вось адна зь яго кароткіх і ёмістых харектарыстык: «Уладзімір Жылка ў “Уяўленыні” адтварае псіхолёгічны бок нацыянальнае рэвалюцыі».

«Пад сінім небам» — артыкул з падзагалоўкам «Харектарыстыка творчасці Натальлі Арсеньевай». Яе першая кніжка вершаў «Пад сінім небам» (Вільня, 1927), піша А. Луцкевіч, — «край, такі далёкі ад усяе нашае сучаснасьці зь яе цывілізацыйнымі заваяваннямі, край фантазіі і хараства, дзе пануе непадзельна музыка гукаў». Гэта, адзначае крытык, — «першы варунак, першая і найбольш істотная адзнака запраўднае паэзіі».

А. Луцкевіч выдзяляе ў заходнебеларускай літаратуры тры ідэалагічныя кірункі: «нашаніўскі», «барацьбяны», «шуканыне красы хараства». Н. Арсеньева, на яго думку, належыць да трэцяга. Паэтка «чуткая на боль і пакуту нашага гаротнага народа». Шукаючы адпаведнага вызначэння яе паэзіі, А. Луцкевіч пераходзіць на мову вобразаў і парананыняў: «Яе творы — гэта запраўды быццам тыя сіненкія

васілёчкі пад нашым сінім небам — сярод жыта, узрашчонага цяжкай працай і барацьбой селяніна».

Палітычныя, грамадскія, эстэтычныя погляды арыгінальнага крытыка заўсёды знаходзяць адбітак у ягонай працы. Гэта адзін з найважнейшых кампанентаў, які робіць крытыку раўнапраўным жанрам літаратуры. Вялікае значэнне адыгрывае талент, інтуіцыя крытыка, якія дазваляюць яму рабіць пераканаўчыя абагульненныя, весьці чытача за сваёй думкаю. Ад інтуіцыі крытыка, ягонай здольнасці прадбачанняя залежыць доўгатрываласць ягонай працы.

А. Луцкевіч, безумоўна, належыць да ліку арыгінальных, канцэптуальных крытыкаў. Але, на наш погляд, суб'ектывізм крытыка праявіўся ў артыкуле «Бунт проці Бога». Разгледзеўшы «бунт проці Бога» ў творах К. Каліноўскага, Ф. Багушэвіча, Я. Купалы (не «заўважыўшы» на тое, што К. Каліноўскі пропагандаваў унію, Ф. Багушэвіч пісаў у акрэслена каталіцкай традыцыі, а Я. Купала прычыніўся да выданняя каталіцкай літаратуры па-беларуску), А. Луцкевіч знаходзіць «бунт» і ў вершах паэта-ксяндза К. Свяяка: «Праглядаючы томік яго вершаў “Мая ліра”, выданы Беларускім выдавецкім таварыствам у 1924 годзе ў Вільні, мы бачым усюды “крык роспачы душы збалелай, з мук ашалелай”, бачым страшэнную духовую драму паэты-ксяндза, утраціўшага веру ў Найвышэйшую Справядлівасць». К. Свяяк, мяркуе крытык, «з рук Божага Даўцы» ўжо не чакае «збаўлення з долі апляванай», бо «збаўленне» гэтае вымагае барацьбы! А барацьба ў лагічным ланцужку развагаў А. Луцкевіча супярэчыць веры ў Бога, сутнасцю якой, паводле крытыка, зъяўляецца наканаванасць.

Кантрасным вобразам ксяндза-бунтара, які падняў руку на самае съятое, А. Луцкевіч, вядома, прыцягнуў вялікую ўвагу і да творчасці паэта, і да яго па-мастацку трагічнай асобы. Але ж ці быў гэты разлад на самай справе? Сам К. Свяяк быў апанаваны ідэяй хрысьціянскай гуманізацыі народнага руху, таго, што А. Луцкевіч называе «барацьбою»: «Мы павінны дайсьці да высновы, што калі адкінем хрысьціян-

ства ад руху нашага народнага, то ён, гэты рух, расплывеца ў золкай міжнароднасьці і этычнай развязылівасьці», — пісаў К. Свяяк у дзёньніку. Беларускі ксёндз-паэт з гонарам выконваў гэтую вызначаную сабе місію, не супрацьпастаўляючы народную барацьбу і веру ў Бога: «Аддаючыся найбліжэйшым братам майм, я хачу споўніць Волю Тваю, шукаць праўды і несьці знайдзеную другім».

У жыцьці самога А. Луцкевіча супярэчлівасьці паміж перакананынямі і дзеяньнямі ў адносінах з рэлігіяй былі ці не большымі за тыя, што ён убачыў у К. Свяяка. З аднаго боку, атэістычны съветапогляд і калі не задавальненне, дык, прынамсі, спакойны тон у апісанынях змагання з царквой ў Савецкай Беларусі, а з другога боку — актыўны ўдзел у перакладзе Новага Запавету на беларускую мову, які і да сёньня лічыцца адным з найбольш удалых перакладаў Бібліі па-беларуску (чацьвёртае выданье выйшла ў Таронта ў 1991 годзе).

Адзін з тэматычных артыкулаў А. Луцкевіча — «Вільня ў беларускай літаратуре». Жыцьцё горада, адзначае А. Луцкевіч, займае невялікае месца ў беларускай літаратуре, за выключэннем хіба Вільні, якая мае захаваную, як нідзе, шматвяковую гісторыю, помнікі, адметную душу. У кожнага зь беларускіх творцаў, заўважае крытык, ёсьць свая Вільня. У Я. Коласа і М. Багдановіча — сучасная Вільня, у Багдановіча ў «Пагоні» і ў Купалы ў «Замкавай гары» — Вільня мінулая. Для Зымітрака Бядулі — гэта «святое мейсца». Леапольд Родзевіч ставіць яе ў адзін шэраг з найбольш выдатнымі, па яго меркаваныні, зъявамі ў беларускім адраджэнні: «Беларусь — Вільня — Скарына — «Наша Ніва» — Луцкевіч (Іван, брат Антона Луцкевіча. — *A. B.*) стаяць неразьдзельна, шчыльна». Цікавыя адносіны У. Жылкі да Вільні. Як заўважае А. Луцкевіч, «Меккай выдаецца нашаму песніяру тая Вільня, зь якое сёньня беларуская ідэя аказалася прымушанай уцячы ў Медыну — Менск». І — верыць глыбока Жылка — яна, гэтая ідэя, як некалі Магамэт у Мекку, вернеца зноў у Вільню ўсёй сваёй велічы і славе, і залу-

нае тады над адвечным месцам «прапокавы съцяг». Ірацыянальнымі здаюцца такія прадбачаныні, але «Нішто вечным лічыцца тут не можа...». Варта згадаць яшчэ эпіграф, які ўзяў да свайго артыкула А. Луцкевіч з паэзіі У. Жылкі: «О месца роднае, каханае! Цябе залье крывіцкі рух!»

Апошні артыкул у кнізе А. Луцкевіча «Жыдоўскае пытаныне ў нашым пісьменстве» закранае як адносіны паміж беларусамі і яўрэямі, так і адлюстраваныне гэтых адносінай у творчасці беларускіх пісьменнікаў. А. Луцкевіч адзначае, што «беларускі адраджэнскі рух — гэта рух шчыра дэмакратичны, і ўжо з гэтае прычыны ў ім нямашака месца для нацыянальнага шавінізму, для нацыянальнае няневісці». Гэтым жа, піша А. Луцкевіч, вылучаліся і адносіны беларускага народа да яўрэяў: «Жывучы на адной зямлі на працягу некалькіх сот лет, беларусы ў адносінах да жыдоў мелі магчымасць вытварыць зусім ясны пагляд, абапёры на жыцьцёвай практицы і на нашай нацыянальнай псыхолёгіі». Але, удакладняе крытык, гэтыя адносіны не да ўсіх яўрэяў былі менавіта такімі: «Стайшыя неадзьдзялімай, інтэгральнай часткай нашае Бацькаўшчыны, жыды, аднак, выдавалі спаміж сябе і элемэнты благія, эксплётатарскія, бязбожна карыстаўшыя з народнай цемноты дзеля свае матэрыяльнай карысці». Менавіта такі вобраз яўрэя, заўважае А. Луцкевіч, з пункту гледжання эканамічнага, а не нацыянальнага, паказаны ў асноўным у творах В. Дуніна-Марцінкевіча, Я. Лучыны, Ф. Багушэвіча, Ядвігіна Ш. Беларускія адраджэнцы «ўсімі сіламі змагаліся зь дзікім, агідным пасевам антысемітызму і з пагромнай агітацыяй». Палітыку раўнапраўя нацыяяў, заўважае крытык, праводзіла кіраўніцтва Беларускай Народнай Рэспублікі: «калі пачалося беларускае дзяржаўнае будаўніцтва, Рада Беларускай Народнай Рэспублікі забясьпечыла жыдоўскому народу ўсе нацыянальныя і грамадзкія праваў ў Беларусі і паклікала жыдоў да супольнае дзяржаўнае працы».

У 20-я гады ў А. Луцкевіча выходзіць шмат асобных крытычных артыкуулаў і рэцензіяў, сярод якіх варта вызна-

чыць «Сымона-музыку», рэцэнзіі на «Гісторыю беларускага літаратуры» М. Гарэцкага, «Безназоўнае» Я. Купалы, памяці І. Канчэўскага, прысьвечаныя творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча, У. Дубоўкі, Ф. Аляхновіча, Ядвігіна Ш., К. Свяяка і інш. Асобнай брашураю выйшаў артыкул «Пуцяводныя ідэі беларускай літаратуры» (Вільня, 1921), дзе А. Луцкевіч разглядае ідэалогію беларускай літаратуры ад канца XIX да пачатку XX стагодзьдзя. Істотныя тут высновы крытыка наконт нацыянальнага характару беларускай літаратуры і ідэалаў беларускіх пісьменнікаў XIX ст.: «Нацыянальнага элемэнту ў беларускім разуменіні ня бачым яшчэ ані ў дэмакратаў, ані тым больш у шляхоцкіх пісьменнікаў. Няма гэтакага съядомага нацыянальнага ідэалу ў іх і адносна да мовы беларускай, у якой усе яны пішуць: пішуць яны па-беларуску, бо народ так гаворыць!»

Толькі з прыходам у літаратуру Ф. Багушэвіча «пазія абдымае і элемент съядома нацыянальны». А. Луцкевіч так ацэньвае заслугі Ф. Багушэвіча ў развіцці беларускай ідэалёгіі: «Ён першы развязарнуў у сваіх творах цэлую шырокую праграму, паставіўшы сабе галоўнымі мэтамі: прабуджэнне ў мужыка самапашаны, пачуцця сваёй чалавечай і нацыянальнай годнасці і вартасці. Бо ён першы абвяшчае самацэннасць нацыянальнасці і мовы беларускай і па гэтай дарозе ідзе доўгі сцяг яго духовых насьледнікаў — і ўсе тыя беларускія дзеячы, што паклалі падваліны сучаснага адраджэнскага руху, кшталтавалі сваю ідэалёгію па ідэалах і лёзунгах Мацея Бурачка».

У сучаснай літаратуры, як лічыць А. Луцкевіч, найбольш прыкметная асoba — Янка Купала: «У асобе Купалы найбольш поўна выявіліся ўсе тыя думкі і ідэалы, якія твораць працэс адраджэння нашага народа». Беларуская літаратура, паводле Луцкевіча, ёсьць «частка сусветнага творства».

Даволі плённымі для А. Луцкевіча-крытыка зъяўляюцца 30-я гады. У 1932 годзе выходзіць ягоная брашура «Янка Купала як Прарок Адраджэння», якая ўяўляла сабою лекцыю, чытаную крытыкам у Вільні, Рызе і Дзівінску «ў 50-я

ўгодкі нарадзін паэта». Гаворачы пра Купалу, А. Луцкевіч паразоўноўвае яго з Пушкіным у рускай літаратуре, Міцкевічам у польскай, Шаўчэнкам ва ўкраінскай. У творчасці Я. Купала «ўвесь аддаецца ідэі ўсебаковага адраджэння й вызваленяня працоўнага народа і дае сінтэз змагання нацыянальнага і сацыяльнага — сінтэз, які харектарызуе творчасць Купалы ад пачатку да канца». А. Луцкевіч шукае падставы, якія дазвалялі Купалу выступаць вешчуном беларускага адраджэння: «Каб нешта прарочыць... дзеля гэтага трэба было крэпка верыць у сваю ідэю, трэба было мець і нейкія аб'ектыўныя падставы для такое веры. І Купала знайшоў гэтыя падставы — у слайней мінуўшчыне свайго народа».

Гэта тыповы шлях беларускіх адраджэнцаў — вера ў будучыню, якая абапіралася на славутую мінуўшчыну беларусаў. Усё беларускае асяродзідзе, што акаляла паэта, захаплялася гісторыяй свайго народа і здолела прышчапіць гэтае захапленыне Купалу. У паэме Я. Купалы «На Куцьцю», на думку А. Луцкевіча, найбольш поўна выказваюцца адносіны паэта да мінуўшчыны, сучаснасьці і будучыні беларускай ідэі. Купала спрабуе выявіць прычыны заняпаду нацыі і бачыць іх як у навязваныні беларусам чужой волі, так і ў сацыяльным прыгнёце народа. Але, выразна адчуваючы атмасферу здрадніцтва, адступніцтва, дзе гінуць лепшыя (што ён паказаў у паэме «Сон на кургане»), паэт у той жа час верыў у няўхільную эвалюцыю грамадства: «Купала не толькі клікаў свой народ да адраджэння, да барацьбы, але й прадбачыў будучыну, прадбачыў трывумф беларускае адраджэнскае ідэі, трывумф беларускіх працоўных масаў».

Менавіта ў гэтай здольнасьці прадбачаньня і заключаецца вяшчунства Купалы, робіць выснову А. Луцкевіч, «бо і Вялікую Рэвалюцыю ў Рasei, і сацыяльны пераварот, і стварэныне ўлады працоўных, і той магутны ўздым беларускіх масаў пад незалежніцкім съцягам, які знайшоў найбольш яркае сваё выяўленыне ў Усебеларускім Кангрэсе ў Менску ў канцы 1917 года, — усё гэта вешчым духам сваім напрапоручу Купала».

А. Луцкевіч спрабуе асэнсаваць сёньняшні дзень у жыцьці «прадока адраджэньня», ягоную творчасць у съвеце рэалізацыі ідэй і з сумам адзначае: «Ды і, мусіць, съняцца Купале абразы поўнага зьдзяйсьнення яго ідэалу Адраджэньня, — зьдзяйсьнення да канца. Але на паперу яны ўжо не выліваюцца і — здаецца — не выльюцца».

А. Луцкевіч спадзяваўся, што гэтыя ідэалы «дасыпявае хіба новае, маладое пакаленне песніяроў беларускіх, аб якіх маем поўнае права сказаць, што яны ўсе — у большай ці меншай меры — духоўныя дзеяці Янкі Купалы. Слова за імі!» На жаль, гістарычныя абставіны ў Савецкай Беларусі пачалі крута мяніцца, і духоўная спадчына Я. Купалы была зьнявetchана разам зь яе носьбітамі. Астатнія ж мусілі тварыць у манеры «сацыялістычнага рэалізму».

Ноткі суму і разгубленасці ў юбілейнай лекцыі ў дачыненыхні да Купалы набываюць пэўнае акрэсленне ў артыкуле «Ян Луцэвіч — Янка Купала» (Беларускі звон. 1932. 30 ліп.), гэтаксама прысьвечаны 50-м угодкам з дня нараджэньня паэта. А. Луцкевіч вылучае «тры мамэнты ў жыцьці Беларусі», якія адбліся на творчасці паэта: «мамэнт велізарнага нацыянальнага ўздыму», «мамэнт тварэння новага сацыяльнага ладу на беларускай зямлі» і «мамэнт не радасці, а жаху, мамэнт, калі па загаду чырвонае Масквы — ад імя тае ж сялянска-работніцкае ўлады — пачалося таптаныне і нішчэнье ўсяго, што было цэным і съятым для Купалы». Гэта — вядомая процібеларуская акцыя ў Савецкай Беларусі, знайшоўшая свой водгук і ў Заходній Беларусі, — акцыя, закончаная разгромам беларускай інтэлігенцыі, арыштам некалькіх сотняў найвыдатнейшых беларускіх культурных працаўнікоў у БССР». «Разборы» не абмінулі і Купалу, адзначае А. Луцкевіч: «І вось пачаўся і чиста інквізітарскі націск на Купалу, каб ён “пакаяўся” ў сваіх “нацыяналістычных грахох” і адрокся ад сваёй нацыянальнае ідэалогіі. Купала мужна адбіваў гэты націск, але ўрэшце, бачачы, як паддаюцца вонкавай сіле другія, паддаўся ёй і ён, апошні». Акт спробы самагубства Купалы, на думку А. Луцкевіча,

быў актам пратэсту супраць навязанага тэрору. Менавіта празь яго Купала «съцьвердзіў» сваю духоўную веліч не толькі як паэта, але і як грамадзянін».

Праз два з паловаю месяцы, 19 лістапада 1932 года, у гэтай самай газеце зьявіцца артыкул А. Луцкевіча «50-лецьце Якуба Коласа», дзе крытык ацэньвае вялізны ўклад Я. Коласа ў беларускую літаратуру, не забыўшыся дадаць: «Праўда, пэўне і шмат цяжкага прыйшлося перажыць за апошнія гады Я. Коласу, гледзячы, як сталінскія агенты пачалі паход проці беларускай культуры й беларускага народа, зыніштажаючы і разганяючы па ўсёй Рәсей беларускую інтэлігенцыю... Новы курс Сталіна, — з горыччу піша крытык, — прыглушыў і ліру Коласа, але — не заглушиў».

А. Луцкевічам, як наспактыкованым палітыкам, даецца дакладная харектарыстыка грамадска-палітычнай сітуацыі ў Савецкай Беларусі. І гэта падчас ружовых ілюзіяў, якія ахапілі некаторых тагачасных вядомых ёўрапейскіх пісьменнікаў што да падзеяў у Савецкім Саюзе, падчас захаплення значнай часткі заходнебеларускай моладзі «сацыялістычнымі пераўтварэннямі ў БССР». А. Луцкевіча не напалохала магчымасць падвергнуцца крытыцы ці нават і гвалту з-за крытыкі Сталіна. Хаця раней, падчас «беларусізацыі» ва Усходній Беларусі ягоныя ацэнкі ўсходнебеларускіх падзеяў былі даволі станоўчымі. Захаваць цвярдзіў галаву А. Луцкевічу дапамаглі крытэрыі, якімі ён кіраваўся ўсё сваё жыцьцё, — наколькі тое, што адбываецца, адпавядае агульначалавечым гуманным прынцыпам справядлівасці і наколькі яно спрыяе беларускаму нацыянальнаму адраджэнню.

Таксама юбілейным, па сутнасці, зьяўляўся артыкул А. Луцкевіча «Крытычныя моманты ў жыцьці Купалы і Коласа — паводле іх твораў», надрукаваны ў часопісе «Новая варта» (1932. № 2–3). Аналізуючы дарэвалюцыйныя вершы Купалы, А. Луцкевіч знаходзіць вытокі песімізму паэта, ягонага «сусъветнага суму». Я. Колас, заўважае крытык, сумуе ў астрозе, але «дух яго крэпкі». Крытычны момант, лічыць ён, у творчасці Коласа настаем пасъля рэвалюцыі, па вяр-

таныні на Бацькаўшчыну ў 1921 годзе, калі Колас, абглядаючыся ў вёсцы, піша: «Кавалі другія, а ланцуг той самы».

Найвялікшы крызіс у Купалы, мяркуе А. Луцкевіч, настаем ў час пагрому беларускай інтэлігенцыі ў канцы 20-х гадоў. Паслья замаху на жыцьцё і пакаяння, адзначае крытык, «тая іскра Божая, якая так цудоўна звязала ў душы паэты, тухне з дня на дзень, і Купала ўжо нічога новага ня творыць».

Я. Колас у канцы 20-х гадоў, на думку крытыка, таксама перажывае творчы крызіс: «Гэты найярчэйшы ідэолёг беларускага сялянства зь яго векавечнай цягай да ўласнае зямлі піша цяпер апавяданьні, асуджаючыя гэтае імкненіне беларускага сялянства да самастойнага варштату працы — сваёй зямлі, а за тое ўслаўляе «калгасы», шляхам гвалтаў і тэрору накіненяя нашай вёсцы... Ці здолее паэта стварыць у сваёй душы такі ж яркі і красачны “новы свет”, як гэны “стары”, што адбіўся ў “Новай зямлі”?

Азіраючы палетак беларускай паэзіі ў Савецкай Беларусі, А. Луцкевіч робіць несуцешныя высновы: «А старая “нацыянал-дэмакратычная” паэзія — разъбітая, раздаўленая ботамі агентаў ГПУ, аблёваная самімі сваімі “каючыміся” тварцамі — паступова замаўкае». Ён спрабуе зірнуць наперад і прарочыць: «А тым часам гараскопы беларускай паэзіі ў БССР наогул невясёлыя. Яна перажывае вельмі цяжкі крызіс». Ды А. Луцкевіч не губляе надзеі і верыць усё ж такі ў жыцьцяздолънасць беларускай паэзіі, падводзячы пад сваю веру тэзу адвечнага імкненія чалавека да прыгожага: «Чалавек без паэзіі ніяк жыць ня можа і будзе далей тварыць яе, будзе шукаць красы і харства нават у варунках глыбокага паняволення ягонае індывідуальнасці і свабоднае творчасці. Цяжкі бот агентаў ГПУ роўна прыдавіў гэтую цудоўную краску чалавечае творчасці (паэзію) на ўсім абшары дасягае масыці».

У гэты самы час Я. Купала мусіў зъмясьціць ліст у «Савецкай Беларусі», дзе ён пісаў: «Беларускія нацыянал-фашысты, робячы справу польскага і сусветнага імпэрыяліз-

му, стараюца выкарыстаць і мой пяцідзесяцігадовы юблей для сваіх агідных правакацыйных мэт. Яны распаўсюджваюць чуткі, што нібыта бальшавікі прымушалі мяне пісаць, як пішу я цяпер. Я з абурэннем адкідаю гэтую фашыстоўскую хлусьню і ўсякія плёткі аб tym, што я калі-небудзь быў праціўнікам Камуністычнае партыі і Савецкае ўлады. Я пратэстую супраць юблейнага фарсу, які наладжваюць у мой гонар тыя, чые рукі ў крыві працоўных Заходняй Беларусі... Ганьбячы здрадніцкую работу нацыянал-фашызму, я заяўляю, што адзіны шлях да канчатковага вызвалення працоўных мас — ёсьць шлях камунізма».

У наступным, 1933 годзе А. Луцкевіч выдае асобнаю брошурою чарговы рэтраспектыўны агляд беларускай паэзіі «Галоўныя кірункі ў беларускай паэзіі».

Пачынаючы ад драматычнай паэзіі Я. Баршчэўскага (пачатак XIX стагодзьдзя), А. Луцкевіч спыняеца на вершы П. Багрыма, адзначаючы ягонае зьнітаванье з фальклёрам, на «Энеідзе», як ужо цалкам «съядомым творстве». Этапам у развіціці беларускай літаратуры крытык лічыць творчасць В. Дуніна-Марцінкевіча, які «пакідае нам запраўдную спадчыну ў беларускай мове».

А. Луцкевіч выдзяляе рамантычныя, неарамантычныя ўплывы ў беларускай літаратуры, адзначаючы, што «натурализм (сённяшній тэрміналогіяй — рэалізм. — А. Б.) і рамантычны ідэалізм ідуць у нас поплеч, перамешваючыся».

Да народніцка-натуралистычнага кірунку А. Луцкевіч адносіць Ф. Багушэвіча, Я. Лучыну, А. Гурыновіча, К. Каганца, Ядвігіна Ш., Цётку.

Новым важным крокам наперад у беларускай літаратуры А. Луцкевіч лічыць нашаніўскі перыяд. «Наша Ніва», на ягоны погляд, — «літаратурная школа, фармулявала ідэолёгію беларускіх адраджэнцаў». У сваю чаргу літаратурны нашаніўскі рух «злучаў маладых аўтараў на грунце адраджэнскае ідэолёгіі».

А. Луцкевіч дае характарыстыку Я. Купалу, заўважаючы, між іншым, што «яго нацыянальная ідэолёгія поўнась-

цю грунтуеца на высокагуманітарных падставах». Купала, на яго погляд, — «тыповы нэарамантый».

Я. Колас прадстаўляе «вышэйшую форму народніцка-натуралістычнага цячэння». У Ц. Гартнага крытык вылучае «пралетарскі кірунак». Схільныя да містыцызму А. Гарун, З. Бядуля, М. Гарэцкі, на думку А. Луцкевіча, шукаюць у містыцы адказы на жыцьцёвяя пытаньні. М. Багдановіч, прадстаўнік «эстэтызму», «удумчывы і тонкі цаніцель красы, далёкі ад раззвіваўшайся на Бацькаўшчыне палітычнае барацьбы, сваё служэньне беларускаму народу бачыць у тварэнні высокамастацкіх цэннасцей у беларускай мове». У цэлым жа, лічыць А. Луцкевіч, «найбольш харектэрнай рысай беларускае адраджэнскае паэзіі ёсьць яе рацыяналізм».

Цікавы погляд А. Луцкевіча на раззвіцьцё літаратурнага працэсу ва Усходній Беларусі, у прыватнасці на лёс аб'яднання ў «Маладняк» і «Узвышша»: «У аснову сваёй дзейнасці “Маладняк” паклаў гэткі прынцып: зрабіць літаратуру сродкам пропаганды на карысць рэвалюцыйнай улады і замацаваньня новага сацыяльнага ладу. Пры аднароднасці ідэолёгіі сяброў “Маладняка” гэтае заданьне і мусіла б выпаўніцца зусім натуральна, самахоць, — асабліва прымяучы пад увагу агульны ўздым настроіў у рэвалюцыйнераўпераможнікаў. Аднак на дзеле выйшла інакш: “маладнякоўская” асацыяцыя аказалася цалкам падпарадкованай камуністычнай партыі і камсамолу, і апошнія, не задавольваючыся ідэйным кіраўніцтвам, выявілі імкненіне ператварыць “Маладняк” у свайго роду рамесніцкі цэх, прабуючы вырашыць пытаньні чыста мастацкага харектару, у якіх ні партыя, ні камсамол не былі кампетэнтныі. Гэта выклікала ўнутраны разброд сярод асацыяцыі». Такім чынам, вылучылася «Узвышша». «Група “Узвышша”, — як лічыць А. Луцкевіч, — рапушча бараніла інтэрэсы мастацтва, даючы адпор імкненіям зусім некампетэнтных у галіне мастацтва органаў падчыніць сабе апошніяе... Аднак змаганьне за мастацтва неўспадзейкі закончылася выступленнем на сцэну грубае фізічнае сілы — сілы савецкага ўлады і камуністычнае партыі,

якія і ўчынілі поўны разгром “інакамысьлячых”... Запраўдныя мастакі слова, шчырыя і чэсныя самі з сабой, аказаліся абвінавачанымі ў рознага роду “ухілах” ад сталінаўскае “генеральнае лініі”, у “нацыянал-дэмакратызьме” і т. п. і былі выкінены за борт жыцьця... Склад рэдакцыяў “Полымя” і “Узвышша” быў радыкальна “ачышчаны” ад усіх, хто сваёй музы не хацеў ператварыць у звычайнае рамяслу. “Уцалелі”, праўда, Колас, Янка Купала (пасъля спробы самагубства), Бядуля, — але іх прымусілі “пакаяцца” і публічна апляваць усё, што дагэтуль тварылі і ў цэннасць чаго верылі». Перакананы прыхільнік дэмакратыі, справядлівага ўладкавання сьвету, чалавек, які надзвычай выразна адчуваў і даражыў такімі паняццямі, як воля, незалежнасць, ён востра ненавідзеў гвалт і прыгнёт.

У наступныя гады ў А. Луцкевіча выходзіць яшчэ некалькі крытычных артыкулаў, рэцензій, аглядаў беларускай літаратуры па-беларуску і па-польску. Зь іх варта назваць такія, як «Idea niepodległosciowa w poezji białoruskiej», «Аб беларускай літаратуре нашаніўскае пары», «Odrodzeniowa literaturze białoruska».

У артыкуле «Праблема сфармаванья нацыянальнае душы Максіма Багдановіча (да 20-х угодкаў съмерці)» (Калосьсе. 1937. Кн. 4) А. Луцкевіч разглядае асноўныя крыніцы, якія паўплывалі на станаўленне нацыянальнай съядомасці паэта, адзначаючы, між іншым, што аб Багдановічу «трэба гаварыць як аб незвычайнym у нашай паэзіі фэномене». У артыкуле «Абдзіраловіч і Барыка (літаратурная паралель)» (Калосьсе. 1939. Кн. 1) крытык праводзіць параўнальны аналіз «Дзівюх душ» М. Гарэцкага і «Przedwiośnia» С. Жаромскага, твораў, «якія шмат у чым вельмі падобны да сябе, якія развязываюць ту ж праблему, хоць і ў розным асяроддзі, аналёгічна».

На працягу ўсяго часу А. Луцкевіч вядзе вялікую навуковую, літаратуразнаўчую, пошукавую працу, друкуючы такія артыкулы, як «Нязнаныя творы М. Багдановіча» (Наша будучыня. 1923. № 1), «Успаміны аб Мацею Бурачку» (Сын

беларуса. 1924. № 19), «Абмылкі ў выданьнях твораў Багушэвіча» (Сын беларуса. 1924. № 32), «Podświadome i świadome w duszy białoruskiej Syrokomli», «Праўда аб “Мужыцкай праўдзе”» (Гадавік БНТ. 1933. Кн. 1), «Палітычны працэс Якуба Коласа» (Запісы БНТ. 1938. Кн. 1) і шмат іншага.

Інтэнсіўная праца А. Луцкевіча — крытыка, літаратуразнаўцы — была спынена неўзабаве пасля далучэння Заходняй Беларусі: у 1939 г. Антон Луцкевіч яшчэ ў самым росквіце сіл быў рэпрэсаваны і ліквідаваны.

*Вобраз: літаратурна-крытычныя артыкулы. — Мн. :
Мастацкая літаратура, 1990.*

«ЯК Я ПАМРУ...»

Не ведаю, што прымушае мяне ў думках зноў і зноў вяртацца да гэтага чалавека. Яго наўзъдзіў трагічны лёс? Вялікая творчая спадчына, пра якую ў Савецкай Беларусі, пачынаючы з 1928 года па пачатак 90-х, не сказана ані слова? Такое знаёмае цікаўным гісторыкам літаратуры жаданьне — сказаць першым уголас пра тое, што доўгі час замоўчвалі? Ці перакананьне ў tym, што гісторыя народа і яго літаратуры — не прывілея абраных?

Ягонае жыцьцё складанейшае за ўсялякія схемы. Ды белыя плямы ў нашым мінулым ніколі яшчэ не прыносілі карысці. Мы павінны ведаць усё, калі не хочам, каб падменшану на салодкім ці горкім прафіль за нас казалі іншыя.

Імя ягонае — Францішак Аляхновіч... Буйны беларускі драматург і вязень Салавецкіх лагераў, выдатны артыст і калабарант. Жыцьцё ўздымала яго ўгару і кідала ў прадоньне, не пытаючы ягонае згоды. Ён жыў у тыя часы, калі лёсы людзей вырашалі гістарычныя абставіны, часам лёгка і шчасліва, часцей — жорстка і няўмольна. Кон выбіраў людзей у залежнасці ад таго, ці займалі яны якую пазіцыю ды і ці мелі яе ўвогуле. Беларускім адраджэнцам у гэтым сэнсе пашчасціла менш.

Францішак Аляхновіч.
Фота Яна Булгака, 1914 год

Па-інакшаму склаўся б і лёс Францішка Аляхновіча, каб не гэтая заклятая беларушчына, але пра гэта — потым, а зараз мы вернемся ў Вільню канца XIX стагодзьдзя, стары і дарагі нам горад, дзе чаго толькі можна было не ўбачыць ды каго толькі не пачуць. Гучалі і беларуская, і польская, габрэйская і расейская, а таксама літоўская мовы. Усе адчувалі тут сябе, прынамсі, калі не гаспадарамі, дык тутэйшымі. Былая сталіца ўпарты не жадала забывацца на даўно ўжо мінулыя вольнасьці. Менавіта тут, у Вільні, 9 сакавіка 1883 года нарадзіўся Францішак Аляхновіч у сям'і скрыпача Караля Аляхновіча і Марыі Наркевіч, якая паходзіла з дробнай беларускай шляхты з-пад Гедройцаў.

Дзед Францішка па бацьку паходзіў з-пад Радашковіч са зьбяднелага шляхецкага роду. Недзе па тых мясьцінах вандравалі арандатарамі Луцэвічы... Захапленыне музыкаю выцягнула Аляхновіча ў Вільню, дзе ўлетку ён працаваў мулярам, а ўзімку граў на скрыпцы. Карабль Аляхновіч пайшоў далей за бацьку і граў на скрыпцы ўжо ў віленскіх тэатрах. Малы Францішак зь пяці гадоў назіраў за съпектаклямі з аркестравай ямы. Можна ўяўіць сабе, што бацька новай беларускай літаратуры Францішак Багушэвіч не раз заўважаў малога хлопчыка, які прагна лавіць кожнае слова са сцэны, а затым пужліва хаваўся ад грукату і стрэлаў.

Вучыгуся Францішак вельмі слаба і неахвотна. Галаву адно займаў тэатр. Што такое гэтыя нудныя старыя мовы з усім астатнім у дадатак, калі там, на сцэне, было сапраўднае жыцьцё, шчасьце і радасць, посыпех і слава? Душа Францішка не сядзела разам зь ім за гімназічнаю партую, яна трывала пасялілася ў тэатры. А тут, у гімназіі, да ўсяго яшчэ была малазразумелая руская мова, на якой вялося выкладаныне. Удома ж размаўлялі «па-тутэйшаму» — беларуска-польскай мяшанкай. Хлопцу даводзілася нялёгка, і ён мусіў адседзець два разы па два гады ў адным класе. Адзіным улюблёным прадметам Францішка было маліваныне, што, аднак, зусім не дапамагло яму скончыць вучобу. За непаспяховасць яго выганяюць з гімназіі, і Францішак пад усхліпы

маці і бацькавыя строгія пануканыні падаецца ў Віленскую хіміка-тэхналагічную школу.

Тэхнічная адукацыя таксама яму не далася. Тэатр затуліў сабою ўсё. Францішак ведаў, кім ён будзе. А навошта артысту тэхнічны ці нават гімназічны дыплом? Калі й вучыцца — дык у драматычнай школе!

Сказана — зроблена. Увосень 1903 года дваццацігадовым, без замежнага пашпартта Францішак Аляхновіч выпраўляецца ў Кракаў, які належаў тады Аўстра-Венгрыі. Пазней ужо, у лісьце да Кастуся Езавітава, Францішак Аляхновіч згадваў, як у памежным мястечку Дамброва ў шынку пазнаёміўся ён зъ мясцовым п'яніцам Андрэем Кулешам, які ўзяўся дапамагчы перайсьці мяжу. Тры дні яны пілі ў Дамброве, пакуль 45-гадовы Кулеша, аддаўшы свой пропуск, не пераправіў Францішку ў Кракаў. У першую ж ноч з кракаўскай начлежкі ён з Кулешавым дакументам у кішэні трапляе ў астрог, адкуль, праўда, раніцай яго выпусцілі.

Да вялікага расчараўвання няўстрыйманага аматара тэатра, драматычная школа ў тым годзе не працавала, і Францішак Аляхновіч паступае вольным слухачом на літаратурнагістарычны факультэт Кракаўскага ўніверсітэта, у якім за колькі стагодзьдзяў да яго вучыўся іншы Францішак — Скарына. Праз год ён перабіраецца ў Варшаву і паступае ў драматычную школу пры Музычным таварыстве. Урэшце Францішак апынуўся на сваім месцы. Ён з захапленнем вучыцца і заканчвае школу ў 1907 годзе.

Год Францішак Аляхновіч вандруе з польскім тэатрам па мястечках, а ў 1908 годзе вяртаецца ў Вільню, дзе жэніцца. Ужо тады юнака пацягнула на літаратурную ніву. Ён працуе рэпарцёрам у польскіх віленскіх газетах, а потым выдае па-польску ілюстраваны гумарыстычны часопіс-тыднёвік «Пэркунас», які, дарэчы, анансавала і «Наша Ніва».

У гэты час лёс сутыкае яго зъ віленскімі беларусамі-адраджэнцамі. Сярод іх ужо быў стрычэны брат Францішка Аляхновіча Францішак Умястоўскі. Невядома, ці была гэта беларуская вечарына, на якой ён прысутнічаў па службе, ці

гэта было знаёмства па справе зь некім з рэдакцыі «Нашай Нівы». Вільня была не такім ужо вялікім местам, каб журналісцкай хеўры не ведаць адзін аднаго. Завязалася сяброўства, а потым і захапіла ідэя беларушчыны, ідэя стварэння першага беларускага тэатра. Ён, месціч у трэцім калене, узгадаваны ў горадзе, дзе беларуская мова гучала хіба толькі ў бедных хатах віленскага прадмесця ды на замазучанай чыгунцы, звязаў свой лёс з кволай беларушчынай, якая мусіла быць апазыцыйнай не толькі да афіцыйнай расейшчыны, але і да пальшчыны, адступіцца ад якой тутэйшым каталікам было зусім не проста. Толькі жменька з мясцовай інтэлігенцыі выбрала гэты, свой, трэці шлях.

Як пісаў Францішак Аляхновіч, і пра сябе ў tym ліку, «Нядайныя “палякі” пачулі сябе сынамі свайго краю, пачулі сябе беларусамі, пачалі вяртацца да сваёй, папсаванай польскімі ўплывамі беларускай мовы» («Як мы зрабіліся “палякамі”»).

Красамоўна, што сярод адраджэнцаў не было моцна заўбяспечаных людзей. На тыя часы паверыць у рэальнасць адраджэння беларусаў маглі хіба што толькі летуценьнікі ды рамантыкі. Паверыў і Францішак Аляхновіч. Разам з Ігнатам Буйніцкім, Алесем Бурбісам, Леапольдам Родзевічам ды іншымі ён рупіцца пра беларускі тэатр. Яны наладжваюць першы съпектакль, рэжысёрам якога быў Ф. Аляхновіч. Але раптам жорстка нагадвае пра сябе паліцэйскі рэжым «турмы народаў». За крамольны артыкул «Пэркунас» ліквідуюць, а рэдактару прыходзіць позва ў суд па справе «зьняважанні сілаў нябескіх і за намер скінуць існуючую ўладу». Абвінавачваныні былі сур’ёзныя, і Францішак бітымі ўжо шляхамі ўцякае з Вільні ў Кракаў. Прыйшлося на нейкі час адкласці думкі пра родны нацыянальны тэатр.

Тры гады Францішак Аляхновіч выступае на Галічыне ў розных польскіх трупах, адладжваючы акторскае майстэрства. Расстаныне блага адблілася на яго сямейным жыцьці, ён застаецца адзін. У 1913 годзе з нагоды 300-годзьдзя дома Раманавых была аб’яўлена палітычная амністыя. Нацягаў-

шыся па чужых краёх, Аляхновіч вяртаецца ў Вільню, ідзе да прокурора, каб зыняць зь сябе судзімасьць. Аднак за другі пункт абвіавачаньня (зынявага нябескіх сілаў) ён дастае год Лукішак. Знаёмая гісторыя. Мала хто зь беларускіх адраджэнцаў не паспытаў астрожнай баланды. Частка беларускай літаратуры створаная ў турмах. Пісалі там Якуб Колас і Карусь Каганец, Ядвігін Ш. і Браніслаў Тарашкевіч, Антон Луцкевіч і Алесь Салагуб. Пісаў і Францішак Аляхновіч.

Жыцьцё ішло пакуль не зразумееш і як. Вымушанае зыняволен'не дапамагло раздумацца. Хацелася сказаць нешта і самому. Тут добра дапамагло і зыліoso ў адно выдатнае ведан'не сцэны, набітая рука публіцыста ды рэжысёрская практика. Францішак Аляхновіч піша першую сваю п'есу «На Антокалі». Перш — па-польску, потым рашуча перапісвае па-беларуску. Ёсьць тэатр Буйніцкага, ёсьць аматарскія гурткі! Урэшце, ёсьць мара пра ўласную беларускую трупу!

Выбар зроблены. Да Каруся Каганца і Янкі Купалы далучыўся, можна сказаць, прафесійны драматург, конча зъвязаўшы свой лёс зь беларускім тэатрам. Максім Гарэцкі, на якога мы не раз яшчэ будзем спасылацца, пісаў, што ««На Антокалі» — гэта надта добра зробленая мастацкая фатаграфія жыцьця віленскіх жыхароў прадмесця Антокаля».

У хуткім часе паслья вызвален'ня Францішка Аляхновіча з турмы Вільню займаюць кайзераўскія войскі, якія прызнаюць беларусаў за асобную нацыю і даюць магчымасьць весыці асьветніцкую і культурную працу. Адразу ж на Гарадзеншчыне і на Віленшчыне ствараеца густая сетка беларускіх школаў, а на пачатку 1916 года ў Вільні адкрываеца беларускі клуб, дзе з удзелам Францішка Аляхновіча, які толькі выйшаў з астрога, ствараеца новы музычна-драматычны гурток колькасцю да 60 асобаў, у які ўваходзяць драматычная дружына, аркестр і танцавальная група. Пры яго рэжысуры ідуць рэпетыцыі і ставіцца першы съпектакль па п'есе Э. Ажэшкі «Хам».

26 сінегня 1916 года адбылася прэм'ера першай п'есы Францішка Аляхновіча «На Антокалі». У рэцэнзіі на яе ад-

значалася: «Ігра была знамянітая. І песьні і дуэты выкананы добра. Аўтар, каторы іграў роль гаспадара шавецкага варштату надта добра, спаткаў са сваёй п'есай добры прыём публікі і быў шчыра вітаны».

Узьнікае патрэба новага беларускага рэпертуару. Францішак Аляхновіч піша п'есу «На вёсцы» (1916). Па словах М. Гарэцкага, п'еса «напісаная вельмі жыва і цікаўна». Затым узьнікае п'еса «Бутрым Няміра» (1916), паводле легенды Вацлава Ластоўскага «Каменная труна». М. Гарэцкі зноў адзначае: «Яна маець высокія літаратурныя і сцэнічныя вартасыці. Як твор літаратурны п'еса выдаецца сваёй стылізаванасцю, прыгаством мовы, пэўнасцю псыхалагічных абрысовак, стульнасцю і адзінствам у разьвіцьці падзей».

Пішуцца таксама «Манька» (1917), у якой, па меркаваньні М. Гарэцкага, «калярытная жывасць нашага местовага жыцця гарманічна зьліваецца з глыбінёй думкі»; «Базылішк» (1917), «казка ў трох актах», якую М. Гарэцкі ўважае за «надта паэтычны мастацкі твор».

У гэты ж час Францішак Аляхновіч працуе карэктарам у беларускай газеце «Гоман», зарабляе на хлеб маляваньнем шыльдаў, служыць у міліцыі, працуе кантралёрам электрычных лічыльнікаў і піша, піша, піша. Якім чынам ён паспяваў? Быццам бы жадаў адпісацца як найхутчэй. Усё, што назапасілася да 33 гадоў, знайшло раптам уvasабленыне ў п'есах, якія зъяўляліся адна за адной. Па колькасці напісанага з Аляхновічам мог парашацца хіба што Уладзіслаў Галубок, але па размаітасці тэматыкі, па якасці, бліскучасці ўvasабленыня матэрыялу — бадай што ніхто.

Акупаваная немцамі Вільня галадала, і Францішак Аляхновіч перабіраеца ў Чорны Бор, што пад Вільнем, і працуе настаўнікам у беларускім дзіцячым прытулку. Піша за гэты час п'есу «Калісь». Зноў зъвернемся да ацэнак М. Гарэцкага, які ахарактарызаў яе як «рэвалюцыйны сцэнічны образок з жыцця беларускіх меставых работнікаў».

Піша аднаактуюку для дзяцей «У лясным гушчары». Яе адразу ж паставілі ў дзіцячым прытулку.

Празь нейкі час Францішак Аляхновіч вяртаеца ў Вільню, працуе пажарным.

Рэвалюцыі ў Рasei і Нямеччыне развалілі фронт, які падзяляў Беларусь на дзве часткі, да Вільні дайшлі чуткі пра ўтварэннне ў Менску беларускага тэатра, і ў чэрвені 1918 года, пераапрануты фурманам, драматург пешшу выправіўся ў Менск, куды праз восем дзён дабраўся босы і абарваны.

Менск на той час стаў цэнтрам беларускага адраджэння. Тут тро месяцы перад гэтым была абвешчаная Беларуская Народная Рэспубліка, урад якой, нягледзячы на цяжкія ўмовы існавання, зрабіў надзвычай шмат для разъвіцця беларускай культуры. Адкрываюцца першыя беларускія школкі, узынік тэатр Фальскага і Галубка. Францішак Аляхновіч адразу ж падключаетца да іх. У яго рэжысуры ставіцца «Бутрым Няміра», дзе Аляхновіч выконвае ролю Бутрыма. П'еса карысталася ў гледачоў вялікім посьпехам. У Менску ён заカンчвае вадэвіль «Чорт і баба», пра які Максім Гарэцкі піша як пра «надта добра сцэнізаваную вядомую народную казку-сатыру».

Вадэвіль «Чорт і баба», пастаўлены зноў Францішкам Аляхновічам, меў надзвычайны посьпех. Ён «усюдых заваяваў беларускую сцэну». Урэшце прыйшла да яго заслужаная слава беларускага нацыянальнага драматурга. Нацыянальная драматургічная дзялянка была вялікая, неаброленая, месца хапала ўсім.

Наступная п'еса Францішка Аляхновіча «Страхі жыцця» выклікала шмат пярэчанняў і размоў. Прэм'ера адбылася ў 1918 годзе. Гледачоў уразлі змрочныя фарбы драмы, безвыходнасць і песімізм. М. Гарэцкі так перадае свой погляд на драму: «Прачытаўшы ці прагледзеўшы на сцэне ўсе тро акты, мы так уражаны жахам гэтага зла, гэтих страхоў, што сэрца закіпае гняўлівым абурэннем і напаўняеца смагаю новай творчасці, жаданьнем зьнішчыць страхі старога съвету і стварыць новае ясьнеючае, не блізкае да ўсякіх страхоў жыццё».

У гэты ж час Францішак Аляхновіч піша некалькі апавяданьняў і вершаў. Пісаў, магчыма, і раней, але друкаваць пачаў толькі цяпер.

Каменне вострае крывава раніць ногі,
Дрыжыць ў паветры плач старых бяроз...
Хаця мне жудасна, я не зыйду з дарогі,
Ня кіну край, дзе я радзіўся, рос...

(«Мой родны край»)

Творчая індывідуальнасць Аляхновіча-рэжысёра прасіла самастойнасці, ды і, мабыць, мэтазгодней для беларускага руху было існаванье некалькіх тэатраў. Аляхновіч стварае сваю трупу «Таварыства працаўнікоў беларускага мастацтва» і ладзіць съпектаклі ў «Беларускай хатцы» адначасова з калектывам Фларыяна Ждановіча. Мастацкая канкуренцыя садзейнічала якасці тэатральных пастановак. З вызваленнем Менска ад немцаў трупы Фларыяна Ждановіча, Францішка Аляхновіча і хор Уладзіміра Тэраўскага зыліваюцца ў адзіны «Прагрэсіўны тэатр».

Мастакоўская фантазія Аляхновіча-драматурга працавала напоўніцу. У 1919 годзе пішацца «драматычны абраз са съпевамі і танцамі» «Дзядзька Якуб».

Для вясковых самадзейных тэатраў Ф. Аляхновіч складае съпецыяльную брашуру «Тэатр на вёсцы», дзе дае парады па абсталёўцы, дэкарацыях, аздабленыні съпектакляў, стварэнныні розных эфектаў, па строях актораў і г. д. У прадмове да брашуры ён адзначае: «І ў нас — я веру — тэатр адыграе не меншую ролю. Роднае слова, родная песеньня, народныя скокі на сцэне — будуць той іскрай, якая запаліць у душах любоў да ўсяго свайго роднага, беларускага. Чаго не патрапе зрабіць кніжка, газэта, прамова, таго даб'ецца тэатр, у лёгкай мастацкай форме нясучы ў народ ідэю адраджэння і запалляючы сэрцы да работы на ніве нацыянальнага ўсьвядамлення... Аддавайце беларускай справе кожны, што можаце, ня складвайце рук, нягледзячы ні на якія перашкоды

або няўдачы, а ваша вытрываласьць і ахвярнасьць зробяць тое, што наша культурнае жыцьцё ярка зазіхаціць усімі краскамі народнага духу і паслужыць на славу нашага АДРАДЖЭНЬНЯ».

Францішак Аляхновіч, выдатны актор, якога ў адзін голас тэатральная крытыка называла адным з лепшых беларускіх актораў, ідзе на незвычайны ў нашай драматургіі эксперымент. Драматург адчуваў сцэнічную няскончанасьць «Паўлінкі». Ён дапісае «сцэны са шляхоцкага жыцьця», дадае трэці акт і ахвяруе яго Купалу. Гэтая незакончанасьць, адчуваныне гледачом, што кропка яшчэ не пастаўлена, рабілі п'есу Янкі Купалы няпростай для пастаноўкі. Гэта заўважалі і адчувалі таксама іншыя рэжысёры ды крытыкі.

У 1927 годзе Іван Замоцін, пішучы пра форму «Паўлінкі», адзначае: «Нельга сказаць, каб аўтару ўдалося развязаць гэтыя добра задуманы сюжэт з выстарчаючай выразнасцю: для чытача і гледача п'есы застаецца навырашаным пытаньне аб tym, што ж вышла з усёй гэтай драматычнай сітуацыі — ці распаўся канчаткова шлюб па прымусу, ці ўтрачана канчаткова магчымасьць шлюбу па кахраныні і якія наогул лёс герояў гэтай маленъкай драмы — нечакана, сярод няскончанага шляху драматычнага дзеяння кінутых аўтарам на лёс дагадак саміх чытачоў». Таму, верагодна, і пад уплывам дадатку Францішка Аляхновіча прэм'ера «Паўлінкі» ў Купалаўскім тэатры 23 мая 1944 года адбылася зь пераробленым у п'есе шчасльвым канцом.

«Завяршэннне» «Паўлінкі» Францішкам Аляхновічам, на наш погляд, трэба лічыць не толькі завяршэннем драматурга, але, у першую чаргу, задумай вопытнага рэжысёра.

Трэці акт быў дапісаны ў Менску ў 1921 годзе. Вельмі верагодна, што драматург раіўся і з самім Купалам. Хутчэй за ўсё, што яны былі знаёмыя яшчэ зь віленскіх часоў. Акрамя таго, наўрад ці хто зрабіў бы гэта з большым прафесіоналізмам за Ф. Аляхновіча. Прынамсі, Янка Купала ніколі не прад'яўляў яму сваіх прэтэнзій, хаця нішто не замінала яму гэта зрабіць.

Вясною 1919 года пры савецкай уладзе Францішак Аляхновіч вяртаеца ў родную Вільню.

Ты, Вільня, мяне ўзгадавала...
Тут сьніў я дзіцячыя сны!..
Ня раз была мачыхай Ты, —
Душки маёй боль задавала,
З-за вугла каменныі кідала
Зь нязнанай а братняй рукі,
І чару ад вусн адбірала,
Хаця я ўміраў ад смагі...

(«*Ты, Вільня, мяне ўзгадавала...*»)

Ён выдае газету «Беларускае жыцьцё», піша артыкулы на грамадска-палітычныя тэмы, закранае няпростыя праблемы польска-беларускіх стасункаў і будучнасьці Беларусі. І ў гэты ж час працуе над тэатральнымі пастаноўкамі.

Францішак Аляхновіч вельмі сур'ёзна ставіўся да акторскага майстэрства, ставячы на першае месца ў сваім тэатры добрае веданьне акторамі беларускай мовы. Як актор і драматург у адной асобе, ён выдатна ведаў, якое вялікае значэнне для ўспрыняцця пастаноўкі публікай мае мілагучнасць тэкстаў. Гукі беларускай мовы, тады яшчэ не ўспрымальнай многімі як мовы, на ўзоруні з расейскай і польскай, вартай сцэны, павінны былі быць прыгожымі і мілагучнымі. Ад гэтага залежаў посьпех прапаганды беларускай мовы праз тэатр і посьпех канкрэтнай тэатральнай трупы.

Ён пісаў: «Калісь ішлі гутаркі аб стварэнні беларускай драматычнай школы. Нельга тварыць школу, калі не будзе ў ёй каму вучыць. Запрашачь артыстычныя сілы з польскай і з расейскай сцэны? О не! Не раз мы ўжо чулі, як нашыя аматары калечачць са сцэны беларускую мову. Даць ім вучыцеля не беларуса — гэта значыць ушчэнт акалечыць беларускую мову на сцэне. Выход адзін: перш-наперш вучыць нашых артыстаў добра гутарыць па-беларуску, затым няхай яны езьдзяць на вёску, хай чуюць свежую, непапсаную беларус-

кую гутарку, — і гэтак няхай паўстане самародны тэатральны персанал» («Думкі аб беларускім тэатры»).

Кажучы пра ролю актора ў тэатры, у гэтым жа ж артыкуле ён піша: «Тэатр для публікі павінен быць прыемнай разрыўкай або забавай, але для працаўнікоў сцэны — ён праца, цяжкая праца».

Францішак Аляхновіч у Вільні жэніща другі раз, ды грамадскае і асабістое жыцьцё парушаеца савецка-польскай вайною. Пры кожнай уладзе прыходзілася пачынаць усё наноў — даказваць, што беларускі культурны рух — гэта не прошукі польскіх паноў ці дыверсія чырвоных, што ён мае аб'ектыўнае права на існаваныне. У восень 1919 года, калі Менск занялі палякі, ён зноў вяртаеца ў беларускую Медыну, дзе заканчвае п'есу «Цені». М. Гарэцкі не лічыў гэтую п'есу цалкам нацыянальнай, аднак адзначыў, што гэта «глыбока задуманы і мастацкі твор. Ён дае нам у роднай мове тое, што дагэтуль мы браўлі выключна з чужых моў».

За 1920 год Францішак Аляхновіч напісаў яшчэ дзьве п'есы: «Птушку шчасльця», якую ў 1923 годзе Галіна Орліўна, заходненікінска пісьменніца, пераклада на ўкраінскую мову і надрукавала ў Львове, і «Няскончаную драму».

Пасля разгрому польскага войска ён які ўжо раз пераязджае ў Вільню і спрабуе тут зноў наладзіць беларускі тэатр. Беларуская газета «Крыніца» пісала ў той час: «Нашыя надзеі на ўзрост і развіцьцё беларускага тэатру былі і ёсьць цесна звязаны з асобай абдаранай талентам, вельмі руплівага артысты Францішка Аляхновіча. Некалькі гадоў мы мелі магчымасць зблізіцца прыглядзіцца, колькі працы, колькі сіл пасвяціў ён дзеля стварэння беларускага народнага тэатру».

Шмат часу, як заўсёды, займае грамадская праца. Францішак Аляхновіч у гушчы беларускага культурнага жыцьця. Створана тэатральная трупа, зноў съпектаклі, зноў выступы. У 1921 годзе закладаеца Таварыства беларускай школы, і Ф. Аляхновіч зьяўляеца адным з яго заснавальнікаў. У tym жа годзе ў перакладзе на польскую мову выходзяць яго «Страхі жыцьця».

У 1922 годзе драматург піша камедыю «Шчасльвы муж», якую вельмі цёпла ўспрынялі гледачы.

У гэты час у Берліне Ц. Гартны спрабуе наладзіць выда-вецтва беларускіх твораў і звязртаецца да пісьменьнікаў аб падрыхтоўцы рукапісаў. Чарговы раз без пашпарту і грошай, але з пачкам сваіх п'ес Францішак Аляхновіч пераходзіць польска-літоўскую мяжу з разылікам трапіць у беларускае прадстаўніцтва В. Ластоўскага ў Коўне і зь яго дапамогаю выбрацца ў Нямеччыну. Ды літоўская палітычная паліцыя арыштавала драматурга і, не зважаючы на просьбы прадстаўніцтва, пасъля двух тыдняў канцлагера выслала назад у Вільню. Што заставалася рабіць няўдалому вандроўніку? Вядома ж, пісаць, не зважаючы ні на што.

У 1923 годзе з-пад яго пяра выходзіць бліскучая камедыя «Пан міністр». У ёй Францішак Аляхновіч паказаў псеўдабеларускага дзеяча са скірмунтайскага кабінета БНР пана Вернікоўскага, палітычнага авантурыста і дэмагога, а таксама сапраўдныя маладыя беларускія сілы, якія здатны былі дзеля шчасьця Беларусі пайсьці на ўсё. У п'есе драматург высымейаў прыстасаванцаў да беларускага палітычнага жыцця, якія, не ведаючы і не любячы ўсяго беларускага, маскаліся пад вялікіх прыхільнікаў беларушчыны, спрабуючы зрабіць сабе на гэтым кар'еру. Камедыя заканчвалася велічным нацыянальным беларускім гімнам:

Браты! Да шчасьця мы падходзім,
Хай гром гудзе яшчэ мацней,
Ў крыавых муках мы народзім
Жыцьцё рэспублікі сваі!

Камеды было забясьпечана доўгае сцэнічнае жыцьцё. Па сваіх нацыянальна-адраджэнскіх матывах, паказе съядомае беларускае інтэлігэнцыі яна перагукаецца з «Тутэйшымі» Я. Купалы.

Драматычным творам Францішка Аляхновіча амаль заўсёды характэрныя моцныя пачуцьці, зразумелыя звычайна-

му чалавеку. Дзеяньне і сюжэт яго п'есаў абумоўленыя тым гледачом — селянінам, мешчанінам, рабочым, — на якога яны і былі разылічаныя. Францішак Аляхновіч пісаў, разылічваючы на людзей, якія жылі ў беларускай вёсцы, мястечку і горадзе, амаль заўсёды — для канкрэтнай тэатральнай трупы. Таму ягоныя п'есы мелі вялікі посьпех у свой час.

Найбольш распрацаваныя зь іх — «Дрыгва», «Няскончаная драма», «Пан міністр» ды іншыя — і цяпер маюць бясспрэчную сцэнічную цікавасць. У іх мы можам знайсці не толькі этнографічна-бытавыя рэаліі тагачаснага малавядомага нам жыцця, густа і каларытна выпісанага аўтарам, не толькі тыповыя на той час харектары і паводзіны беларусаў, непазнавальна размытыя за апошнія паўстагодзьдзе мутнай хвалій савецкай расейшчыны, але і адвечныя чалавечыя пачуцьці — кахранье і нянявісць, радасць і гора, шчасце і бяду — тое, што набліжае іх герояў да нас і прымушае разам зь імі перажываць гэтыя пачуцьці.

На нейкі час увагу драматурга захапіла гісторыя беларускага тэатра. Яму належыць першая манаграфія, якая доўгі час была адзіным дасьледаваньнем па гісторіі нашага тэатра. Дасьледаваньне выйшла ў Вільні ў 1924 годзе пад адною вокладкаю з «Панам міністрам». Віленская прагрэсіўная газета «Сын Беларуса» давала папярэдне анонс: «Выдатны беларускі драматург Ф. Аляхновіч заканчвае рад новых цэнных прац. Гэта ёсьць: 1. Гісторыя беларускай драмы і тэатру, пачынаючы ад першых праяў драматычнага элемэнту ў беларускай народнай творчасці і канчаючы сучасным тэатрам; 2. Аднаактовы сцэнічны абрэзок; 3. Аповесьць з сучаснага беларускага жыцця».

Цікавы факт зь літаратурнага жыцця пісура Францішка Аляхновіча — невядома, што засталося ў яго архівах, дзе, напрыклад, вышэйзгаданая аповесьць і ці захаваўся архіў увогуле, але ўсе п'есы, якія ставіліся ў тэатры, успаміны, вершы, проза Ф. Аляхновіча ўбачылі съвет і былі надрукаваныя. Зь вялікай і найбольш каштоўнай часткай ягонай твор-

чай спадчыны лёс абышоўся даволі міласэрна. У гэтых адно-
сінах яму пащасціла болей, чым іншым. Ды пойдзем да-
лей, куды вядзе нас пакручасты, поўны нечаканасьця јзыць-
цёвы шлях драматурга.

У 1925 годзе Францішак Аляхновіч перапрацаваў раней-
шую драму «Манька», дадаў яшчэ два акты, і драма атрыма-
ла назыву «Дрыгва». 17-я п'еса за дзесяць гадоў творчага
жыцця. Наступную п'есу драматург напіша толькі праз...
17 гадоў.

1926 год для развіцця беларускай культуры ў Савецкай
Беларусі быў плённы і ўдалы. Беларусізацыя прыносіла свае
вынікі. Адчыняліся беларускія школкі, тэхнікумы, праца-
ваў беларускі ўніверсітэт. Беларускую мову шырокі ўжывалі
ў справаводстве, у дзяржаўных установах. Усё гэта кандрас-
тавала з тым, што рабілася па заходні бок мяжы, дзе польскія
акупацыйныя ўлады вялі зацятае змаганье зь беларушчы-
най. Там ішла сапраўдная палітычная вайна. Польскія ўлады
зрабілі стаўку на асіміляцыю беларускага народа.

Эміграваўшы ў свой час, не прызнаўшы савецкай ула-
ды беларускія палітычныя дзеячы паверылі ў рэальную маг-
чымасць будаваць «беларускі дом» у Савецкай Беларусі, і
шмат хто зь іх, пасля амністыі 1925 года, вярнуўся на Ра-
дзіму.

Сапраўдным съятам беларускай навукі была Акадэміч-
ная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу, якая
адбылася ў лістападзе 1926 года ў Менску. На канферэнцыю
былі запрошаны і прынялі ў ёй удзел не толькі савецкія
мовазнаўцы, але і славісты, культурнікі беларускія дзеячы і
пісьменнікі з Заходній Беларусі, Чэхаславаччыны, Латвіі,
Літвы ды іншых краінаў. Канферэнцыя пакінула вялікае
ўражанье на гасцей і шмат каго пераканала ў сур’ёзных
намерах савецкай улады адносна развіцця беларускай куль-
туры.

На канферэнцыю быў запрошаны і Францішак Аляхновіч,
які быў, па словах складальніка вядомай на той час беларус-
кай хрэстаматыі Ігната Дварчаніна, «у гісторыях літаратуры

ахрышчаны бацькам беларускай драматургii». І сапраўды, ніводзін падручнік, ніводная хрэстаматыя беларускай літаратуры не абыходзіліся без драматычных твораў, вершаў, прозы Францішка Аляхновіча, гэтага, па вызначэныні шаноўнага дасыледчыка беларускай культуры і мовы Яўхіма Карскага, «аднаго зь лепшых беларускіх актораў». Францішак Аляхновіч трывала заняў у нашай літаратуры месца Пачынальніка.

Па ўспамінах сваячкі паэта Міхаіла Грамыкі, Іны Рытар, падчас правядзеньня канферэнцыі Францішак Аляхновіч быў захоплены ігрой Першага Беларускага дзяржаўнага тэатра, і калі гасьцей запрасілі на адкрыцьцё БДТ-2 у Віцебск, ён пачаў рабіць заходы, каб застацца ў Савецкай Беларусі. На гэты прадмет Францішак Аляхновіч сустракаўся з наркамам асьветы А. Баліцкім, але той, як быццам штосьці прадчуваючы, а можа і ведаючы, парайў яму не заставацца.

У Віцебск на адкрыцьцё тэатра паехалі Янка Купала, Якуб Колас, Язэп Лёсік, Міхаіл Грамыка ды іншыя беларускія паэты і акторы. Пасьля адкрыцьця БДТ-2, перакананы ў сваім намеры застацца, Францішак Аляхновіч па звароце ў Менск зайшоў у ГПУ, адкуль яго ўжо не выпусцілі...

У Менску яшчэ жыла ягоная старэнская маці. У яе Францішак Аляхновіч спыняўся падчас прыезду на канферэнцыю. Адразу пасьля арышту драматурга Якуб Колас і Язэп Лёсік зъбіралі подпісы пад лістом у абарону драматурга. Падпісаліся пад ім Міхаіл Грамыка ды іншыя выдатныя беларускія дзеячы, але ліст гэты не дапамог.

Па ўспамінах самога Францішка Аляхновіча, ён прыехаў у БССР 17 лістапада, а на чацвёрты дзень пасьля атрымання савецкага грамадзянства, 1 студзеня 1927 года, быў арыштаваны. Яго абвінавацілі па сумнавядомым 58-м артыкуле: «Участие в организации или содействие организации, действующей в направлении помощи международной буржуазии». Доказаў, як і матэрыйлаў абвінавачваньня, прадстаўлена не было. Не было і суда. Францішак Аляхновіч быў засуджаны завочна на 10 гадоў Салавецкіх лагераў. Пазней па гэтым

артыкуле гэтак жа ж, без суда, пройдзе не адзін дзясятак беларускіх культурных дзеячаў, пісьменынікаў. Аляхновіч быў першы. Гэта былі першыя грымоты ад той буры, якая ў хуткім часе пранеслася над беларускім нацыянальным рухам і амаль што нікога не пакінула жывымі. Сталінская савецкая машына тэрору павольна набірала абароты.

На сем гадоў Францішку Аляхновічу прыйшлося забыць, хто ён такі, адкуль і чым займаўся дагэтуль. Спачатку год на высьпе Мяг, недалёка ад берага, насупраць карэльскага мястэчка Колежма, затым Салаўкі. 13-я працоўная рота, кватараваныне ў былым Праабражэнскім саборы... Недзе ў той самы час тамсама адбываў кару расейскі акадэмік Дзымітры Ліхачоў. Вязні стварылі свой самадзейны тэатр, у якім забываліся на рэчаіснасць пасъля працы на лесапавале. Тэатр нават дасягнуў значных посьпехаў, і вязненій-актораў ставілі на больш лёгкія работы. Францішак Аляхновіч, заўзяты актор, працаваў нейкі час музейным вартаўніком, часам пускаючы ў царкву-музей вернікаў памаліцца. Пройдзе не так шмат часу, і пасъля Францішка Аляхновіча ў гэтым самым тэатры будзе іграць славуты ўкраінскі рэжысёр і пастаноўшчык Лэсі Курбас...

Пасъля шасьці гадоў зыняволенія Францішка Аляхновіча перавялі ў Кем, на мацярык. Летам 1933 года яго прывозяць у Бутыркі, у Москву, а шостага верасьня ён ужо праездам у Менску, дзе спатыкаецца з маці. Потым — абмен на Браніслава Тарашкевіча, лідара Беларускай сялянска-рабочніцкай грамады, які быў зыняволены польскімі ўладамі за беларускую грамадскую дзеянасць (з савецкага боку мянілі Францішка Аляхновіча і некалькі літоўскіх ксяндзоў, маючых польскае грамадзянства, на польскіх палітычных вязненіях), і ў хуткім часе ён — у Вільні. Абмен адбыўся, дзякуючы хадайніцтву перад польскім урадам уплывовых сваякоў драматурга ў Польшчы.

Пераказваючы легенду, як яны на абмене, на нейтральнай тэрыторыі перамовіліся некалькімі словамі, бо даўно былі ж знаёмыя. «І куды ты?» — з іроніяй спытаўся ў Францішка

Аляхновіча Браніслаў Тарашкевіч. «А ты куды?» — з жахам перапытаўся Аляхновіч у Тарашкевіча. Кожны зь іх спадзяваўся на лепшы лёс.

Жонка не дачакалаася Францішка Аляхновіча, і другі раз разъబілася сям'я. У сэрцы драматурга паслья «адпачынку» на Салаўках засталіся жахлівія ўспаміны ад савецкай улады. З таго часу Францішак Аляхновіч, як ён сам пісаў, «не пакідаў пісаць і гаварыць аб найстрашнейшым ворагу чалавечства — аб бальшавізме».

Францішак Аляхновіч піша кнігу ўспамінаў «У кіпцюрох ГПУ», якая ў 1936–1937 гадах, яшчэ раз нагадаем, у часы найвышэйшага разгулу сталінскага тэрору, выйшла ў Еўропе і ў Амерыцы ў перакладзе на сямі мовах. У 1937 годзе аўтар сваім коштам выдае іх па-беларуску.

За інтрыгуючай называю кнігі быў дакументальны зьмест, насычаны нявыдуманымі «крыважэрствамі гэпэушнікаў». Гэта першае ў беларускай літаратуры дакументальнае съвядчаныне аб дзікім камуністычным разгуле ў Беларусі, успаміны чалавека, які щудам выбраўся з савецкага пекла і паказаў усюму съвету сапраўднае ablічча камунізму. Аўтар імкнуўся стрымана і разважліва распавесці пра жыцьцё і побыт вязняў у савецкіх турмах, пра норавы і звычай, якія культивуваліся там турэмнай адміністрацыяй. З будзённага апісаныня такіх эпізодаў, як вываз вязняў зь менскай турмы на расстрэл, гульня зь дзецьмі, што бегаюць па турэмных калідорах, вымушаная масавая прастытуцыя няволильных кабетаў ды іншых атрымліваецца жахлівая сюррэалістычная і алагічная карціна Зла, усьвядоміць якую да канца нармальному чалавеку проста немагчыма. У пякельнымі віры, якіе закруціў Францішка Аляхновіча, былі страчаныя прычынныя сувязі, і ніхто не мог адказаць на пытаныне: «за што?». Савецкая камуністычная сістэма метадычна зынішчала традыцыйную чалавечыя вартасці, замацаваныя ў нашым народзе на працягу ўсяго яго існаваныя.

У менскай турме, у Салавецкім лагеры як на далоні відны «дасягненыні і заваёвы» савецкай улады: чалавек бачыў у

чалавеку ворага, а набольш пахвальнымі якасьцямі былі здрада і данос, паклён і ўгодніцтва. Цяжка было ў такіх умовах захаваць чалавечую годнасць. Вялікім контрастам у рэчышчы апісаных падзеяў высьвetchваецца гуманізм аўтара, ягоны цывярозы, не пазбаўлены чалавечнасці погляд на турэмнае жыццё, невычарпальны аптымізм, які даў яму сілу перажыць гэтая цяжкія гады і захаваць пачуцьцё гумару.

Можна шкадаваць, што кніга аказалася дэперсаніфіканай, ды аўтар мусіў улічваць, што тыя, з кім ён сядзеў, засталіся па той бок мяжы.

У 30-я гады — гады асаблівага націску на беларускую культуру ў нацыяналістычнай Польшчы — Францішак Аляхновіч прымае пасільны ўдзел у беларускім грамадскім і культурніцкім жыцці. Ён дапамагае ставіць съпектаклі, дэкламуе са сцэны, дапамагае існаванню беларускага музея, піша артыкулы на беларускую тэматыку ў польскамоўнай віленскай прэсе.

Францішак Аляхновіч жэніцца трэці раз. Здавалася, жыцьцё зноў пачынае ўваходзіць у сваю каляіну, але надышоў 1939 год. Падзеі, выкліканыя пактам Молатава—Рыбентропа, непасрэдным чынам паўплывалі на далейшы жыцьцёвы лёс Францішка Аляхновіча.

Прывіленскі край разам зь Вільню, нягледзячы на пэрважную беларускасць насельніцтва і гістарычныя падставы, загадам з чырвонага Крамля быў аддадзены Літве. Для беларусаў-віленчукоў такое далучэнне не прынесла асаблівых выгодаў. Іхняе існаванне не заўважылі чарговы раз. Адно што была спроба зьліць беларускі музей імя Івана Луцкевіча зь невялікімі літоўскім і польскім у адзін краёвы музей, на што беларусы не пайшлі. У момант усе польскія шыльды былі заменены на літоўскія, а дзяржаўныя служачыя павінны былі пасцяля падрыхтоўкі скласці іспыт па літоўскай мове. Мусіў вучыць літоўскую мову і 57-гадовы Францішак Аляхновіч, які працаваў тады ў віленскай электрычнай службе.

У хуткім часе Літва разам зь Віленшчынаю была далучана да Савецкага Саюза. Што чакала Францішка Аляхновіча ў той суровы і неміласьцівы час зь ягонымі мемуарамі, якія выкryвалі сталінізм, думаю, тлумачыць няма патрэбы.

У 1940 годзе ідуць у лагеры Антон Луцкевіч, адзін з пачынальнікаў беларускага адраджэння, Макар Краўцоў, паэт, стваральнік беларускага нацыянальнага гімна «Мы выйдзем шчыльнымі радамі», і шмат іншых, якія так і не вярнуліся назад.

Як пісаў пазней Францішак Аляхновіч, «Лепш у голым полі спаткаца са зграяй галодных ваўкоў, чымся неспадзявана пабачыць гэтыя шапкі, гэтыя зоркі, гэтыя скуластыя мангольскія твары, зь якімі, здавалася, ужо ніколі не супрэнесцца...». Драматург хаваецца спачатку ў Вільні, затым уладкоўваеца вартаўніком на будаўніцтва моста пад Вільняю, дзе ходзіць у зрэб’і, абrosлы, знарок прыгорблены, грае жыцьцёвую ролю, каб уратавацца.

Ён быў тройчы «вінаваты» перад савецкай уладай: ён быў беларускім нацыяналістам, ён быў пісьменнікам, і ён асмеліўся падаць голас супраць жорсткай, адладжанай машыны тэрору, якая ў канцы 20-х гадоў толькі набірала хаду, а да 40-х перамалола ўжо мільёны няяніных ахвяраў. І вось мяжа зынікла, і ён застаўся безабаронны. Успаміны Францішка Аляхновіча каштоўныя тым, што па ягоным шляху пазней прыйшла ледзь не ўся беларуская інтэлігенцыя, пісьменнікі, якія не здолелі пакінуць па сабе ані слова. Ягоны шлях прадказаў шлях тых, чыіх успамінаў мы не ўбачымімі.

Хаджэнныі па пакутах драматурга яшчэ не скончыліся. Далей ідзе самая трагічная, але цалкам заканамерная частка ягонага жыцьця. Невядома, колькі часу яму ўдавалася б гуляць у хованкі, і мы лёгка можам прадказаць канец гэтае гульні, ды гісторыя далей правярнула сваё кола. Пачалася вайна. І, іронія лёсу, прыход немцаў, чарговых акупантатаў беларусаў, якія, таксама як і бальшавікі, несылі беларускаму народу съмерць і пакуты, Францішак Аляхновіч вітаў як

сваё збаўленыне: «Канец маіх мукаў, канец бадзячага жыцьця, я буду магчы вярнуцца ў сваю хату і жыць як чалавек. Ужо чырвоная нечысьць не дасягне мяне».

Зъмена сітуацыі дазволіла яму вярнуцца дадому і зноў заняцца літаратурным ды грамадскім беларускім жыцьцём. Ён падпісае, як рэдактар, газету, якая выходзіла ў Вільні лацінкаю, «Беларускі голас», уваходзіць у віленскі Беларускі камітэт, які хоць нейкім чынам стараўся барапіць права беларусаў у Вільні. У газеце прыкметная літаратурная частка, у якой друкуюцца новыя творы самога Францішка Аляхновіча — пераробленая п'еса «На Антокалі», дзёньнікавыя запісы, тэатральныя рэцэнзіі і г. д., а таксама вершы Натальі Арсеньневай, Лявона Случаніна ды іншых.

У гэты час аднаўляеца творчасць Ф. Аляхновіча як драматурга. П'есы Францішка Аляхновіча зноў увайшлі ў рэпертуар беларускіх тэатраў. У 1942 годзе ён пераглядае першую сваю п'есу «На Антокалі», і ў 1942 годзе ў Менску адбылася яе прэм'ера.

У 1943 годзе ён перапісае сваю ранейшую дзіцячую п'еску «У лясным гушчары», і ў тым самым 1943-м у «Новым шляху», менскім літаратурным часопісе, выходзіць яго новая камедыя-батлейка «Круці не круці — трэба памярці» з малюнкамі Пётры Сергіевіча. Камедыя, па вызначэнні аўтара, «сцэнічны народны гратэск», напісаная рыфмаванай прозай, заснаваная на беларускім фальклёры, мае высокія мастацкія вартасці. У камедыі ці не ўпершыню ў беларускай літаратуры асуджаны і высьмеяны культ асобы Сталіна, хваласьпевы ў яго гонар.

«ЧОРТ ЛЮЦЫПАРУ:

Наш вучыцель, наш вялікі! родны бацька наймілэйшы! наймудрэйшы! найсвяцейшы! геніяльны! незраўнальнікі! правадыр наш! наша сонца, к съвету яснаму ваконца! ўсёмагутны! неабмыльны! над чартамі найвышэйшы! найдужэйшы гаспадар! прашу слова, наш ўладар!..

ЛЮЦЫПАР:

Ты, брат, шкоднік, ты — «вредитель»! Каб запраўдна-
га злачынца нам трудней было знайсьці, хацеў нашу ўвагу
ты ў іншы бок накіраваць... цябе трэба пакараць... хто проці?
ёсьць? ніхто? німа? Пастанова прынята.

1-Ы ЧОРТ:

Родны бацька наймілейшы! Прашу кары найстражэй-
шай! Стражэй трэба пакараць! Мяне трэба расстраліаць, каб
для іншых прыклад быў...

ЛЮЦЫПАР:

Пайшоў вон!!!»

У тым самым 1943 годзе беларуская грамадскасць ад-
значае 60-годзьдзе «бацькі беларускага тэатра», як заслужа-
на называлі яго ў прэсе.

У 1944 годзе ў «Новым шляху» друкуюцца ўспаміны
Францішка Аляхновіча пра перадваенны год туляньняў і
ўцёкаў ад ГПУ. Ён мяркуе напісаць успаміны пра пачатак
беларускага адраджэння.

Трэцяга сакавіка 1944 года ўвечары да яго прыйшлі два
чалавекі. Хутчэй за ўсё — знаёмыя. Нейкі час яны спакойна
размаўлялі аб нечым, калі восьмай гадзіны з кабінета Фран-
цішка Аляхновіча пачуўся стрэл. Жонка, калі прыбегла да
яго, убачыла чалавека, які ўцякаў з хаты. Драматург ляжаў
за сваім пісъмовым сталом з прастрэленай галавою. Апошнія
ягоныя слова былі: «Звані, звані».

Дасюль невядома, хто ўчыніў гэтае злачынства. Хутчэй за
усё — чырвоныя дыверсанты. Францішак Аляхновіч, як і Вац-
лаў Іваноўскі і Уладзіслаў Казлоўскі, уваходзіў у лік асонаў,
вызначаных у Маскве на першачарговае зынішчэнне. Але зрабіць
гэта маглі і «акоўцы», баевікі Арміі Краёўай, якія гэтаксама
метадычна зынішчалі беларускую інтэлігенцыю.

Так скончыўся трагічны лёс «бацькі беларускай драматургіі». Францішка Аляхновіча пахавалі на Кальвінісцкім могільніку ў цэнтры Вільні. Пасъля вайны клады зьнеслі. Зацёрся сълед магілы Францішка Аляхновіча. Было накладзена вета на ягоныя кніжкі, фотаздымкі і кніжкі пра яго. На доўгія гады імя драматурга, адна гады з пачыналнікаў беларускага адраджэння, выпала зь літаратурнага працэсу. Нібы нябачная пячатка паморку пазначыла гэтыя два слоўы: ФРАНЦІШАК АЛЯХНОВІЧ. І смутным, няясным яшчэ ў тыя 20-я гады прароцтвам гучашыя жудасныя радкі яго вершаванага тастаманту:

Як я памру — прабійце сэрца мне калом,
Асіnavым калом прабійце йго наскроль.

I закапайце мой глыбока ў зямлю труп
Ды камень, як гару, ўзвалеце мне на гроб,
Каб я устаць не мог...

Ды уцякайце ўсе хутчэй да сваіх хат,
I крыжам пражагнайце хатні свой парог,
I імя вы маё прад ночай ўспамінаць
Забаранеце ўсім: і дзесятам, і старым,
Каб я устаць не мог...

Бо ў ноч вясеннюю, як сівер загудзіць, —
Устану я з магілы,
Страхну зь сябе магільны пыл
I пойду на сяло —
Ад хаты да хаты,
У вокны вашы буду паглядаць,
Сон адганяць з вачэй,
Дзяцей пужаць.

На вуснах съмех замрэ, як гляну у вакно,
Дзіця заплача ў маткі пры грудзёх,
Магільны холад ўсім па скуры прабяжыць...

На вёску ўсю найдзе якаясь дур:
Дзіця ў лес пабяжыць Цьвет-Папараць шукаць;
Вясковыя дзяўчата ўсе пачнуць
Праменныі месяца у косы заплятаць;

А пры дарозе, дзе стаіць за вёскай крыж,
 Мужык мацнейшы сук пачне ўжо выбіраць,
 І дзягут ад парткоў ў пятлю вязаць
 Ён будзе ў гэтую ноч...

А дзед сівы грудзямі ляжа на зямлі,
 Рукамі абнімаць пачне ён свой загон.
 Благаславіць ды праклінаці будзе ён,
 Прыльнуўшы да грудзей Маці-Зямлі...
 Здаволеным, шчасльвым я сон з вачэй зганю, —
 Няхай не съпяць, а ў муках хай жывуць,
 У страшнай роспачы рукі свае грызуць, —
 Няхай не съпяць!..

Як ужо мне не будзе хапаць сіл,
 Я зь віхрам паліту на Лысую Гару,
 Там склікаю зусоль начных нячыстых сіл,
 Бо сябрам буду іх, як ўжо памру...
 Ім дам загад: ляцець, гудзець, трубіць, —
 Хай ўсе дрыжаць, моў перад Судным Днём...
 Пракляцьце ўсім, хто радасці спазнаў,
 Бо лёс быў наш — мук доўгі, вечны шлях!..
 Як я памру — прабійце сэрца мне калом,
 Асіnavым калом прабійце йго наскроў.
 І закапайце мой глыбока ў зямлю труп
 Ды камень, як гару, ўзвалене мне на гроб,
 Каб я устаць не мог...

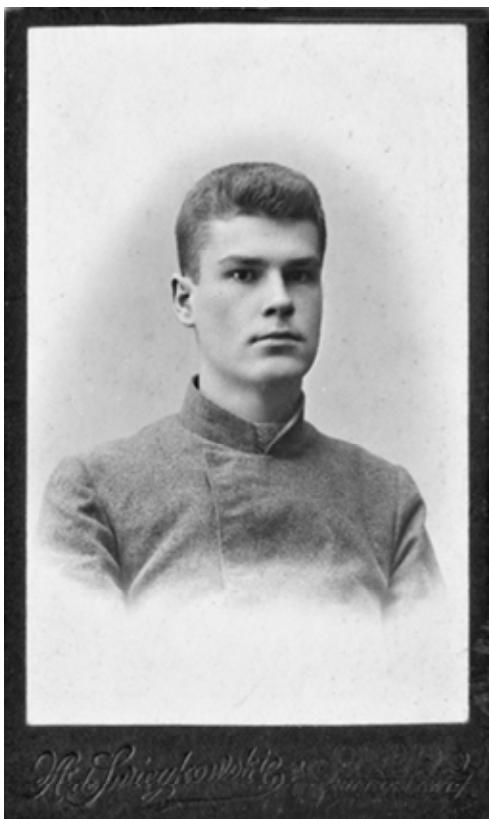
Але Беларусь паступова прачынаецца ад цяжкага летаргічнага сну, і разам зь ёй паўстаюць з небыцьця і лепшыя яе сыны, што ўсё даастатку аддалі ёй. Між імі — і Францішак Аляхновіч зь вечна жывымі творамі і сваім цяжкім і трагічным лёсам.

Маладосьць. 1990. № 10.

ПАЭТ КАХАНЬНЯ І СЪМЕРЦІ

Усё далей ад нас адыходзіць эпоха рамантычнага Беларускага адраджэнья пачатку XX стагодзьдзя. Колькі было запалу! Колькі жаданьня дапамагчы свайму народу «людзьмі звацца»! Колькі герайчнай самаахвярнасьці! І там, сярод беларускіх адраджэнцаў, пачэснае месца займае Максім Багдановіч.

Нарадзіўся Максім Багдановіч 9 сьнежня 1891 года ў Менску. Бацька Максіма — Адам (Адольф) Багдановіч — паходзіў зь сям'і прыгоннай дворні мястэчка Халопенічы, але дзякуючы фенаменальнym здольнасцям — цудоўнай памяці, матэматычнаму, літаратурнаму, аратарскому таленту і вялікай жыцьцёвой энергіі — сам здолеў пракласыці сабе дарогу ў жыцьці. Пасля заканчэння Нясьвіжскай настаўніцкай семінарыі і працы ў каляменскіх вёсках, у час, калі нарадзіўся Максім, ён працеваў загадчыкам першай менскай прыходскай вучэльні. Ён захапіўся збораньнем і вывучэннем беларускага фальклёру, этнографіі і зрабіў немалы ўнёсак у нашу навуку. Адначасова займаўся асьветніцкай і падпольнай рэвалюцыйнай працай. У будынку вучэльні, на другім паверсе, дзе была кватэра Багдановічаў, і нарадзіўся Максім.

Максім Багдановіч, 1911 год

шла замуж за маладога, прыгожага і аўтарытэтнага Адама Багдановіча.

Гэта была надзіва шчасльвая сям'я. Адпаведнае выхаваньне Марыі і неўспрымальнасць Адама да жыцьцёвага бруду, які яму давялося пабачыць, уздымаючыся зь ніжэйших слаёў грамадства, ягоны невычэрпны аптымізм заклалі моцны падмурак для шчырае любові і несупыннага захаплення адно другім.

Маці Максіма — Марыя з дому Мякотаў — таксама была адукаваная, высокай культуры жанчына. Яна паходзіла з дарэшты зъбяднелае сям'і, якая мела сьвятарскія, па бацьку, і шляхецкія, па яе маці, карані. Бацька яе, дробны чыноўнік у Ігумене, памёр вельмі рана, і яе здалі ў менскі дзіцячы прытулак. Там яна была заўважаная і ўзятая на выхаванье менскай губернаторшай. У гэтай сям'і яна атрымала выхаваньне і здолела развіць свае творчыя задаткі. Марыя вучылася ў настаўніцкай школе ў Пецярбурзе, але не скончыла яе, а ў 1888 годзе вый-

Максім быў другім дзіцём у сям’і. Адам Багдановіч так апісвае яго нараджэнне: «Не шмат ён прынёс пакутаў сваёй маці, не тое, што старэйшы брат. Усё адбылося вечарам, я даваў урокі ў яўрэйскай рамесніцкай вучэльні, куды і прыехалі па мяне. Тады я прыехаў з акушэркаю, захапіўшы яе па дарозе. Не мінула і паўгадзіны, як незадаволены крык новазьяўленага чалавечка радасна адбіўся ў маім сэрцы, і спакутаванае ablічча маці стала звычайным і асьвяцілася шчасльіва ўсымешкаю».

Але ў Менску сям’я Багдановічаў надоўга не затрымалася. Улетку 1892 года ў Адама горлам пайшла кроў, і ён быў вымушаны кінуць настаўніцкую працу і пераехаць у Гародню, дзе знайшоў службу ў Сялянскім банку. Туды ж у хуткім часе пераезджае і ўся сям’я Багдановічаў.

Марыя Багдановіч выхоўвала дзяцей па навамоднай тады фрэйбелейскай сістэме. Простыя гульні заўсёды мелі пэўны падтэкст. Яна сама часта шчыра захаплялася імі. Часта, калі Адам Багдановіч вяртаўся з працы дадому, дык ён зь цяжкасцю мог зразумець, дзе бегалі і весяліліся дзеці, а дзе — маці. «Незвычайная жывасць успрыманьня, пачуцьця і рухаў была асноўнай, выключнай рысай яе натуры» — так ён апісвае сваю жонку.

У гэты час, па-за асноўнай працай, Адам Багдановіч з захапленнем вывучае беларускі фальклёр, актыўна друкуеца ў гарадзенскай газете на тэмы педагогікі, фальклёру, краязнаўства. У 1895 годзе ён выдае кнігу «Перажыткі старажытнага съветасузіраньня ў беларусаў», якая стала значнай зъяваю ў даследаваньні беларускага фальклёру, звычаяў і традыцый беларускага народа.

Такія рысы харектару Адама Багдановіча, як незвычайная працавітасць, жыццёвы рамантызм, літаратурны талент, праявіцца пазней у Максіма Багдановіча. Такім чынам, ён пацвердзіў тэорию спадчыннасці, прыхільнікам якой быў ягоны бацька. Максім узяў усё самае лепшае ў сваіх бацькоў.

З падзеі маленства вельмі важнай і запаміナルнай была для Максіма паездка ў 1895 годзе з маткай у вёску Вязззе

Адкрыццё Літаратурнага музея Максіма Багдановіча ў Менску.
Сінежань 1991 года

пад Асіповічы да яе сястры Стэфы. Там на некалькі месяцаў дзэці апынуліся ў жывой беларускамоўнай стыхii. І ці не вязьвеўскія ўражаныні, хай сабе і на ўзоруні падсвядомасьці, дапамаглі пазней Максіму вярнуцца да беларускай мовы як да сваёй, роднай? Засталася кранальная перапіска Марыі і Адама Багдановічаў гэтага перыяду.

У 1896 годзе сям'ю Багдановічаў напаткала вялікае гора: пасля нараджэння чацьвёртага дзіцяці Марыя Багдановіч захварэла на сухоты і неўзабаве памерла. Адам Ягоравіч цяжка пераносіў съмерць любімай жонкі. Калі толькі надарылася магчымасьць, ён у канцы 1896 года, баронячыся ад пакутлівых успамінаў і ратуючы дзяцей ад неспрыяльнага, залішне вільготнага клімату, пераязджае ў Ніжні Ноўгарад. Тут, у глыбіні Раше, пачынаецца новая старонка ў жыцці сям'і Багдановічаў.

Адам Ягоравіч хутка стаў сваім сярод інтэлектуальнаі, прагрэсіўнай эліты горада. Ягоныя сябры — лепшы адвакат горада Ланін, дырэктар гімназіі і навуковец Шчарбакоў, доктар Залатніцкі. Добрым сябрам Адама Багдановіча быў Максім Горкі, чыя зорка толькі ўзыходзіла на літаратурным небасхіле рускай літаратуры.

Адпаведна і Максім Багдановіч з маленства жыў у атмасфери лепшых традыцыяў прагрэсіўнай інтэлігенцыі, якая бачыла сваё пакліканье ў служэнні народу. Мы можам сабе ўяўіць, што ціхія, давяральныя гаворкі дарослых пра лёс народа, грамадскія дабрачынныя акцыі, бясконцыя арышты неўгамоннага Горкага выклікалі спачуванье і адчувањне агульной несправядлівасці ў Максіма. Блізкія стасункі сям'і Багдановічаў зь сям'ёй Горкага рабілі больш зразумелым і даступным для Максіма і пісьменніцкае рамяство.

У 1899 годзе Адам Ягоравіч ажаніўся з маладзенькай Аляксандрай Волжынай, роднай сястрой жонкі Максіма Горкага. Такім чынам, іхнія сем'і парадніліся.

У гэты ж час Адам Багдановіч вельмі ўважліва і рупна займаецца выхаваннем сваіх сыноў, кожны зь якіх меў вялікія здольнасці. Але любы каштоўны камень патрабуе апрацоўкі. Так і дзіцячая душа. Увесь свой немалы педагогічны талент ён аддаваў дзесятам, сам вучыў іх пісаць і чытаць, а затым паступова прыгадчыняў перад імі чароўны съвет казак і эпасаў розных народаў, такім чынам закладаючы падмурак для развязвіцца мастацкага густу, фантазіі і інтэлекту. Як гэта потым прыдасца Максіму!

Літаратурныя падарожжы часта замяняліся рэальнymі выправамі. Часта бацька выводзіў дзяцей на ўзбярэжжы Волгі і Акі, якія зyllіваліся тут, у Ніжнім, браў з сабою падчас сваіх камандзіровак у расейскую глыбінку: вучыў любіць прыроду, назіраць за ёй.

Але няшчасціце ішло съледам за сям'ёй Багдановічаў. Пры родах у гэтым жа 1899 годзе памірае другая жонка Адама Ягоравіча. Сына, якога ў памяць пра маці назвалі Аляксандрам, бярэ на выхаванье жонка Максіма Горкага Кацяры-

на. У дзіцячай памяці паэта назаўсёды застанеца маладая цяжарная жанчына зь яе трагічным лёсам. Пра гэта ён пазней напіша ў вершы:

Белы крыж, пліта, пад ёй — магіла;
Мілым кветам рожа зацвіла.
Тут калісьці ты, мой друг, спачыла, —
Спрададзіла ў муках і лягла...

Максім Багдановіч будзе яшчэ і яшчэ раз вяртацца ў вершах да таямнічай дзеі прыроды, якая вельмі тонкай мяжою адзьядзяляе жыцьцё ад съмерці. На ягоных вачах зъявяцца на съвет наступныя чатыры ягоныя браты ад трэцяй бацькавай жонкі — Аляксандры Мякоты, роднай сястры яго маці...

Вучоба ў гімназіі, калі меркаваць па адзнаках, ішла ў Максіма пасрэдна. Бацька адчыніў перад ім сапраўдны съвет па-за съценамі гімназіі, і кола зацікаўленыя Максіма ляжала там. З аднаго боку, гэта было натуральным і заканамерным. Бацька быў дасьледчыкам беларускага фальклёру, меў уласную кніжку, надрукаваў не адзін дзясятак артыкулаў. У ягоным архіве ляжала не адна сотня старонак запісаў нашых цудоўных песен, казак, абрадаў. Ён чытаў дзецям беларускія казкі, у ягонай бібліятэцы было ці не ўсё, што выйшла на той час па-беларуску і на беларускую тэматыку. Урэшце, ён усьведамляў сябе беларусам і не саромеўся гэтага.

Мы ведаем, што беларуская атмасфера панавала і ў сем'ях са́сьцёў Адама Багдановіча, якія таксама жылі ў Ніжнім Ноўгарадзе.

З другога боку, такое раннjeе рамантычнае захапленыне беларушчынай, беларускім народам, які на той час уяўляў несьвядомы этнографічны масіў з туманнымі перспэктыўамі ў галіне нацыянальнага разьвіцця, было выкліканы ў Максіма і ягонай уласнай акрэсленай пазіцыяй. Думаецца, съвет беларускіх уяўленыняў яго быў значна шырэйшы, чым лічыцца. Адам Багдановіч у сваіх «Успамінах» прызнаеца, што

ясна памятае сябе з двухгадовага ўзросту. Натуральна меркаваць, што спадчынная памяць у Максіма была не горшая. А тое далёкае беларускае жыцьцё было звязана ў яго яшчэ і з балюча-прыцягальнай памяцьцю пра маці.

Як адзначае Адам Багдановіч, свае першыя літаратурныя практыкаваньні па-беларуску Максім зрабіў у дзесяцігадовым узроўніце.

Набыцьцё ведаў ішло ў Максіма часам разам, а часам паралельна з гімназічным навучаннем. Але, нягледзячы на съцілія адзнакі ў гімназіі, ён даволі добра ведаў замежныя мовы, што дазволіла яму пазней стаць адным з самых універсальных перакладчыкаў на беларускую мову.

У чацвёртым класе Максіма нават пакідаюць на другі год. Ішоў 1906 год. Максім захапляецца гімназічнымі сходамі, чытае выданыні рэвалюцыянераў-анаархістаў, удзельнічае ў гімназічным анархісцкім гуртку і нават бярэ ўдзел у «тэрарыстычным акце» — разам з аднакласнікамі пад лесьвіцай у гімназіі ўзрывае «бомбу» — бляшанку з порахам.

Да служэння роднаму беларускаму народу канчаткова схілілі юнага Максіма Багдановіча першыя беларускія газеты «Наша доля» і «Наша Ніва», якія пачалі выходзіць у далёкай Вільні і якія выпісала яму, верагодна па яго просьбe, хросная маці Максіма — Вольга Сёмава, што жыла тады ў Пінску.

«Наша доля», а затым «Наша Ніва» — арганізатары і штабы беларускага нацыянальнага руху, съветлыя ластаўкі надзеi — утварылі прадушыну для беларускага прыгожага пісьменства, якое шпарка пайшло ў рост.

Можна ўяўіць, як натхняла беларуская перыёдыка Максіма Багдановіча да пісаньня! Ёсьць газета — значыць, будзе магчымасць друкавацца, значыць, творы не зжайдзяць у стале, а дойдуць да беларусаў і дапамогуць народу ў ягоным нацыянальным і культурным росквіце.

Першым творам Максіма Багдановіча, надрукаваным у «Нашай Ніве» (ліпень 1907 г.), было невялікае памерам апавяданьне «Музыка». У ім адразу выявілася манера аўтара

прыходзіць пад мастацкай абалонкай твора, выкарыстоўвачы, здавалася б, прости сюжэт, пэўны філософскі падтэкст. Такім чынам, твор рабіўся як бы шматгранным, кожная грань якога была адшліфаваная паэтам і блішчэла непадобна, пановаму. У далейшым Максім Багдановіч па-майстэрску адточыць гэтае сваё ўменъне.

Немудрагелісты сюжэт «Музыкі»: Музыка меў уплыў на людзей. Ён ведаў, як трэба граць, каб быць пачутым і зразумелым людзям. Але ён памёр, і ў народзе засталася толькі памяць пра яго. Але яшчэ прыйдзе час для новых музыкаў, съцвярджае аўтар.

Здавалася б, гэта ўсяго толькі апрацоўка народнага падання пра вечнае жаданье шчасця, пра спадзяванье на лепшую долю. Разам з аўтарам мы бачым таксама ў Музыку тыя ранейшыя таленты, інтэлектуальныя і палітычныя дзеяцныя сілы, якія ў стараадуйнія часы мудра парадкавалі жыцьцё народа, але былі зьнішчаныя ці перарадзіліся. У тых, хто падмяніў Музыку, «іхняе граныне нічога людзям не сказала». Бо Музыка ў свой час «усю душу ўклаў у ігру».

Адразу ж прыгадаем «Дудку беларускую» Францішка Багушэвіча, які пісаў у прадмове да зборніка, што «язык і ёсьць адзежа душы». Роля палітычных і духоўных лідараў надзвычай важная ў жыцьці народа, прыводзіць нас да такой думкі аўтар.

Максім Багдановіч спадзяецца, што зьявяцца дзясяткі новых «музыкаў» у беларускім народзе, якія дапамогуць яму выйсці з доўгага «летаргічнага сну», як выкажацца ён пазней.

У 1908 годзе сям'я Багдановічаў пераезжаете ў Яраслаўль. Туды па службe перавялі Адама Багдановіча, які не даваў ніжненаўгародскому дваранству і земельным супекулянтам нажывацца на продажы зямлі. Зь Яраслаўлем у Максіма Багдановіча звязаны асноўны перыяд жыцьця і літаратурнай творчасці. Тут распусціцца і заквітнене ягоная дзівосная, нетутэйшая кветка таленту. Тут ён будзе кахаць і пакутаваць. Тут ён стане Беларускім Паэтам.

Зъяўленьне новага беларускага паэта на берагах далёкае Волгі, паводле ўспамінаў тагачаснага сакратара «Нашай Нівы» Вацлава Ластоўскага, была неадназначна ўспрынітая «нашаніўскімі» культурніцкімі дзеячамі. Той-сёй палічый яго дэкадэнтам, а матывы ягоных твораў неактуальнымі для дэмакратычнага беларускага руху. Частка зь першых дасланных паэтам вершаў пайшла ў архіў. Ды заступіліся Янка Купала і Сяргей Палуян. І своеасаблівасць таленту паэта, ягоную непадобнасць да іншых хутка зразумелі і ацанілі. З 1909 года Максім Багдановіч рэгулярна пачынае друкавацца на старонках «Нашай Нівы».

Побач з добра адшліфаванымі, але традыцыйнымі для тагачаснай беларускай паэзіі грамадзянскімі матывамі («Брацьця! Ці зможам грамадскае гора?! Брацьця! Ці хваце нам сілы?!») у вершах Максіма Багдановіча ажылі чароўныя вобразы беларускай міфалогіі:

Ўсё дзіка, пустынна імшицы.
Агністая съпёка стаіць.
На моху між съпелай брусьніцы
Лясун адзінокі ляжыць.

(«Лясун»)

У радках паэта закугукалі пугачы, папаўзълі зъмяіныя цары, заплёскалі русалкі. Усе гэтыя вобразы перасяліліся ў вершы Максіма Багдановіча з бацькавай кніжкі «Перажыткі старажытнага съветасузіранья ў беларусаў», куды яны, у сваю чаргу, трапілі з вуснаў Максімавай пррабакі — Рузалі. Так старажытная сямейная традыцыя пераказу паданьняў стала агульнанацыянальнай.

Але такі, мабыць, чалавечы лёс, што ён патрабуе вялікую плату за ўсё, што даецца звыш. Съцюдзёны подых року сям'і Багдановічаў — сухоты — патыхнуў і на Максіма. Праявы гэтай хваробы зъявіліся ў яго неўзабаве пасля съмерці ў 1908 годзе ад сухотаў старэйшага брата Вадзіма. Дактары прапісалі лячэнье ў Крыме.

Лячыўся паэт у пансіёне «Шалаш», недалёка ад Ялты. У вершах Максіма Багдановіча зъявіўся тужлівы матыў недалёкай съмерці:

Я, бальны, бяскрыдлаты паэт!
Мо жыцьця майго верш ужо съпет...
(«Я, бальны, бяскрыдлаты паэт...»)

Дзе выйсьце? Хіба ж справядліва — паміраць маладым? Максім пачынае шукаць апору, але не знаходзіць яе:

Не глядзіць на мяне ясны вобраз Хрыста.
Над зямлёю імгла, у душы пустата.

(«Цемень»)

Урэшце верх бярэ маладосьць, прага да жыцьця, спадзяваныні на лепшае. Увесь 1910 год прыйшоў у руплівай працы. «Словарь беларускага наречія» Івана Насовіча — яго настольная кніга. Максім шліфуе сваю беларускую мову, упартая працуячы над вершамі, бясконца перапісвае радкі, адточвае думку, вобраз. І дасягае праўдзівых вяршыняў. Словы беларускай мовы для яго — каштоўныя камяні. Ён малюе словамі, ствараючы яркія і запамінальныя карціны:

Вечар на заходзе ў попеле тушыць
Кучу чырвоных кавалкаў вугля...
(«Вечар на заходзе ў попеле тушыць...»)

Ягоныя эксыперыменты ў сферы спалучэння гукавых, вобразных і рытмічных радкоў даюць бліскучыя вынікі. Вершы Максіма літаральна напаўняюцца энергіяй жыцьця:

Па-над белым пухам вішняў,
Быццам сіні аганёк,

Б’еца, ўеца шпаркі, лёгкі
Сінякрылы матылёк.
(«Па-над белым пухам вішняў...»)

Дзе там хвароба, дзе там думкі пра съмерць! Юнацкі задор ды імпэт перапаўняюць бы з золата літая радкі:

Здароў, марозны, звонкі вечар!
Здароў, скрыпучы, мяккі сънег!
(«Зімой»)

Паэт авалодаў майстэрствам стварэнья настрою ў вершах. Здаецца, няма такіх пачуцьцёвых, эмацыйных адценняў, якія б ён не мог перадаць у сваіх творах. Зімовы малюнак у іншым вершы, да прыкладу, набывае зусім іншы калярыт:

Шпарка коні імчацца у полі,
Сумна бомы гудзяць пад дугой...
(«Зімовая дорога»)

Захапленье Максіма Багдановіча класічнымі формамі паэзіі знаходзіць уvasабленье ў трыялетах і пентаметрах. У гэты час ён актыўна выкарыстоўвае антычныя вобразы са старажытнай грэчаскай міфалогіі: «Калі зваліў дужы Гэракл у пыл Антэя...», апелюе да знакамітых старажытных папярэднікаў: «Бледны, хілы, ўсё ж люблю я Твой і мудры і кіпучы верш, Анакрён!» І зноў гучаць у некоторых вершах матывы съмерці. Але ў іх ужо адчуваецца спакой і як бы прымірэнье з наканаваным лёсам. Здаецца, што паэт звыкся з думкаю пра съмерць і асэнсаванье яе пераходзіць з рэчышча пачуцьцёвага ў рэчышча філасофскае і сузіральнае. Паэт не бунтуе супраць съмерці і не лякаецца яе, ён паказвае і перадае настрой суму і велічы, які заўсёды крочыць побач са съмерцю:

Скрылась кветкамі ў полі магіла,
 Зарасла бур'яном і травой,
 І ўжо памяць людская забыла,
 Хто пахованы тут пад зямлёй.

(«*Скрылась кветкамі ў полі магіла...*»)

Назіраныні за жаночай цяжарнасцю, можна меркаваць, сваёй мачахі і ўзятымі Аляксандры, загадкавасць нараджэння і таямнічага высыпянья жыцьця, жаданыне зразумець гэта і суперажываныне падштурхоўвае Максіма Багдановіча да стварэння вершаў ад імя цяжарнай кабеты ці пра яе, што ўвайшлі ў цыкл «*Каханье і съмерть*»:

Ціха ідзеш ты, у нетрах дзіцёнка хадою калышаш,
 Щёнтай і ўспамінай яму служыш калыскай цяпер.

(«*Да вагітнай*»)

Здаецца, што пад пяром паэта зынклі ўсе перашкоды. Менавіта так, разъвіцьцё таленту Максіма Багдановіча ўспрымаецца як няўхільнае пераадоленыне перашкодаў. І вось ужо няма такога малюнка, сюжэта, пачуцьця, лёгкай зъмены настрою, стану душы, што ён не здолеў бы пераўласобіць у верш. Максіма Багдановіч, сам не ведаючы таго, стаў вялікім паэтам. Ды і ці здагадваўся пра гэта ўвогуле хто-небудзь у той час...

Шмат папрокаў атрымаў ад біёграфаў Максіма Багдановіча бацька паэта. Маўляў, не праяўляў належнай цікавасці да творчасці сына, не падтрымаў ягоны талент, а пасля сканчэння гімназіі не дазволіў Максіму паехаць вучыцца на філолага ў Пецярбург, каб там вывучаць «беларусіку» прафесійна. Гэтыя папрокі засноўваюцца на... успамінах самога Адама Багдановіча.

Роля бацькі Максіма бачыцца мне зусім іншай: ён зрабіў усё, каб сын атрымаў самыя широкія веды і зайдзе магутную гуманітарную базу, на якой далей развіваўся талент

Максіма. Ягоныя грамадскія погляды і жыцьцёвая пазіцыя, кола знаёмых і надзвычайная працевітасць дадатна паўплывалі на фармаванье Максіма. Адам Багдановіч даў магчымасць сыну спакойна вучыцца, жыць, не думаць пра кавалак хлеба і займацца сваёй улюблёной справай. Што ж да Пецярбурга, то бацька не пусціў туды сына найперш беручы ў разылік неспрыяльны для яго здароўя клімат. Гэтым самым Адам Ягоравіч фактычна працягнуў жыцьцё Максіму.

Нягледзячы на ўсю сваю стрыманасць і замкнутасць, якраз да бацькі хадзіў Максім дзяліцца сваімі ўражаньнямі аб разьвіцці беларускай літаратуры. А тое, што бацька не лічыў літаратурныя заняткі сына паважнай справай, дык жа ведаў, што гэта не дасцьца Максіму хлеба. А перспектывы? Перспектывы беларушчыны былі тады значна больш цымянімі, чым цяпер... Але ў іх безаглядна верыла беларуская моладзь у Вільні і Менску і, што важна для нас, непахісна верыў Максім Багдановіч.

У чэрвені 1911 года Максім заканчвае гімназію і па настойлівых просьбах бацькі паступае ў Яраслаўскі юрыдычны ліцэй. А на лета едзе ў Беларусь, куды яго запрасіла рэдакцыя «Нашай Нівы». Ён спыняеца на некалькі дзён у Вільні, дзе адбыліся надзвычай важныя для Максіма гутаркі аб перспектывах беларускага адраджэння з Вацлавам Ластоўскім, Іванам ды Антонам Луцкевічамі. Максім Багдановіч напоўніцу дыхае рамантызмам беларускага рэнесансу.

Максім жыве ў рэдакцыі «Нашай Нівы», захапляеца калекцыяй старожытнасцяў, сабраных Іванам Луцкевічам, яго ўражвае старая Вільня. Ён гуляе па старожытных вулках Вільні, любуеца Вострай Брамай, прыслухоўваеца да вечаровых гукаў і шорахаў у старым горадзе, чуйна ўпітвае атмасферу, запамінае бытавыя сцэнкі і зноў шукае і знаходзіц праявы жыцьця і съмерці ў старой беларускай сталіцы.

Затым паэт едзе адпачываць да дзядзькі Луцкевічаў Вацлава Лычкоўскага, які меў маёntак побач зь вёскай Ракуцёўшчына, на Маладзечаншчыне. На цягніку ён дабіраеца да станцыі Вуша, а затым на брычцы, паўз красыненскі кась-

цёл, які яшчэ стаяў у рыштаваньнях, праз Пакроўскую царкву яго вязуць у маёнтак.

Малаяўнічыя мясціны Ракуцёўшчыны, ляскі і лагчыны, крынічка, якая бруіла непадалёк, вясёлая дзявоцкая кампанія — там у гэты час таксама адпачывалі маладыя сваячкі гаспадара Ядвіга Русецкай і Эмілія Шабуня, беларускія песні, якія сьпявалі сялянкі, ідуучы паўз маёнтак па дарозе ў Ракуцёўшчыну, народны побыт далі Максіму магутны штуршок для творчасці. Яны надалі яму аптымізму і энергіі на доўгія гады. Упершыню, будучы ўжо дарослым, не па кніжках і пераказах бацькі і цёстак ён спаткаўся зь Беларусью, дзеля якой ён жыў і пісаў, якой ён так палка жадаў добра. І гэта была тая Беларусь, як ён сабе яе ўяўляў.

Усё лета пражыў Максім Багдановіч у асобнай невялічкай хатцы, якая стаяла непадалёк ад галоўнага будынка і якую яму выдзеліў гаспадар, зважаючы на ягонае здароўе. Там пудоўна пісалася. У вокны шаргацела голыле съліваў, пасярэдзіне двара раскашаваў вялізны цёмна-зялёны куст бэзу.

Адбыўся своеасаблівы паэтычны выбух. Віленскія і ракуцёўскія ўражаныні вершамі выліваліся на паперу. Ён стварае гарадскі цыкл вершаў — «Места», хіба што самы паэтычны цыкл вершаў пра горад у беларускай літаратуры, прысьвечаны вялікай Вільні, духоўнай Меццы беларусаў.

Вулкі Вільні зіяюць і гулка грымяць!
Вір людзкі скрэз заліў паясы тротуароў...

(«*Вулкі Вільні* »)

Вільня літаральна зачаравала Максіма. Ягоная Беларушчына паўставала тут на магутным гістарычным падмурку, дзе кожны камень быў зынітаваны з нашай гісторыяй:

А завернеш ў завулак — ён цесны, крывы;
Цёмны шыбы глухіх, старасьвецкіх будынкаў;

(«*Вулкі Вільні* »)

Вельмі ўразіў Максіма касьцёл Святої Ганны. Паэт-штукар захапіўся архітэктурным штукарствам сваіх продкаў і не мог не выказаць сваё захапленыне:

Каб залячыць у сэрцы раны,
Забыць пра долі цяжкі глум,
Прыйдзіце да касьцёла Анны,
Там зьнікнуць съцені цяжкіх дум.

(«*Касьцёл съв. Анны ў Вільні*»)

Не маглі забыцца ў Ракуцёўшчыне і тыя памяткі беларускай старажытнасці, якія паэт убачыў у Вільні ў зборы Івана Луцкевіча, а таксама мройныя, на ўсю ноч, размовы з сакратаром «Нашай Нівы» Вацлавам Ластоўскім пра славутую мінуўшчыну Беларусі. Хіба можна было паверыць, што краіна, якая мела такую гісторыю, не ўзынімела з заняпаду? Максім думае пра ўсё гэтае ў Ракуцёўшчыне і стварае яшчэ адзін з лепшых сваіх цыклau вершаў — «Старая Беларусь». І загучаць разъмераныя радкі:

Вось псальма сълічная. «Як той аленъ шукае
Крыніцы чыстай, так шукаю Бога я»...

(«*Кніга*»)

У гэты цыкл уключаны і «Слуцкія ткачыхі» — ці не адзін з самых дасканалых твораў Максіма Багдановіча. Верш захапляе не толькі адточанасцю думкі і вобразаў, сапраўды беларускай інтанацыяй і гэткім жа ж спакойным, съветлым, журботным настроем. Ён адначасна і гістарычны і патрыятычны, і вельмі душэўны, асабісты. Паэт бачыць вытокі «красы», мастацтва ў непазъбежнай ахвярнасці. Дзяўчаты-ткальлі, узятыя ў няволю «дзеля красы», — яе служкі. Іхнія пакуты — плата за стварэныне «красы». Шчаслівы і задаволены чалавек не здольны да вышэйшага духоўнага ўзьлёту. Максім Багдановіч, творачы «красу», на сабе адчуваў цяжкую працу «перапісчыка» і «ткача».

У Ракуцёўшчыне паэт напісаў таксама дзьве невялікія паэмы: «У вёсцы» — аброзок з убачанага вясковага жыцця, з апісаньнем самой Ракуцёўшчыны:

З абох бакоў крывой і вузкай вулкі хаты
Стаялі — шэрье, струхлеўшы; як латы
Віднеліся ў сьценах съляпые вокны іх
І аж чарнелася салома стрэх гнілых.

(«У вёсцы»), —

і «Вэроніку». Падставай для яе зьяўлення было кахранье Максіма да Ганны Какуевай, сястры ягонага аднакласніка па Яраслаўскай гімназіі Рафаіла Какуева. Частка Максімавай душы ўвесь гэты час заставалася ў Яраслаўлі.

Паэт аб'яднаў гэтыя паэмы ў цыкл «Мадонны» і прысьвяціў яго Ганьне. Неспатольнае жаданье паэта ва ўсялякіх праявах жыцця знайсьці прыгажосьць і адбіць яе ў сваіх творах. І ў восьмігадовай дзяўчынцы, і ў абліччы кахранай ён бачыць рысы рафаэлеўскай Мадонны, ён бачыць несъмяротную прыгажосьць. Краса захапляе яго больш за ўсё. Краса падаецца паэту самаіснаю і самадастатковаю.

Кахранье да Ганны, з думкаю пра якую ён зноў прыехаў у Яраслаўль, засталося безадказным. Супраць — цётка Ганны, якая яе выхоўвала, бо маці Ганны памерла ад сухотаў. Гэтую ж няўлоўную пячатку съмерці цётка бачыць на чале Максіма... Максім спрабуе супраціўляцца і пратэставаць, натуральна... у вершах:

Вашай цётцы, здаецца, вельмі прыемна
Рабіць обыск у мaim сэрцы...

(«Вашай цётцы, здаецца, вельмі прыемна...»)

Ганна, старэйшая на год за Максімам, звязджае на вучобу ў Пецярбург. Ён застаецца ў Яраслаўлі і падчас расстаньня, сумуючы па ёй, напіша поўны пяшчоты раманс «Зорка Вене-

ра» — тая зорка, якая ў ягонай палкай фантазіі і магла б аб'яднаць яго і такую цяпер нерэальную, амаль што ўяўную кахраную.

Увесь 1912 год праходзіць у паэта ў рупнай працы. Яшчэ съвежыя ўспаміны пасъля наведваньня Беларусі, і душа ягоная канчаткова перасяляеца туды:

Даўно ўжо целам я хварэю,
І хвор душой, —
І толькі на цябе надзея,
Край родны мой!

(«Даўно ўжо целам я хварэю...»)

Хвароба не адыходзіць, і паэт шукае трагічныя праявы съмерці ў прыродзе. Ён спрабуе знайсьці красу і ў съмерці:

Падаюць вішняў цвяты, і разносіць іх вецер халодны;
Сънегам у чорную гразь падаюць вішняў цвяты.

(«Непагодаю маёвой»)

У гэты ж час ён стварае цыкл вершаў «Каханьне і съмерць».

Ідзе падрыхтоўка да першага зборніка вершаў, які, па замыслу паэта, павінен быў пашырыць далягляды адроджанай беларускай паэзіі ў некалькіх напрамках. Адзін са шляхоў — пераклады, якія мусілі паказаць, што беларуская мова здатная на перадачу самых разнастайных і далікатных пачуццяў. Таму для перакладу Максімам былі абраныя вершы аднаго з самых тонкіх лірыкаў у сусветнай паэзіі і ягоных любімых паэтаў — французскі паэт Поль Вэрлен. Ягоныя вершы натуральна загучалі ў перакладзе на беларускую мову. Узвовень таленту Максіма Багдановіча ўзьняў пераклады на вышыні высокамастацкіх арыгінальных твораў:

Раяль цалуе тонкая рука
У час вячэрні, шэра-ружаваты;

І на крылах, цішэй ад вецярка,
 Ў паветры мяккім, пекным паплыла ты
 Пужліва, песня, і срэдзь комната хаты
 Шчэ доўга веяў пах, як ад цьвятка...

(«Раяль цалуе тонкая рука...»)

Найбольш выразна ягоныя магчымасці ў гэтым накірунку праявіліся ў вершах, напісанных адметнымі паэтычнымі формамі. Сам паэт пісаў, што, працуучы над «даунейшымі формамі верша», ён мае на ўвазе «ня толькі іх красу... але і жаданье прышчапіць да беларускай пісьменнасці здабыткі чужаземнага паэтычнага труда, памагчы атрымаць ёй больш эўрапейскі выгляд».

Пераважна сялянская беларуская мова, адлітая ім у класічных формах, заіскрылася прыгажосьцю і выкшталцоначцю і ў такім выглядзе выходзіла на еўрапейскі абсяг, што і ставіў сабе за мэту паэт: «Хацеў я давесці здатнасць нашай мовы да самых строгіх вымог вершаванай формы...» У наборы апрабаваных ім паэтычных формаў ёсьць трывалеты, санеты, пентаметры, рандо і тэрцыны.

У 1913 годзе паэт напісаў, па яго словах, шмат «вытанчаных» вершаў. Ён зноў вяртаецца да сваёй улюблёнай тэмы — съмерці і каханья. Год пачынаецца няўдала, ён хварэе на запаленъне лёгкіх, ляжыць у ложку з тэмператураю і піша:

Амур і сумны і прыгожы
 Стайць з павязкай на вачах
 Ля склепу. Часам лёгкі пах
 Сюды даносіцца ад рожы.
 Паўсюль крыжы, вянкі... Чаго жа
 Тут, дзе магілы, съцені і прах,
 Амур і сумны і прыгожы
 Стайць з павязкай на вачах?

(«На могілках»)

Максім шукае тую сілу, якая магла б перамагчы съмерць. Можа, гэта кахраньне? Можа быць, можа... Думкі пра Ганну Какуеву не пакідаюць яго. Яна — у далёкім Пецярбургу, а ён? Ён стварае кранальны «Эпілог да паэмы “Вэроніка”», напоўнены невымоўным смуткам і адначасна съветлай і ціхай радасцю:

Чым болі сходзіць дзён, начэй,
Тым імя мілае вышэй.

(«Ізноў пабачыў я сялібы»)

Аддаленасць Максіма Багдановіча ад штодзённых клопатаў беларускага нацыяльнага жыцьця дапамагала яму за-сяродзіцца на грунтоўнейшых і адвечных пытаньнях, адно зь якіх выклікала вялікую дыскусію ў «Нашай Ніве». Што важней у творы — форма ці зъмест? На гэтае пытаньне чарговы для сябе раз паэт спрабуе адказаць у апавяданьні «Апокрыф». «Нашто каласы, калі няма васількоў?» — пытаецца ён вуснамі Хрыста. Краса, съцвярджае паэт, не патрабуе апраўданьня і мэтазгоднасці, бо «сама краса і ёсьць той спажытак для душы». Яшчэ больш выразна на гэты конт выказаўся Максім у «Апавяданьні аб іконынку і залатару...», напісаным ім праз год: «не тое, што майстар малюе, а толькі тое, як ён гэта робіць, толькі здольнасць і ўлежнасць яго могуць малюнку хвалу і каштоўнасць надаваць».

Пазіцыя Максіма Багдановіча была надзвычай важная для вызначэння шляхоў, па якіх разъвівалася тагачасная беларуская літаратура. Па вялікім рахунку, кожная літаратура ў съвеце цікавая сваім агульнакаштоўным элементам, «красой», прыбранай у нацыянальную вопратку, прасякнутай нацыянальным духам. Гэта і спрабаваў давесцьці Максім Багдановіч, але рэаліі драматычнага жыцьця беларускага народа, тым не менш, не абміналі і яго. Развагі пра «красу», натуральна, мяжуюцца ў паэта з разуменьнем, для каго і на якой мове ён піша. Ён не баіцца ў сваіх творах сурова і з горыччу кінуць:

Народ, Беларускі Народ!
 Ты — цёмны, съляпы, быццам крот.
 Табою ўсягды пагарджалі,
 Цябе не пушчалі зь ярма
 І душу тваю абакралі, —
 У ёй нават мовы няма.

(«*Народ, Беларускі Народ!..*»)

У гэтым жа 1913 годзе выйшаў крытычны артыкул Максіма Багдановіча «За тры гады», у якім ён спрабуе вызначыць «узрост вартасыці твораў нашых пісьменьнікаў». Ягоныя крытычныя заўвагі і аналіз становіцца больш дакладнымі. Ён даволі аб'ектыўна ацэнывае тагачасны стан беларускай літаратуры. Бяспрэчна, што крытычныя ацэнкі даваў чалавек, шчыра зацікаўлены ў раззвіцці беларускага прыгожага пісьменства.

У кастрычніку 1913 года ён хварэе зноў. Але паэт спакойны. Ён ужо вызначыў сваё месца ў гэтым съвеце:

Няяркая, маленъкая вясёлка!
 Праз гэта ты і даспадобы мне,
 Бо я адну з табою долю маю —
 Зіяць ледзь бачна ў сінія вышыне.

(«*Просыценъкі вершык*»)

Прыкладна ў гэты час у Яраслаўль зь Ніжняга Ноўгарада ў госьці прыязджае стрыечная сястра Максіма Ганна Гапановіч, ці, як яе звалі сваякі, — Нюта. Зь ёй у Максіма Багдановіча былі цёплыя сяброўскія адносіны, якія, можна лічыць, знаходзіліся на мяжы захаплення. Нюце Максім прысывеціць некалькі вершаш.

А на пачатку 1914 года да Максіма прыходзіць вялікая радасыць. У Вільні выйшла кніжка ягоных вершаш «Вянок». Складзеная пры ўдзеле Вацлава Ластоўскага, кніга атрымала адной з самых удалых за ёсю гісторыю беларускіх вершаваных зборнікаў. Съвежасыцю зъместу, даска-

наласцю формы зьдзіўлялі чытача зъмешчаныя ў ёй вершаваныя цыклы.

Цыкл «У зачараваным царстве» ўтрымліваў вершы, у якіх былі перапрацаваныя фальклёрныя вобразы беларускай міфалогіі і вершы, прысьвечаныя прыгажосці беларускай прыроды. Гэта была Максімава Беларусь зъмянага цара, вадзянікоў і лесуноў, пастаральных летніх краявідаў і сумных восенскіх пейзажаў, зімовых туманоў і вясновага трымценьня матылька. Гэта была прывідная і прынадная Беларусь, якая зачаравала ягонае сэрца сваёй вонкавай і глыбінай прыгажосцю.

Нізка вершаў «Згуکі бацькаўшчыны» была ягонай першай спробай апрацаўваць фальклёрныя песеннныя матывы, часам насыльедуючы фальклёрныя сюжэты, часам укладаючы свой, важны для паэта зъмест у фальклёрную форму верша. Адвечным беларускім сумам павявае ад «Згукаў Бацькаўшчыны».

У цыкле «Старая Беларусь» сабраныя вершы, прысьвечаныя славутай беларускай мінуўшчыне, а ў цыкле «Места» — сучаснаму для паэта каменному гораду. У «Думах» і «Вольных думах» аб'яднаныя разнастайныя па стылі і тэмах вершы, якія сапраўды падобныя на разнастайныя думкі простага, слабога, а часам і вельмі моцнага чалавека, які жыве ў гэтым съвеце. А цыкл «Старая спадчына» аб'яднаў вершы, напісаныя разнастайнымі формамі вершаскладаньня, і пяць перакладаў. Заканчваюць зборнік дзінве паэмы «У вёсцы» і «Вераніка», аб'яднаныя ў адзін цыкл «Мадонны».

І хаця сам аўтар бачыць «Вянок» не зусім такім, як ён жадаў бы, у прыватнасці, у зборнік не ўвайшоў цыкл вершаў «Каханьне і съмерць», але німа межаў дасканаласці.

Антон Луцкевіч у першай рэцэнзіі на «Вянок» дае вельмі высокую ацэнку зборніку, даводзячы, што гэта «праўдзівая пэрла ў беларускай паэзіі». Ён ці не першы з сучаснікаў не шкадуе съмелых эпітэтаў і параўнаньняў: «І як у летні гарачы дзень у крысталльна чистай крынічнай вадзе асьвежаецца нашае цела, так асьвежае душу паэзія Максіма Багдановіча».

У жніўні 1914 года пачалася Першая сусьветная вайна. У велізарную крыявавую бойню былі ўцягнутыя і славянскія народы. Яны ваявалі па розных бакі франтоў. Канчаткова была пахавана ідэя славянскага адзінства, і без таго падараваная папярэднімі войнамі на Балканах паміж паўднёвымі славянамі. Сучаснікі гэтых падзеяў адчувалі, што вайна магла прывесці да зъмены ёўрапейскіх межаў і ўтварэння самастойных славянскіх дзяржаў.

Максім Багдановіч здаўна цікавіўся жыцьцём славянскіх народаў. Ён на прыкладзе гісторыі роднасных беларусам народаў шукаў шляхі і паралелі нацыянальнага разьвіцця. Ён быў добра абазнаны ў іхній культурнай і палітычнай сітуацыі. Ён хутка стварае публістычныя нарысы, якія былі выдадзеныя асобнымі брашурамі: «Чырвоная Русь», «Угорская Русь», «Браты-Чэхі», прысьвечаныя Заходній Украіне і Чэхіі, якія знаходзіліся ў складзе Аўстра-Венгерскай імперыі.

У «Братах-Чэхах» паэт адзначае, што ўтварэнне славянскіх дзяржаў вымагае «пачуцьцё звычайнай справядлівасці» і што незалежнасць — «запаветная мэта цэлага шэрагу славянскіх народаў». Выдатна ведаючы, што і беларусы, як народ, ідуць па агульным для паняволеных славянскіх народаў шляху, Максім Багдановіч разумеў, што наступны крок у разьвіцці беларусаў — гэта незалежнасць. У сваіх артыкулах таго часу ён спрабуе аргументаваць, за-
класці ідэалагічную базу пад гэтую ідэю.

У нарысе «Белорусское возрождение» Максім Багдановіч дае кароткае апісаныне тысячагадовой гісторыі Беларусі. Ён адразу разъмяжоўвае беларускую і расейскую культуру, кажучы, што «ў іх ablіччы (беларускай і рускай культуры) — A. B.) перад намі знаходзяцца два самастойных культурных комплексы, якія з самага пачатку расьлі і развіваліся незалежна адзін ад аднага».

Максім Багдановіч лічыць Вялікае Княства Літоўскае па сваёй сутнасці беларускаю дзяржаваю, у якой «дзяржаўнае

жыцьцё Вялікага Княства Літоўскага павінна было праяўляцца ў беларускіх нацыянальных формах». Ён справядліва называе гэты час «залатым векам» у гісторыі беларускай культуры, адзначаючы, што «ўсё гэтае, узятае разам, вылучала Беларусь на адно зь першых месцаў паміж культурнага славянства, ставячы яе далёка наперадзе Маскоўшчыны — тагачаснае славянскае глухмені, якая жывілася, як чужаедная расыліна, духоўнымі сокамі Белай Русі».

Максім Багдановіч бачыць гісторыю Беларусі ў еўрапейскім кантэксьце, называючы яе «перадавым фарпостам Заходняй Эўропы на ўсходзе».

Цікавым падаецца вызначэнне Максімам Багдановічам уніі, якая, на яго думку, зъяўлялася як бы «нацыянальной беларускай рэлігіяй».

Падрабязны аналіз разьвіцця новай беларускай літаратуры з канца XVIII стагодзьдзя і да пачатку XX паказвае шырыню ведаў Максіма Багдановіча. Ніводнае больш-менш вядомае імя ў беларускай літаратуры не прыйшло па-за ягонай увагай.

У 1915 годзе Максім Багдановіч асъцярожна гаворыць, што беларускі рух дабіваецца толькі «выдзялення Беларусі і Літвы, спаяных эканамічна, геаграфічна ды гістарычна, у абласнную, самакіравальную адзінку». Ягоныя погляды на дзяржаўнае ўладкаваньне беларускіх земляў адпавядаюць поглядам лідараў беларускага нацыянальнага руху ў самой Беларусі. Гэта гаворыць пра ягоную абазнанасць у бягучых справах беларускага адраджэння, у шчыльных сувязях пасёта зь беларускімі адраджэнцамі і хуткім перайманьні ім павеваў новага, хвалючага для Беларусі часу. Не за гарамі будзе той час, калі беларускія адраджэнцы ў разьвіццё ідэі аўтанамізму паспрабуюць авбясціць поўную дзяржаўную незалежнасць Беларусі.

Ведаючы недахоп ведаў саміх беларусаў пра сябе як пра адзіную супольнасць, народ, у гэты ж час Максім Багдановіч стварае патрыятычны «Ліст да простых людзей». У ім

аўтар вызначае асноўныя адрозненіні беларусаў ад сваіх суседзяў: «Жывём мы паміж палякаў і вялікарусаў, народаў моцных, і маем шмат крыўды ад іх». Паэт палымяна заклікае беларусаў захаваць сваю адметнасць: «Аглюніцесь: усё нашае роднае, беларускае, марнуецца, нішчыцца, зынікае, бо яго забіваюць, яго прыглушаюць, ім пагарджаюць, а чужое пануе, пышаецца, мae сабе пашану і павагу».

Грамадскія, нацыянальныя праблемы, якімі быў захоплены Максім Багдановіч у гэты час, не выцясняюць у ягонай душы тонкага лірыка, які спрабуе адбіць у сваіх вершах чалавечыя пачуцьці:

Прынадна вочы зъязяюць да мяне;
Чароўна усыміхаючыся, губы
Адкрылі буйныя бялеючыя зубы...
Ласкавы шэпт... Гарачай хваляй мкнє
Кроў к сэрцу маяму...

(«Санэт»)

Паэт ужо ведае сваё месца ў беларускай літаратуры. Не дарэмна ў вышэйзгаданым нарысе «Беларускае адраджэнне» ён съціпла, але з пачуцьцём годнасці напіша пра сябе: «У аглядах беларускай літаратуры да імёнаў гэтых двух паэтаў (Я. Купалы і Я. Коласа. — *A. B.*) прынята далучаць і маё».

Ды гэта там — у літаратуры, а ў жыцьці ён бачыць сябе іншым: «Я — непрыкметны, шэры чалавек»... Свае пачуцьці-вершы ён параўноўвае з чыстым сокам шэрага клёна. І яны працягвалі ліцца з паэтычнае крыніцы паэта, увасабляючы ягоныя думкі, пачуцьці ды памкненыні.

У 1914 годзе Максім Багдановіч творча эксьпериментуе па стварэнні вершаў «беларускага складу». Ён працягнуў свае спробы паэтычнага пераўвасаблення фальклёрных матываў, якія адзначаліся ў некаторых вершах «Вянка», на літаратурным узроўні. Ён піша вершы «Ой, лясы-бары ды лугі-разлогі», «Цёмнай ноччу лучына дагарала» ды інш.

Тэарэтычнае абгрунтаванье пераходу ад еўрапейскіх класічных формаў вершаскладаньня да народных формаў ён выкляў у артыкуле «Забыты шлях», напісаны ім у 1915 годзе.

Дасягнуўшы на той час вялікіх вяршыняў у традыцыйным, па еўрапейскіх канонах, вершаскладанні, Максім Багдановіч спрабуе абгрунтаваць свае пошукуі і скіраваць увагу беларускіх паэтаў на «свой родны, беларускі шлях, праложаны праз соткі год народнай песеннай працы». Ён разумее складанасць пастаўленай задачы: «Распачаць гэтую справу ў пазіі будзе нялёгка: лягчэй ісьці па прабойным дарогам, куды лягчэй пісаць, маючи перад вачымі добрыя прыклады». Паэт выразна падкрэслівае і мэту гэтай працы: «каб улажыць што-небудзь сваё ў скарбніцу сусветнай культуры, каб уліць у нашу пазію свежыя сокі, каб стаць бліжэй да душы роднага народа».

Максім Багдановіч бачыць два ўзорыні гэтай працы. Першы — прыпадабненне да лепшых узоруў беларускага фальклёру, другі — вышэйшы, каб «зрабіць нашу пазію не толькі мовай, але і духам і складам твораў чиста беларускай».

Ён разумее шкоду празьмернага ізалацыйнізму і перасыцерагае: «мы зрабілі б цяжкую памылку, калі б кінулі ту ю вывучку, што нам давала съветавая (найчасцей эўрапейская) пазія». Але ён бароніць тыя самабытныя і каштоўныя рысы, якія ёсць у беларускай народнай творчасці, і заклікае аба-праца на іх ды ісьці далей: «Але заносіць толькі чужое не развіваючы свайго — гэта яшчэ горш: гэта значыць глуміць народную душу».

Пасльядоўна, на працягу наступных гадоў ён зьдзяйсьняў сваю задуму. Вершы «беларускага складу», напісаныя ў гэты час, моцна адрозніваюцца ад іншых паэтычных твораў Максіма Багдановіча. Яны нагадваюць рупна адшліфаваныя народныя песні. Але яны больш індывідуальныя і персаніфікаваныя. Па сваёй арыгінальнасці яны, хіба што, саступаюць «еўрапейскім» вершам паэта. Паэт сам адчувае гэта. У вышэйзгаданым артыкуле ён адзначае, што прыпадабненне да фальклёру, фальклёрная паэтычная стыліза-

цыя — «гэта не шлях да шырокага разьвіцца паэзіі». З гэтай пазіцыі вершы «беларускага складу» можна ўспрымаць як паэтычныя практиканыні, падрыхтоўку да нечага большага, да шляху «апанаваныя беларускага духу», які яскрава выразіўся ўжо ў паэме Максіма Багдановіча «Максім і Магдалена» і неўзабаве, у 1916 годзе, у паэме «Страцімлебедзь».

На пачатку 1915 года ў Максіма Багдановіча высьпывае жаданыне пакінуць бацькоўскі дом і вярнуцца на Радзіму. «Складаныне праектаў» пачалося вось ужо таму два-тры месяцы», — пісаў у лісце, пазначаным траўнем 1915 года, стрыенчы брат паэта Пётр Гапановіч. Надышоў час, калі Максім хацеў вымкнуць з-пад бацькоўскага крыла і пачаць самастойнае жыцьцё. Ён нудзіцца, перакладае з рускай мовы верш А. Пушкіна «Сяджу я ў турме за рапортай гады». Але жыцьцё ідзе сваёй хадою.

Летам 1915 года паэт, па настойлівых просьбах бацькі, які хваляваўся за слабое здароўе Максіма, едзе адпачываць у Стары Крым, у пансіянат, дзе знаёміца з маладой замужнай жанчынаю Клавай. Успыхвае палкае кахраныне, якое перараставе ў фізічную блізкасць, водгук ад якога дайшоў да нас у напаўсцёртых алоўковых адбітках ды вершаваных радках, напісаных па-расейску:

Забудется многое, Клава,
Но буду я помнить всегда,
Как в сердце шипела отрава
Любви, и тоски, и стыда...

(«Забудется многое, Клава...»)

Між тым ішла вайна. Некаторыя дзяржаўныя ўстановы зь Беларусі былі эвакуяваныя ў Яраслаўль. У 1915 годзе сюды пераводзіцца Менскі настаўніцкі інстытут, зь некаторымі студэнтамі якога пазнаёміўся і Максім Багдановіч. Гэта былі свае, беларусы!

Між іншым, у гэты час з 1914 года ў Яраслаўскай жаночай гімназіі вучыцца дачка віленскага чыноўніка, у будучым выдатнейшая беларуская паэтка, пасълядоўніца багдановіцкай «чыстай красы» ў паэзіі, Натальля Арсеньева. Мабыць, па адных ходніках па ўзьбярэжнай Волгі хадзілі тады малады Максім і юная Натальля, не ведаючы адно аднога і не здагадваючыся, што іх навечна звязжа ў гэтым съвеце.

Пётр Гапановіч адзначае, што ў гэты час «гіпертрафаванае захапленыне асобнымі бакамі літаратуры і занадта заўзятая адносіны да “самостийной” Беларусі без астатку паглынالі ўсе ягоныя клопаты і ўсю ўвагу». Заўвага непрыхильная да захапленыня Максіма, але трапная. Ён засынаў і прачынаўся, думаючы пра Беларусь. Хаця ўспрымаў жыцьцё больш рознабакова. Пра гэта съведчаць і вершы пра кахраньне, напісаныя ім у гэты час:

Маладыя гады,
Маладыя жаданьня!
Ні жуды, ні нуды,
Толькі шчасльце кахраньня.

(«*Маладыя гады*»)

Пра гэта съведчыць і вострае адчуваныне маладосьці паэтам, жаданыне неяк прыпыніць і захаваць гэты стан у сваіх вершах:

Ўсё прайшло, сплыло вадою, —
Моладасьць не зьнікла, не прайшла!

(«*Выйшаў з хаты. Ціха съпіць надворак...*»)

Выбрацца на радзіму Максіму Багдановічу ўдалося толькі восеніню 1916 года, пасъля сканчэння юрыдычнага ліцэя. Бацька Максіма Адам Багдановіч напіша пазней ва ўспамі-

нах: «З трывожным пачуцьцём я яго адпускаў, але рабіць не было чаго: радзіма была цэнтрам яго прыцягнення, туды прыцягвалі яго ўсе жывыя інтарэсы і сімпатыі».

Прыехаўшы ў Менск, Максім Багдановіч уладкоўваецца на працу ў камітэт Менскага адзьядзела Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны, старшынёй якога быў вядомы грамадскі дзеяч Раман Скірмунт. Гэтым разам Беларусь непрыветліва сустрэла яго. Непадалёку праходзіў фронт. Голад, холад, хваробы, съмерць, дзясяткі тысячаў бежанцаў, дзеці-сіроты — вось што ўбачыў тут паэт.

Вакол камітата ў Менску сабраўся ці не ўвесь беларускі актыў. Беларуская палітычнае дзеянасьць была пад забаронай, і асноўную задачу менскія нацыянальныя дзеячы бачылі ў гуманітарнай дапамозе свайму народу, які незвычайна цярпеў у гэтыя часы. Пасяліўся Максім Багдановіч на адной кватэры са Зымітраком Бядулем і ягонымі сёстрамі. Харчаваўся ў сталоўцы пры камітэце.

У Менску паэт адразу ўключылаецца ў беларускую дзеянасьць — выступае на вечарынах, дэкламуе свае вершы. Аркадзь Смоліч назаве яго адным з ідэолагаў беларускага адраджэння. На творчую працу для паэта заставаўся толькі позні начны час.

Слабае здароўе паэта не магло доўга вытрымаць такіх вялікіх нагрузак. Зь неспадаючай высокай тэмператураю, каўтаюочы па начах лекі, Максім Багдановіч піша паэму з трагічным сюжэтам «Страцім-лебедзь». Мабыць, сябе ўяўляў ён такім лебедзем, які ўсклаў на свае крылы занадта вялікі цяжар і зараз не вытрымліваў — хутка слабнуў. Тут, у халодным засьнежаным Менску, ствараеца неўміручая «Пагоня», величны гімн беларускаму адраджэнню.

Сілы хутка зыходзілі, і ў лютым 1917 года беларускія сябры адпраўляюць Максіма Багдановіча лячыцца ў Крым. Ён жыве там непрыветлівай вясною без асаблівага догляду. Перыядычна ў яго ідзе горлам кроў. Паэт ведае, што жыць засталося няшмат, але ставіцца да гэтага спакойна. Съветлы тужлівы настрой працінае ягоныя апошнія радкі:

Пралятайце вы, дні,
Залатымі агнямі,
Скончу век малады, —
Аблятайце цьвятамі...

(«Пралятайце вы, дні...»)

Жыцьцё так хутка заканчвалася, і засталося яго зусім-зусім на дне, але ніхто не мог забараніць паэту марыць, а можа, ужо і мроіць:

Як забудуся сном
Ў сіняватыя ночы, —
Прылятаеш ты ў дом,
Пазіраеш у вочы...

(«Набягае яно»)

Съмерць не палохае Максіма Багдановіча. Ён утойвае свой цяжкі стан ад бацькі, які на той час знаходзіўся ў недалёкім Сімферопалі, не жадаючи яго турбаваць. Максім не адчувае сябе самотным, ці, прынамсі, спрабуе сябе ў гэтym пераканаць:

Ў краіне съветлай, дзе я ўміраю,
У белым доме ля сіняй бухты,
Я не самотны, я кнігу маю
З друкарні пана Марціна Кухты.
(«Ў краіне съветлай, дзе я ўміраю...»)

Жыцьцё заставалася для яго съветлым, але яно няўмольна прасочвалася, як вада празь пясок.

Паслья чарговага прыступу, зънясільваючага адкашліванья крыві, да Максіма прыходзіць медыцынская сястра. Яна чым можа дапамагае яму. Наведвае яго і заўтра. Ён піша, съпяшаецца, кажа, што часу мала, а многае яшчэ трэба пасльпець.

На наступны дзень Максім Багдановіч памірае ў адзіноце. Яго пахавалі на трэці дзень пасьля скону. Адпелі ў царкве. Рабілі гэта чужыя людзі, удалечыні ад Беларусі, якой ён аддаў усё сваё жыцьцё.

Максім Багдановіч — «непрыкметны» геній, які як съяча згарэў на алтары Бацькаўшчыны, пакінуў пасьля сябе найкаштоўнейшы набытак — нязгасную любоў да Беларусі, з выключным майстэрствам адбітую ў ягоных творах.

Максім БАГДАНОВІЧ. Выбраныя творы. — Мн. : Беларускі кнігазбор, 1996.

НЕКАТОРЫЯ СТЭРЭАТЫПЫ ВА ЎЯЎЛЕНЬНІ АСОБЫ МАКСІМА БАГДАНОВІЧА

Гаворачы пра стэрэатыпы ўспрыняцьця асобы Максіма Багдановіча, працуючы ў музеі, размаўляючы з аматарамі ягонай паэзіі, а часам нават і з дасыледчыкамі, увесь час даводзіцца сутыкацца з так званаю праблемаю «бацькоў і дзяцей». Я заўсёды расчароўваю суразмоўцаў, адказваючы, што, на маю думку, ніякай такой праблемы не было. «Як жа, — зъдзіўляюцца яны, — Адам Багдановіч не разумеў свайго сына, ягоныя запікаўлены беларушчынай былі чужымі для бацькі». Урэшце, аб іх разладзе гаворыць і адзінокая съмерць паэта.

Вялікім містыфікатарам гэтай прычыны рызыкну назваць Mixася Стральцова, які стварыў эсэ «Загадка Багдановіча» і запусціў у сьвет не адзін мастацкі міф. Бясспрэчна таленавітае эсэ перавыдаецца, а разам зь ім і мастацкія версіі, прафесійна абурнаваныя аўтарам. «Не будзем перабольшваць», — пісаў аўтар у сваім эсэ, але ягоная фантазія не раз сягала далей рэальных межаў. Гэта датычыць і адносінаў Максіма зь Нютай Гапановіч, і міфа аб надзвычайнай цнатлівасці паэта, і, урэшце, аб стасунках Максіма з бацькам.

У Літаратурным музеі Максіма Багдановіча, презентацыя зборніка архіўных матэрыялаў. Менск, 1996 год

Адгалоскі гэтых уяўных непаразуменіньняў блукаюць па іншых працах, творах, прысьвечаных Максіму Багдановічу. У прыватнасці, трэба згадаць успаміны Ганны Кіпрыянаўны Валасовіч, якую, у сваю чаргу, цытуе М. Стральцоў і якая адкрыта піша: «Адам Ягоравіч належным чынам не ацаніў таленту і значэння Максіма. Інакш, не зважаючы ні на што, ён павінен быў дапамагчы Максіму паехаць вучыцца ў Петцярбург...».

Паспрабуем разабрацца, ці так гэта было.

У сваіх успамінах Адам Багдановіч не раз выказваў прыхільнасць да тэорыі спадчыннасці, мяркуючы, што ўсе асноўныя рысы харектару, разумовыя здольнасці, урэшце, талент дзеці атрымліваюць у спадчыну ад сваіх бацькоў ці трохі далейших продкаў. Што датычыць Максіма ў прыватнасці, дык ён называе ягоную маці Марыю Апанасаўну, адметнай рысай натуры якой, па ягоных словах, была «невычайная жывасць успрыняцца, пачуцця і рухаў», а так-

сама сваю бабулю, пррабабку Максіма Рузалю, «цудоўную апавядальніцу народных казак». Адам Багдановіч съціпла замоўчвае сваё імя і сваю ролю ў станаўленні Максіма як асобы. Бліжэй пазнаёміўшыся зь ягоным жыццяпісам, а гэта сталася магчымым пасля поўнай публікацыі ягоных успамінаў у часопісе «Неман» № 5–8 за 1994 год, ды супаставіўши іншыя факты зь ягонага жыцця, прыходзіш да высновы: у гэтым выпадку тэорыя спадчыннасьці пацвярджаецца жыццём.

Калі чытаеш успаміны Адама Багдановіча, дык кідаецца ў очы ягоная фенаменальная памяць на падзеі са свайго дзяяцінства, пачынаючы з вельмі ранняга ўзросту: «Я памятаю сябе з двух з паловай гадоў, а можа быць і з двух», — згадвае ён. Можа, у гэтым і заключаецца адна з крыніцаў, што жывіла феномен Максіма Багдановіча, які пакінуў Беларусь у пяцігадовым узросці, а ў чатыры гады ў Вязьзі, гасцюючы з маці ў сваёй цёткі Стэфы, «нахватался белорусских словечкі». Ці не зьвёў ён з Гародні ў Ніжні Ноўгарод з сабою цэлы съвет, чароўны і захапляючы, як заўсёды гэта бывае ў дзяяцінстве, які так і не съцёрся з часам і паслужыў менавіта tym магнэсам, які прыцягнуў Максіма да Беларусі.

Гаворачы пра працэс засваення Максімам беларускай мовы, Адам Багдановіч пытаецца: «Які з паэтаў, што ўсмакталі беларускую мову з малаком маці, уздымаў гэтую цяжкую, крапатлівую і марудную працу?» Ён зазначае, што «ў працы ён (Максім) быў настойлівы і ўпарты. Калі ён ставіў перад сабой якую-небудзь мэту, ён цвёрда і няўхільна імкнуўся да яе зьдзяйсьнення». У поўнай меры гэтую ж рысу харектару можна ўбачыць і ў Адама Багдановіча, які з дваровага хлопчыка, дзякуючы сваёй упартасці і працы, выбіўся ў кола асветнікаў, інтэлігентнейшых людзей свайго часу, у шэрагі інтэлектуальнай эліты.

Матэматычныя здольнасьці Адама Багдановіча, які большую частку свайго жыцця, як мы ведаем, праслужыў у банку, наймацней выявіліся ў Льва Багдановіча, але Максім, чалавек бяспрэчна філалагічнага складу, tym не менш пасъ-

Адам Багдановіч, этнограф,
бацька Максіма Багдановіча

аўтараў, трэба падлічыць суму створаных аброзоў, зваротаў і думак кожнага ў адзінства — і цыфравая розыніца пакажа стасунковую выжшасць або ніжшасць аднаго і другога аўтара».

Адам Багдановіч быў надзелены выключнай прыроднай памяццю. Ён успамінае: «Пры маёй здольнасьці хутка запамінаць, нават не завучваючы, як звычайна завучваюць на памяць... 2–3–4 прачытаныні ўголас — і гатова. Да канца 70-х гадоў і пачатку 80-х гадоў адносіцца, галоўным чынам,

пяхова ўжываў матэматыку ў сваіх дасыльстваньнях вершаскладаньня. Зымітрок Бядуля згадваў пра Максіма, што «ён меў съпецыяльны тоўсты спытак, які цалкам быў запоўнены матэматычнымі вылічэннямі і іерогліфамі — узорамі розных разьмераў вершаў». Больш падрабязна пра гэта піша Вацлаў Ластоўскі: «Ён шукаў матэматычна правільнага і вернага спосабу ацэны твораў і прыйшоў да вываду, што такі спосаб можна знайсці, калі разлажыць твор на пасобныя абразы, звароты, слова... Раўняючы творчасць двух

той вялізны запас за-
вучаных на памяць
вершаў і паэмаў, якія
ў бальшыні я памятаю
і цяпер. Запас быў та-
кім вялізным, што я з
посыпехам мог бы вы-
трымаць спаборніцтва
зь любым “апавядаль-
нікам”, а ў інтэлігэн-
цікіх колах я не сустра-
каў супернікаў».

А цяпер прыслушаемся да ўспамінаў сяброў і знаёмых Максіма Багдановіча. Аляксей Залатароў згадвае: «Ён любіў чытаць заў-
сёды на памяць вершы Блока, Белага, Мараў-
скай і чытаў заўсёды вельмі добра: усхваля-
вана і стрымана разам». Мікалай Агур-
цоў дапаўняе: «Здава-
лася, не было якога-
небудзь значнага вер-
ша, якога ён не ведаў
на памяць...» І ўрэшце ў Дзядора Дзябольскага чытаем:
«Памяць яго была рэдкасная, — прачытаўшы два, самае
большае тры разы вялікі верш, ён ужо добра яго запамінаў».
Дык ці ж не бацькава памяць была ў Максіма?

Можна згадаць і пра больш дробную «фамільную рысу»,
як называе яе Адам Багдановіч, — любоў Максіма да кніг.
Абодва Багдановічы імкнуліся да нефармальнага, але сут-
наснага авалодваньня ведамі. «У першы год я так захапіўся

Марыя Мякота (Багдановіч),
маці Максіма Багдановіча

М. Димітровъ
Н. НОВГОРОДЪ.

Адам Ягоравіч Багдановіч — бацька Максіма Багдановіча
з Аляксандрай Паўлаунай Волжынай (другой жонкай).
Г. Ніжні Ноўгарад, 1899 год

бібліятэкай, дапляўшы да самых разнастайных кніг, — успамінае Адам Багдановіч пра сваю вучобу ў настаўніцкай семінарыі, — што праpusьціў каля 400 урокаў, гэта значыць 120 дзён». А ва ўспамінах пра Максіма ён піша, што той «лекцыі слухаў нячаста: больш займаўся ў вялікай ліцэйскай бібліятэцы і ў чытальні».

Найбольш сканцэнтравана менавіта пра спадчыннае падабенства Адама ды Максіма Багдановічаў выказаўся стрыечны брат Максіма Пётр Гапановіч, які жыў у іхняй сям'і і добра іх ведаў: «сын свайго бацькі» — напісаў ён пра Максіма. Прыхым ён меў на ўвазе не толькі добрыя ці благія рысы іхняга падабенства, а менавіта натуру, сукупнасць рысаў, якія ўтвараюць з чалавека асобу.

А зараз зъвернем увагу на тыя рысы асобы, якія набываюцца падчас яе сталенія: агульнакультурны ўзровень і кола зацікаўленія.

Усімі прызнаецца той бяспрэчна вялізны ўплыў на фарміраванье агульнакультурнага ўзроўню Максіма Багдановіча, які аказаў на яго Адам Багдановіч. Першыя троє дзеяцей ад шлюбу Адама Багдановіча з Марылляй Мякотай вылучаюцца выключнымі здольнасцямі. Выхаваныя на лепшых узорах сусьветнай літаратуры, маючы дома да ўжытку вялікую бібліятэку бацькі, атрымаўшы класічную адукацию ў гімназіі, дзеці Адама Багдановіча здолелі разъвіць свае прыродныя схільнасці да надзвычай высокага ўзроўню. Вялікая тактоўнасць Адама Багдановіча ў адносінах са сваімі дзецьмі, прызнанье іхняга права на самастойныя ўчынкі, на ўласную думку (згадаем, да прыкладу, ягоную падтрымку пазіцыі Максіма падчас канфлікту ў Яраслаўскай гімназіі) мелі вялікі ўплыў на іхняе станаўленіне як незалежных і творчых асабаў.

Зярніты зацікаўленія Максімам «беларусікай» (па вyzначэнні Адама Багдановіча) у той атмасферы, якая панавала ў сям'і Багдановічаў, упала на дабратворную глебу. Зборнікі беларускага фальклёру, слоўнікі, першыя беларускія кніжкі В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча — усё

гэта Максім знайшоў у бібліятэцы свайго бацькі. Прыгадаем, якое значэнне для творчасці Максіма мела кніжка бацькі «Пережитки древняго міросозерцания у белоруссов». Цыкл вершаў, сапраўдных перлінаў у беларускай паэзіі «У зачараваным царстве» напісаны па матывах падан’няў, запісанных Адамам Багдановічам у гэтай кнігцы. Антон Луцкевіч, адзін зь першых дасьледчыкаў творчасці Максіма Багдановіча, съцвярджае, парыўноўваючы настроі ў вершы «Краю мой родны» з прадмоваю Адама Багдановіча да «Пережитков», што і агульныя ўяўленыні пра беларускі народ у Максіма Багдановіча склаліся пад уплывам кнігкі бацькі.

Словы Адама Багдановіча аб tym, што ён «не перашкаджаў сваім дзесям быць, кім яны хочуць», пацверджаныя жыцьцём і шмат у чым трагічным лёсам ягоных дзяцей. У пэўныя моманты здаецца, што ён ім аж занадта папускаў (згадаем напружанае жыцьцё Вадзіма ў Ніжнім Ноўгарадзе перад съмерцю ад сухотаў ці ад'езд Максіма ў Менск), але мы памятаем, што ўпартасць — гэта сямейная рыса Багдановічаў, і Адам Багдановіч добра гэта разумеў.

А цяпер зьвернем увагу на сямейныя ўзаемаадносіны бацькі і сына. Мы можам спаслацца толькі на асобныя фрагменты ўспамінаў, але і яны дастатковыя, каб скласці нейкую агульную карціну.

Падчас усё больш глыбокага зацікаўлення «беларусікай» Максім усё далей адыходзіў ад агульных сямейных інтарэсаў. Гэта тычылася і агульных з бацькам паездак (як згадвае Адам Багдановіч: «Ужо ў яраслаўскі перыяд жыцьця (1908) на пытаньне, ці не жадае ён паехаць са мною, ён звычайна адказваў: «Не»), і стылю жыцьця Максіма: «Жыцьцё ён праводзіў сіроцкае, ціхае» — успамінае бацька Максіма. Тоё ж адзначае Ганна Валасовіч: «Максім ніколі не бываў разам з усімі, не палуднаваў, не піў гарбаты. Заўсёды праходзіў у свой пакой». Пэўна, што тут была вінаватая ягоная хвароба, прымушала яго тримацца падалей ад сям'i, але й праяўлялася прыроджаная сарамлівасць, съціпласць Максіма. Тым не менш Адам Багдановіч заўсёды быў у курсе

асноўных інтарэсаў Максіма. Хаця ён і піша, што «заняткі беларусікай адбываліся зусім непрыкметна для мяне і акаля-ючых», але ў той жа час ён згадвае: «Ясна памятаю ягоную (Максіма) радасць у абліччы і бліскучыя ад жывога агень-чыка очы, калі ён убег у мой пакой і паказаў мне надрукаванымі свае вершы». Менавіта Максім знаёміў Адама Багдановіча са станам разьвіцця беларускай літаратуры і ўсяго беларускага адраджэння: «Ён адразу прыносіў кніжку, часопіс ці зборнік да мяне, адзінага чалавека, які мог яго зразумець і ацаніць новы твор, каб падзяліцца сваёй радасцю».

Пасъля паездкі ў Беларусь у 1911 годзе, як згадвае бацька, «вярнуўшыся, ён шмат расказваў пра ахвярнікаў беларускай літаратуры, пра тыя цяжкасці, якія яны перажываваюць, пра недахоп сродкаў, пра бескарыснае служэнне роднаму слову многіх працаўнікоў, галоўным чынам з асяродзьдзя настаўнікаў... пра Вільню і яе старожытнасць і пра тое ўражаныне, якое яна аказала на яго...».

Вельмі харектэрным для разумення стасункаў бацькі і сына зьяўляецца эпізод з успамінаў Дыядора Дзябольскага. У 1916 годзе «Максім быў нездаровы і ляжаў, апрануты, на ложку... Прышоў са свайго пакоя Адам Ягоравіч і, ласкова пагладзіўшы яго густыя, тады доўгія каштанавыя валасы, зачэсаныя назад, любоўна і жартайліва сказаў: “Беларускі Гамер”».

Ці дзяліўся б Максім самymі дарагімі для яго думкамі з чалавекам, які не разумеў бы яго? Пры гэтым трэба ўлічваць скрайнюю сціпласць Максіма, які вельмі паважаў свайго бацьку і стараўся не торгаць яго, як ён лічыў, па дробязях.

Для таго, каб закрануць наступнае пытаныне — клопат Адама Багдановіча пра здароўе сына, нам трэба больш уважліва ўглядзецца ў харектар Максіма. Дыядор Дзябольскі адзначае: «Ён ніколі не бываў на вечарынах у гімназіі. Пайсьці туды для яго было проста немагчыма, а на які-небудзь танцевальны вечар — і ўявіць нельга было». Пра непрыстасаванасць Максіма да побытавых дробязяў піша ў лісьце Пётр Гапановіч да сястры. А. Цітоў зазначае, што «на сябе ён

Алесь Бяляцкі і Алесь Камоцкі каля помніка Максіму Багдановічу

мала зьвяртаў увагі. Ён нават не заўважаў, што ў яго старая кашуля, і староніня зьвярталі на яго ўвагу». Пра тое ж піша Змітрок Бядуля: «Трэба адзначыць, што здароўя свайго Максім Багдановіч не шкадаваў, не зьвяртаў увагу на яду і вонраткі. Заўсёды хадзіў у студэнцкай старой вонратцы». І Леанард Заяц уторыць яму: «Ён часта недаядае і не глядзіць за сабой, калі гэта лёгка можна зрабіць». Больш падрабязна пра гэта піша бацька: «Ён увогуле ставіўся няўважліва да свайго здароўя: не любіў лячыцца... Я павінен быў назіраць за станам яго здароўя, мераць тэмпературу, прымусіць легчы ў ложак, прымаць лекі, харчавацца. Мне ён падпрадкоўваўся. Хоць бы і супраць свайго жаданьня». Такім чынам, перад намі вымалёваецца вобраз вельмі непатрабавальнага, съціплага юнака, які абыякава ставіцца да свайго зьнешняга выгляду, да бытавых проблемаў і, урэшце, да ўласнага здароўя. Вядома, гэта далёка не вычарпальныя ягоны вобраз, які, на самай справе, быў значна больш шматмерным, але пэўна, што ў ягоным партрэце былі і вышэйпералічаныя рысы.

Вось жа ці можна прадбачыць вынікі паездкі Максіма Багдановіча на вучобу ў Пецярбург? Можна: хуткая съмерць ад сухотаў. У той час як дома Максім Багдановіч знаходзіўся пад бацькоўскім даглядам. Але, зразумелая рэч, ён не жадаў увеселі час жыць пад бацькоўскай апекаю. Максім сур'ёзна пачаў думаць пра самастойнае жыцьцё на пачатку 1915 года, у 23 гады. Ён шмат каму казаў пра гэта, але здолеў выехаць з дома бацькі толькі пасля сканчэння вучобы ў ліцэі, восенњу 1916 года, у 25 гадоў. Пры ўсёй ягонай непрыстасаванасці да самастойнага жыцьцёвага побыту, хто ўжо мог яго ўтрымаць? Адам Багдановіч? Хіба што не. Бацька піша: «З трывожным пачуцьцём я адпускаў яго, але не было чаго рабіць: радзіма была цэнтрам яго прыцягненія, туды прыцягвалі яго ўсе жывыя інтарэсы ды сімпаты. Я разылічваў на іх ажыўляльнае дзеянніе, прычым ён упэўніваў мяне, што яго ў Менску ўладкуюць у сэнсе задавальненія жыцьцёвых умоваў як мага лепш». І, на жаль, гэта трывожнае пачуцьцё спраўдзілася. Як матылёк на агонь, паліацеў Максім

Багдановіч на Беларусь, каб канчаткова і бязрадна захварэць і памерці дзеля гэтай сваёй усёпаглынальнай любові да бацькаўшчыны.

У апошнія месяцы свайго жыцця ў Ялце Максім Багдановіч заставаўся сабою — бясконца съціплым і непатрабавальным чалавекам. Пятру Гапановічу ён піша: «Бацьку я пра хваробу пісаў без усялякіх падрабязнасьцяў. Лячуся, маўляў, у Ялце — і ўсё тут. І ты не расьпісвай...» Адам Багдановіч згадвае: «Ён хаваў ад мяне сваю хваробу і пісаў зусім заспакаяльныя лісты». Недаацэньваць ролю Адама Багдановіча ў выхаваньні Максіма, ягоным дogleждзе, разуменіні сына — няварта. Гэтая роля была вялізнай. Мала хто з бацькоў даў столькі сваім дзецям, як Адам Багдановіч — Максіму. Ён быў той съцяною, за якой спакойна разъвіваўся і квітнеў талент Максіма Багдановіча, дык будзем яму ўдзячны за гэта.

Артыкул надрукаваны ў зборніку дакладаў навуковай канферэнцыі ў Літаратурным музеі Максіма Багдановіча за 2000 год.

КУПАЛА І РЭВАЛЮЦЫЯ

На Купалаўскіх чытаньнях, якія праходзілі ў траўні 1988 года і былі прысьвечаныя 106-й гадавіне з дня нараджэння Янкі Купалы і 80-годзьдзю ягонага першага зборніка «Жалейка», беларускія вучоныя-літаратуразнаўцы А. Лойка і В. Рагойша зноў казалі пра даўно насыпелую неабходнасць выданьня поўнага збору твораў пээта. Яшчэ ў 1981 годзе В. Рагойша пісаў: «У апошні збор твораў Купалы не ўвайшлі апроч п'есы «Тутэйшыя» семдзесят дзесяць вершаў і вершаваных перакладаў, семдзесят шэсць публіцыстычных артыкулаў і выступаў, чатыры празаічныя пераклады». Некаторыя творы, якія пээт напісаў да рэвалюцыі, а таксама вершы, якія ўслаўлялі Сталіна, не патрапілі ў найбольш поўны сямітомнік ягоных твораў, можна сказаць, з-за неадпаведнасці рэальнага Купалы ягонаму мемарыяльнаму, прынятаму і зацверджанаму вобразу. Не ўключаныя і паўтара дзесяткі вершаў, напісаных у асноўным у 1918–1920 гады. Манапольная ўлада чыноўнікаў ад купалазнаўства, іхняе імкненіне зрабіць Купалу «сваім», уцінуць яго ў схему гатовых адказаў аказаліся мацнейшымі за гістарычную праўду. У выніку з творчасці пээта былі выкрасыленыя вершы, якія пралівалі съятло на важныя аспекты ягонага света-

Янка Купала. 1919 год

ўспрыманьня, і перш за ёсё на адносіны паэта да Кастрычніцкай рэвалюцыі.

Але што ёсё ж такі там было, у 1918-м, 1919-м, 1920-м? Што пісаў Купала? Пра што ён думай? Што казаў свайму народу ўжо тады прызнаны прарок, сумленьне нацыі? Тлумачэнныні гэтых пытаньняў літаратуразнаўцамі і крытыкамі ўмоўна зводзяцца да трох пунктаў погляду. Усе яны цікавыя, і кожны мае пад сабой саліднае аргументаванье ідэалагічнага, палітычнага ды іншага характару, але праўдзівы толькі адзін.

Найбольш распаўсюджанай зьяўляецца думка пра тое, што Купала не зразумеў Кастрычніцкай рэвалюцыі. Вось некалькі найбольш характэрных выказваньняў. Крытык І. Плашчынскі, 1930 год, часопіс «Узвышша»: «Ідэалогія Купалы, якая фармавалася падчас нашаніўства і стала яго выражэннем, не вяла на шлях пралетарскай рэвалюцыі, чаму Купала і не зразумеў самой рэвалюцыі, не вітаў яе адразу ваяўнічарадасным гімнам вызваленага».

Другі крытык, А. Кучар, 1932 год, часопіс «Полымя рэвалюцыі»: «Пралетарскую сацыялістычную рэвалюцию, яе прыйсьце, тое, што гэтая рэвалюцыя несла сапраўднае вызваленне ўсім нацыянальна прыгнечаным народам, — гэта ёсё, усю веліч прыходу новай эры ў гісторыі чалавецтва Купала яўна не зразумеў».

Я. Шарахоўскі, 1940 год, праца «Творчы шлях Я. Купалы»: «Пасьля нямецкай акупацыі неўзабаве наступіла белапольская, зноў пачаліся зьдзекі і гвалт над беларускім народам. Усё гэта перашкаджала паэту разабрацца ў падзеях, зразумець, што далейшае раззвіццё ягонай паэзіі цалкам залежыць ад таго, наколькі ён здолее быць выказынікам не толькі агульнадэмакратычных патрабаваньняў народных масаў, але і выразынікам сацыялістычных тэндэнций барацьбы працоўнага класа, песьніром сацыялістычнага пераўтварэння грамадства».

Я. Мазалькоў, 1961 год, кніга «Янка Купала»: «Аднак у цяжкіх умовах белапольскай акупацыі Купала не заўсёды

слушна ўяўляў сабе шлях беларускага народа да волі і незалежнасці. У творчасці гэтага перыяду ў Купалы былі і сур'ёзныя зрывы, і памылкі, якія пакінулі сваю пячатку і на шэрагу ягоных твораў пачатку дваццатых гадоў».

Гэты пункт погляду распаўсяджаны і ў нашыя дні, яго паўтараюць і некаторыя сучасныя дасыследчыкі творчасці Я. Купалы. Напрыклад, М. Яраш у 1982 годзе ў кнізе «Пясьняр роднай зямлі»: «Несумненна, што разуменье Купалам карэнных праблемаў жыцця Беларусі ў той час, і ў першую чаргу праблемы нацыянальной, было аднабаковым, звужанным, што і адбілася на ідэйнай накіраванасці асобных вершаў».

А. Майхровіч у энцыклапедычным даведніку «Янка Купала» (1986) адзначае, што ў паэта «выразна выявілася немагчымасць пранікнення ў сутнасць складаных зьяваў эпохі пралетарскіх рэвалюцыяў з пазіцыі рэвалюцыйнага дэмакратызму». Па сутнасці паўтараецца версія, выказаная ў больш чым дзіўным, па словах Б. Сачанкі, «пакаянным» лісьце самога Купалы, надрукаваным 10 сінегня 1930 года ў газете «Звязда»: «Захапленыне дробнабуржуазнымі нацыянал-дэмакратычнымі ідэаламі стала прычынай таго, што я і ў першыя гады Каstryчніцкай рэвалюцыі не здолеў ад іх пазбавіцца, зразумець і ўсьвядоміць усю веліч і гістарычную непазъбежнасць пралетарскай рэвалюцыі».

Згодна з канцепцыяй «неразуменья» Купалам рэвалюцыі, ён трактуеца як прадстаўнік «беспартыйнай сялянскай дэмакратыі». Сыцьвярджаецца, што Купала проста не дарос да разумення сацыялістычнай рэвалюцыі, бо ўзровень ягонага дыялектычнага развіцця быў ніжэйшы, чым у носьбітаў перадавой бальшавіцкай марксісцкай ідэалогіі. Пра гэта, у прыватнасці, пісалі і І. Навуменка ў сваёй кнізе «Янка Купала»: «Па самай логіцы рэчаў ідэолагі “беспартыйнай” рэвалюцыйнай дэмакратыі, якімі былі Купала і Колас, проста не маглі адразу, з ходу стаць на сацыялістычныя пазіцыі»; Р. Бярозкін: «Купале, ідэолагу беспартыйнай сялянскай дэмакратыі, не хапала яшчэ ў тыя гады яснага разу-

меньня класавых імперыялістычных, “антыбальшавіцкіх” мэтаў інтэрвенцкіх паходаў на Беларусь... Купала яшчэ не дайшоў да разуменяня таго, што нацыянальная палітыка бальшавіцкай партыі сыходзіла з характару рэвалюцыі сацыялістычнай» (Бярозкін Р. Выбранае. Мн., 1981).

Увогуле ж гіпотэза пра «неразуменяне» дазваляла неяк апраўдаць жыцьцё і творчасць Купалы тых гадоў і надрукаваць большасць твораў, напісаных ім у той час.

Але, па-першае, яна прыніжала Купалу як асобу, выстаўляючы яго гэткім прастачком, Янкам-недарэкам, які, выбачайце, не зразумеў, не разабраўся, недаацаніў. Я. Колас, вядома ж, не ад добрага жыцьця, а пад прыцэлам вульгарнай крытыкі ў 1934 годзе, выступаючы на Першым усесаюзным зьездзе пісьменнікаў, казаў: «У чым быў карэнны недахоп беларускай паэзіі?.. Перш за ўсё... у тым, што самі песьніры, сапраўдныя выразынікі народнага гора, не мелі ясна акрэсленых палітычных поглядаў... не валодалі тымі метадамі барацьбы, якія несла і прапаноўала марксісцка-ленінская філасофія». Амаль тое ж самае, але ўжо з іншых прычынаў паўтарыў І. Навуменка: «Калі б Я. Купала ў тыя гады валодаў марксісцкім съветапоглядам, выразней бачыў рухаючыя стваральныя сілы рэвалюцыі, дыяпазон ягоных узаемаадносінаў з рэвалюцыйнай рэчаіснасцю быў бы, бачна, нашмат шырэй, чым толькі роздум пра “айчыну”, ды і сам роздум меў бы іншыя эмацыйныя колеры».

Па-другое, гэтая гіпотэза скажала, спрашчала, а то і адмаўляла Купалу ў палітычных поглядах, якія ў яго былі дастаткова вызначанымі. Сам панятак «рэвалюцыйнай дэмакратыі» пасля рэвалюцыі 1905–1907 гадоў адышоў на другі план, бо «сацыялістычныя ідэі ў Беларусі да пачатку XX стагодзьдзя ўжо мелі безыліч прыхільнікаў: не было ніводнага горада, ніводнага мястэчка, дзе б не існавала якая-небудзь рэвалюцыйная група» (Агурскій С. Очерки по истории революционного движения в Белоруссии. Мн., 1928). У гэты час на тэрыторыі Беларусі дзейнічалі ў падпольлі: РСДРП, сацыял-дэмакратычная партыя Каралеўства Польскага і

Літвы, Польская сацыялістичная партыя, Бунд, сацыялісты-рэвалюцыянеры ды іншыя. Кожная партыя — са сваёй праграмай, задачамі і сферай уплыву. Праходзіла актыўная палітызацыя жыцьця, і палітычныя погляды Купалы, вядома ж, адпавядалі гэтаму часу. Купала ў сваіх біяграфічных лістах адзначаў вялізны ўплыў на яго станаўленьне як грамадзяніна і патрыёта партыі Беларуская сацыялістичная грамада (БСГ). Зыміцер Жылуноўіч (Цішка Гартны) пацвярджае гэты факт: «Агітацыя на роднай мове, якую выкарыстоўвала Беларуская Сацыялістичная Грамада, мела вялізнае значэнье для прарапанды сацыялістичных і рэвалюцыйных ідэяў у сялянскіх масах, дазваляла лёгка іх засвойваць нават непісьменнаму селяніну» (Полымя. 1925. № 8). Купала бярэ ўдзел у дзейнасці гэтай партыі: доўгі час шчыльна супрацоўнічаў з лідарамі БСГ, а пасля яе фармальнага роспуска ў 1907 годзе, а па сутнасці — пасля пераходу на легальныя формы дзейнасці, быў адным з лідараў тэарэтычнай думкі нацыянальна-вызвольнага руху, «пракам беларускага адраджэння», як назваў яго адзін з заснавальнікаў БСГ, Антон Луцкевіч. Такім чынам, тагачасная палітычная думка Купалы, якая знайшла сваё ўласабленьне ў ягонай паэтычнай і публіцыстычнай творчасці, мусіць расцэньвацца не як беспартыйная рэвалюцыйна-дэмакратычная, а як партыйная сацыялістичная, але не ў тым «скончаным» разуменіні сацыялізму, да якога мы прызычайліся. «Уся паэзія яго — палітыка» — пісаў пра Купалу крытык Рыгор Семашкевіч.

Па-трэцяе, гіпотэза пра «неразумен'не» не дазваляла аб'ектыўна разглядзець некаторыя творы паэта, асабліва вершы і артыкулы часоў грамадзянской вайны, многія з якіх съведчаць якраз пра добрае разумен'не Купалам того, што адбывалася тады ў Беларусі. Менавіта таму яны на карысць гэтай схеме ўвогуле выключаліся з творчай спадчыны паэта.

Не менш памылковая, на мой погляд, і канцепцыя поўнага прыніціцца Купалам Каstryчніцкай рэвалюцыі. У гэтым выпадку ўвогуле адсутнічаюць разыходжаныні паміж жадае-

мым і рэальным. Усё фарбуецца ў адзін колер. Н. Перкін у 1971 годзе недвухсэнсоўна адзначаў: «У краіне адбылося тое, да чаго так палка імкнуўся, пра што так горача марыў паэт. Ад самага сэрца ідуць у съвет радасныя слова вітанья Кастрычніка». М. Яраш, які выказваў і іншыя, больш праўдападобныя погляды, пісаў: «Вялікі Кастрычнік зьдзейсьніў самыя съмелыя жаданы народнага паэта. Беларусь улілася ў брацкую сям'ю савецкіх рэспублік, а беларускі народ разам зь іншымі народамі выйшаў на съветлыя прасторы жыцьця». Звязываючы першы і другі пункт погляду, можна лічыць парадаксальнай думку М. Ларчанкі, выказаную ім у 1977 годзе: «З аднаго боку, Купала і Колас съмела становяцца на шлях Кастрычніцкай рэвалюцыі, шчыра вітаючы яе як рэвалюцыю, якая зьдзейсьніла іх дэмакратычныя ідэалы, прынесла беларускаму народу нацыянальнае і сацыяльнае разьняволеныне. Аднак, з другога боку, цалкам не разумеючы яе пралетарскай сутнасці». Сярод гэтых адназначных, кантррасных (прыняў, не прыняў) канцепцыяў сустракаюцца і та нальныя, з рознымі «адценнямі». Напрыклад, цікава трактаваць ў 1962 годзе гэты перыяд жыцьця і творчасці Купалы М. Лазарук: «У паэта не было прынцыповых разыходжанняў з рэвалюцыяй. Купалу першых пасъярэвалюцыйных гадоў у пэўным сэнсе можна зразумець психалагічна як чалавека, які на нейкі момент разгубіўся перад величчу той рэчаіснасці, да якой ён сам імкнуўся і клікаў іншых».

Канцепцыя «чыстага» Купалы была і застаецца спрошчана-сацыялагічнай. Вытокі гэтай канцепцыі — у 30-х гадах, у эпосе адназначных героеў-стаханаўцаў ва ўсіх сферах жыцьця, у tym ліку і ў літаратуры. Дасюль займае яна цэнтральнае месца ў падручніках...

У 1928 годзе, сыходзячы з тактычных меркаваньняў, З. Жылуновіч пісаў: «Янка Купала ўрачыста, з адкрытай душою сустрэў гэты вялікі акт у жыцьці свайго народа (абвяшчэныне БССР. — *A. B.*)... Мы прытрымліваемся цвёрдага погляду на паэта як на пасъядоўнага рэвалюцыянера, які красамоўна самым выразным чынам адбіў дух Кастрычніка

ў беларускім пераламленыні». Пра тое, што гэта было сказана менавіта з тактычных меркаваньняў, съведчыць больш раннія выказваньне З. Жылуновіча. У 1923 годзе ён з горыччу пісаў: «Першы студзень 1919 года, які прынёс Беларусі гэтае вызваленіне, даўшы да гэтага безыменнай, пагарджанай, разбуранай краіне прамяністасе імя — Беларуская незалежная Савецкая Рэспубліка — канстытуцыю, сацыялістычную працоўную дзяржаўнасць... Гістарычныя падзеі, якія пісалі залатавогненнымі літарамі вялікі помнік вызваленія міліёнаў беларускіх працоўных, выглядалі ў іхніх вачох пякельнай бурай-нашэсьцем, якая “праз пагоркі” кашцілася на іхнія “ногі”. Узятыя ў двукосісце тут З. Жылуновичам слова — зь верша Я. Купалы «Буралом» (1919). Надыходзячая эпоха суцэльнага тэрору скарэктавала погляды З. Жылуновіча, які імкнуўся абараніць Купалу. Сёння нам ніяма неабходнасці скажаць праўду, які б ні быў прыцягальны і зручны для некаторых «чыстыя» Купала.

Ці жадаў паэт прыйсьця Кастрычніцкай рэвалюцыі такой, якой яна была ў рэальнасці? Ці лічыў ён адзіна слушным варыянтам раззвіцця падзеяў у нас, у Беларусі, дзе беспамылковая для марксістаў формула дыктатуры пралетарыяту на справе вылілася ў адхіленыне прадстаўнікоў карэннай нацыі — беларусаў — ад улады, а значыць, не абяцала справядлівага расшэння нацыянальной праблемы (па заўваже гісторыка М. Біча, сярод пралетарыяту і паўпралетарыяту Беларусі беларусы складалі на пачатку XX стагодзьдзя ўсяго толькі 17,1 %). Як гэта ні парадаксальна, але праўдзівы па сутнасці адказ на гэтае няпростое пытаньне давалі не біёграфы паэта, а бязылітасныя барацьбіты за «чысьціню сацыялістычных пралетарскіх ідэяў» у беларускай літаратуре, ягоныя схаваныя і адкрытыя нядобразычліўцы. У барацьбе з усім, што, як яны лічылі, не адпавядала новаму, на іхні погляд, адзіна магчымаму і слушнаму ладу, яны шукалі ў паэта перш за ўсё крамолу і... знаходзілі яе. Дзейнічаў фармальны падыход да творчасці без імкнення асэнсаваць унутраны съвет паэта, зразумець логіку і заканамернасць

разывіцца ягоных поглядаў і ягонай творчасці. Нацыянальнае абавязчалася нацыяналістычным, а натуральнае імкненіне пасъля шматгадовага прыгнёту ўбачыць свой народ вольным і незалежным расцэньвалася як адступлен'не на пазіцыі буржуазнага лагера. Ды і не імкнуліся гэтая «вартавыя рэвалюцыі» ў беларускай культуры да якога-небудзь разуменіня, да пошукаў ісціні. «Нам, — пісаў А. Кучар, — ацэньваючы творчасць паэта, няма чаго замазваць ці хаваць сапраўдную сутнасць палітычных пазіцыяў Купалы падчас рэвалюцыі 1917 года. Купала быў пад вельмі і вельмі моцным уплывам буржуазных нацыяналістаў, так што часамі ён становіўся нават на пазіцыі нацыяналізму, знаходзіўся ў палоне буржуазнага нацыяналізму».

Тое ж сцьвярджжаў І. Плашчынскі: «З ідэалізацыяй былога, з патрабаваньнем і абаронай незалежнасці Беларусі засыпела Купалу рэвалюцыя... Лірычны герой не задаволены рэчаіснасцю, неспакойны, нацыянальна абмежаваны чалавек, палітычны патрабаваныні якога заключаны ў жаданьні нацыянальна-дэмакратычнай дзяржаўнасці для “маці Беларусі”». І. Плашчынскі, як мне падаецца, даволі дакладна характарызуе Купалу, кажучы пра тое, што «ён і прыняў рэвалюцыю, калі яна перайшла ў далейшыя формы разывіцца. Больш за ёсё і толькі таму, што яна вырашила пытаныне нацыянальнага вызваленія і вызваленія сілаў «ад баршчынных бед».

Асабліва разывіты «класавы нюх» прадэманстраўя сумнавядомы беларускі «крытык» Лука Бэндэ. Ён у 1932 годзе пісаў: «Я. Купала сустрэў Каstryчнік як ідэолаг буржуазнага нацыянал-адраджанізму. Гэтым у асноўным і тлумачыцца ягоная варожая пазіцыя да пралетарской рэвалюцыі і дыктатуры пралетарыяту падчас грамадзянскай вайны... Ён не ўспрыняў пралетарскую рэвалюцыю як рэвалюцыю, якая адна можа вызваліць працоўныя масы ад эксплуатацыі капіталістаў, паноў і ад нацыянальнага прыгнёту...»

Пазней, у 1935 годзе Л. Бэндэ разывівае сваю думку пра тое, што пасъля рэвалюцыі Купала «не пайшоў з працоўнымі

масамі, а пайшоў з буржуазіяй, у сваіх песьнях ён ужо не выражаў жаданыні працоўных масаў і не адлюстроўваў іх барацьбы, а наадварот, ягоныя песьні былі накіраваныя не на карысць гэтых мас. Ягоны заклік: “На сход, на ўсенародны, грозны, бурны сход Ідзі, аграблены, закованы народ” — не носіць рэвалюцыйнага характару. Гэта заклік не на аснове пралетарскай дыктатуры “заводіць парадак”, а на аснове буржуазнай дэмакратыі, якая зжыла ўжо сябе, гэта заклік ісьці за беларускую буржуазную рэспубліку — “радзіму-маці — Беларусь”... “Чужынцы суседзі” ўвогуле, без дыферэнцыяцыі — вось хто, па ўяўленыні паэта, вораг беларускага народа, яны забіраюць мёд зъ ягоных вульлёў, яны “запрэглі” яго ў няволю. Ён, як і іншыя беларускія нацыяналісты, у сваіх вершах імкнецца паказаць, што ў Рasei ў выніку сацыялістычнай рэвалюцыі нічога не зъмянілася, што засталася царская Масква, прыгнятальнік і душыцель нацыянальнасцяў... Haiўна веруючы ў ідэю Бээнэраўскай “незалежнасці”, паэт усё ж не бачыў яе на справе».

Такім чынам, калі мы прыбяром з гэтых цытатаў празмерную экспрэсію, якая скажала рэальныя намеры і пазіцыю паэта, а таксама ярлыкі, такія, як, напрыклад, «ідэолаг буржуазнага нацыянал-адраджанізму», дык атрымаем дастаткова аб'ектыўную карціну адносінаў паэта да рэчаіннасці. Ідэолаг нацыянальнага адраджэння — так, але не буржуазнага. Купала проста выражаяў інтэрэсы сваёй сялянскай нацыі.

Так, у перыяд 1918–1920 гадоў Купала не прымаў Каstryчніцкую рэвалюцыю. Масавы тэрор, палітыка ваенага камунізму — усё гэта прывяло да таго, што паэт дастаткова прахалодна ставіўся да дыктатуры партыі большавікоў і пралетарыяту, адстойваў ідэю незалежнасці Беларусі, неўмашльніцтва ў яе ўнутраныя справы. Ён верыў у тое, што толькі сам беларускі народ здолеет вырашыць свае эканамічныя, палітычныя і нацыянальныя праблемы. Ён заклікаў народ да зьдзяйснення гэтай ідэі, у нейкай ступені бачачы яе ўвасабленыне ў абвешчанай нацыянальнымі дзеячамі ў Мен-

ску 25 сакавіка 1918 года Беларускай Народнай Рэспубліцы. Калі меркаваць па праграме дзеяньняў, па палітычных заявах, а таксама па часта зъмяняемым складзе ўрадаў гэтай не зъдзейсьненай з прычыны гістарычных абставінаў рэспублікі, дык можна казаць якраз пра іх сацыялістычную, народную накіраванасць.

Пра стан Купалы ў гэты перыяд, ягоныя перакананыні распавёў у сваёй канцепцыі (ужо трэцій, дзіве другі разглядаліся намі раней) М. Яраш: «Нацыяналісты (іхняя дзейнасць асабліва актыўізавалася з прыходам белапалякаў), якія настойліва імкнуліся перацягнуць паэта на свой бок, съпекулявалі на нацыянальных проблемах, выстаўлялі сябе адзінмі абаронцамі нацыянальнай самабытнасці, культуры, мовы. Яны больш чым старанна спрабавалі арганізаціація беларускія выданыні, тэатральныя гурткі, культурныя ўстановы, імкнуліся пераканаць нявопытнага інтэлігента, несвядомага рабочага ці цёмнага селяніна ў сваім высокім патрыятызьме. Мабыць, і Купала ў хвіліны асаблівага душэўнага ўзбуджэння, унутранага разладу паддаваўся гэтай двурушніцкай пропагандзе, пра што, у прыватнасці, съведчыць верш “25.III.1918 — 25.III.1920”. А паэт жа заўсёды быў бязылітасна шчырым — значыць, ён ніколікі не ўсьведамляў, што вельмі і вельмі памыляўся»...

Паставім пад сумненьне тактычную версію М. Яраша пра «ўплыў на Купалу нацыяналістаў». Сапраўды, съмешна думаць усур'ёз пра нейкі шкодны ўплыў на ўжо ўсенародна вядомага і любімага паэта, які (жыцьцё і творчасць таму съведчаныне) не па чыйсці падказы і не як староныні ставіўся да самых насьпелых пытаньняў нацыянальнага і сацыяльнага вызваленія свайго народа. І ўжо ніяк нельга аднесці Купалу да ліку наіўных інтэлігентаў, у якіх час прыняцца жыцьцёва важных рашэнняў заўсёды супадае з хвілінамі «душэўнага разладу» і, як вынік, зъяўляюцца фатальная «памылкі». Апроч таго, зь версіі М. Яраша выпадаюць вершы, напісаныя паэтам у 1918 годзе ў Смаленску, яшчэ ўдалечыні ад «нацыяналістаў». Слушна заўважае

А. Лойка: «Купала ў абароне інтэрэсаў народа і айчыны быў заўсёды і пасълядоўны і лагічны».

Грамадска-палітычныя погляды Купалы адлюстраваны перш за ўсё ў ягонай паэтычнай творчасці. Многія вершы перыяду грамадзянскай вайны не друкаваліся літаральна да апошняга часу (толькі ў апошнія два-тры гады з'явіліся публікацыі). У межах гэтага артыкула я не могу разглядзеь усе творы таго часу, уключаючы тыя, што друкаваліся, якія патрабуюць таксама аб'ектыўнага, невульгарызтарскага падыходу. Яркі прыклад таго, як літаратуразнаўцы съвядома скажалі ці зацянялі зъмест вершаў Купалы, лічачы за сваю асноўную мэту надрукаваць іх, бачыцца ў нядаўнай легалізацыі верша «Пазвалі вас», надрукаванага пасъля доўгага забыцця ў зборніку артыкулаў В. Рагойшы «Напісана рукой Купалы» (1981) і ў часопісе «Полымя» (1988. № 10).

У Энцыклапедычным даведніку «Янка Купала» В. Рагойша такім чынам харектарызуе гэты верш: «Першы твор беларускай паэтычнай Ленініяны... У творы выяўлена разуменне Купалам сутнасці сацыялістычнай рэвалюцыі... Нягледзячы на элегічна-рэфлексіўны харектар твора, у цэлым верш прасякнуты съветлым настроем, аптымізмам».

Але пры чым тут Ленініяна? Хіба ж гэта твор пра Леніна? А чаму тады ў вершы такое разъмежаваныне на « vas » і « нас »? А як патлумачыць радок « О, каб не ў краты толькі з крат! », слова « рабы-цары »? Зь верша відаць, што аповед вядзеца збоку. Купала выступае арбітрам-назіральнікам, дастаткова адлучаным і ад пераможцаў, і ад пераможаных. Занадта шмат чаго ў пераможцах не мог успрыніць Купала... Адзінаўладзьдзе, аднапартыйная сістэма кіраванья дзяржаваю, падаўленыне ўсялякай апазіцыі, распуск іншых сацыялістычных партыяў — ці не крок гэта « з рабоў у цары »? Паэт прадбачыць вынікі такай узурпацыі ўлады: « О, каб не ў краты толькі з крат! » — што значыць адмену дэмакратычных заваёваў, зьнішчэнье іншадумцаў, вяртанье да дыктату і гвалту. Гэтыя сімптомы татальнага гвалту, які зьдзяйсьняе новая ўлада. Купала, будучы далёка не пацыфістам, заўважае:

«Тварыць вы шлі і кроў лілі Сваю, чужую па зямлі...» Два дзеянныні, пастаўленыя побач, — стварэныне і разбурэныне, да ўсяго разбурэныне, якое зьдзяйсьняеца без ваганьняў, ствараюць даволі змрочны кантраст. І зноў жа ў гэтай карціне ёсьць прадчуваныне абясцэненай крыві. За шматкроп'ем схавана тое, пра што Купала недагаворвае, але ўжо цалкам можам дагаварыць мы.

Паэт не робіць канчатковых высноваў, ён толькі ставіць пытаныне: ці была апраўданая гэтая бязылітасная вайна, зьнішчэныне сістэмы гаспадарання, згуба мільёнаў людзей, сапраўды «Пірава перамога» дзеля того, каб усё ж такі вярнуцца да агульных для ўсялякага цывілізаванага грамадства законаў раззвіцьця? Дзеля чаго былі гэтыя пакуты і гібелль дзясяткаў мільёнаў людзей, калі ўсё ў рэшце рэшт скончылася мірнымі перамовамі з буржуазнай Еўропай? Хто ж перамог і што зъмянілася? На гэтыя няпростыя пытаныні мы шукаем адказу і да гэтага часу.

У 1918 годзе Купалам былі напісаныя два «забытыя» да нядайняга часу вершы: «Наша гаспадарка» і «Крыўда». У свой час, аналізуючы верш «Наша гаспадарка», Рыгор Бярозкін пытаўся: «Доўгія гады не перадрукоўваўся ў зборах Купалы верш “Наша гаспадарка”. А, уласна кажучы, чаму?» На гэтае пытаныне адказвае М. Яраш: «У вершы “Наша гаспадарка”, датаваным 7 лістапада 1918 года, гучаць вельмі выразныя слова: “І душыць кліч: ці доўга будзе нам заломам Варшава панская і царская Москва?” Цікава, што Москва ўжо год як была бальшавіцкай, а пра гэта — ні слова — ні ў водным вершы». Яшчэ раней пільнасцьць праявіў Лука Бэндэ: «Прападарскую дыктатуру паэт прадстаўляе і паказвае ў гэтым вершы як спадчынніцу царскай панска-буржуазнай палітыкі прыгняцення нацыянальнасцяў, беларусаў у прыватнасці».

У вершы «Наша гаспадарка» (гл.: Польмія. 1988. № 10) Я. Купала задае зусім натуральнае пытаныне пра нацыянальную незалежнасць беларускага народа.

Ні для кога сёньня не сакрэт, што мясцовыя бальшавіцкія і савецкія кіраўнікі, якія валодалі фактычнай уладаю, у

большасці былі зусім не беларусамі і адмоўна ставіліся да развязаньня беларускага пытаньня. Для многіх зь іх «Белоруссия (Северо-Западный край)» была толькі частка «Великороссии», і нават пазнейшае абвяшчэнне БССР, якога дабіўся Беларускі нацыянальны камітэт у Маскве, было не практичным увасабленнем законнага права народаў на самавызначэнне, а не больш як часовы тактычны манеўр. Пра ўсё гэта, пра перыпетыі ўтварэння БССР падрабязна напісаў Э. Ялугін у аповесці «Паслья небыцця» (гл.: Неман. 1988. № 2). У 1918 годзе Купала жыў у Смаленску, дзе размышчалася і кіраўніцтва Заходній вобласці, і не мог не ведаць пра адносіны новай улады да нацыянальнага пытаньня.

У газеце «Западная Коммуна» — органе Аблвыкамзаха 21 сінеглядня 1918 года, менш чым за два тыдні да абвешчаньня БССР, у рэдакцыйным артыкуле пісалася: «Задаёмся пытаньнем: навошта гэтая гульня ў савецкія рэспублікі? Для нас жа зразумела, што Савецкая ўлада ставіць сваёй задачай... не стварэнне нацыянальнай адасобленасці ў рамках маленькіх нацыянальных дзяржаў, а зъясенне ўсялякіх нацыянальных перашкодаў... Абвешчаныне савецкай рэспублікі Беларусі не толькі не служыла б інтарэсам барацьбы з нацыяналістычнымі тэндэнцыямі дробнай буржуазіі, але якраз развязвала б прастору гэтым тэндэнцыям. А гэта не ў інтарэсе сацыялістычнай рэвалюцыі».

Зъезд Саветаў Беларусі, якім кіравалі былыя Аблвыкамзахаўцы, ужо паслья абвешчаньня БССР, як пісала «Звезда» 5 лютага 1919 года, «пацьвердзіў, што выслікі беларускай нацыяналістычнай інтэлігенцыі да стварэння “сваёй” беларускай мовы, “сваёй” нацыянальнай культуры дарэмныя... Няхай маюць гэта на ўвазе беларускія пісьменнікі».

Купала абсолютна слушна меркаваў, што толькі беларусы ў стане вырашыць свае проблемы і што беларускі народ мае на гэта поўнае права. А ў палітыцы, якую праводзілі акупацыйныя ўлады Польшчы і арганізаваныя Аблвыканзамамі органамі Савецкай улады, Купала не бачыў зъменаў у

адносінах да беларусаў. Менавіта таму ён падкрэслівае ўжо не існуючыя рэаліі суседніх краінаў: «Варшава панская і царская Москва». Да таго ж яшчэ ні для кога не было зразумела, якія сілы пасъля рэвалюцыі будуць весьці рэй у Польшчы і ў старой Расейскай імперыі, якая, па перакананыні паэта, павінна была абавязкова распасыціся. «Не супраць Савецкай улады быў гэты верш, — адзначае Алег Лойка, — а за ўласбленыне прынцыпаў рэвалюцыі ў жыцьцё, за перамогу яе прынцыпаў, яе палітыкі па нацыянальным пытаныні». Паўтаруся: зусім несправядліва абвінавачваць Купалу ў абароне буржуазнага ладу. Купала — съпявак сялянства, уся ягоная паэзія — кроў ад крыві, цела ад цела беларускага народа. У будучым Беларусь паэт, безумоўна, бачыў сацыялістычнай, але й маючай гарантый разъвіцца нацыянальнай культуры, духоўнага росту нацыі ва ўсіх праявах. Падкрэслім гэтае «але», каб яшчэ лепей усъвядоміць вытокі сёньняшняга бядотнага становішча зь беларускай мовай, літаратурай, усім духоўным патэнцыям народа.

Пры, скажам так, «купалаўскім» кірунку дзяржаўнай палітыкі гэтых праблемаў проста б не існавала.

Янка Купала задумваецца над многімі пытанынямі быцця. Што ёсьць свабода асобы і справядлівасць увогуле і свабода асобы і справядлівасць вось зараз, у гэтыхя рапшуча ўсё зъмяняючыя гады. Пра гэта — ягоны верш «Крыўда», якому даў вось такую своеасаблівую трактоўку Лука Бэндэ: «Лютаўская рэвалюцыя і дадзеная ёю свабода, як бачым, успрымаюцца паэтам, як і іншымі пісьменнікамі-нашаніўцамі, як сапраўдная воля зь “мілай уцехай”». Каstryчніцкая рэвалюцыя і дыктатура пралетарыяту ўяўляюцца яму як адмена, як зънішчэнне волі ўвогуле, як перамога адвечнай крыўды над праўдай.

Іншасказальна Купала апісвае несправядлівае класавае грамадства, пабудаванае на ўзвеялічэнні багатых і прыгніценыні бедных. Але вось адбыліся гісторычныя рэвалюцыйныя зъмены, і съвет зъмяніўся — упалі кароны, а рабы сталі вольнымі. Але, піша Купала, нявольнік не змог скарыстаць

са сваёй свабоды для ўзвышэнья. Ён, у сваю чаргу, пабраўцяся са злом. З вышыні сёньняшніх дэён засьцярогі Купалы зноў-такі не падаюцца нам неабгрунтаванымі.

У студзені 1919 года Купала пераядзжае ў вызвалены ад немцаў Менск. Настрой ягоны гэткі ж змрочны, як і раней. Савецкія газеты ў Менску выходзяць на расейскай, польскай, літоўскай, яўрэйскай мовах, але няма ніводнай на беларускай. Тады ж, у студзені, Цэнтральнае Бюро КП(б)Б пастановіла: «Выданыне беларускай газеты прызнаць непажаданым». Нагадаю: «Паэта не магло не насыцярожыць тое, што ў сталіцы Беларускай Савецкай Рэспублікі Менску, куды ён пераехаў, зусім не адчуваляся ажыўлення нацыянальнага жыцця...» (М. Яраш). Сам паэт у 1922 годзе, калі, так бы мовіць, ужо ўсё ўтрыеслася, пісаў Б. Эпімах-Шыпілу: «Напачатку 1919 года пераехаў у Менск. Але і тут салодкага мёду не было спачатку. Зъмены ўладца ды інш. не давалі прасьвету». 8 жніўня 1919 года Менск захапілі палякі. Спраўдзіліся прадказаныні Купалы наконт захопніцкіх памкненінняў «панскай Варшавы». 28 жніўня Купала піша «незалежніцкі» верш «Паўстань...», апублікованы нядаўна ў нарысе Б. Сачанкі «Бэндэ» (Літаратура і мастацтва. 1988. З чэрв.). Паэт заклікае беларускі народ з дапамогаю міфічных Прарока, Песьняра, Ваяка і Уладара, якія ўвасабляюць усё самае лепшае, съмелае і думаючае ў нацыі, дапамагчы народу вызваліцца ад «чужых бадзяк», аб'яднаць свой край, свае сілы для барацьбы за свабоду, абараніць Радзіму, якая стамілася ад бясконцага прыгнёту. Купала заклікаў «адбудаваць свой збураны пасад».

Цікавы верш «Жыды», напісаны Купалам у гэтым жа годзе, які выпаў са збору твораў Купалы, верагодна, з-за неадукаванага пуританства рускамоўных складальнікаў. Амаль да сярэдзіны XX стагодзьдзя слова «жыд» было, дый зараз застаецца, нейтральным у беларускай мове. Неэкспрэсіўнае яно і ў польскай, літоўскай і многіх іншых мовах. Заўважу, што апусканыне гістарычнай назвы іншай нацыі не

робіць гонару перш за ўсё нацыі сваёй. Тым не менш не-
калькі вершаў Францішка Багушэвіча і Янкі Купалы да гэ-
тага часу «забытыя» менавіта па названай прычыне, нягле-
дзячы на іхні зусім інтэрнацыянальны зъмест:

ЖЫДЫ

Жыды! «Хрыстапрадаўцы і прыблуды»!
О, слава вам, ўсебеларускія Жыды!
Я веру вам, хоць чорнай гразьзю ўсяоды
Плюе вам цар і раб, стары і малады.

Нявольнікі вы сёньня з намі разам
На беларускай змучанай зямлі,
Дзе чорны зьдзек, пасьвенчаны абразам,
Гняце нас разам, як зъяр'ё, ў крутой пяцлі.

Вы ўскрэсьненце, Жыды, усьлед за Беларусяй —
Сьцяг ваш і нашая паходня будуць жыць,
Хоць наш магільнік кветкай апрануўся,
Хоць згубны мор над намі гібеляй ляжыць!

Калі ў Гішпані ўзбунтаваны людзі
З сваёй краіны выгналі вас напасьмех,
На беларускім полі вашы грудзі
Навек знайшлі дняваньне, страву і начлег.

Шлі дні. І вас у ланцугі скавалі
Бязбожны карапі і дэспаты-цары.
Адны вас Беларусы шанавалі,
Як блізкіх родных — да съятлейшае пары.

Масква й Варшава аплюлі вам імя
І ў дзікай чэрні ненавісьць збудзілі к вам,
А Беларусь пад крыльямі сваімі
Вас грэла ў вашым нянькаю была дзяцям.

Пасьля, Жыды, вы зрэкліся народу,
 Які вам шчодра даў багацьце і прыпын,
 Пайшлі прыдбаць сабе вы чэсьць, выгоду
 Да сільных тых, хто даў вам вісельню і чын!

Раскіданыя гібнуць па ўсім съвеце,
 Вы Мэсыі чакаецце яшчэ, Жыды, —
 Тэй Мэсыі ждуць Беларусі дзецы
 І з вамі пойдуць, як вы з намі, ўсе тады.

Ваш ясны съветач там, дзе Палестына,
 Наш ясны съветач — Маці-Беларусь адна;
 Спадзе ланцуг ваш у съляпым загіну,
 Спадзе ланцуг наш і заз্বяе ўсім вясна!

Цяпер за вамі слова ў буру гэту:
 Пайсьці ці не з народам нашым да съятла?
 Пара, Жыды, паны усёга съвету,
 Сплаціці доўг, які вам Беларусь дала!

Верш «Жыды» Купалы важны для нас ужо ў тым сэнсе, што ён адхіляе абвінавачваныні паэта ў нацыяналізме. Гэты верш — своеасаблівая праграма ўзаемаадносінаў паміж беларускім народам і яўрэйскім народам, які адыграў даволі актыўную ролю ў гістарычным лёсে Беларусі. Як адзначае польскі гісторык Алексы Дзеруга, «у гарадах Беларусі працэнт яўрэяў хістаўся ад 40 да 80. Яўрэйскія пралетарыят складаў значную частку, а неаднаразова і большасць на прамысловых прадпрыемствах».

Беларускі літаратуразнаўца і крытык Антон Луцкевіч так вызначыў асноўны пафас верша: «Дзеля таго, каб нашыя дарогі не разышліся ў розныя бакі (а хвалёная ідэя сіянізму якраз мяркуе такое разыходжанье), Купала прад'яўляе яўрэям цвёрдае патрабаванье: у гэты гістарычны момант, калі вырашаецца пытанье пра будучыню Беларусі, верагодна, на доўгія часы, яны павінны аддаць беларускаму народу старую пазыку і падтрымаць яго ў барацьбе за свабоду і незалежнасць».

Традыцыйны для Купалы па назве і тэматыцы верш «Новы год» 1919 года (Полымя. 1988. № 10) незвычайны па зъмесце. Гэта адзін з самых трагічных вершаў паэта. Паэт як бы нерухоме на імгненьне, азіраючы тое, што адбываецца на беларускай зямлі. І назіраньні ягоныя страшныя і бесправственныя:

Пад звоны зброі, путаў звоны,
Пад сьвіст разьюшаных прыблудаў
Брыдзеш зь няведамых старонаў,
Як здань няведамага цуду.

На беларускае йдзеш поле,
На акрываўленыя межы,
Дзе закаванай дрэмле воля,
Дзе звоне звон хаўтурны зь вежы.

Ідзеш у край, дзе пажарышча
Яшчэ дымець не перастала,
Дзе съмерць спраўляе сваё йгрышча
У сполку з чэрняй адзічалай.

Ідзеш у край, дзе сотні летаў
Хто толькі хоча гаспадарыць,
Але не сын зямліцы гэтай,
Які тут косьці вечна парыць.

Ідзеш у край, які бязбожна
Жыўцом парэланы на часьці,
А брат проць брата стаў варожна
І памагае край раскрасьці.

На Беларусь ідзеш, Год Новы,
На зъмену йдзеш Старому Году,
Ідзеш і звоніш у аковы,
Як той стары з пачатку роду.

У гэтым жа годзе Купала напісаў чатыры зь сямі вершаў цыкла «На вайсковыя матывы», толькі два зь якіх ёсьць у Зборы твораў. У такой выбарковай публікацыі адсутнічае хоць якая логіка, таму што ўключаны ў сямітомнік верш «Дзе ты, хмелю, зімаваў?» няма падставаў лічыць менш «котррэвалюцыйным» за неапубліканыя і наадварот. Рыгор Бярозкін называе гэты верш адным з купалаўскіх шэдэўраў. Але і астатнія не горшыя, дадамо мы, маючы на ўвазе мастацкую цэласнасць цыкла, адзінай «правінай» якога толькі ў tym, што пісаўся ён для беларускіх вайсковых часцей, дэк-рэт пра фармаваныне якіх быў падпісаны Ю. Пілсудскім 23 кастрычніка 1919 года. Надалей ідэя палякаў узброіць беларусаў была адкінута, вырашылі, што можа так стацца, што беларусы павернуць зброю ў бок дабрадзеяў, і далей невялікага афіцэрскага корпусу справа не пайшла (у гэты корпус, дарэчы, уваходзілі Сымон Рак-Міхайлоўскі, будучы дзеяч кампартыі Заходняй Беларусі, і паэт Алесь Гарун (Аляксандр Прушынскі), якому ўдзел у Беларускай вайсковай камісіі інкрымінаваўся пазней як варожыя адносіны да савецкай улады, што аўтаматычна выключала ягоную творчасць з гісторыі беларускай літаратуры). Многія зь беларускіх паэтаў бачылі ў беларускім войску, якое пачынала фармавацца, сілу, якая магла б адстаяць інтарэсы беларускага народа, і лічылі сацыяльным заказам напісаныне тэкстаў для вайсковых маршавых песьняў, якія адразу ж былі пакладзеныя на музыку У. Тэраўскім: «То не дудка мая, Не жалейка, Гэта стрэльба мая Трохлінейка... — пісаў Алесь Гарун. — Мы цяпер зажывём Па-другому, Непадданы чарту Ніякому, Будзем мы ваяваць Для народу, Бараніць яго край І свабоду». Зымірок Бядуля таксама напісаў цыкл «Вайсковых песьняў»:

Пара, пара. Сядлай каня!
Хутчэй у бой, у бой!
Гарыць мой конь, як той агонь,
Разлучымся з табой.
.....

...Вітай, вітай, курган і гай,
Я, можа, не вярнусь...
Мой конь съпяшыць, трэ бараніць
Святую Беларусь.

«Я — жаўнер малады, Я — дзяцюк хоць куды. І бязь меры я дуж, Зваць мяне Беларус», — спрабаваў нямоцны яшчэ голас вядомы ў будучым заходнебеларускі паэт і палітычны дзеяч Леапольд Родзевіч.

Купалаўскі цыкл «На вайсковыя матывы» быў апублікаваны ўпершыню ў часопісе «Рунь», які рэдагаваў сам Я. Купала. Часопіс, кажучы словамі Уладзіміра Конана, «выступаў за нацыянальную незалежнасць беларускага народа, усебаковае раззвіцьцё яго эканомікі і культуры». Цыкл вершаў «На вайсковыя матывы» мае выразную фальклёрную аснову. Не дарэмна першы верш цыкла «Ой, вяду бяду...» мае падзаголовак «З народнага». Верш глыбока метафарычны. Традыцыйная для беларускай літаратуры (узгадаем таго ж Ф. Багушэвіча) сустрэча героя зь бядой-горам у Купалы мае арыгінальную развязку: герой не апускае рукі, а ўступае зь бядою ў бой.

Ой, вяду бяду,
А бяда мяне
Водзіць вечным съледам;
Гэтак ходзім мы
За адным адно,
Як той дзед за дзедам;
Гэй, паклічу сход
Ды зъбяру народ,
Ды зъбяру жаўнераў,
Хай ідуць вайнай
На маю бяду —
На ліхога зъвера.
Знай, жаўнеры мы,
Выйшлі не на жарт
Біцца, ваяваці;

Знай, хавалі нас
Поле, бор і лог
Беларусі-маці!

У традыцыйным жанры народнай балады напісаны верш «Гэй, паехаў сын Даніла...» і адзін з дасканалейшых вершаў цыкла «А ў бары, бары....». Што, як не купалаўскі тэкст, ёсьць лепшым доказам абсолютнай абсурднасці замоўчвання, забыцця гэтых вершаў?

Гэй, паехаў сын Даніла
Ваяваць на вайну,
Ад нападу, ад няволі
Бараніць старану.

.....

Ехаў поле і другое,
Трэцьце поле дасьціг,
Дзе сабраліся жаўнеры
Зъ сёл і вёсак усіх.

I пайшлі яны паходам,
Дружна, съмела пайшлі,
Каб вон злыбяду прагнаці
Зъ беларускай зямлі.

Добра ўсе там ваявалі —
Уміralі ў баю.
А найлепш Даніла біўся
За краіну сваю.

.....

Як ачысьцілі ваякі
Край ад ворага свой,
Важна ехалі дадому,
Як тых пчол буйны рой.

А наперадзе ўсіх едзе
Наш Даніла з вайны,

Шабля бліскае пры боку,
Конь пад ім буланы.

Даніла едзе на вайну бараніць родны край, маці на памяць дае яму крыжык, а дзяўчына — пярсыцёнак. Праз год паслья вызваленяня радзімы ад ворага Даніла са славаю вяртæца дадому.

Верш «А ў бары, бары...» таксама з выглядзу просты і нескладаны, якой і павінна быць тэкставая аснова маршавай песьні.

Перад жаўнерам ростані: тры дарогі. Адна вядзе на ўсход, адкуль не вярнуцца, другая — на захад, у няволю. Жаўнер выбірае трэцюю, якая ідзе ў родны край.

А ў бары, бары
Тры дарожанькі.
Гэй, гэй, гэй, тры дарожанькі!
Тудой шоў жаўнер
Наш прыгожанькі.
Гэй, гэй, гэй, наш прыгожанькі!

Стай, глядзіць жаўнер,
Сумняваецца.
Гэй, гэй, гэй, сумняваецца!
Па якой пайсьці,
Надумляецца.
Гэй, гэй, гэй, надумляецца!

Абодва вершы глыбока патрыятычныя па зъмесце. Купала аптымістична глядзіць у будучыню Беларусі, ягоныя героі — «беларускія сыны» — па-сапраўднаму адданыя свайму краю. Працууючы над вобразам рамантычнага героя, беларускага вайскоўцы, блесстрашнага рыцара ў песенна-народным успрыманыні, Купала паказваў шлях маладым беларускім сілам, а не толькі съпяваў у адчаі і ў суме пра будучыню сваёй Радзімы. Цікава, што двумя гадамі раней гэты самы сюжэт па-свойму, але з гэткім жа пафасам апрацаваў Зымітрок

Бядуля. За апошнія 70 гадоў ягоны верш «Тры съцежкі...» таксама нідзе не публіковаўся...

Супраць гаспадарання чужакоў у родным краі накіраваны пафас верша «Габруся ў жаўнерку ўзялі...». Усьцерагчыся ад іх можна толькі супольна ўсім разам. Абараніць родную зямлю — гэта аваязак кожнага чалавека. У гэтай справе грамадскія інтарэсы павінныя быць вышэйшыя за асабістасці, — вуснамі галоўнага героя Габруся гаворыць Купала.

Габруся ў жаўнерку ўзялі,
Ад дамоўства адарвалі.
Зажурыўся стары татка,
Стогне, плача цяжка матка,

Ой, Габруська! Ой, Габруська!

Не журбуйце, тата, маці!
Я ўсядзець не мог у хаце,
Сам пайшоў па добрай волі
Паспытаць ваеннай долі,

Не журбуйце, не журбуйце!

Свяякі ўсе і суседзі —
Ніхто дома зь іх не ўседзеў,
Выйшлі ўсе з адною радай —
Бараніцца ад нападу,

Бараніцца, бараніцца!

Юнацкай гарэзьлівасцю напоўнены верш «Будзь здаровы, бацька, маці...», яшчэ адзін маленкі шэдэўр Купалы. Песьня стала народнай:

Будзь здаровы, бацька, маці, —
Мы пайшлі ўжо ваяваці.
Съвішча куля, йяй-ха-ха!
Каля вуха дзеецюка.

Што за доля, што за воля —
 Жаўняроńку выйсьці ў поле!
 Съвішча куля, йаяхаха!
 Каля вуха дзециука.

Нам няўцям віхры, грымоты, —
 Дадае нам гром ахвоты.
 Съвішча куля, йаяхаха!
 Каля вуха дзециука.

Па рытміцы вершы-песьні Я. Купалы «Габруся ў жаўнерку ўзялі...», «Будзь здаровы, бацька, маці...» вельмі падобныя на шырокавядомую «Песьню беларускіх жаўнероў 1794 года» — гімн паўстанцаў-касцюшкаўцаў:

Помнім добра, што рабілі,
 Як нас цёрлі, як нас білі.
 Да куль будзем так маўчаци,
 Годзе нам сядзець у хаце...

Безумоўным бачыцца насыльдаваньне Купалам традыцыяў беларускай гістарычнай вайсковай песьні.

...Напачатку 1920 года Купала цяжка захварэў. Паслья трох месяцаў лякарні, дзе яго даглядаў беларускі ксёндз, рэктар Менскай духоўнай семінарыі Фабіян Абрантовіч, паэт зноў бярэцца за пяро і 24 сакавіка 1920 года піша адметны па трагічным напаўненні верш, які ўжо згадваўся ў гэтым артыкуле «25.III.1918 — 25.III.1920», прысьвежаны другой гадавіне абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі. «Гадаўшчына-памінкі» — даў Купала падзагаловак гэтаму рэквиему жаданьняў і нязбытных мараў. Мінула два гады, але народу даводзіцца адзначаць не сьвята, а трызну па маці-айчыне. Вакол — папялішчы, магілы, падняволльле. Купала развязітваецца з tym, што ў ягоным уяўленыні было адной з найбольш істотных задачаў сапраўднай рэвалюцыі, — з правам народа на самастойнае вызначэнне свайго лёсу. Паэт прадбачыў, як для беларускага народа можа абырнуцца штуч-

нае запавольваньне раззвіцьця толькі яшчэ ўзрастаючай нацыянальнай съядомасыці. А гэтым рэальна пагражала палітыка белапалякаў і многіх былых кіраунікоў Аблвыкамзаха, якія пазаймалі камандныя пасты ў БССР.

Тым часам савецкая ўлада канчаткова ўсталівалася на тэрыторыі Усходняй і Цэнтральнай Беларусі. Многія вядомыя беларускія дзеячы актыўна падключыліся да будаўніцтва «новага жыцьця». Зыміцер Жылуновіч, Вацлаў Ігнатоўскі, Сыцяпан Булат, Алесь Чарвякоў ды іншыя заклікалі беларускую інтэлігенцыю ўдзельнічаць ва ўмацаваныні і будаўніцтве незалежнай савецкай сацыялістычнай рэспублікі.

Купала шмат працуе. Ён — намеснік загадчыка выдавецка-літаратурнага аддзялення Наркамасыветы БССР, уваходзіць у навуковую камісію па складаныні і апрацоўцы беларускай тэрміналогіі, зьяўляецца сябрам навукова-рэдакцыйнай калегіі Наркамасыветы БССР, рэдагуе часопіс «Вольны сцяг», бярэ ўдзел у арганізацыі Інбелкульта.

Своеасаблівым вынікам мінулага перыяду зьявілася ўжо згаданая п'еса Я. Купалы «Тутэйшыя», скончаная ім у жніўні 1922 года. Дзея п'есы адбываецца з пачатку 1918 года да сярэдзіны 1920-га ў Менску.

П'еса была надрукаваная ў «Полымі» толькі ў 1924 годзе. Пастаўленая ў 1926 годзе Купалаўскім тэатрам, яна была хутка выключаная з рэпертуару. Зъмяняўся час, і шматлікія думкі і намёкі пачыналі здавацца крамольнымі. У 1927 годзе п'еса была надрукаваная ў зборы твораў Купалы. І пасьля гэтага доўгі час пра яе нават не згадвалі, пры гэтym назва часам фігуравала ў літаратуразнаўчых працах, але заўсёды зь негатыўнай ацэнкай. У 1982 годзе магілёўскі тэатр паставіў «Тутэйшых», але пасьля паказу ў Менску зъняў з рэпертуару. А п'еса зноў была надрукаваная толькі ў верасьнёўскім нумары «Полымія» за мінулы год, і ў перакладзе на рускую мову — у «Немане» (1989. № 7).

Трэба думачы, што ў 20-я гады паэт часова «адклаў» пытаньне пра сваё прыніцьце рэвалюцыі, аддаў перавагу напружанай творчай працы. Іншымі словамі, паэт не спя-

шаўся з высновамі. Гэта не значыць, канечнe, што ён ухіляўся ад асэнсаваньня рэчаіснасці і зъменаў, якія адбываліся ў жыцці. Ён пакутаваў ад невырашальных проблемаў. Напрыклад, тое, што спрадвечныя беларускія землі — большая частка Віцебшчыны, Гомельшчыны, Магілёўшчыны — апынуліся ў складзе Савецкай Расеi, а Заходняя Беларусь — пад польскім ярмом. А. Лойка адзначае: «У 1922 годзе пытаньне аб расчленені краю, аб няпэўнасці яго тэрытарыяльных прастораў быў сапраўды адным зь першых». У 1926 годзе Купала з горкай крыўдай пісаў радкі, дарэчы, прапушчаныя ў зборы твораў.

На памяць мне прыйшла дзяўчына, —
Скажу — тутэйшая яна, —
І здарылася зь ёй прычынай,
Прычына жудкая адна:

Кашулю ёй зъялі ў няшчасці
Суседзі, а не іншы хто, —
І падзялілі ўсё на часці,
Як бы дзяліць не мелі што.

(«У лесе»)

Яшчэ наперадзе беларусізацыя і карэнізацыя, узбуйненне рэспублік 1924 і 1926 гадоў, вяртанье лепшых культурных і палітычных нацыянальных кадраў з эміграцыі «будаваць беларускі дом». А пакуль у 1922 годзе нараджаўся поўны цяжкіх роздумau і трывогі верш «Перад будучынай». «Ці ўскрэснем мы, душою ўпаўши, зъвяўши, Каб выйсьці ў сьвет, як нейкі здольны род...» На гэтыя пытаньні Купалы гісторыі яшчэ трэба было адказаць. Сам паэт адказаць не паспэў. Імклівы прыліў беларусізацыі зъмяніўся яшчэ больш імклівым адлівам. Пасля 1928 года прыйшоў час, калі духоўны лідар нацыі думаў адно, а рабіць і гаварыць быў вымушшаны зусім іншашае. Пісаліся пакаянныя лісты, праводзіліся арышты. Пачынаўся перыяд страху і грамадзянскага маў-

чаньня, узаконенага паклёпу і зынішчэнья лепшых сыноў і дачок усіх нацый. Да выхаду краіны з гэтага перыяду паэт не дажыў. Яго не стала ў 1942 годзе.

Сέньня, амаль праз паўстагодзьдзя з таго часу, у друку загаварылі нарэшце пра тымніцу таямніцаў купалазнаўства — пра загадкавую гібель паэта ў пралёце лесьвіцы гатэля «Масква». У шэрагу шматлікіх, яшчэ не апублікованых твораў, скаваных у съпецховы, і бясконца перакручаных съведчаньняў пра ўчынкі, слова і погляды Купалы месца гэтага эпізоду асобнае. Яго асабліва трэба праясьніць. Што гэта было — выпадковасць? Забойства? Самазабойства? Ці не хаваецца тут канчатковы адказ пра адносіны паэта да новага рэжыму? Ці можна гаварыць пра новую канцэпцыю, пераацэнку састарэлых поглядаў, пра высновы, не маючы асноўных біяграфічных фактаў? Можна — як я і паспрабаваў гэта зрабіць — толькі гіпатэтычна... Можна згадаць пра тое, што яшчэ да вайны была спроба самагубства. І было яшчэ доўгае дзесяцігодзьдзе згасаньня метадычна трэціруемага чалавека. Была рэальнасць, якая зрабіла съмерць усяго і ўся і татальную хлусьню будзённай, нарэшце — быў лесьвічны пралёт. Гэта — з аднаго боку. З другога — былі звонкія гімны калгаснаму ладу, оды правадыру...

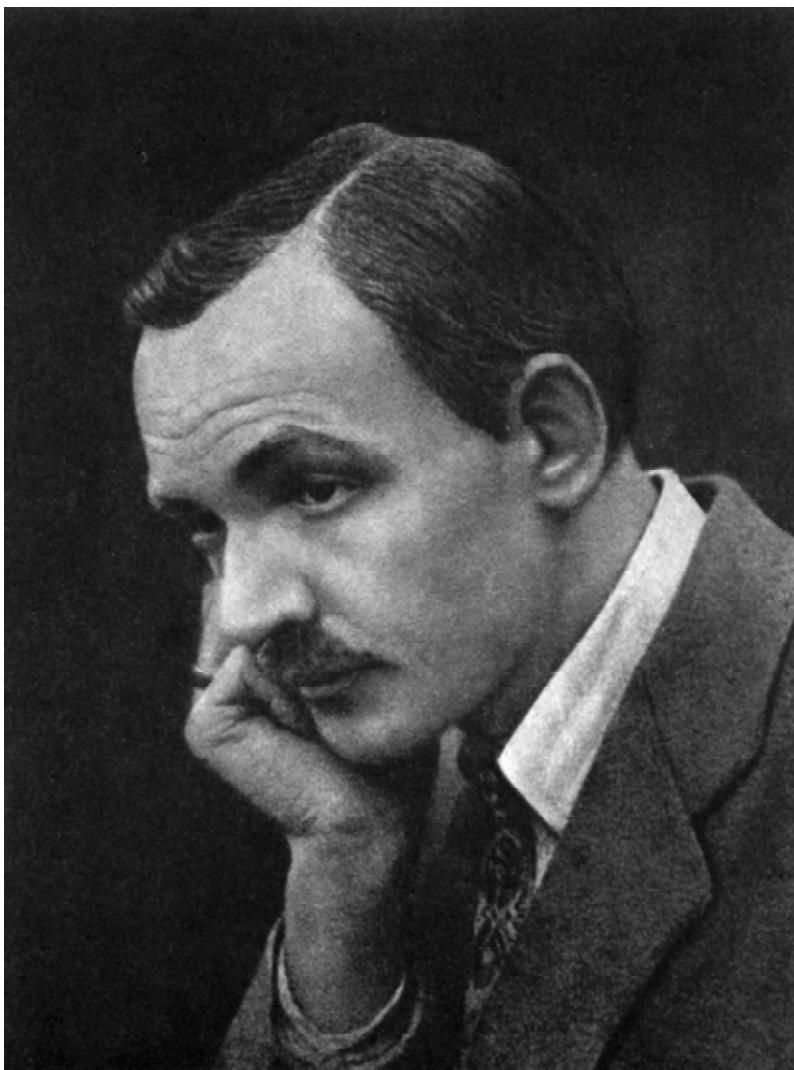
Купала і рэвалюцыя. Стыхія, якая нясе крохкі карабель. Куды? У апошніяе імгненьне ён бачыў бездань. Яму было 35, калі зьдзейснілася рэвалюцыя, ёй — 25, калі яго не стала. Па шматзначным супадзеніі і ўжо цяпер па арыфметычнай заканамернасці ўсе іх юбілеі заўсёды будуць адзначацца разам.

Нёман. 1989. № 11.

ЦІ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ?

Так, гэты даведнік — першая персанальная энцыклапедыя ў беларускай літаратуры. Заканамерна, што пры выборы тэмы выдаўцы і ўкладальнікі аддалі перавагу вялікаму пазту, духоўнаму лідару нацыі Янку Купалу. Нягледзячы на шматлікія дасъледаваныні, прысьвежаныя творчасці, жыцьцю і дзеянасці паэта, трэба прызнаць, што тэма гэтая ў беларускім літаратуразнаўстве прадстаўлена недастаткова аб'ектыўна і вычарпальна. Шматлікія важныя пытаныні, напрыклад такія, як асэнсаваныне творчасці Купалы 1918–1920 гадоў, а таксама 30-х гадоў, дагэтуль асьвятляліся пад уплывам спрошчаных канцепцый, выпрацаваных у часы культуры асобы, калі шматлікія творы Купалы, імёны яго папярэднікаў, паплечнікаў і пасълядоўнікаў замоўчваліся, як быццам бы іх не існавала наогул.

Дата выходу ў сьвет энцыклапедычнага даведніка — 1986 год. Гэта значыць, час яго падрыхтоўкі, улічваючы крыўдную маруднасць паліграфічнага працэсу, — гэта час «застою», што, на жаль, адбілася на ўзоруні даведніка. Бо акрамя важнай і надзённай задачы — збору ўсяго матэрыялу, звязанага зь імем Купалы, у наш час дэмакратызацыі і голоснасці неабходна з аб'ектыўных пазіцый перагледзець

Янка Купала. 1923 год

эстэтычныя і палітычныя адзнакі творчасці паэта, не адпаведныя праўдзе, даць сущэльны, шматганны, «жывы» вобраз Купалы.

Пэўныя посьпехі аўтарскім калектывам дасягнуты. Сабраны разам і спарадкаваны велізарны біяграфічны матэрыял, разгледжаны розныя асъпекты съветапогляду Купалы, яго маральна-этычныя, філасофскія погляды, а таксама некаторыя творы паэта, раней не згадваемыя, не ўключаныя ў яго апошні збор твораў. Гэта, у першую чаргу, п'еса «Тутэйшыя», вершы «У чужой старане», «На рынку», «Чараўнік», «Груганы». Увогуле «рэабілітавана» каля 30 твораў паэта. Па аб'ёме гэта важкі том. Па значнасці — каштоўная частка мастацкай спадчыны.

Зрэшты, першая радасць ад такога папаўнення хутка праходзіць, азмрочваецца пры больш дэталёвым знаёмстве з даведнікам. Атрымліваецца, і тут, як і ў папярэднім, «застойным» купалазнаўстве, занадта шмат «белых плям», скажэньняў, спроб «адлакіраваць» Купалу, паказаць яго ў выгадным для старой схемы съятле, насуперак фактам, аб'ектыўнай праўдзе.

Нягледзячы на ўмоўны том «новых» твораў, адзначаных і разгледжаных у даведніку, па самых прыблізных падліках (улічаны толькі апублікованыя творы) з поля зроку дасьледнікаў-энцыклапедыстаў выпала больш за 20 вершаў паэта, а таксама паэма «На Дзяды». Гэта значыць, значная частка пакінута ў ценю. Наша сучаснае купалазнаўства апынулася не гатовым да аналізу і каментаванья «нязручнага» Купалы. Згадай даведнік верш «25.III.1918 — 25.III.1920», прысьвежаны 2-м угодкам абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі, — і давялося б казаць пра стаўленыне паэта да БНР, гэта значыць пра прадмет, мала вывучаны нашымі дасьледнікамі і вельмі далікатны.

Аднак перад намі не ўзор «выпадковага цемрашальства» і шкодных ці памылковых поглядаў, а хутчэй наадварот. Купала востра і хутка рэагаваў на падзеі грамадзянскай вайны ў Беларусі. Стаўленыне яго да БНР было неадназначным,

што і адбілася ў вершы «25.ІІ.1918 — 25.ІІ.1920». Але найперш гэты верш — пра народ, пра будучыню радзімы:

Не съята съветлае спраўляці
Сягоныня будзе наш народ.
А трызну па айчызне-маці
Ён справе ў гэты цяжкі год.

.....

За катам кат на нашы гоні
Прыходзіў, грабіў, зьністажаў,
Людзей закованых палоніў,
На той съвет без пары саджаў.

Край разрываны ўвесь на часьці —
Народ аграблены яго —
Не ўбараніўся ад напасьці
І ад пагібелля свайго.

Апошняя публікацыя гэтага верша ў БССР датуецца 1930 годам.

А якое тлумачэныне даць вершам Купалы з «упадніцкім», па старой наменклатуры, матывамі, такімі, як «Крыўда», «Казка аб песні», «Перад будучыніяй», «Новы год» (1920)?

Што рабіць зь вершамі «Над Нёманам», «Маці» і той жа «Казкай аб песні», дзе выказваецца стаўленыне Купалы да «залатога стагодзьдзя», згадваныне пра якое ў 30-я гады стала палітычным кляймом? Як суаднесьці погляды Купалы на гісторыю з начотніцтвам гісторыкаў-вульгарызатараў, якія і цяпер не жадаюць саступаць свае пазіцыі? На гэтыя пытаньні даведнік, на жаль, адказу не дае. Вершы ж «апушчаны» без усякіх тлумачэнняў.

Няма ў даведніку і асобных артыкулаў, прысьвеченых стаўленыню Купалы да афіцыйнай палітыкі дарэвалюцыйнай Рэспублікі. Мабыць, прымаецца да ўвагі версія тых жа вульгарызатараў пра «шматвяковасць імкненія беларускага народа да ўзяйднання зь вялікім рускім народам», калі пад рускім народам разумеецца наогул усё рускае, у тым ліку цар, чы-

ноўнік, царква. Інакш як растлумачыць адсутнасць у кнігах паэта і ў даведніку пра яго вершаў «Наша гаспадарка», «Акоў паломаных жандар...», «Годзе!..». Заўважым, што гэтыя вершы незаменныя пры вывучэнні гістарычнай съядомасці Купалы, яго імкнення вызначыць далейшыя шляхі разьвіцьця беларускай культуры, нацыі:

Годзе заходній ці ўсходній культуры!
Для беларуса цана ім адна.
Ўсе вы, панове, аднакай натуры:
З сэрца чужога кроў ссалі б да дна.

.....

Мы не пакінем свае папялішчы,
Зъ съцежкі — наперад, не пойдем назад,
Съмела здружочкам старыя бажыжчы,
Новым законам збудуем пасад.

(«Годзе!..»)

Не вядзецца размова таксама пра тыя вершы Купалы, у якіх адлюстрываны праблемы, што хвалююць наша грамадства і сёньня, — захаваныне і разъвіцьцё беларускай мовы, выхаваныне і адукацыя на роднай мове. У 1926 годзе, у разгар палемікі пра беларускую мову, разгорнутай у газете «Савецкая Беларусь», паэт пісаў:

Акоў паломаных жандар,
Сыліёнём зарыўшыся ў нару,
Сядзіць расейскі чынадрал,
«Слуга оцечству, цару».

Ён съніць былую моц і шыр:
Цары, царыцы, цэрквы, трон,
Пагромы, катаргі, Сібір...
О Русь! Прымі раба паклон!

.....

У твой ланцуг былі, о Русь,
Уплецены з усіх бакоў
Украіна, Польшча, Беларусь
І сотня іншых «языкоў».

Цяпер, што бачу я кругом?
Пасад маўклівы збуран скрользь...
Рэспублікі?! Даы зь «языком»
Зь іх лезе кожная ўсур'ёз.

Прычыны ўключэння таго ці іншага верша Купалы ў «чорны съпіс» часам і зусім незразумелыя. Напрыклад, зь сямі вершаў цыкла «На вайсковыя матывы» ў даведніку даецца характеристыка толькі двум, якія не адрозніваюцца ад астатніх ні ідэйна-палітычнай скіраванасцю, ні мастацкім уздоўнем. Няма артыкула і пра сам цыкл.

Магчыма, такім чынам дасыледчыкі пазбеглі тлумачэння і адказу на пытаньне: для якога такога войска пісаў Купала гэтыя маршавыя песні, пакладзеныя на музыку У. Тэраўскім?

Аднак думаецца, што сыход ад рэчаіснасці 20-х гадоў, ад фактаў, ад твораў паэта — далёка не лепшае рашэнне складаных пытаньняў, tym больш для паважанага энцыклапедычнага выданьня. Да і ці заканамерна называць «энцыклапедычным даведнікам» выданье, у якім съядома не зъмешчаны шматлікія звесткі па вывучаёмым прадмеце?.. Хаця названае намі — толькі невялікая частка таго, што не зъмешчана ў даведніку.

Не патрапілі ў даведнік, хутчэй за ўсё па няўажлівасці, артыкулы пра некаторыя вершы Купалы, так бы мовіць, нейтральныя, безь якіх-небудзь «нязручнасцяў». Гэта эпіграма «Любіць ён працу», надрукаваная ў часопісе «Полымя» ў 1929 годзе, а таксама верш «Зашуміць-загудзіць», які друкаўся яшчэ ў 50-я гады. Па гэтай жа, мабыць, прычыне ў даведніку ніяк не адзначаны факт публікацыі у першай складанцы паэта «Жалейка» двух варыянтаў верша «Шавец».

Даўно надышоў час перагледзець ацэнку творчасці Купалы 30-х гадоў, калі, па сутнасці, ён быў змушаны пісаць голыя дэкларацыі і лозунгі, якія ўслаўлялі І. Сталіна і нібы райскае жыццё беларускіх сялян і працоўных.

У даведніку мы не знайдзем прычын і вех, якія пазна-чылі гэты страшны шлях ад паэта-трыбуна, паэта — прарока бед і спадзяваньняў народа да паэта прымусовага афіцыёзу, вершы якога цяпер успрымаюцца як насымешка над геніем, зламаным і зьнявечаным. Але мы знайдзем нешта зваротнае. Напрыклад, да верша «Маё мне сонца правадыр...» прачыта-ем такі каментар: «У творы, не пазбаўленым цёплага лірыч-нага пачуцця, — настрой бадзёры, узнёслы. Паэт ухваляе дзеянныні правадыра, называе яго “сонейкам” і, адштурхоўва-ючыся ад гэтага сімвалічнага вобраза, прызнаецца ў шчырай любові да ўсяго, што злучана з герайчнымі зьдзяйсьненнямі народа» (аўтар артыкула М. Мішчанчук). Якая ідылічная карціна! Як быццам бы не было перад гэтым 1929 года, калі лепшыя прадстаўнікі беларускай інтэлігенцыі апынуліся ў ссылцы, калі амаль усе блізкія сябры Купалы былі рэпрэса-ваныя. Як быццам бы не было арышту, зъняволення і спро-бы самагубства самога Купалы, не было публічнага адра-чэння ад сваіх поглядаў і папярэдній творчасці, не было ганення з боку надзеленых уладай крытыкаў, якія прымусілі пісаць тое, што патрабавалася, не было неабгрунтаванага «раскулачваньня» і спробы высялення блізкіх сваякоў паз-та. Але якраз пра гэтыя падзеі ў даведніку мы не знайдзем ні слова, як не знайдзем згадвання пра купюры, зробленыя безь ведама паэта ў яго вершах 30-х гадоў.

У агульнай колькасці ў апошнім зборы твораў бракуе 22 вершай і 37 строф гэтага перыяду. Але ці патрэбны нам Купала «вычышчаны», адредагаваны? Ці не зъмякчаем мы той «падчысткай» ва ўласным уяўленні становішча, якое склалася ў нашай літаратуры ў 30-я гады? Ці ўсьведамляем мы трагедыю тых гадоў, згаджаючыся на купюры? Ці разу-меем мы цалкам, пры гэтых купюрах, якія хаваюць бяскон-цае — Сталін, Сталін, Сталін, — як было тады Купалу?

Складальнікі даведніка замоўчваюць пра сітуацыю канца 30-х гадоў, калі над Купалам навісла пагроза фізічнага зьнішчэння, ніяк не асвятляюцца акалічнасці трагічнай съмерці паэта. Досыць успомніць, як старанна рускія літаратуразнаўцы вывучаюць апошнія дні жыцця і акалічнасці съмерці А. Пушкіна, каб зразумець недарэчнасць замоўчвання ў даведніку «Янка Купала» нават надрукаваных меркаванняў пра матывы і акалічнасці съмерці паэта.

Час складання даведніка адчуваеца і ў такіх вось «белых плямах» у біяграфічным матэрыяле і ў «пропусках» матэрыялаў творчага парадку.

Няма інфармацыі пра пераклад Купалам з польскай на беларускую мову «Кантычкі» — зборніка каталіцкіх рэлігійных песен, выдадзенага Вацлавам Ластоўскім. Наяўнасць у зборніку 20 невядомых перакладаў паэта, акрамя ўсяго іншага, сведчаць пра яго стаўленыне да праблемы беларускай мовы ў касцёле.

Невыразна прадстаўлена ў даведніку такая важная праблема, як прысьвячэнні Купалам сваіх вершаў. Хоць менавіта прысьвячэнні дазваляюць вызначыць прыхільнасці паэта, яго пазіцыю па некаторых праблемах. Нічога не сказана ў даведніку пра прысьвячэнніне вершаў паэта Вацлаву Ластоўскуму («Дудар», «Песьня званара», «А як нам зоркі загаснуць...»). Бо па афіцыйнай версіі адносіны паміж Купалам і Ластоўскім, мякка кажучы, не склаліся. З чатырох прысьвячэнняў рэдакцыі «Нашай Нівы» не названы два — да трэціх угодкаў газеты (верш «Зь мінульых дзён») і да чацвёртых угодкаў («Роднае слова»).

Сумнай памяці традыцыя часу «застою» адбілася ў тым, што даведнік значна дэперсаналізаваны.

Бо не сакрэт, што шматлікія прозывішчы не рэкамендавалася нават згадваць. Вось толькі некалькі прозывішчаў, якія выпалі з даведніка: А. Станкевіч — заходнебеларускі крытык, які не раз пісаў пра Купалу, ксёндз; І. Луцкевіч — ідэолаг беларускага адраджэння, працаваў разам з Купалам у «Нашай Ніве»; Я. Обст — польскі журналіст, захаваўся

аўтограф Купалы з прысьвячэннем Обсту кнігі вершаў; М. Забэйда-Суміцкі — вядомы ў Еўропе беларускі тэнар, выконваў песьні на вершы Купалы; Ф. Аляхновіч — беларускі драматург, які напісаў унікальную ў нашай літаратуры п'есу-працяг купалаўскай «Паўлінкі» — «Заручыны Паўлінкі» і прысьвяціў яе Купалу; Л. Заяц згадваеца ў артыкуле пра «Паўлінку» як выкананіца ролі ў пецярбургскай пастаноўцы п'есы, але ён заслугоўвае асобнага артыкула, бо сустракаўся з Купалам у Празе ў каstryчніку 1925 года; там жа, дарэчы, Купала сустракаўся з А. Цывікевічам, сябрам урада БНР, па хуткім часе — рээмігрантам, буйным беларускім навукоўцам-гісторыкам, пра якога ў даведніку наогул не згадваеца.

Няма артыкулаў пра паэта, паплечніка Купалы А. Гаруна; пра дасьледчыка А. Бергмана, пяру якога належыць манаграфія «Беларускі штотыднёвік “Наша Ніва”»; пра С. Яновіча, які выказаў, дарэчы, адну зь версій съмерці паэта ў сваёй кнізе «Беларусь, Беларусь». 8 траўня 1927 года ў віленскай газеце «Беларускі Дзень» быў апублікованы здымак групы беларускіх пісьменнікаў, якія сфатаграфаваліся ў Менску ў 1920 годзе. Сярод сфатаграфаваных разам зь Янкам Купалам пісьменнікаў — М. Краўцоў, Ю. Фарботка, А. Гарун, Ф. Аляхновіч. Ні пра іх, ні пра здымак, ні пра газету даведнік не згадвае. Як не згадвае ён і пра віленскі часопіс «Калосьсе», які часта звяртаўся да творчасці Купалы.

У даведніку няма артыкула, прысьвечанага Беларускай сацыялістычнай грамадзе, партыі, якая аказала вялікі ўплыў на грамадзянскае станаўленне паэта. Сам Купала ўспамінаў: «У 1904 годзе трапляюць мне ў рукі беларускія пракламацыі і рэвалюцыйныя брашуры на беларускай мове (у той час усе яны выходзілі толькі па ініцыятыве БСГ. — *A. B.*). Гэта канчаткова вырашила, што я беларус і што адзінае маё пакліканье — служыць свайму народу ўсімі сіламі сваёй душы і сэрца». Больш таго, Купала хоць і не стаў сябрам партыі, бо «не мог бы вынесці партыйнага ці іншага падначалення», але ўдзельнічаў у нелегальнай дзейнасці БСГ.

Ён успамінаў у лісьце да Л. Клейнбарта: «Яны (В. Самойла і А. Бурбіс — дзеячы БСГ. — *A. B.*) давалі мне нелегальную літаратуру для распаўсюду...».

У асобны артыкул вылучаны помнікі Я. Купалу (іх апінулася на зьдзіўленыне мала), але няма артыкула пра вуліцы, плошчы, якія носяць імя пэзёта. Няма схемы роду Луцэвічаў, а таксама схемы месцаў пражыванья Я. Купалы.

Сярод мноства ілюстрацый мы не знайдзем фотаздымкаў Радашковіцкага касцёла, у якім Купала быў хрышчоны, Маскоўскага гарадскога народнага ўніверсітэта імя А. Л. Шаняўскага, у якім паэт вучыўся, маскоўскага Петрапаўлаўскага касцёла, дзе Купала вянчаўся з Уладзіславай Станкевіч, будынка ў Смаленску, дзе паэт жыў у 1918 годзе, гасцініцы «Масква», дзе загінуў Купала, месца часовага пахаванья паэта ў Маскве.

Даведнік «Янка Купала» зьявіўся своеасаблівым зрэзам, аб'ектыўна паказаў моц і слабасць сучасных гуманітарных навук у Беларусі. Недахопы, характэрныя і нават звыклыя для навукі мінулых гадоў, сённяня кідаюцца ў очы, патрабуюць выпраўленыя, дапрацоўкі, больш асцярожнага, удумлівага, паважлівага падыходу да спадчыны вялікага паэта. У перспектыве, будзем спадзявацца, выйдуць энцыклапедыі Францыска Скарыны, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча... Магчыма, у іх атрымаецца пазбавіцца ад тэндэнцыйнасці і замоўчвання, якіх не пазбег, на жаль, даведнік «Янка Купала».

Нёман. 1987. № 9.

ЛЕТНІ КРАЯВІД З ЗАСЬНЕЖАНАЙ МАГІЛАЙ

- Ты хоць фотаздымак яго бачыў?
- Але.
- Можа, ты яго са Свяяком блытаеш?
- Не, ён рахманы такі, ураўнаважаны.
- У Свяяка вочы гарашь.
- Хварэў бы ты на сухоты, і ў цябе гарэлі б...

Зь Віцебска я паехаў у Сянно, там пахаваны Андрэй Зязюля — беларускі ксёндз і паэт Астрамовіч. Памёр ён у 1921 годзе, меўшы веку сорак два гады. Я ехаў і думаў: чаго памёр? Не стары яшчэ быў. І не ад голаду. Захварэў, мабыць, і памёр...

Пры Саветах Зязюлю замоўчвалі доўга, бо ксёндз. І нікога не цікавіла, што ксёндз гэты зь сялянаў, на простай мове казаныні прамаўляў ды вершыкі складаў.

А можа, і добра, што памёр. Хоць гвалту ў старасьці не зазнаў ад мясцовых хунвэйбінаў. З ксяндзамі па гэты бок мяжы разъбіраліся лята. Да 1939 года, здаецца, ніводнага незачэпленага не засталося. Галоўны іх Папа ў капіталістычнай краіне, а гэтыя, натуральна, прамыя агенты. Не

Андрэй Зязюля

цяжкі ці лёгкі. Таму няма чаго шкадаваць. Невядома, што з намі будзе праз тры гады.

За акном між тым дзіўныя краявіды. Віцебскія пагоркі ды лагчыны. Нешта съпее-жаўце на невялікіх палях. Жыта, ужо, мабыць, пажалі. А як выразана ўсё, як акрэслена. Цяпла жоўтыя палі, і аксамітныя ласкавыя лясы, і сініе неба зь белымі іскрыстымі аблокамі.

Прыгожа як, Госпадзі! Цывілізацыя — чалавечае пакараныне. Сумна прызнаваць, але з-за матэрыяльных дабротаў губіцца душа чалавечая. Душачыся ў гарадах, забываємся на прыгажосьць, харство. Да і сам я такі.

ратавала і беларуская мова. Ксёндз Сак таксама вершыкі беларускія складаў, найперш змусілі адмовіцца ад сану, а пасьля ўсё адно забілі.

Зыліквідавалі. Вось і сумняваешся, ці варта было чалавеку жыць далей. Далей — усё ў крыві.

А зямля ўсё ўсмоктвае. І нічога. Жывём, хоць бы што. Але ж нельга ўхваляць съмерць бліжняга. Нават ад спачування. Мо б і выжыў як-небудзь. Выкараскаўся. Уцёк, скажам, у Кітай, як ксяндзы Цікота і Германовіч. Праўда, і там іх дасталі кітайскія камуністы. Вярнулі ў савецкія лагеры. І ўсё адно... Кожны павінен прайсці свой шлях, які б ён ні быў,

Я гляджу — зашыбкаю зъмяня ўцца чароўныя явы. І тут бы застаўся жыць, і тут. Слухаю адным вухам родную свою гаворку, і дзівацкая ўсьмешка кладзеца на мае вусны. Добра ж як, добра! І які д'ябал насладаў на гэтую зямлю калгасы, адняўшы яе ў людзей, хто змусіў іх дзяцей «зачігірікаць»? Шчаслівы чалавек не заўважае свайго шчасльца. Толькі згубіўшы, пачынае разумець, што меў і што страціў.

Сянно

Вялікая, ледзь бачныя краі, лагчына хавае ў сваім густым кустою ѿчёмную рэчку. І меліярацыя не зачапіла, — думаю я, — не напаскудзіла. Жывуць сабе людзі, як і жылі. Хоць і не так, але бегма і не прыкметніш.

Зімою тут усё заносіць сънегам. Няма гэтых яркіх зіхоткіх колераў. Ёсьць толькі сънег, сутонлівае шэрае неба, размытыя абрывы ўсяго і поўная цішыня. Можа, толькі ваўкі, ледзь чутныя, выюць.

У такі час, у студзені, і памёр Андрэй Зязюля.

Мы прыязджаєм на пляц. Тут аўтобусная станцыя, крамкі, пыльныя mestачковыя ліпы вакол пляца і пасярэдзіне. Бабулькі прадаюць яблыкі, а два дзяды каля штыкетніку канторы з адной пляшкі пацягваюць віно. «Горача», — думаю я.

«Добры дзень!» — адказалі зь цікаўнасцю, паглядаючы, маўляў, чаго гэта ён. Я патлумачыў, што шукаю месца, дзе стаяў касьцёл. Ведаю ўжо, што разбурылі. Мне ахвотна паказваюць, пашкрэбаючы па чырвоных тварах, абцёршы пе-

рад тым вільготныя раты. Паказалі пустку на пляцы. «А дзе хавалі ксяндзоў?» — «У касьцёле, у самім касьцёле». — «І што ж?» — запытаўся я, ужо ведаючы, што. «Узарвалі. Арнаты з мерцьвякоў парасьцягвалі дзеци». — «А які быў касьцёл?» — «Высокі такі!» — адказаў адзін. «Стары», — дадаў другі. «А могілкі каталіцкія ёсьць?» — «Ёсьць», — паказалі мне на вуліцу ў самымі канцы пляца.

На месцы касьцёла засталіся адно меткі ад былых падмуркаў — зраўняныя з зямлём рады чырвонае цэглы. І не будуюць тут, мабыць, баяцца чарадзейнае сілы моцных падмуркаў. Рассыпалі твае костачкі, і съледу не засталося, — думаў я, ходзячы па цагляных радах і прыгаворваючы «Ойча наш». Не ў жыцьці, дык паслья съмерці, — усё адно дасталі. Хай хоць цяпер моляць Бога, каб Ён дараваў ім іхнія грахі.

Побач з касьцёлам, якога няма, стаіць абсаджаны з усіх бакоў спарудкамі ды прыбудоўкамі кавалак былога кляштара.

«Езус пахвалёны!» — пасьміхнуўся я другому паверху, беламу і чыстаму наўзьдзіў з акуратнымі баракальнымі гзымсамі. Першага паверха за рознай драбязой амаль не відаць. Бляшаны ў рудых плямах дах. Адно другі паверх троху суцяшаў, супакойваў. Напэўна, там хадзіў наш пает, магчыма, спаў, Богу маліўся перад сном. У думках я прыматаў паміж вокнамі пасярэдзіне бронзавы барэльеф з Зязюлевым профілем. І палез у чорную яміну з камунікацыямі, што вялі да кляштара. З тлустае зямлі выкалупнай кавалак зялёнае кафлі ды глінянае донца чаркі — на памяць. І пайшоў туды, дзе бліскала сіняя вада.

Пакуль ішоў, думаў, што, можа, жывыя яшчэ людзі, якія памятаюць паховіны «простага» ксяндза. Ішоў па грэблі. Празрыстая рэчка, што, відаць, бегла напрасткі да вялікай вады, а я дабіраўся дарогаю. Насустрач крочыла зь вязанкай боханаў старая. Спытаў у яе пра каталікоў — не ведае, хто застаўся. І Зязюлю не памятае. Сказала толькі, што касьцёл, перарабіўшы на царкву, былі адчынілі ў вайну, а паслья ізноў зачынілі.

«Куды ж падзеліся каталікі?» — падумаў я, зварочваючы з грэблі па съцяжынцы налева. Праз колькі метраў рэчка наблізілася да мяне, і мы пайшлі разам у засені вербаў. І шкло тут ніхто не кідае, не съмеціць, — глядзеў я на рэчаньку-ручайну, калматую ад водарасьцяў. Блікі сонца краналі яе ільсьянню паверхню. А прыграбся сюды б які бульдозер, зрабіў меліярацыю — праз пальцы рэчачку можна было б прапусціць, калі б зусім не высахла. Не дабраліся яшчэ палескія межкалоны да Віцебшчыны.

І вось адступілі вербы, скончыліся людскія агароды, а рэчка саскочыла сабе ў сінюю роўнядзь і згубілася ў ёй. Даўжка насупраць ужо другі бераг. Паміж невысокімі ўзгоркамі ляжыць ужо колькі тысяч гадоў сіняя лінза вады. Сьвежасцю і вечнасцю патыхнула на мяне. Вада, як і лес, ды яшчэ неба разам зь імі падказваюць чалавеку месца ў гэтым съвеце. Мабыць, і ён прыходзіў сюды дзякаваць Богу за зямную прыгажосць, стаяў у захапленні, якраз дзе стаю я. Ад касьцёла паўз ручай гэтym жа шляхам... Калі, вядома, не быў ужо зусім хворы.

Я сеў на траву і глядзеў на гусей, што шэра-белымі плямамі рухаліся па берагавым аксаміце, на дзяцей, якія калупаліся ў пяску на беразе каля перавернутага чаўна. Ластаўкі ціўкалі навокал, а над возерам, нібыта нечыя душы, лёталі кірлі.

І чаго я не пайшоў у ксяндзы?

Файнае гэта мястечка, Сянно. Я пашыбаваў назад, паўз пляц, разбураны касыцёл і кляштар, па вуліцы, якую паказалі мне дзяды. Нейкае спадзяванье кволілася: а раптам гэты «просты» ксёндз захацеў легчы разам са сваімі парофіянамі? Прайшоў каля ўлады і каля пошты, каля банка і каля крамы. Местачковыя хаты — гэта не вёска. І дзіверы не туды, і кветак болей, і на панадворку большы парадак.

Я цягнуўся па гарачым асфальце ды згадваў, як там Зязюля пісаў пра мястечка. Не ўздумаў ані радка. І толькі цяпер, за столом, выцягнуўшы замацаваныя сашчэпкаю аркушыкі, знайшоў вершык, пра які думаваў той парою ў Сянне:

Цераз шлях пачтавы
Палыскнула рэчка.
Відны ўжо будовы
Роднага мястэчка.
Накрыж праляцелі
Вуліцы ў будынку
І касьцёл ў белі
Нідалёка рынку.
Чутачку ў аддалі
Царква, сынагога
Контуры ўказалі
І красы німнога.
Там вучэльня-школа,
Почта ліставая,
Карчма ды стадола,
Воласьць месца мае.
Вунь такі прыемны
Фэльчар ды аптэка,
Магазын — склад скромны
Усялякіх лекаў.
Ля званіцы-брамы,
Тут пры агароджы,
Ў рад пасталі крамы
Съцерагчы Дом Божы.
Журавы ля студні
Высунулі дзюбы.
Ў дзень сьвяты ці будні
Говар тут нялюбы,
Пояць быдло, коні,
Абліваюць съвіньні,
Скрып асьверу тоне
Ў гомане і гіне.
Ціўкат верабейкі
Чуецца ў прасторы,
Быццам солад нейкі
Для душы у горы.

Міла пераехаць
Праз сваё мястэчка...
Тут саломы вехаць
Маніць, вабіць рэчка.
У мяйсцовым стылі
Хаты збудаваны.
Іх з сабой злучылі
Густыя парканы.
Меніцца у воку
Места дарагое,
І тужу здалёку
Неяк да яго я.

Нясьпешнасьць і раўнавага. Вершык псіхалагічна здаровага чалавека, які любіць свой край і свой народ. І жыцьцё. Я думаю, добра, каб вершы Зязюлі вучылі на памяць у школе.

Але вось вулка вывела мяне за мястэчка, скінула зь сябе гарачы асфальт і пацягнулася руховаю стужкаю да нябачных паселішчаў. Зълева ад мяне — яшчэ адно возера. Меншае за першае і не такое прыгожае. Побач нейкія сучасныя жоўтая кар'еры, заліты асфальтам шлях і яшчэ штосці, што не кладзеца адразу на вока. А справа ад гасцінца на ўзгорку — зарослыя могілкі. Сюды я й іду.

Могілкі невялікія. А хавалі каталікоў з усіх ваколіц, пра што гавораць польскія надпісы на крыжах. Я хаджу ад адной магілкі да другой. Учытаўваюся. У тутэйшым каталіцтве — частка культуры нашага народа. Не ўберажоная, аддадзеная хцівым заходнім суседзям. Для «братоў» і з Захаду, і з Усходу беларускі ксёндз быў страшнейшы за чуму. Мо таму па вайне іх амаль не засталося. Цкавалі адны і другія, а тых, хто мог абараніць, не было.

Мне заўсёды цікава на старых могілках. Хоць падсвядо мае жаданьне цісьне душу — хутчэй бы пайсьці адсюль, дзе ляжаць мёртвымі столькі людзей. Магчыма, гэта толькі чалавечая ўласцівасць — так хутка ўсё забываць. Прыродная легкадумнасьць дазваляе нам вось так хадзіць па могіл-

ках. Мая маладая істота больш настроеная на разгляд старых крыжоў, чым на думкі пра тых, хто ляжыць пад зямлёю. Праўда, часам мне становіцца непамысна, калі мушу таптацца па ледзь прыкметных капцах.

Крыж за крыжам, камень за каменем перагледзеў старую частку могілак. Надпісу АСТРАМОВІЧ не знайшоў.

Я прылёг на высокім схіле між кустоў, на дробным чабары. Руکі былі ў чабары, вочы глядзелі ў сініе неба. І ў галаве круцілася: вось я ляжу тут часова пакуль, побач з маімі землякамі. Якія яны былі людзі — злыя ці добрыя, любілі гэтую зямлю ці не — невядомая справа. Я задрамаў, на імгненіне яднаючыся зь імі і зъ зямлёй. Нібыта маё цела распусьцілася ў пяску і зьнікла. Толькі ясная, чыстая, не затлумёная мігатлівымі думкамі съядомасць завісла ў цішыні...

Загула на дарозе машина і пабудзіла мяне. Час вяртацца і з могілак, і зъ Сянна.

Калі-небудзь я ўсё ж убачу дошку з барэльефам на Сеньненскім кляштары.

ЛіМ, студзень 1992 года.

АДЗІН З ПАЧЫНАЛЬNIКАЎ

Алесь Ружанцоў... Яшчэ адно напаўзабытае імя ў аблозе нашай культуры.

Не дарма адзін з дасьледчыкаў беларускай літаратуры, пішучы пра пачатак XX стагодзьдзя, казаў, што жыцьцяпіс шмат каго з пачынальнікаў беларускага прыгожага пісьменства мог бы стаць асноваю для прыгодніцкага рамана. Вось такім драматычным, багатым на падзеі і зъмены было жыцьцё Аляксандра Ружанцова. Адное можна сказаць з пэўнасцю — праз увесь свой жыцьцёвы шлях пранёс ён замілаваныне да Бацькаўшчыны.

Нарадзіўся Аляксандр Ружанцоў 12 жніўня 1893 года ў Вязьме Смаленскай вобласці на этнографічных беларускіх землях у знаным шляхецкім родзе, адкуль выйшаў і вядомы палітычны карыкатурист А. Ружанцоў, які ў час першай рэвалюцыі 1905 года вымушаны быў хавацца ад паліцыі за сатырычныя карыкатуры на цара.

Алесь атрымаў вышэйшую адукацыю на гісторыка-філагічным факультэце Маскоўскага ўніверсітэта. Удзельнічаў у Першай сусветнай вайне, а ў 1919 годзе служыў у літоўскім войску камандзірам беларускага батальёна.

З 1921 года Ружанцоў кіраваў цэнтральнай вайсковай бібліятэкой у Коўне. У гэты час ён піша па-беларуску вершы пад псеўданімам Алесь Смаленец, займаеца вывучэннем гісторыі беларускага войска ў Вялікім Княстве Літоўскім.

Ён шмат друкуе матэрыялаў з гісторыі беларускага войска ў «Крыўічы» — беларускім ковенскім часопісе, рэдактарам якога зьяўляеца Вацлаў Ластоўскі. Акрамя таго, займаеца літоўскай бібліяграфіяй, рыхтуе на літоўскай мове даведнікі, сярод якіх бібліяграфія ўсіх вайсковых беларускіх выданьняў у Літве.

Максім Гарэцкі ў аглядзе «Беларуская літаратура пасяля “Нашай Нівы”» адзначае: «Зь іншых ковенскіх беларускіх працаўнікоў трэба згадаць А. Смаленца. Яшчэ ў віленскіх газетах у 1921—1922 гг. было зъмешчана колькі яго вершаў, моцных думкаю і даволі арыгінальных формаю. Апрача таго, Алесь Смаленец перакладае беларускіх паэтаў на літоўскую мову і літоўскіх на беларускую, а таксама займаеца навуковай дзейнасцю».

Алесем Смаленцам быў падрыхтаваны вершаваны зборнік «У роднай старонцы», рукапіс якога, на жаль, нам невядомы.

Алесь Ружанцоў стала займаеца літоўскай і беларускай бібліяграфіяй, займае пасаду кіраўніка справамі літоўскага Бібліяграфічнага інстытута.

У 1931 годзе Алесь Смаленец разам зь іншымі заснаваў Літоўскае таварыства бібліятэкараў. Таксама ён распрацоўвае гісторыю паўстанніяў 1831 і 1863 гадоў у Коўне.

У 1944 годзе Алесь Смаленец выязджает ў Нямеччыну, а ў 1949 годзе — у ЗША. Але і там, за мяжою, ён памятае пра сваю Радзіму. У Літоўскай энцыклапедыі, якая выйшла ў Бостане ў 1959 годзе, зъмешчаны яго артыкулы «Янка Купала» і «Якуб Колас».

Памёр Алесь Ружанцоў 23 ліпеня 1966 года ў Данвіле, штат Ілінойс.

Цікавай старонкай у нашай культуры засталіся яго публіцыстычныя, навуковыя артыкулы, асабліва вершы, адметныя і мілагучныя, бы невялічкія акварэлі-замалёўкі, выка-

наныя таленавітым майстрам. Вельмі шкада, што талент паэта не быў падтрыманы ў свой час, ды і ўмовы жыцьця, якое ў большасці сваёй праішло за мяжой, не спрыялі яго развицьцю.

АЛЕСЬ РУЖАНЦОЎ

РАССТРЭЛ

(ахвярую *Максіму Гарэцкаму*)

Мільганула маланка ў мазгу: «Я памру!»
 Й часам думка ў крыавым віру...
 I ў самлелае цела так смагла ўтыкнулі
 Свае тварыкі гострыя қулі.
 I упала яно. I пачуліся енкі
 Каля цёмнай цаглянае съценкі.
 Ралтам згасьлі ліхтарні... Задыміў папіросай,
 Моцна лаяўся хтосьці з матросаў...
 На снягу чырванела крыавая пляма:
 Зачынілась жыцьцёвая брама.

05.03.1922

НА СТАРОЙ ДЗЯЛЯНЦЫ

Куды ні глянь — гарматаў, мінаў шмат,
 Акопы, рэйкі ды пячураў лісіх брамы,
 На батарэі два лафеты без гармат —
 Нямая съведкі незабытнай драмы.
 Адвіснуў дрот. Асыпаўся акоп.
 Ў ягоным рве клубком вужакі ўюцца.
 Няма людзей... Ў чужыне земляробы...
 Бог ведае, ці прыйдзеца вярнуцца.

1921

Творчая спадчына Алеся Смаленца належыць двум народам — беларускаму і літоўскаму — і зъяўляеца яшчэ адной ніцыю, што звязвае нашыя братнія народы.

Трагічны быў лёс беларускай інтэлігенцыі, раскіданай па ўсім сьвеце, пазбаўленай магчымасці працаваць дзеля свайго народа. І тым больш каштоўным для нас ёсьць культурны набытак пачынальнікаў беларускага Адраджэння, яго шчырых рыцараў.

З архіва Алеся Бяляцкага.

БОЖЫ ЛЕРНІК

Змоўк пясьняр, затаіў свае шчырыя песні,
Ён іх болі ужо не пяе.
Але рвуцца яны, і калісь на прадвесні
Лёд халодны ў душэ пад напорам іх трэсні,
І струёй лынунь вершы зь яе.

M. Багдановіч. Каганцу

Карусь Каганец (Казімер Кастравіцкі) вядомы ў беларускай літаратуры пісьменнік, фалькларыст і педагог, які тварыў на мяжы XIX і XX стагодзьдзяў, разам з Я. Купалам, Я. Коласам, М. Багдановічам, А. Гаруном закладаў падваліны сучаснага беларускага прыгожага пісьменства. Карусь Каганец найбольш вядомы як аўтар удалай п'ескі «Модны шляхцюк», якая не раз ставілася беларускім тэатрамі. Але амаль нічога не вядома пра Каруся Каганца як пра беларускага каталіцкага паэта, які адзін зь першых, крыху раней за Я. Купалу, а затым і разам зь ім, імкнуўся данесці да беларусаў вершаванае слова пра Бога ў роднай мове.

Нарадзіўся Казімер 10 лютага 1868 года ў Табольску ў каталіцкай сям'і сасланага за ўдзел у паўстанні 1863 года шляхціца Карава Кастравіцкага. Зъбяднелы род Кастравіцкіх

Карусь Каганец

паходзіў ад мсьціслаўскіх князёў. Карадзьёль Кастравіцкі валодаў маёнткам Навасёлкі, што пад Койданавам, які пасля паўстання быў сканфіскаваны.

У 1872 годзе пасля амністыі ён разам з сям'ёю вяртаецца на Беларусь. Карадзьёль Кастравіцкі прыходзіўся сваяком Міхаіла Апалінара Кастравіцкага, дзеда вядомага французскага паэта Гіёма Апалінэра.

Але неўзабаве ён памірае, і сям'я застаецца без сродкаў для існавання. Маці Казімера ў хуткім часе выходзіць замуж, а ён вымушаны змалку зарабляць хлеб сваім рукамі. Казімер заканчвае вучэльню ў Менску, а затым навучаецца ў скульптурных майстэрнях Масквы і Пецярбурга.

Усьведамленыне свае нацыянальнае адметнасці прыйшло да яго ў юнацкім узроўні. Зараз цяжка сказаць, якія акалічнасці дапамаглі Казімеру ў гэтым. Але першыя беларускія творы Казімера пазначаны 1893 годам. У 1899 годзе ён жэніцца і живе ва ўрочышчы Лісьсі Норы Менскага павета. На пачатку стагодзьдзя ён прыводзіць да нацыянальнай съвядомасці менскіх гімназістаў — братоў Івана ды Антона Луцкевічаў, якія ў хуткім часе сталі правадырамі беларускага адраджэння.

Ужо напрыканцы мінулага стагодзьдзя Казімер Кастравіцкі бярэ ўдзел у фармаванні беларускай нацыянальнай ідэалогіі. У «Прадмове» за 1893 год ён пытаецца: «Ці справядліва гэта — усяго, што сваё, чурацца: і мовы сваёй, і звычаю свайго, і апраткі сваёй?» У рэфераце на Калядны сход у 1903 годзе ён сцьвярджае: «Гэта, што беларусы названыя беларус ня знаюць, то праўда, але тое, што яны з народнасці свае ніякай справы не здаюць, то няпраўда. Яно то, можа, трохі і не так, як бы трэба было, але ўсё ж такі цімляць, што яны не маскалі і не палякі. А калі станеш у каторага дапытвацца, хто ён, то адкажа, што ён тутэйшы...»

Разумее Казімер Кастравіцкі і гістарычны механизм занядбання беларушчыны сярод шляхты, сярод каталікоў і праваслаўных: «Як толькі краем нашым заваладзела Расея, дык паны нашы, каторыя каталіцкае веры, перакінуліся ў

Карусь Каганец

ляхі, а каторыя былі праваслаўныя — тыя расейцамі менаваціся сталі, і хоць косьць з косьці і кроў з крыві — нашы, але пазаракаліся свайго народа. Так што ўсё беларускае пайшло на зъдзек і на паругу. Усё нашае стала называцца хамскім, мужыцкім» («Парада», 1905).

За часам першых беларускіх арганізацыяў пачатку XX стагодзьдзя ён як нікто лепей усьведамляе ідэю адраджэння беларушчыны і працуе на гэтую ідэю разам з братамі Луцкевічамі ў шыхтох Беларускае сацыялістычнае грамады.

За прапаганду сярод сялянаў у 1905 годзе Казімер Кастрравіцкі быў кінуты ў астрог, а затым у сувязі з гэтымі ж падзеямі ў 1910 годзе даседжваў яшчэ год.

Памёр Казімер Кастрравіцкі 20 траўня 1918 года і пахаваны ў дзядзіннай вёсцы Навасёлкі.

У 1979 годзе выйшла кнішка «Твораў» Казімера Кастрравіцкага, які пісаў пад псеўданімам Карусь Каганец. Але ў гэты зборнік праз ідэалагічную бальшавіцкую цэнзуру не трапіў ніводзін рэлігійны верш, ніводзін пераклад малітваў, іншых духоўных вершаў паэта. І гэты бок адраджэнцкае працы на сёньня зусім невядомы шырокаму чытачу. На ім мы спынімся больш падрабязна.

У «Творах» Каруся Каганца выдрукаваны верш «Жайваронча малы», які істотна адрозніваецца ад рукапіснага арыгінала і быў, верагодна, моцна зьменены ўкладальнікам зборніка С. Александровічам з мэтаю захаваць гэты верш у «Творах». Радок К. Каганца «Птушачка ты божа» ператварыўся ў «Птушачка ты гожа». Паэт піша пра жаўрука: «Песьняю сваю Богу чэсьць заносіш», а са зьместу ў «Творах» атрымліваецца, што селяніну: «Песьняю сваю яму чэсьць узносіш». Апошні слупок у вершы зусім прапушчаны. Такім чынам, камуністычная цэнзура дабівалася зьмены сэнсу ў вершах паэта.

Адзін з самых ранніх вершаў К. Каганца «Вось па той съцежцы...» — добры прыклад паэтычнае лірыкі. Верш прасякнуты драматызмам і спагадаю да чалавека, да ягоных

перажываньняў і пачуцьцяў, але ён не быў зъмешчаны ў «Творах», таму што ў вершы згадваеца Бог.

Асобны цыкл — каляндарны (прысьвечаны асноўным порам года і сялянскім съвятам) — у К. Каганца складаецца зь вершаў «Каляды», «Юр'е», «Купальле» і «Дзяды». Гэта своеасаблівы гімн прыродзе, створанай Богам, апіянанье беларускіх традыцый, увасобленых у фальклёры, у адвечным ладзе нацыянальнага жыцьця, дадзенага нам Богам.

Ідэя нацыянальнага адраджэння беларусаў моцна звязана ў К. Каганца зь верай у Бога, які, па ягоных перакананьнях, не дапусціць несправядлівасці і дапаможа беларусам стаць роўнымі сярод роўных. У вершы «Наша Ніўка», прысьвечаным адной з першых беларускіх газетаў, «Нашай Ніве», заўважае ён, што пакуль яшчэ «Чужым зернем празываєм, Бо свайго у нас ня мае», але, спадзяеца паэт, «А Бог вышні нам паможэ, і ўзыдзе нашэ зерне», маючы на ўвазе беларуское адраджэнне.

На Бога ўскладае свае спадзяваныні паэта ў вырашэньні асабістых сямейных проблемаў. Гэта мы заўважаем у вершы «Аб долю сям'і». Біблейскім матывам прысьвечаны «Вялікі чатвер».

Адметным разьдзелам у творчасці К. Каганца зьяўляюцца ягоныя пераклады каталіцкіх песен, малітваў на беларускую мову. «Малітва ранняя» і «Малітва вячэрняя» даюць нам усе падставы сцьвярджаць, што К. Каганец удзельнічаў у падрыхтоўцы перакладаў для беларускай «Kantyczki», якая пабачыла съвет у 1914 годзе ў Вільні. Параўнаем першыя слупкі гэтых песьняў.

Паводле рукапісу К. Каганца:

Ранні съвет як чуць займецца,
Усё на съвеце прачыхнецца.
Усё на землі і на моры,
Усё жывушчэ ў съвет-прасторы.
Песьні свае васьпявае,
Табе хвалу ваздавае.

У «Kantyczcy»:

Раньні съвет як чуць займецца,
І на съвеце ўсё прачнецца,
Ўсё на зямлі і на моры,
Ўсё жывое ў съвет-прасторы,
Песьні свае засыпевае,
Табе хвалу аддавае.

«Малітва вячэрняя» паводле рукапісу:

Усі нашы дняўны справы
Прыым, ласкавы Божэ правы!
Няхай славіць як хто можэ
Цябе вышні, Пане Божэ!

У «Kantyczcy»:

Усе дзенны нашы справы
Прыымі ласкава, Божэ правы!
Ніхай славіць, як хто можэ,
Цябе, вышні добры Божэ!

Бачна, што гэтая тэксты К. Каганца для друку папярэдне рэдагаваліся. Дзякуючы паведамленню В. Шутовіча ў «Bielaruskaj Krynicu» мы ведаем, што гэтую «Kantyczku» рэдагаваў Янка Купала. Трэба меркаваць, што частка тэкстаў, ад-рэдагаваных ім, была перакладзеная К. Каганцом, а частка, мабыць, і самім Купалам. Так, не ўвайшоў у «Kantyczku» тэкст перакладу К. Каганца «Песьні аб апэцы Боскай», а быў пададзены іншы, безумоўна, прафесійна больш дасканалы варыянт перакладу, які, пэўне, належыць Янку Купалу. Для прыкладу парайнаем першыя чатырохрадкоўі.

У Каруся Каганца:

Дайся ў вапеку Ты Госпаду свому
І шчырым сэрцам даверся Ёму,

Тады праў скажэш: маю спасам Бога, —
Не прыйдзе на мене страшная трывога.

У «Kantyczsu»:

Хто толькі ўдасца пад апеку Божу,
А думкі шчыра ў Яго рукі зложэ,
Съмела той скажэ: маю сховы ў Бога,
Знаці ня буду нічога благога.

Варыянт перакладу, надрукаваны ў «Kantyczsu», дарэчы, затым перадруковаецца і ў «Hołasie Dušy» кс. Казімера Стэпoвіча (Рым, 1949). Але ў гэтым жа выданьні друкуецца «О Божа, Збаўца наш», якога няма ў «Kantyczsu» за 1914 год, але ёсьць у рукапісах К. Каганца. Варыянты К. Каганца і «Hołasu Dušy», у сваю чаргу, вельмі падобныя.

Безумоўную цікаўасць для гісторычнага параўнаўчага аналізу самых разнастайных перакладаў (Малітвы Панскай, Анельскага прывітання і Знака крыжа с্�вятога, а таксама малітваў да Пана і Маткі Божай) уяўляюць пераклады К. Каганца, якія зробленыя на грунце каталіцкае традыцыі, але з улікам стараславянскіх адпаведнікаў.

Зъмешчаныя тут вершаваныя творы і пераклады Каруся Каганца кардынальным чынам зъмяняюць уяўленъне пра аднаго з пачынальнікаў сучаснай беларускай літаратуры і дазваляюць гаварыць пра яго найперш як пра беларускага каталіцкага пісьменніка.

Хрысьціянская Думка. 1993. № 2 (213).

ДА ГІСТОРЫІ АДНОЙ ПАЛЕМІКІ

З гісторыі беларусізацыі

Сярэдзіна 20-х гадоў... Бурлівы час на Беларусі. НЭП ажывіў эканоміку, у культурным будаўніцтве быў узяты курс на беларусізацыю. Нацыянальнае пытаньне вырашаецца на ўзоруні Пленумаў ЦК. Вельмі доўга беларускі народ быў у становішчы нацыянальна і класава прыгнечанага. Шмат трэба зрабіць, і кіраўніцтва рэспублікі падыходзіла да праблемы станаўлення нацыі з усёй адказнасцю і рэалізмам. Створаны нацыянальныя камісіі на рэспубліканскім і акруговым узоруных, якія назіраюць за правядзеннем беларусізацыі, дапамагаюць беларускай мове ўзыняцца на дзяржаўны ўзровень. Упершыню праз сотні гадоў урад размаўляў з народам на адной мове. А. Чарвякоў у брашуры «За Савецкую Беларусь», прысьвечаную дзесяцігодзьдзю Кастрычніцкай рэвалюцыі, як дасягненне ў нацыянальнай палітыцы адзначаў паступовы перавод войска на беларускую мову: «Вялікая работа праводзіцца ў Чырвонай Арміі. Заснавана аўтэнтычная Беларуская школа камандзіраў сярэдняга саставу, у задачы якой уваходзіць падрыхтоўка камандзіраў для беларускіх войск. Адна пяхотная дывізія, блізка цалкам, праводзіць

сваю палітычную, а часткай і съпецыяльна вайсковую працу на беларускай мове. Друкуюцца статуты, падручнікі на беларускай мове».

Побач зь беларускаю перажывалі час рэнесансу і іншыя нацыянальныя культуры. На 1927 год на Беларусі выкладаныне ў школах вялося на восьмі нацыянальных мовах.

Рэзалюція Пленума ЦК КПБ аб нацыянальнай палітыцы (14.10.1925) аввяшчала: «Пралетарскае ўладжаныне нацыянальнага пытаньня адрозніваецца ад шурпатага дробнабуржуазнага падыходу да яго першым чынам тым, што замест фармальнага раўнапраўя нацый на пярэдні плян высоўваецца рэальнаяная дапамога раней занядбаным нацыянальнасцям у справе ўздыму іхняй культуры... Поруч зь першачарговою задачаю гаспадарчага адраджэння краю важнейшае значэнне мае праца па пераводу справаводства дзяржаўных, партыйных і прафесіянальных арганізацый на родную мову жыхарства па заснаванью школы на матчынай мове, па забесьпячэнню раўнапраўя моў».

Съведамыя беларусы, якія пазаймалі некаторыя ўплывовыя пасады ў Савецкай Беларусі, імкнуліся выкарыстаць свае ўладныя магчымасці для правядзеньня беларусізацыі дзяржаўнага апарату, школьніцтва, войска ды іншых галінаў грамадскага жыцця.

Але працэс беларусізацыі праходзіў няпроста. Чынавенства і бюракратыя яшчэ царскай выпраўкі ўсяляк тармазілі яго. Старшыня СНК Язэп Адамовіч на 2-й сесіі ЦВК СССР у красавіку 1926 года адзначаў: «Мы бачым, што якраз чыноўніцкі апарат усякімі спробамі выяўляе сваю ўпартасць, не хоча даваць адказу ўкраінскаму ці беларускаму селяніну на яго роднай і зразумелай яму мове».

Фельетонны бюракрат са старонак «Савецкай Беларусі» шчыра рапартаваў: «Беларусізацыя ідзе ў нас шпаркім крокам, і не сёньня, дык заўтра перашагне 30 прац. Дасягненыні аграмадныя. Сялянства на ўсе 100 прац. ужо гаворыць на беларускай мове. Яшчэ напор — і... хто наступны?»

Пазъней, на пачатку 30-х гадоў, калі пад выглядам барацьбы з нацыянал-дэмакратызмам ад беларускай культуры былі ізаляваны лепшыя навуковыя і літаратурныя сілы нацыянальнай інтэлігенцыі, супраціў беларусізацыі меў ужо арганізаваны харектар. Білі з розных бакоў. Гісторык В. Mixнююк у манаграфіі «Становление и развитие исторической науки Советской Белоруссии (1919–1941 гг.)», выдадзенай у 1985 годзе, адзначаў: «Трацкіты, крытыкуючы беларускіх нацыяналістаў па тых ці іншых пазіцыях, нават не згадвалі пра махровыя бундаўскія фальсіфікацыі гістарычнага мінулага. У выглядзе джэнтльменскай удзячнасці бундаўскія гісторыкі засяроджвалі агонь крытыкі толькі на беларускім нацыянал-дэмакратызме, пакідаючы за межамі сваёй увагі трацкісцкія скажэнні гісторыі партыі і Кастрычніцкай рэвалюцыі».

Падобны малюнак быў не толькі ў гістарычнай навуцы. Спрабуючы асэнсаваць працэс беларусізацыі, адзін з сяброў рэдакцыйнай калегі часопіса «Полымя» Я. Ліманоўскі адзначаў: «Характэрна, што пакрыўджанымі “насильственной” беларусізацыяй аказваюцца пераважна расейцы (ня ўсе), ім належыць перавага ў скаргах на беларусізацыю... рэшткі “великодержавного, великорусского” шавінізму, — працягваў Я. Ліманоўскі, — выяўленага не ў аднолькавай сіле ў розных колах грамадзянства, вельмі “занепакоены” беларусізацыяй, не могуць зь ёй згадзіцца і выяўляюць значную актыўнасць у перашкодах беларусізацыі» (Савецкая Беларусь. 1926. 21 жніўня).

Не меншую актыўнасць у супраціве беларусізацыі працяглі і т. зв. «тоже белоруссы», як іх ахарактарызаваў яшчэ да рэвалюцыі М. Гарэцкі, — былое чынавенства, старарэжымная псеўдайдзілігенцыя, беларусы па паходжаньні і вялікадзяржаўнікі па выхаванні.

16 мая 1926 года ў беларускамоўнай тады газеце «Савецкая Беларусь» пад агульным загалоўкам «Ці мае беларускі народ сваю мову і сваю культуру?» быў надрукаваны ліст з Полацка «Вражда из-за языка», падпісаны сыцілым псеўданімам «Белорусс». Аўтар ліста не хаваў сваіх непрыхільных

адносінаў да беларусізацыі, апісваючы становішча, якое складаєся, на яго думку, такім чынам: «Язык белорусский стал злобой дня в Белоруссии. Казалось бы, что раз вводится в крае язык белорусский, то населению остается только радоваться. А тут как раз наоборот; население в 75–80 проц. выражает свой громкий протест против своего языка — чтобы не вводить в жизнь, в учреждения, в школы, чтобы изъять его из употребления».

Аўтар ліста выказвае наступныя аргументы супраць беларусізацыі:

- 1) народ не жадае навязаную яму мову;
- 2) насельніцтва страціла сваю адзінную мову і ў розных месцах размаўляе на розных дыялектах, «причем эти наречия мало отличаются от чисто русского языка»;
- 3) беларуская літаратурная мова штучная, «в основу этого языка положено минско-полесское наречие, и в него введена масса польских слов... В самом деле, что может дать белорусский язык в школах и учреждениях... Ведь язык белорусский, не имеющий литературы (ибо нельзя же в самом деле считать большими литераторами таких “писменников”, как Янка Купала, Якуб Колас, которых местные шовинисты ставят наряду с Пушкиным, Шекспиром), в сущности говоря, служит лишь для того, чтобы портить, извращать фонетику, стиль, грамматику чисто русского языка...»

Вельмі арыгінальна «Белорус» апісвае беларускую літаратурную мову, пералічваючы яе прыкметы:

- «1) Одни слова русские, как бы нарочито каверкаются в угоду белорусскому (пошта, наука);
- 2) Вместо “о” почему-то ставится “а” (барада, дарагай);
- 3) Вместо “и” осьмеричного везде пишется “і” десятичное;
- 4) Вместо твердого произношения “т” — “ть” (вядеть, нястеть);
- 5) Наконец, целый ряд чисто русских слов заменены словами польскими (расчет — рахунак, казна — скарб). Прибавьте к этому изменение чисто русских имен на белорусский

манер (Александр — Алесь, Михаил — Міхась, Йосиф — Язэп) и вставку новых слов — творения новой терминологии (сябр — таварыш, гвоздь — цвяк, воздух — паветра) — и вы будете иметь в миниатюре белорусский “словник”. В общем вы можете сказать, что одни слова служат для извращения русского, другие для его полонизации...»

Ліст полацкага «Белорусса» заканчваўся ледзь не істэрыйчнай нотаю: «Было бы очень отрадно, если бы высшая власть поскорей бы обратила внимание на это ненормальное явление в жизни исстрадавшегося народа белорусского и отменила бы особым декретом насильственное введение белорусского языка в школу и учреждения, так как нет к тому решительно никаких оснований — ни исторических, ни политических, ни экономических, ни научных».

З вышыні сёньняшніх дзён мы не будзем абвяргаць аргументы «Белорусса», адзначым толькі, што некаторыя зь іх, як, напрыклад, наўмыснае спальшчэнне беларускай мовы, «заснаванай на гаворках кулацкіх хутароў Міншчыны», словаўтварэнне на аснове ўласных моўных рэурсаў, а не калькаваныне з расейскай, у хуткім часе будзе абвешчана шкодніцтвам нацыянал-дэмакрататаў на мовазнаўчым фронце. Абвешчанае лагерам, абсалютна супрацьлеглым «Белоруссу» па ідэалогіі, барацьбітамі з нацыянал-дэмакратызмам зълева, устаноўкі якога ў пэўнай ступені захаваліся ў нашым мовазнаўстве аж па сёньняшні дзень (як прыклад наследавання гл. артыкул дырэктара Інстытута мовазнаўства АН БССР А. Жураўскага ў часопісе «Беларуская мова і літаратура ў школе» за 1988 год, № 2–3). Вось так духоўнае ўбоства, атрафацыя ўласнай нацыянальнай гіднасці аб'ядноўвае, здавалася б, несумяшчальнае. І трэба сказаць, што асноўная просьба «Белорусса», праўда, без асобых дэкрэтаў, паступова, паўзучымі мерамі на вачах у дэзарганізаванага рэпрэсіямі народа і з дапамogaю пасьвечаных згоднікаў будзе выканана амаль да канца.

Але паглядзім далей, як разгортваліся падзеі вакол надрукаванага ліста. Пакуль што адраджэнне беларускай куль-

туры лічылася пачэснай справай і за беларускую мову пакуль што не запісвалі ў ворагі народа. Каментары «Савецкай Беларусі», якую ўзначальваў на той час гадунец Усевалада Ігнатоўскага паэт Міхась Чарот, быў недвухсэнсоўны. Пад загалоўкам «Шавінізм, які расъперазаўся» рэдакцыя разва- жала: «Чаго тут больш у гэтым малюнку, кашмарнага ці трогацельнага? Сутнасьць разважаньня нашага аўтара грун- туеца на адкрыта выказаным пераконаныні: беларускі му- жык тупы. Дзе ж яму, тупому і малапісменнаму, мець сваю мову, сваю літаратуру?»

Супраць першага і самага сур'ёзнага доваду «Белорусса» рэдакцыя дае пераканальны адказ: «Усебеларускі зъезд Саветаў, людзі ад верстакоў і сахі ўхваляюць дэкрэт аб белару- сізацыі... Пытаньне аб нацыянальнай палітыцы савецкай улады разглядалася і разглядаецца на многіх тысячах ся- лянскіх сходаў — без усякага пратэсту супроць сутнасьці гэтае палітыкі. Дзе ж яно, якое ўцікаеца, абуранае «насе- ленінне»? — пытаецца «Савецкая Беларусь» і адказвае: — Яно ёсьць. Аўтар праў. Але яно сядзіць у савецкіх канцэля- рыях, як абломак царскага дзяржаўнага апарату».

Такім чынам, скажам мы, да пытаньня беларусізацыі далучаўся і класавы, нацыянальны аспект. Варта тут згадаць вызначэнне, дадзенае беларускім публіцыстам і кры- тыкам Лявонам Гмыракам, перадрэвалюцыйнай інтэлігенцыі краю, якая складалася «з памешчыкаў-палякаў і апалячэў- шых, з чыноўнічества расейскага і абруселага, ды мяшчан- ства, часцю абруселага, часцю апалячанага». Проблема існавала, і было бачна, адкуль, зь якіх слаёў грамадства зыходзіць варожасць да беларусізацыі.

Рэдакцыя праўдзіва зазначае: «Аўтар яго (ліста. — *A. B.*) меў брыдкую адвату сказаць тое, аб чым думаюць шмат іншых... Шмат яшчэ вакол нас гэтых “белоруссов через ять”. Зъява была ацэнена з разуменнем той небясьпекі, якую яна ўтойвала для дзяржаўнасці беларускай нацыянальнай куль- туры: «Вялікадзяржаўны шавінізм выпаўзае напаверх праз дзіравыя лахмоцьці слоўных хітрыкаў».

Ліст «Белорусса» выклікаў ланцуговую рэакцыю. Некаторыя з водгукаў былі зъмешчаны ў газэце і працягнулі дыскусію. Цяпер вопыт дзяржаўнага нацыянальнага будаўніцтва ў 20-х гадах асабліва каштоўны для нас і вымагае самага ўважлівага вывучэння.

Наступным у дыскусіі выступіў вядомы мовазнаўца прафесар П. Бузук, які напачатку сярдзіта папракнуў аўтара «Вражды из-за языка» ў некампетэнтнасці: «Вельмі мала людзей цікавяцца вывучэннем мовазнаўства, але гаварыць на мовазнаўчыя тэмы бярэцца кожны», а потым спакойна, па пунктах абверг асноўныя довады «Белорусса»:

1. Зынікла сацыяльная база магчымага неўспрыманьня беларускай мовы народам. Новае пакаленіе інтэлігенцыі размаўляе па-беларуску. (Так-так, шаноўны чытач, беларуская інтэлігенцыя ў 20-х гадах пасыля заканчэння беларускіх ВНУ размаўляла па-беларуску.)

2. Кантактаваныне моваў між сабою — натуральны працэс, дыялектаў жа хапае і ў любой іншай мове. Вялізнае адрозненіе паміж паўночнымі архангельскімі і паўднёвымі астраханскімі рускімі гаворкамі, але іх аб'ядноўвае якраз руская літаратурная мова. «Беларусская літаратурная мова, — казаў П. Бузук, — павінна звязваць усе дыялекты».

3. Знаў жа, руская літаратурная мова яшчэ больш адрозніваецца ад дыялектаў за беларускую. Такім чынам, «Белорусс» выказвае неразуменіе адносінаў дыялектнай і літаратурнай мовы.

А для авалодваныня беларускімі сялянамі літаратурнаю мову, адзначае аўтар артыкула, выйсьце не ў спрашчэнні тэрмінаў, а ў ліквідацыі непісьменнасці.

Ад сябе мы можам яшчэ дадаць, што беларуская тэрміналогія, утвораная на аснове ўласных рэурсаў мовы (экватар — роўнік, фундамент — падмурак, экзамен — іспыт і г. д.), замененая пазней на слова, узятыя жыўцом з рускай мовы, а туды з замежных моваў, была больш зразумелай і блізкай народу за такія, напрыклад, пэрліны сучаснай літаратурнай мовы: «фракцыя інтэрнацыяналістаў» канстатавала каласаль-

ныя дэфекты эвакуацыі». Ад рускай мовы ў беларускай гэтую фразу адрознівае толькі вымаўленыне. Як бы хто съпецы-яльна памкнуўся выправіць «памылкі» мовазнаўцаў 20-х гадоў, выкананы зъдзеклівы пастулат «Белорусса» аб «извра-щении русскага языка...».

Найбольш абсурдным лічыць П. Бузук погляд «Белорусса» на ўтварэнье беларускай мовы. «“Белорусс” павінен ведаць, — піша прафесар, — што ніхто з гары загадамі не ўтворае мовы. Галоўныя рысы беларускай мовы былі ўжо ў XIV ст., а некаторыя і да пачатку пісьменнасці». Што да запазычаных слоў, то і тут прафесар Бузук патрабуе асьцярожнасці ў высновах, бо часта «гэта — агульная спадчына 2–3 моў, як і фанетычныя і марфалагічныя асаблівасці».

На беларускую ж літаратуру і пісьменнікаў, якія, на думку «Белорусса», не апраўдаюць мэтазгоднасці існаванья мовы, П. Бузук выказаў вялікія спадзяваныні, у чым, сённяня мы съмела гаворым, і не памыліўся.

16 чэрвеня 1926 года ў «Савецкай Беларусі» была надрукавана цэнтральная публікацыя дыскусіі, яе апагей — падборка водгукаваў, у якой быў зъмешчаны і верш Янкі Купалы, які такім чынам адреагаваў на палеміку.

З-за сарамлівай съціпласці нашых дзялкоў ад кірауніцтва культуры і, здавалася б, ужо ад вырашанасці проблемы, якая падымалася ў гэтым вершы, а можа, якраз дзеля яе нявырашанасці, а таксама з-за «нявыхаванасці» Янкі Купалы, якога мы прывыклі са школьнай партыі бачыць зусім не таким, верш не быў выдрукаваны ў апошніх зборах твораў (у пасьмяротных выданьнях Я. Купалы друкуеца з 1993 года. — *A. B.*) і нават не быў згаданы ў Купалаўскай энцыклапедыі.

1926 год. Купала яшчэ заставаўся Купалам:

Акоў паломаных жандар,
Сыліўнём зарыўшыся ў нару,
Сядзіць расейскі чынадрал,
«Слуга оцечству, цару».

Ён съніць былуу моц і шыр:
Цары, царыцы, цэрквы, трон,
Пагромы, катаргі, Сібір...
О Русь, прымі раба паклон!

Табе такой служыць па гроб
Ня кіну я і «расьцярзаць»
Ня дам дзяржаўнасці «оплот»,
Цябе, «единую», о маць!

Здарма-ж двуглавы твой арол
Праз векі ў кіпцюрох трymаў
Мільёны ўбогіх хат і сёл,
Рабоў мільёны?.. Нездарма!

У твой ланцуг былі, о Русь,
Уплецены з усіх бакоў
Україна, Польшча, Беларусь
І сотня іншых «языкоў».

Цяпер, што бачу я кругом?
Пасад маўклівы збуран скрозь...
Рэспублікі?! Ды зь «языком»
Зь іх лезе кожная ўсур'ёз,

А ты, о рускі мой «язык»!
Мой «общарускі», што з табой?
Табе слухмян быў мал, вялік,
Быў славен ты сваёй кляцьбой.

Табой сам самадзержац цар
Пісаў ланцужны свой закон,
Што маці-Русь есі жандар
Усёй Эўропы!..
І твой сон

Сыніць далей гэты царадвор,
 Калі надыдзе яму дзень,
 Ізноў пад лёзгат царскіх шпор
 Свой распрасьцерці чорны ценъ.

Ён, гэты скінуты сатрап,
 Ня знае, што ў свабодзе жыць;
 Яму дай вісельню, дый каб
 На ёй «языкі» ўсе ўшчаміць.

Не па нутру, як съмерць, яму,
 Што беларускае дзіцё
 Бяжыць у съюжную зіму
 У школку пазнаваць жыцьцё.

Спужаўся, што хлапчук ў лапцёх,
 Напоўадзеты вёскі сын
 У роднай мове ўчыцца змог?..
 О, стыдна, рускі «гражданін»!

Язык твой царскі ён табе
 Ня выражая, спакойны будзь!
 Цябе тваім-жа у кляцьбе
 Ён не забудзе памянуць.

Былых не выклічаш вякоў
 І ты, Масквы кароннай гразъ,
 Парваных не скуеш акоў,
 Зъ якой брахнёю ні вылазь!

5 чэрвеня 1926 г., Акопы.

Палымяная публіцыстычнасць верша, яго грамадзянскі пафас накіраваны супраць змрочных перажыткаў царскага мінулага, супраць нацыянальнага, культурнага прыгнёту беларускага народа. Янка Купала злосна высьмейвае «расейскага чынадрала», паказвае рабскую сутнасць натуры чы-

ноўніка, гатовага растаптаць культуру, мову свайго народа дзеля інтарэсаў звышдзяржавы, «турмы народаў».

Янка Купала съпецыяльна акцэнтуе ўвагу на ўсім ненавісным, што заключала ў сабе паніцьце «Расейская імперыя», з тым каб сімптомы гэтай узурпацыі ніколі не выявіліся надалей. Да таго, хутчэй за ёсё, паэт адчуваўмагчы-масыць вяртаныня рэакцыі ў адносінах да беларускай культуры, мовы ў школе, ён адчуваў безабароннасць маладой беларускай інтэлігенцыі, якая толькі яшчэ становілася на ногі, і ўсёй магутнасцю свайго таленту імкнуўся яе абараніць. Гаворка ішла аб самым съвятым у яго жыцьці, што ён ставіў вышэй над усім, і тут ужо ён не далікатнічаў, а зь няnavісьцю змагаўся супраць спробаў вярнуць вялікадзяржаўную асімілятарскую палітыку ў дачыненьні да беларускага народа.

Разам зь вершам Янкі Купалы рэдакцыя зъмясьціла і агляд пошты. Настаўніца Р. пісала: «Варожыя адносіны “Белорусса” да роднай мовы... — гэта здабытак нашае непрыкметнае асьветніцкае працы. Мы ішлі супраць прыроды, вучылі беларусаў па-расейску, маём такія дасягненіні!»

Вось і яшчэ адзін з адказаў на пытаныне «Хто вінаваты?» не толькі для сярэдзіны 20-х гадоў, але і ў цяперашнія часы. Выключна, што адказнасць за дыскрымінацыю беларускай мовы ў царскай сістэме адукцыі ўзяла на сябе звычайная настаўніца. У гэтым выявілася яе сапраўдная інтэлігентнасць, бо яна адчула сябе саўдзельніцю ў антымаральнай палітыцы асімілятарства.

Настаўнік Я. Цьвірка ў допісе «Прыгнечаны роднаю моваю» піша: «Дык вось, братка “белорус”, я, які не нажыў палацаў за гэтую родную мову, а самы звычайны, не з кітоў навукі вясковец, як нарадзіўся і пад стол пехатою хадзіў, дык і да гэтага часу жыву ў вёсцы, хоць і працую вясковым настаўнікам, а таксама “прыгнечаны”, як і 75–80 прац., па тваёй, братка, думцы, беларускага жыхарства, кажу табе — помні заўсёды беларускую прыказку: “Ня зъмерыўши броду, ня сунься ў воду”. Не беларускі народ прыгнечаны моваю, а беларускі мешчанін, царская салдафоншчына, чыноўніцтва,

якіх яшчэ шмат у нашых установах, а ад іх і беларуская мова церпіць».

Заканчвае настаўнік Я. Цьвірка сваё пісьмо так: «Такіх жа беларусаў, якія прамянілі беларускую сярмягу зь яе моваю і розумам на бліскучыя гузікі, ды яшчэ завуць сябе беларусамі і высоўваюцца на абарону правоў беларускага народу, якога правы самі здраджвалі — трэба гнаць ад сябе ў тры шыі».

Рэзка адмежаваўся ад думкі полацкага «Белорусса» агульны сход настаўнікаў Полацка супольна з загадчыкамі раённых аддзедзелаў народнай асьветы.

У наступным нумары «Савецкай Беларусі» за 17 чэрвеня рэдакцыя зымасціла ліст старога беларускага адраджэнца Хв. Імшэнініка, які адзначыў, што нападкі на імкненіне беларускага народа да самастойнасці, на яго мову, культуру — зъява не новая. Гэтак было і ў часы першай рэвалюцыі 1905 года, ды беларуская рэвалюцыйная моладзь аб'ядналася ў сацыялістычную падпольную партыю Беларуская сацыялістычная грамада. «Гэтая моладзь мела шырокі ўплыў на батрацка-сялянскія масы, павяла іх за сабою і адбівала ўсе атакі ворагаў беларускага адраджэння».

Пытаныне аб грамадскіх правах беларускай мовы выносялася ў 1909–1910 гадах у Дзяржаўную думу. Імкненіне ж да нацыянальнага адраджэння выклікала і арганізаваную апазіцыю «з манархічна настроеных і ўрадавых асоб». Беларусы праз «ять» сцьвярджалі: «Яшчэ лепшымі зробяцца беларусы тады, як усе пачнуць гаварыць толькі па-расейску». «Развіцьцё беларускай нацыянальнай душы, — спасылаецца на «Нашу Ніву» Хв. Імшэнінік, — гэта аграмадны дар і скарб для ўсіх людскай культуры».

Дыскусія паказала, што вытокі ліста «Белорусса» цягнуліся яшчэ ў дарэвалюцыйныя часы. Тэарэтычна гэта адчувалі і пісалі пра гэта ўсе ўдзельнікі дыскусіі. І таму зусім лагічным было яе заканчэніне, калі дзеячы беларускай культуры А. Адамовіч, І. Барашка і А. Аніхоўскі ў артыкуле «Якая глеба, такое і насеньне» за 1 ліпеня 1926 года рас-

крылі псеўданім «Белорусса». Аўтары паперш адзначылі, што нумары газеты з артыкулам «Вражда из-за языка» расхоплівалі, «бо артыкул “Вражда” адбіваў сапраўдныя настроі беларусаў праз “ять”, якія яны не адважваліся адкрыта выказваць у друку, але настойліва праводзілі ў жыцьцё, працуючы на тэрыторыі Савецкай Беларусі». Аўтары вызначылі гістарычныя ўмовы задушлівай атмасфери ў Полацку, дзе «Белоруссом» быў напісаны артыкул.

Перад рэвалюцыяй Полацк быў «асяродкам “истиннорусской” грамадскасасці, пагромшчыкаў, школай чарнасоценцаў». Падчас Першай сусветнай вайны, з эвакуацыяй, «гарады Усходняй Беларусі апрача старых “культурных” і “палітычных” сіл атрымалі значнае папаўненне зь верных царскіх слуг, якія раней працавалі ў Заходняй Беларусі...

Вось тая глеба і тыя ўмовы, — адзначаюць аўтары артыкула, — на якой расла і разъвівалася полацкая «грамадскасасць», якая дае сябе адчуваць і на сёньняшні дзень у выглядзе артыкулаў, заяў і той штодзённай кротавай шавіністычнай працы, якая так шкодзіць будаўніцтву Савецкай Беларусі... Праца чарнасоценных зуброў ішла ўвесе час, але найбольш узмацнілася ў 1925 годзе, калі цэлы шэраг адпаведных таварышаў, працаўнікоў Беларусі, пачалі атрымліваць скаргі з Полацка аб tym, што мясцовыя органы з практичным правядзеннем нацыянальнай палітыкі душаць усякія праявы расейскай культуры, робяць немагчымай працу і ствараюць такія ўмовы, калі «ўсе культурныя сілы павінны бегчы з Полаччыны ў Рәсею».

І вось, працягваюць аўтары ліста-адказу, «5 сінегня 1925 году на кватэры аднаго з настаўнікаў г. Полацку зьбіраюцца на чале з гр. Пігулеўскім і Пшчолка вялізная кампанія чорнасоценцаў, якія пішуць вышэйпамянуты артыкул “Вражда”, а таксама заяву бадай аналягічнага зъместу ў прэзыдыум ЦВК СССР, у якой, гаворачы ад 80 прац. насельніцтва Савецкай Беларусі, пратэстуюць супраць правадзімай камуністычнай партыяй нацыянальнай палітыкі, адраджэнья бе-

ларускай культуры, арганізацыі для беларускага насельніцтва школ на роднай беларускай мове і г. д.».

Усё стала на свае месцы. Гр. Пігулеўскі — былы «действительны статский советник», намесьнік папячыцеля Віленскай вучэбнай акругі, натуральна, «истинно русский» чыноўнік. Ну а гр. Пшчолка? Пра яго ў дыскусіі, якая падыходзіла да канца, было зъмешчана яшчэ два артыкулы, якія раскрываюць нам вобраз цікавай асобы, ураджэнца гэтай зямлі.

А. Шлюбскі ў артыкуле «Пшчолка і “вражда из-за языка”» і Хв. Імшэнінік у дадатку «Хто яны?» да свайго першага артыкула паведамлялі: нарадзіўся Пшчолка ў Лепельскім павеце Віцебскай губерні ў сям’і беларускага праваслаўнага дзяячка, скончыў духоўную семінарыю, настаўнічаў, вучыўся ва ўніверсітэце. Ён добра ведаў беларускую мову і нават пісаў на ёй апавяданьні, часам высъмейваючы ў іх беларускага селяніна, яго мову. Потым працаўваў экспертам-перакладчыкам зь беларускай мовы ў Віленскім судзе і нават перакладаў на працэсах супраць «Нашай долі» і «Нашай Нівы», дзе абвастраў зъмест, як адзначае Хв. Імшэнінік, з пазіцыі малярхіста.

Пшчолка, працягвае Імшэнінік, «у нашаніўскую пару рапушча выступаў супроць нацыянальнага адраджэння беларускага народу і праводзіў погляд на беларускую мову як на такую, на якой можна было казаць толькі нешта съмешнае».

А. Шлюбскі прыводзіць некалькі цытатаў з артыкулаў Пшчолкі, надрукаваных у рускіх чарнасоченных выданьнях. Давайце і мы паслушаем шчыры голас «истинно русского человека» родам зь Віцебшчыны: «Кто говорит, пишет, ратует за целость русской земли, за крепость и величие русской власти, русского имени, кто открыто высказывает привязанность к родине, к родным полям, лугам, к русской песне, кто не пресмыкается перед врагами России, кто не требует для инородцев государства в государстве, того не постыдно назвать черносотенцем. Наоборот, кто ругает в России все русское, кому даже стыдно “за свое русское имя”, кто готов

раздать веками добытые поля, луга “чужестранцу задарма, безденежно”, того называют “воздородителем”, спасителем, освободителем отечества, передовым человеком» (Пахарь. 1906. Нум. 8).

А вось як Пшчолка стагнаў у 1917 годзе, калі ў народаў «імперыі» зъявілася рэальная магчымасць, кажучы словамі Янкі Купалы, «парваць аковы»: «Что жесталося с русским народом? Неужели же он целые века рос, крепился, расширяя без конца свои владения, собирая, устраивал Русь великую, объединял под своей “высокой рукой” множество инородцев, — неужели этот народ задумал погубить себя, стереть себя с лица земли? Где же ты, наша Русь смиренная, кроткая, долготерпеливая?» — пытаўся разгублены «Белорусс».

«Пшчолка зъяўляецца правакатарам, які добра ведае беларускую мову, ведае яе распаўсяуджанаасць — выступае перад вышэйшымі органамі нашага саюзу і перад чарнасоценным грамадзянствам, не спачуваючым беларусізацыі — з запэўненнем таго, што ніякай беларускай мовы няма», — рабіць суроўы прысуд Хв. Імшэннікі.

Давайце задумаемся: ці ёсьць логіка ў паводзінах Пшчолкі? Быць узгадаваным гэтаю зямлёю, выдатна валодаць роднай (і для яго ж таксама) моваю народа і ўсё рабіць, каб зынішчыць яе, зынішчыць у сваім народзе любяя праявы нацыянальнае самабытнаасці, запабягаючы перад іншым, хай сабе і мацнейшым народам?

Але ёсьць нейкая заканамернаасць у tym, што людзі, якія съядома адышлі ад нацыянальнай культуры, ад свайго народа, зъдзекуюцца зь яго найбольш, хутчэй імкнучыся зынішчыць у ім усё самабытнае і адметнае. І няма страшней для народа за такіх вось выпладкаў, якія вядуць барацьбу з ім, пры выпадку съязвярджаючы: «Не надо нам этого. Не надо. Ведь я тоже белорус и ничего страшного со мной без “мовы” не происходит».

Дыскусія наконт беларускай мовы ў 1926 годзе паказала нам глыбокія гістарычныя карані «тоже белоруссизма». Прад-

бачваючы з хадою дэмакратызацыі і паступовы працэс беларусізацыі — вяртаньня беларускай мове правоў рэальнага ўжытку ва ўсіх сферах грамадскага жыцьця, мы павінны ведаць, што гэты шлях не будзе лёгкі і прости і што знайдуцца беларусы празь «ять», якія будуць спрабаваць спыніць кола гістарычнага разъвіцьця з мэтаю павярнуць яго хаду ў іншы бок.

Маладосць. 1989. № 1.

ЗЬНІТАВА НАСЬЦЬ

Назіраныні за паэзіяй «чыстай красы» ў беларускай літаратуре XX стагодзьдзя

«Калі гамоняць гарматы — музы маўчаць» — даўно прык-
мецілі нашыя суседзі па кантыненту, французы. Праўдапа-
добра, што ў паэтаў у неспакойныя часы і сапраўды трохі
перацінае дых. Але, мабыць, і грамадства не жадае асабліва
прыслухоўвацца да паэзіі ў «судзьбаносны» момант свае гісто-
рыі, калі гэтая паэзія не выбівае барабанны пошчак, пад які
так ёмка яднаць шыхты.

Ідэалагічная вайна на Беларусі палымненне ўжо не першы
год. Рука, якая чэпка ляжала на глотцы іншадумства, аслабла,
і рэдкія раней «дыверсійныя акты» ў нашай паэзіі, на-
кшталт замаскіраванага У. Караткевічам бел-чырвона-белага
съцяга ў радках: «У крыві краіны нашай бель» ці то коньніка-
Пагоні, якая ў Алега Мінкіна ляціць па вулках сучаснага
Полацка, зъмяніліся на шырокую, незацуглянную і, аднак,
моцна спалітызаваную плынъ. Зноўку ўзляцеў увышкі прыха-
ваны на паўстагодзьдзя бел-чырвона-белы съцяг, зноўку за-
грукуатаў пошчак крыўскай Пагоні, і зоры на небе над Бела-
русьсю спаквала як склаліся ў шасьціканцовы Ярылаў Крыж.

І мы пакуль ніяк не можам нацешыцца гэткімі праявамі сапраўднае волі. Зынітоўваюцца абарваныя ніці, зълятае фальшывая луска, публіцыстычнае паэзія набывае адметнае, вольнае і адначасна запраграмаванае ходам разьвіцьця нашае нацыі аблічча.

Зусім заканамерна, што ў гэты час непасрэднага ўзьдзеяньня прыгожага пісьменства на грамадскія працэсы праяўляецца цікавасць да мастацка-эстэтычнага пачатку ў беларускай паэзіі, цікавасць да так званае паэзіі «чыстае красы» (гл. анкету «ЛіМа» за 28 ліпеня 1989 года). Антон Луцкевіч, прафесійны палітык і крытык у адной асобе, у свой час тлумачыў гэта тым, што «паслья бур, паслья вострых перажываньняў душа шукае супакою, адпачынку. Думка кіруецца ў тыя сферы, дзе пануе чыстая краса і гармонія». У згаданай намі лімаўскай анкете гучалі два пытаньні: «Як вы думаецце, ці ёсьць у нас паэзія “чыстай красы”? Ваша стаўленьне да яе?» Адказы на гэтыя бяскрыўдныя пытаньні дазваляюць вызначыць некаторыя рысы, характэрныя для сягонняшняй беларускай паэзіі як ЗЬЯВЫ.

Паэтка Ніна Мацяш адказвае даволі песімістычна: «Магчыма, я кепска ведаю сучасную беларускую паэзію, але, мне здаецца, паэзіі “чыстай красы” ў нас няма». Святлана Яўсева, руская паэтка, бачыць у «чыстай красе» запраграмаванасць і як вынік — гатоўнасць да дзеянья, калі не саму барацьбу. Алесь Пісмянкоў выказаўся супраць схематызацыі творчасці пісьменнікаў (у прыватнасці М. Багдановіча) і гэтым самым, трэба меркаваць, не ўхваліў гэткі «вузкі» тэрмін, як «чыстая краса». Валянцін Тарас, папярэдне даўшы сваё разуменяне «чыстае красы» як «багацьця мовы, гукапісу, сымелай, съежай, нечаканай метафары, вынаходлівай рыфмы, раскаванасці інтанацыі», залічыў да яе «Блакаду» Р. Барадуліна, «Прыстасаванцаў» П. Панчанкі ды «На Куццю» Янкі Купалы.

Нічога новага не даў і працяг анкетаваньня ў наступным нумары «ЛіМа» за 5 жніўня таго ж года. Вось такая разбежка — ад непрыніцця самога тэрміна і скептычных адносін

да яго рэальнаі напоўненасьці — да атаясамліваньня яго зь нечым усё ж такі іншым.

Галоўны ідэолаг тэорыі «чыстая красы» ў беларускім творстве Антон Луцкевіч толькі намеціў яе агульныя рысы, адзначыўшы суб'ектыўнасць, выбарковасць яе ўспрыманьня: «Праўдзівая краса прамаўляе да душы і сэрца кожнага, хто здолен яе адчуваць». А хто не здольны? Ды і ці ўсіх аднолькавыя ўяўленыні пра красу? І тым не менш яна, «чыстая краса», існуе, інакш не было б і мастацтва.

Разглядаючы генезіс класічнага разуменія красы ў артыкуле «Проблемы красы і мастацтва ў творах Максіма Багдановіча», Антон Луцкевіч вызначае духоўную сутнасць яе: «Краса па-за эстэтычнай эмоцыяй, якая павышае ў нас жыцьцёвы тонус, не дае ніякае іншае карысці», а таксама яе аўтаномнасць, самадастатковасць: «Маючы задачай быць “спажыткам дзеля душы”, даваць эстэтычную эмоцыю і гэтым выклікаць у нас *рост душы*, — краса не можа служыць іншым багам».

Крытык вызначае таксама суадносіны паміж зъместам і формаю мастацкай творчасці, заўважаючы: «І мастацтва, якое — маючы перад сабою тыя ці іншыя грамадzkія мэты, — забылася бы хоць на адзін мамэнт аб tym, што істотай яго зъяўляецца буджэньне *эстэтычнае эмоцыi*, такое мастацтва ўтраціла бы адразу і ўвесь свой сэнс, і сваю чарадзейную сілу, што прымушае мацней біцца сэрцы людзкія, і сваю ўладу над душамі». Згодна з А. Луцкевічам, «чыстая краса» валодае інтэрнацыянальнымі ўласцівасцямі. Менавіта на яе аснове складаецца сусветная культура. І таму, дзякуючы паэтам «чыстая красы», народы маюць магчымасць паразумецца духоўна, бо расцьвітае «чыстая краса» на выключна нацыянальны аснове. Акрамя прасторавага ўзьдзеяньня, «чыстая краса» валодае і часавым узьдзеяньнем, сцьвярджжае крытык: «Пясьніар Чыстая Красы ніколі не можа быць забыты і будзе таксама прамаўляць да душы і сэрца нашых унукаў, як прамаўляе цяпер да нас».

В. Тарас у адказе на лімаўскую анкету слушна пералічыў асноўныя прыкметы паэзіі «чыстае красы», не назваўшы хіба толькі таго, што звязвае іх у адно, — асаблівы лад мысьлення пэатаў «чыстае красы», съпецыфіку ўспрыманьня імі навакольнай рэчаіснасці, уменьне ды ўнутраную неабходнасць шукаць і бачыць прыгожае ва ўсіх праявах навакольнага сьвету.

Як мы бачым, паміж сёньняшнім ды «класічным» разуменнем «чыстае красы» існуець істотныя разыходжанні. Яны заключаюцца, як мне здаецца, у першую чаргу ў недаацэнцы эстэтызму сучаснымі пээтамі. Ды і наўрад ці пасъля столькіх гадоў змаганьня ўсяе грамады з «гнілым эстэцтвам», з «ізмамі», пасъля магутнай плыні паэзіі «сацыялістычнага реалізму», у якой, хочаш не хочаш, давялося з галаўою намачыцца ўсім, наўрад ці можна чакаць нечага выключна іншага. Усе мы дзееці свае эпохі. Але, але... розныя дзееці. І хто ішоў у нагу з часам, а хто шукаў нечага свайго, і ў «чыстай красе» таксама. Бо былі ўсё ж магутныя традыцыі, была чароўнасць слова, якая, бы матылькоў на съвято, няспынна прыцягвала сваіх абранынкаў.

Я не прэтэндую на акадэмічную выверанасць сваіх ацэнак. Вельмі верагодна, што чытчу бачацца іншыя асобы з нашае літаратуры, што складаюць ланцужок пэатаў «чыстае красы». Я не зьбіраюся скрупулёзна пералічваць усіх і ўсё, што магло бы, а часам і павінна было бы легчы ў зададзеную канву. Мая задача — прасачыць за гэтым адвольным ланцужком і давесці яго да нашых дзён.

У вышэйцытаванай анкете «ЛіМа» А. Пісъмянкоў слушна гаворыць пра, як звычайна, шырокі паэтычны дыяпазон творцы. Але зноў жа, звычайна рэдка калі гэта пэатычная творчасць захоўвае аднолькавую вышыню. Застаецца нейкая тэма, кірунак, а часам нізка вершаў ці адзін верш (так, для сябе зусім нядайна адкрыў я паэтку Ніну Тарас зь яе цудоўным вершам «Сонца за хмаркамі»).

Максім Багдановіч пісаў публіцыстычныя і сацыяльныя вершы, сярод якіх такія магутныя, як «Пагоня», што стала сапраўдным гімнам сучаснага нацыянальнага адраджэння,

але ён для нас у першую чаргу «паэта чыстае красы», бо, як слушна заўважыў А. Луцкевіч, «**чыстай красе**, нікому і нічому не пакараючайся, з поўнай съвядомасцяй служыў Максім Багдановіч». Апроч усяго і публіцыстычныя вершаваныя практикаваныні паэтаў «чыстае красы» грунтуюцца на абавязковым эстэтычным падмурку і, можа, таму прыміраюць звычайна і чытачоў — прыхільнікаў «чыстае красы», і прыхільнікаў вершаванай публіцыстыкі.

Вяршыняй эстэтызму Максіма Багдановіча, сутнасцю яго як творцы я ўсё ж такі лічу вершы «На могілках», «Непагодай маёвай», «Зімой», і прыгажосьць іхнюю і дасканаласць не перадаць ніякім перакладамі. Мабыць, і гэтыя наднацыянальныя паняцьці валодаюць у вялікай ступені нацыянальнымі ўласцівасцямі.

У 20-я гады пагляд мой спыняецца на некалькіх пазабытых імёнах, і найперш — пражскага песьняра Уладзіміра Жылкі ды заходнебеларускай паэткі Натальі Арсеньневай. Яны падхапілі ліру Максіма Багдановіча, адкрыта прызнаючыся ў гэтым, ды надалей працягнулі ягоныя традыцыі ў нашай паэзіі, сцьвярджаючы ідэю «чыстае красы».

У. Жылка актыўна выкарыстоўвае класічныя віды і формы верша — санет, пентаметр, гекзаметр ды іншыя. Імкнучыся спалучыць нацыянальныя матывы з філасофскім асэнсаваннем рэчаінасці, ён ставіць усе гэтыя часткі творчага пошуку на службу галоўнаму свайму богу — хараству. Зачараваны паэт спрабуе адкрыць загадку дасканаласці і хараства, захапляе міжволі і нас:

Няясны і трывожны сны людства,
І блудны цёмныя яго дарогі,
Але па-над будзённыя трывогі
Узносіць нас туга да хараства.

Так дробная, вясковая дзяцвя
З-пад курных стрэх (прытулак іх убогі)
Да рэчкі бег кіруе на разлогі,
Дзе яснасць вод і золата жарства...

Філасофска-эстэтычны напрамак у паэзіі «чыстае красы», закладзены Максімам Багдановічам і бліскучая працягнуты Уладзімірам Жылкам, на жаль, не атрымаў далейшага разьвіцця ў беларускай паэзіі. Невысокі ўзровень адукцыі, філасофская «зашоранасьць» грамадства адбіваецца міжволій на паэтах. Выключэнне бадай што — Алесь Разанаў. Ды ў яго, відавочна, рацыя бярэ верх над эмоцыямі.

Вялікай стратаю для паэзіі «чыстае красы» трэба лічыць раннюю съмерць ад сухотаў Ігната Канчэўскага (памёр у 1923 годзе). Ягоныя філасофскія досьледы (выдаў у 1921 годзе кніжку «Адвечным шляхам») спалучаліся з плённымі вершаванымі спробамі. Часам ящэ недашліфаваныя радкі яго дыхаюць неперадавальным харастром:

Так прыгожы старажытыны званіцы,
Блізкі сэрцу — крыжы на разстаях
У тыя белыя бяз сонейка раніцы,
Калі ціха дзень засмучаны ўпаўзае...
А ў сэрца — радасць плыве нечакана.
Шыбкі вечер, сам-адзін, цалуе Божы раны...

Успыхнуў тады ж і хутка прытух, рэалізаваны ў іншай дзейнасці, непаўторны талент Алеся Смаленца, гэтага павысакароднаму стрыманага жаўнера ды адначасна «пяўца вайны», які найперш бачыць у ёй гора, але й там шукае прайвы «чыстас красы»:

Ужо праъвінела трубкі рытурнэль,
Вушмі прануўшы, задрыжэлі коні.
На штандару чырвоным знак «Пагоні»
Яскрава съвецінь...

Трэнснула шрапнель
Праменьні слонца залівають блоні.
Перад вачмі як быццам акварэль.
Мацней съціскаеш шаблю у далоні
І чуеш, як ляціць яшчэ шрапнель.

Натальля Арсеньева — надзвычай тонкая лірычна паэтка, якая свой талент засяродзіла на дасканалай перадачы ледзь улоўных зъмен у прыродзе, у чалавечым настроі, у іх суадносінах і ўзаемадачыненнях. Лад яе жыцьця (а пражыла Н. Арсеньева на Беларусі літаральна некалькі гадоў), аддаленасьць доўгі час ад актыўнага нацыянальнага асяродзьдзя, натуральна, скіроўвалі музу яе на асьвятленыне суб'ектыўнага стану душы, разывіцьця экзістэнцыяльнага пачатку ў яе паэзіі:

Сплёў вечар вянок прамяністы
з шыпшыны і макаў чырвоных,
у небе завесіў прачыстым,
на ясных нябёсных загонах...
А сонцу вянок спадабаўся,
у чырвані сонцу да твару...
Так — заход у хварбы прыбраўся,
так вечар заняўся пажарам.
Усё, што такім было знаным,
адразу зрабілася дзівам:
настольнікам, золатам тканым,
паслаліся жытнія нівы,
агнём загарэліся стрэхі,
сады і вяршаліны бору,
і густа праз хмараў узрэхі
сыпнулі, як зерніты, зоры.
Бярозаў зялёныя рукі
застыглі, бы ў часе малітвы,
прачнуліся ночныя гукі,
нячутыя ў дзень працавіты,
затросціся лазняк зь пераляку,
пачуўшы крок чорнае ночы...
І росамі вечар заплакаў,
у змроку хаваючы вочы...

Разьбіць створаны паэткаю съвет надзвычайнага хараства здолелі толькі падзеі Другой сусветнай вайны. Грамадзян-

скаю паэтычнаю творчасцю Натальля Арсеньнева, безумоўна, дапоўніла сябе, але наўрад ці пераўзышла.

40—50-я гады тут, у Савецкай Беларусі, «чыстай красе» ў паэзіі не далі бадай нічога. Пасьля дзвюх жудасных навалаў, што прakaціліся па Беларусі, у тых, каму пашчасціла выжыць, ужо, мабыць, аўтаматычна рыфмавалася што-небудзь накшталт: «Камуністы — гэта слова, як са сталі...». Але не нам іх судзіць. Вольнымі ад ідэалагічных абцугуў сталінскага сацыялістычнага рэалізму аказалася ўсяго толькі жменька беларускіх паэтаў-эмігрантаў. Не будзем зараз абмяркоўваць тыя жыцьцёвые шляхі, па якіх яны прайшліся перад эміграцыяй. Адзначым толькі, што амаль ва ўсіх там значылася Калыма... Нягледзячы на нешматлікасць, беларуская эміграцыя, аднак, запоўніла няўтульную пустку на гэты час у нашай паэзіі «чыстае красы».

Найперш гэта вышэйуспамянёная Натальля Арсеньнева, затым маладзейшыя таленавітыя: Алесь Салавей, Міхась Кавыль, Янка Юхнавец. Ёсьць пэўная заканамернасць у тым, што да паэзіі «чыстае красы» ў нас звязана з людзі, адарваныя ад радзімы.

Найбольш бліскучымі, з пункту погляду выкшталтонасці, дасканаласці формы, на маю думку, зьяўляюцца вершы А. Салаўя, які пры спрыяльных умовах мог бы зрабіць значна больш, чым пасьпей:

Малым дзічком ты быў у маладосці
і жыў між дрэў, між траў. Плыла рака.
Зігцела высь. Бязъмежжа весялосьці
гушкала съвет на крылах ветрака.
Ці б не хацеў паўтору тэй любосці?..
Старчма тырчыць шчаціньне ў вепрука.
Ні сонца йшчэ, ні зоры йзноў, ні зынічы
Не вернуць больш нявіннай ранніяй дзічы.

Сапраўднай падзеяй у нашым летапісе гісторыі «чыстае красы» трэба лічыць зборнік Алега Мінкіна «Сурма» (1985). У рэцензіі на зборнік, зыходзячы, мабыць, з навучальных

мэт, Анатоль Сідарэвіч добра-такі адхвастаў Алега Мінкіна, аднак «Сурма», безумоўна, паказала нам аўтара з выразнай яркай эстэтычнай канцэпцыяй, для якога «напачатку было Слова». А. Мінкін праз прызму эстэтызму бачыць такі недасканалы, але такі прываблівы для яго съвет і прымушае нас зірнуць на «прывідную красу» праз чароўнае шкельца свайго таленту:

Дык пойдзем, сябра мой маўклівы,
У княства фарбы і журбы,
Дзе ў спречцы з гронкамі каліны
Палаюць гронкі арабін.
Дзе на імшарыне-кіліме
Жаўрэюць кроплі журавін,
Бы слёзы тыя, што згубілі
Сягоньня ноччу журавы.

Алег Мінкін, на маю думку, распачаў новую хвалю паэзіі «чыстае красы» ў нашай літаратуры. Яго зъяўленыне закана-мернае. Крызіс афіцыйнае ідэалогіі ў грамадстве прымушаў не затлумленае траскучымі лозунгамі пакаленыне шукаць уласныя шляхі. Традыцыі намацваліся не сярод жывых, пазначаных пячаткаю брэжнёўшчыны, папярэднікаў, а сярод пачынальнікаў, ахварнікаў нашае літаратуры, ідэі адраджэння нацыі. Таму такая моцная сувязь у А. Мінкіна з Максімам Багдановічам (верш «Максіму Багдановічу», цыкл «Насльедаваныні народнаму» ды інш.).

Бадай што нікому з сучасных беларускіх паэтаў, як Алегу Мінкіну, не ўдаецца так згарманізаваць у вершах свае публіцыстычныя развагі. Гэтаму дапамагае ярка індывидуальны погляд паэта на зявы рэчаіснасці, іх акрэслена эстэтычнае ўспрыманыне. Спачатку ён адчувае «красу», бо такі лад ягонага съветабачанья.

Першай і пакуль што адзінай кніжкай вершаў у агульным зборніку «Крыло» (1985) прыкметна вылучаўся сярод іншых Уладзімір Сыцяпан. Прываблівалі ягоныя да дробязаў дакладныя, вытрыманыя заўсёды ў спакойных тонах вер-

шы-акварэлі. У гэтым «адсутным» стылі паэт працуе і ў апошні час:

Зімовы сад — спляценыні, скрыжаваныні.
Заблытанасьць штрыхоў і крэйды і вугля.
Крышталяў шэрэні халоднае мігценыне
На чорным дроце нерухомага гальля.
Фантастыка асьнежаных абрысаў
Стварыла сну дакладны краявід.
Дыханыне комінаў празрыстай рысай
Стаіць зімой умацаванае ў блакіт...

Але цяжка вызначыць пакуль: відочная запраграмаванасць ягоных вершаў — ці яна будзе спрыяць развіццю рацыянальнага, я б сказаў, халаднаватага асабістага шляху паэта, ці ўсё ж дазволіць яму ўнесці сваю съпецыфіку ў настраёвую, непрадоказальнную, здаецца, і для аўтараў плынь «чыстае красы».

Іншая справа — Едрусь Акулін. У 1988 годзе ў калектыўным зборніку «Лагодны промені раніцы» выйшла ягоная кніжка «Лес дзённага асьвятлення». Тады ж у маладосьцеўскай кніжачцы «Тутэйшых» — «...І надзея, і лес, і ўспамін» была выдрукавана вялікая падборка вершаў Е. Акуліна. Аб'яднаныя разам, яны даюць цэльнае ўяўленыне аб аўтары, найбольшыя знаходкі якога бачацца мне якраз на шляхах паэзіі «чыстае красы». Едрусь арыентуецца пераважна на вобразна-зрокавае ўспрыманьне сваіх вершаў:

Пунсовы ветразь плыў па лесе...
Нібы съятло съячы ў сутоньні.
Пунсовы ветразь — ліс на сънезе,
агонь блукаючы на волі.
Плыўі, прыгожы, покуль вечер
тваіх съядоў не пакідае,
і абмінуць здалей дасьвецьце,
дзе лес-ганчак цябе чакае.

Паэт съядома шукае харство ў акаляючым яго жыцьці. Рэчаінасасьць у яго перавіваецца з уяваю, і найлепш яму ўдаюцца карціны ўнутрана і зынешне эстэтычна ўраўнаважаныя:

Акрэсьленасьць цёмных ліній.
Завершана сьць белых лілій.
Срэбнае зерне поўні
лебедзям не зьдзяўбаць...
У пяшчоце абвіўшы шыі, яны съпяць.

З маладзейшага пакалення, што аддаюць даніну «чыстай красе», вылучаецца яшчэ Анатоль Дэбіш — адточана сцю слова, сугучнасцю рыфмаў, зычнасцю і звонкасцю верша.

А вось імя Іны Тарасавай і зусім наўрад ці каму што скажа. Хіба што згадае хто-небудзь яе па семінары ў Кара-лішчавічах. Пазалетась пасъля гомельскага філфака паехала яна настаўніцаць на Лоеўшчыну, пакінуўшы пасъля сябе нізу прыгожых вершаў ва ўніверсітэцкай газетцы. І прыходзяць на памяць радкі:

Яшчэ зялёныя лісты
Не растаптаны.
Нібы крывавыя бінты,
Ляжаць цюльпаны...

І ці вось гэта:

Гасла сонца. Чырванелі
Бляск вітрын і ЦУМ,
Парк, маўклівыя алеі,
Дзе спакой і сум.

Зьязё на небе цёмна-шэрым
Сіней плямай Сож —
Гэта ў горадзе вячэрнім
Пачынаўся дождж.

Ды незаўважныя яе вершы ў час гучнага трэску дзід. Як не надта чуцён у агульным публіцыстычным хоры і голас больш сталых паэтаў «чыстае красы». І часопіса ці альманаха свайго яны не маюць. А можа, і не патрэбен ён ім. Часопіс гуртуе, пры натуральным разъвіці літаратуры, як правіла, «школу». А ці ёсьць у іх усъведамленыне аб'яднальнага пачатку — сваёй «школы»? Мо яна ўзынікне ў Бярэсці, бо там — Алег Мінкін і Анатоль Дэбіш? Пабачым. Але ж і раскіданыя па Беларусі, як і ім падобныя — па ўсім сьвеце, — пакланяюцца яны адзінаму богу свайму — «чыстай красе», якая, па словах Антона Луцкевіча, «быццам тыя Багдановічавы васількі ў жыце, аздабляе і ўзбагачывае жыцьцё, незалежна ад таго, ці ёй выяўлены нейкія *карысныя* з сучаснага пункту гледжаньня думкі, — бо краса, паводле справядлівага азначэння Максіма Багдановіча, сама ўжо ёсьць “спажытак дзеля душы”».

Беларусь. 1991. № 5.

КАЛОНКІ Ў ГАЗЕЦЕ «ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА», НАДРУКАВАНЫЯ Ў 1996–1997 ГАДАХ

Як я пачаў размаўляць

На пачатку восьмідзясятых, яшчэ студэнтам, я выбраўся ў падарожжа па Беларусі, каб пераканацца — ці не ўмерла яшчэ беларушчына на гэтай зямлі. Я быў прыемна зьдзіўлены — і пад Калінкавічамі, і ў Камянцы, і пад Баранавічамі, і пад Гродніем — жыве!

Гаварылі шмат і добра, не надаючы гэтаму значэння — гаварылі, як дыхалі, як жылі.

А я ўжо выхоўваўся ў іншамоўнай сям'і. Калі прыязджаў з горада ў вёску, цёткі, съмеючыся, падладжваліся пад мяне і крыўляліся па-расейску. Зъмяніць нацыянальную сувядомасць, нацыянальную і культурную арыентацыю можна за адно пакаленне. Я спазнаў гэта на сабе. Але да беларушчыны цягнула.

Праўдзівы шок адбыўся ў мяне ў туу вандроўку пад Стоўбцамі. Цягаючыся па коласаўскіх маляўнічых мясцінах, я натрапіў на аўтобус «Кубанец», калі якога з выгодаю разымасціліся, галёкаючы паміж сабою, трох сапраўдных мастакі. Яны замалёўвалі прынямонскія краявіды.

Я падышоў бліжэй зь цікаўасці, паглядзець, і... здранцьвеў. Яны гаварылі па-беларуску! Зразумела — калі нашыя ўніверсітэцкія выкладчыкі, якія, выходзячы з аўдыторыі, адразу ж пераходзілі на расейшчыну. Гэта быў іхні хлеб. Спрабаваў размаўляць і я са сваім сябрамі, але далей жаданняў справа не ішла, і больш аднаго дня мы не вытрымлівалі — зьбіваліся.

Гэтая ж, пэўна, нічога з гэтага не мелі і гаварылі съведама, бо, ясная справа, не зь вёскі ж яны прыехалі сюды маляваць.

Мы пазнаёміліся. Я называўся: «Саша». — «А-а-а, Алесы!» — упэўнена перайначылі яны.

Убачыўшы бляск у вачах, мяне захапілі ў Менск. Такім чынам, Мікола Купава, апроч сваіх вядомых гравюр да 100-х угодкаў Якуба Коласа, прывёз на спатканье з групкаю менскай беларускай моладзі яшчэ аднаго гомельскага юнака.

На ноч мяне разымасцілі ў мастацкай майстэрні на другім паверсе, сярод карцін і фарбаў. Ужо лежачы на цвёрдай канапе, у прыцемку я ўзяў з паліцы кніжку ў мяккай сіняватай вокладцы і разгарнуў «Рунь» Гарэцкага. Сапраўдных старых беларускіх кніжак дагэтуль у руках я яшчэ не трymаў.

(Зусім нядаўна Валодзя Сулкоўскі, съмеючыся, загадваў пра гэтую начоўку ў ягонай майстэрні.)

Удзень мяне звязлі зь Вінцуком Вячоркам. Ён прывёў мяне на кватэру да сябе, дзе ўжо чакалі два Сержуки — Сокалаў і Запрудскі. Праз тры гадзіны размовы, падчас якой я сарамліва хаваў свае падраныя за месяц вандраванья шкарпеткі, справа была зробленая.

Як намагнічаныя часьцінкі, зыліпаліся мы ў невялікія асяродкі, дапамагаючы аднам.

З тых часоў я заўсёды і пасълядоўна размаўляю па-беларуску. Не таму, што маю зь беларускай мовы хлеб, а таму, што стаў урэшце нармальнym беларусам і спрабую захаваць і абараніць гэтую сваю нармальнасць.

ЛіM, 19 студзеня 1996 года.

«Я — непрыкметны шэры чалавек»?

Абсолютная большасць беларусаў не настроеная супраць сваёй мовы. Чаму ж тады так хутка і масава яны адмаўляюцца ад яе? «Я — непрыкметны, шэры чалавек», — пісаў пра сябе Максім Багдановіч. Істотная рыса нацыянальнага характару беларуса — быць такім, як і ўсе, не высоўвацца.

Падаецца, што гэтая рыса належыць усім славянам. Не ў прыклад італьянцам, грэкам ці немцам, эміграцыя славянскіх нацыяў не перажывае далей за трэцяе пакаленне, асімілюецца.

Грунт для масавага супраціву асіміляцыі дае хіба што свая, родная зямля. Паглядзім на чэхаў, славакаў, палякаў, балгар — выстаялі, адрадзіліся, нягледзячы на шматвекавы прыгнёт.

Паўсюдна размаўляць па-чэшску, браць шлюб толькі з чэшкай ці чэхам, вучыць дзяцей толькі ў чэшскай школе — перад пагрозаю канчатковае асіміляцыі гэтыя правілы ведаў кожны чэх яшчэ сто гадоў таму. «У перашкодах дух расьце» — круціцца ў галаве нечы радок.

Перадолець дыскамфорт з-за іншае, чым у большасці, моўнае пазіцыі можна, калі добра ўсьвядоміць і ніколі не забываць, *хто* і на чыёй зямлі живе. У нас з нашай беларускай мовай ёсьць натуральная перавага, і мы не павінны яе хаваць.

Мяне асабіста натхняюць прыклады іншых. Так, заўсёды згадваю Міколу Стому — звышінтелігентнага, далікатнага чалавека, які, як кажуць, мухі ніколі не пакрыўдзіць.

Андрэй Федарэнка распавядаў, што бачыў неяк таго ў паліклініцы, калі Мікола спрабаваў штосьці даведацца ў рэгістратаркі. Натуральна, па-беларуску. Тая незадаволена крыўілася, бясконца перапытваючы: «Что? Что?» Мікола, тым не менш, не здаваўся і ціхенъка, але настойліва спрабаваў дабіцца ў яе патрэbnага. «Я так быў зъдзіўся, — апавядаў Андрэй, — тая грыміць над ім сваім “что-что”, а ён усё роўна — па-беларуску».

У мяне дык у такіх выпадках не заўсёды стае цярпеньня. Не так даўно ледзь не зароў на ўсю краму, паўтараючы па трэцяму разу касірцы: «Адзінаццаць!», якая ўпартая, аўтаматычна паўтарала за мною, хочучы прабіць: «Двенадцать». Аж сэрца съціснула. Добра, што хоць яна пасьміхнулася, калі зразумела, чаго я ад яе хачу.

ЛіМ, 26 студзеня 1996 года.

Нашыя бацькі

На нашых бацьках (а часткова і на нашым пакаленьні) перарвалася, у асноўным, беларускае слова. Для іх — 50-гадовых і старэйшых — яна яшчэ мова бесъперапынная, нават калі зараз яны і гавораць па-расейску ці на трасянцы.

Мой бацька гаворыць па-расейску. Ягоная сям'я выехала, уцякаючы ад голаду, з калгаса перад вайною, абжываць «вызваленую» Карэлію. Пасля разрабаванай калектывізацыйяй Беларусі — гэта быўрай.

Там, на Поўначы, яны перажылі вайну, і дзеці, абзавеўшыся сем'ямі, пачалі вяртацца на Беларусь толькі ў шасьцідзесятых.

Баба Марыя, нягледзячы на чвэрць стагодзьдзя жыцця ў Карэліі, сваёй мовы не зъмяніла, так і прагаварыла там пабеларуску. А бацька, вярнуўшыся, толькі навучыўся чытаць. Праўда, ён з такіх рускамоўных беларусаў, якія без усялякіх агаворак ЗА Беларусь. Ён ніколі не пярэчыў маёй беларушчыне, а толькі падтрымліваў яе.

Маці пражыла ў Карэліі меней. Гадоў зь дзесяць. Уцякала зь вёскі празь вярбоўку ўжо ад пасъляваеннай галадухі. Съмеючыся, распавядала, як, толькі навучыўшыся «чигирікаты», кпілі, перадражнівалі тых зь беларусаў, хто быў з новых перасяленцаў, не прызнаючыся спачатку, што самі таксама — беларусы.

Пасьля таго, як вярнулася з бацькам і намі, дзецьмі, на Беларусь, чым долей жыла, тым болей, проста на маіх вачах, абсыпалася зь яе руская мова. Забываліся-зынікалі расейскія песьні, а съпявалася толькі сваё. Гаварыла яна так, як гавораць на яе Мазыршчыне, — съпейна і прыгожа. І маё замілаваньне мелодыкай нашае мовы, любоў да слова — ад яе ды ад яе маці, маёй бабулі Соні. У вёсцы ў яе я бавіў кожнае лета. Бабуля ўвогуле па-расейску не ўмела.

Съветлагорск, дзе мы пасяліліся пасьля Карэліі, — быў «всесоюзной стройкой». Толькі ў нашым пад'езьдзе жыла добрая траціна небеларусаў. Часам маці, вострая на язык, чуючы абгаворы беларускага, што пачало апошнім часам зъяўляцца і там, весела кідала сваім сяброўкам-суседкам: «Беларускія парадкі вам не падабаюцца? Нічога, прыйдуць нашыя беларусы да ўлады, яны вас усіх у 24 гадзіны адсюль павышаюць».

Цесьць зь цешчаю — з Лоева. Гаварылі, як яны кажуць, «па-лоеўску» — на дзесяць беларускіх слоў адное расейскае. А дзяцей ужо вучылі па-расейску.

Цесьць, які сканчваў школу яшчэ перад вайною, заўсёды падкрэслена казаў: чаравікі, брыль, цукеркі. Але, як праўдзівы камсамолец-інтэрнацыяналіст 30-х гадоў і як праўдзівы камуніст, які ўсё жыцьцё на раённым узроўні нёс съятло ідэй партыі ў народныя гушчы, мовы не любіць, хаця і гаворыць на ёй. Парадокс? Толькі не для нас, хто добра памятае ўсю падступнасць гэтых камуністычных ідэй.

Іхняе пакаленъне праэксыперыментавала на сваіх дзецях, на ўсім наступным пакаленъні, адараўшы іх ад свайго роднага, беларускага на карысць хімернай ідэі пра выхаванье новага «савецкага» чалавека, фактычна пазбавіўшы сваіх дзяцей нацыянальнай маралі.

Зараз гэты «савецкі» чалавек, не маючы нічога съянога за душой, цынічна рагоча, чуючы слова: Радзіма, мова, дзяржава. Для яго яны — пусты гук. Ён гатовы прадаць сваю зямлю хоць д'яблу, абы болей заплатіў. І ён ля ўлады.

Ды ўсё роўна я рады бачыць цесьця і чуць ягоную гаворку. Пры спатканьнях падкрэсліваю сыну: маўляў, чуеш, і твой дзед размаўляе па-беларуску. Менавіта гэта ў ім — нашае, праўдзівае, няштучнае, тое, што мы па стараемся захаваць.

ЛіМ, 2 лютага 1996 года.

Нашыя дзеці

Мой сын, якому зараз сем гадоў, гадуецца беларусам. Было б няшчыра, калі б мы з жонкаю «паказвалі» з сябе беларусаў, а сына выхоўвалі «как все».

Ёсьць сярод гарадскіх беларускамоўных бацькоў і такія, што лічаць — націскаць з моваю на дзіця не трэба. Хай падрасьце — тады сама выбера мову. Як зазвычай, іхнія дзеці гавораць па-расейску. Для мяне гэта значыць, што іх выхоўвае не сям'я, а асяродзьдзе, пакуль што неспрыяльнае беларушчыне.

Я заўважыў, што дзеці такіх «ненавязыльных» бацькоў выразна камплексуюць з-за мовы. Для іх — гэта проблема на псіхалагічным узроўні, бо яны не гавораць на мове бацькоў...

У сувязі з гэтым я згадваю, як гады два таму зь цікавасцю назіраў за сынам аднаго памерлага ўжо беларускага пісьменьніка, які ў свой час пісаў пра Максіма Багдановіча. Гэты сын, сказаўшы, што ён «человек точной науки», без усялякіх прадмоваў прапанаваў купіць арыгінальныя матэрыялы па Максіму Багдановічу. Яны засталіся ў архіве ягонага бацькі, куды патрапілі за так ад сваякоў паэта.

Матэрыялы гэтых мы купілі ў музей, а я з прыкрасыцю думаю: ну што ж гэта за беларускі пісьменьнік, які сваіх дзяцей не мог навучыць беларускай мове? Ды хоць два слова звязаць.

Мой сын гаворыць па-беларуску. Ён чытае толькі беларускія кніжкі. Дзякую Богу, зараз, пакуль дзіця расьце, можна сабраць прыстайную беларускую дзіцячую бібліятэчку. Ён ведае, хто такая Рагнеда і хто такі Вітаўт. Ён вучыць беларускія вершы і съпявае беларускія песні, ходзіць у першы беларускі клас, у нядзельную беларускую школку пры касьцёле і беларускі гурткот па вывучэнні беларускага фальклёру. Ён гуляе зь беларускамоўнымі дзецьмі зь сем'яў наших сяброў.

Пэўна, што гэта ўсё патрабуе высілкаў ад бацькоў. Але інтэлектуальна-культурны абсяг, назапашаны па-беларуску, зараз цалкам дастатковы, каб выхаваць чалавека ад маленства і да сканчэння ВНУ на ёўрапейскім узроўні. Для гэтага сёньня ў нас ёсьць усё.

Мой сын ведае, чым беларусы адрозніваюцца ад расейцаў, і сам ужо разабраўся, хто агрэсар, а хто ахвяра ў расейска-чачэнскай вайне. Часам ён задае зусім дарослыя пытанні, да прыкладу: «Тата, а як зрабіць так, каб украінцы дапамаглі нам, калі раптам нехта нападзе на Беларусь?»

Пэўна, што не ўсё так проста. У чатыры гады ён самастойна, гуляючы зь дзецьмі ў садочку, навучыўся расейскай мове, а мы з жонкаю добрых паўгода не ведалі пра гэта. Зараз яго не адараўца ад расейскамоўных мульцікаў Дысцінкса. З мовы на «язык» ён пераключаецца аўтаматычна.

Моўнага тэрору ў нашай сям'і няма. Лепшыя ягоны сябра — расейскамоўны хлопчык. Мы не робім праблем з расейскіх слоў, што праскокваюць у ягоным маўленні — заўсёды цярпліва папраўляем яго. Але ў нашай прысутнасці ён ніколі яшчэ не гаварыў па-расейску. Ён адчувае і ведае, што так не прынята.

Невядома, што зь яго атрымаецца пазней, але пакуль што мой сын гадуеца беларусам.

ЛіМ, 16 лютага 1996 года.

Добрая вестка

25 сакавіка чатырнаццаць гадоў таму адзначалі мы ў лесе пад Менскам. Ігліца пад хвоямі была вільготная, паветра п'янкое, у лагчынах яшчэ шэрхнуў снег. Мы паставілі між хвойю на грудку самаробны бел-чырвона-белы сцяг, выпілі пляшку гарэлкі, праспіявалі «Мы выйдзем шчыльнымі радамі». Адчувањне такое, што ў нас была свая, хоць і далёкая, незалежнасьць, прыемна хвалявала. У гэты дзень у 1918 годзе беларусы насуперак варожаму съвету заявлі: «Ад гэтага часу Беларуская Народная Рэспубліка абвяшчаецца незалежнай і вольнай дзяржавай».

Недалёка ад нас трашчала голльле. Няведама чаго ў гэты час бадзяўся па лесе нейкі чалавек. Бярозавік зьбіраць яшчэ рана.

Чатырнаццаць гадоў таму Беларусь была бэсэсераўскай. Наперадзе не было ніякага прасьвету. Родныя браты-славяне з усходу і заходу зрабілі ўсё, каб нашая незалежнасьць захлынулася ў крыві і згніла ў турмах. Дзякую ім за гэта.

Там, у лесе, Сокалаў выдурняўся, пачынаючы съпіваць стары беларускі гімн: «Адвеку мы спалі, і нас разбудзілі», а потым дадаваў, здаецца, сваё: «Пад ... нам далі і спаць палажылі». Але ўсё роўна нашая купка моладзі палка жадала паслужыць Беларусі незалежнай. Што там мы, калі за ё апошніяе стагодзьдзе ўжо дзясяткі тысяч беларусаў аддалі свае жыцці.

Прайшоў час, і, дзякую Богу, гэта ўжо не толькі нашае съвята.

Я заўсёды з унутраным задавальненнем і гонарам разглядаю агульнавядомы фотаздымак нашага першага ўрада Беларускай Народнай Рэспублікі. Дзевяць беларускіх апосталаў. Вясёлым аптымізмам праменяць іхнія очы, бялеюць каўнерыкі ў цывільных, пабліскуваюць наваксаваныя боты ў вайскоўцаў. Я ўпэўнены, што даў бы ім Бог гэты саракатысячны беларускі корпус, які быў сфармаваны на Румынскім фронце, і яны пабудавалі б нашую мару — за-

можную незалежную Беларусь! Але корпус да Беларусі не даехаў.

Палова з апосталаў прыняла ад рук камуністаў пакутніцкую съмерць, другая палова памерла ў выгнаньні. Улада перайшла ў руکі прайдзісъветаў. А тут, на фотаздымку, проста нейкі ідэал. Прыгожыя людзі з чыстымі і прыгожымі думкамі ды памкненнямі.

25 сакавіка — гэта не толькі беларускае дабравесьце. У гэты дзень анёл Гаўрыіл абвясціў Марыі пра тое, што яна абраная Богам за маці для Ісуса Хрыста. Не толькі гісторыя Беларусі, але і ўся гісторыя чалавецтва дзелянца гэтым днём на дзінне часткі. Стары Запавет сустракаецца тут з Новым, старая эра — з новай. Зыдзеісьнілася тое, чаго так доўга чакалі і пра што казалі прарокі ў Старым Запавеце. Чалавек быў узынесены да вялікай годнасьці, таму што Бог стаўся чалавекам. І тое, што было, здавалася б, недасягальным ідэалам, запаветнаю мараю, — адбылося!

Але доўгі час мала хто ведаў пра гэтую хвіліну і яшчэ менш верылі. 25 сакавіка — Зьвеставанье, Дабравесьце.

Недарма на мове «обrusителей» гэта — «благая весть». Няхай жа сапраўды для іх яна будзе такой, а нам яна на-дасыць веры і ўпэўненасьці ў нашую съветлую будучыню.

ЛіМ, 22 сакавіка 1996 года.

Нашия класікі

Пачалі ўрэшце выходзіць поўныя зборы твораў нашых класікаў. Гэткія высачэзныя вяршыні розуму, пачуцьця й прыгажосці. Летась убачыў съвет апошні том з трохтомніка Максіма Багдановіча.

Чаго вартыя нашчадкі, якія не вывучаюць спадчыну сваіх геніяў, прызнаных нацыяй людзей? На тое існуе гістарычны вопыт, каб імкнущца не рабіць адных і тых памылак. Цікава

з гэтага гледзішча пагартаць публіцыстыку нашага «паэта чыстай красы».

Пішучы пра «братоў-чэхаў», Максім Багдановіч заўважае, што незалежнасць — гэта «запаветная мара цэлага шэрагу славянскіх народаў». На прыкладзе чэхаў ён паказвае, як у барацьбе за сваю мову, адукцыю, нацыянальнае і грамадскае жыцьцё яны спынілі «нямецкі напор»: «Праўда, немцы, якія жывуць у Багеміі і Маравіі, усімі сіламі імкнуліся ўтрымаць у руках панаванье, прыбягаючы дзеля гэтага да цэлага раду несправядлівасцяў. Але чэхі ўсё ж дабіліся свайго! Упартая змагаючыся, крок за крокам заваёваючы новыя і новыя права і саступкі, яны пераўтварылі сваю вобласць у краіну сапраўды чэшскую».

А што ж беларусы ў дачыненьні да «расейскага напору?» — падумаем мы.

Беларусь у гістарычным єўрапейскім кантэксьце бачылася Максіму Багдановічу «перадавым фарпостам Заходнай Еўропы». Ужо на пачатку нашага стагодзьдзя ён разглядаў Вялікае Княства Літоўскае як беларускую дзяржаву, у якой «“беларускае жыцьцё” павінна было праяўляцца ў беларускіх нацыянальных формах». Максім Багдановіч мянеў гэты час «златым векам» у гісторыі беларускай культуры, без ваганняў звязваючы яе росквіт з дзяржаўнай незалежнасцю. Ён адзначае, што «усё гэта, узятае разам, вылучала Беларусь на адно зь першых месцаў паміж культурнага славянства, ставячы яе далёка наперадзе Маскоўшчыны — тагачаснае славянскае глухмені, якая жывілася, як чужаедная расыліна, духоўнымі сокамі Белай Русі».

У 1915 годзе Максім Багдановіч бліз у званы, бачачы съміротную пагрозу для беларушчыны: «Аглюніцесь: усё наша роднае, беларускае марнуецца, нішчыцца, зьнікае, бо яго забіваюць, яго прыглушаюць, ім пагарджаюць, а чужое пануе, пышаецца, мае сабе пашану і павагу». Хто вінаваты? Тады, у 1915 годзе, ён дакладна адказаў: «Жывём мы паміж палякаў і велікарусаў, народаў моцных, і маем шмат крыўдаў ад іх».

«Крыўды» ад палякаў, можна лічыць, скончыліся, калі мы адгарадзіліся ад іх паўстагодзьдзя таму іншай дзяржаўнасцю і мяжою. Ад «велікарусаў» зрабіць гэта доўгі час не ўдавалася. Хаця, хто яго ведае, калі прыгледзецца да ўсіх тых авантур, у якія пасълядоўна ўцягваў нас усходні сусед, можа, і варта было б адзьдзяліцца ад яго бетоннымі плотамі? Як кажуць, ад граху падалей.

Праўда, і такая, якая яна ёсьць сёньня, нябачная, празрысьценьская мяжа, яна ўжо ўратавала нашых хлопцаў ад чачэнскае бойні.

Ды не слухаемся мы сваіх класікаў, не чытаем, не маем сваіх арыенціраў і съветачаў і які ўжо раз жорстка расплачваемся за гэта. «Беларусы! Мы — вялікі народ, нас дванаццаць мільёнаў, шырока раскінуліся мы і спрадвеку жывём тут», — пісаў Максім Багдановіч восемдзесят гадоў таму. Колькі ж яшчэ нам трэба перажыць, каб мы ўрэшце ўсьвядомілі і напоўніцу скарысталі з гэтага?

ЛіМ, 5 красавіка 1996 года.

Прыйдзі, праўдзівая вясна...

Даўно не было такой зімы, як сёлета. Адзін раз мы зь сябрам нават выбраліся на паляваньне. Съвяціла сонца, аблогі лёталі, як птушынае пер'е, снег зіхацеў, як буйная чистая соль. У лесе было поўна сълядоў зайцоў, дзікоў, ласёў, а самі яны недзе спакойна качаліся ў снезе, пакуль мы, успачелыя, наўзгад ад тапталі снежныя цалік — вышэй калені.

Памятаю зь дзяцінства таксама снежную зіму. Я, малы, на вёсцы ў бабулі, пайшоў калядаваць па хатах сваякоў. У самым апошнім двары я ўшчаміўся ў браму, замеценую снегам, і засеў. Наплакаўся, зъмерз, але потым выкараскаўся і сядзеў на печы ў гэтай хаце, у стрыечнай прабабкі, адаграваўся, усьцешна перабіраючы назьбіраныя белыя дзясятакі ды пятнаццаткі і грызуучы салодкія сушаныя груши.

У 50-х гадах, распавяддаў мой знаёмы, калі ён, русак, браў замуж слуцкую дзяўчыну, вясельле спраўлялі ў яе ўёсцы. Сынегу было столькі, што да суседзяў у хату хадзілі танчыць праста па сумётах па-над плотам.

Сынежныя зімы ў нас рэдкія ды прыгожыя. Дзеці добра адчуваюць гэта, з разъбегу, як бы так і трэба, кідаюцца ў сумёты, выкочваюцца ў сынезе, прамакаюць наскрозь.

Але пасъля кожнай, нават самай працяглай і сынежнай зімы надыходзіць вясна. Нашыя класікі любілі пароўноўваць зь ёй адраджэнне беларускага народа:

Дык ідзі да нас, жаданая,
Ідзі,
Раскатурхай нашу дрэму,
Абудзі! —

прасіў вясну Якуб Колас у 1912 годзе.

Прайшло тры пакаленіні, і ў 1988 годзе Аллег Мінкін напісаў:

Прыйдзі, вясна!
Вярні нам славу
І цеплыню далёкіх дзён!
Сарві зь зямлі магільны саван!
Здымі са съячых душ заклён!

Вось такая зацяжная ідзе ў беларусаў вясна. Ці гэта яшчэ прадвеснік? Адно, што можна пэўна сказаць, аглядаючы гэтую перманентную вясну народа з працяглымі лютымі прымаразкамі, — спыніць нацыянальнае адраджэнне немагчыма. Яго можна запаволіць, ужыўшы гвалт, яго можна абылаць, зняважыць, але чым вышэйшыя лёдавыя заторы, тым з гучнейшым трескам яны развольваюцца ад веснавой паводкі.

Той-сёй з горыччу гаворыць, што сёньня для беларусаў апошні шанц. Няпраўда. Наш шанц — гэта нашая беларуская праца. Усё залежыць ад таго, наколькі рупліва і пасъля-

доўна мы робім яе, ад таго, наколькі стане ў нас духу і цягавітасці. Пад ляжачы камень вада не цячэ.

Будзем назапашваць сілы, умацоўваць набытае і з аптымізмам глядзець наперад. Нашая праўдзівая вясна — яшчэ наперадзе.

ЛіМ, 12 красавіка 1996 года.

Знаёмыя вершы

У канцы 1995 года зъявіўся ў кнігарнях першы том Поўнага збору твораў Янкі Купалы. У ім выдрукованы вершы, якія паэт напісаў у 24–25 гадоў свайго жыцьця. Вершы ўвогуле знаёмыя, але, прачытаўши іх наноў, адзначаеш надзвычайную сталасць думкі паэта для такіх гадоў:

Я буду маліцца і сэрцам і думамі,
Расьпетаю буду маліцца душой,
Каб чорныя долі
 зь мяцеліцаў шумамі
Ўжо больш не шалелі
 над роднай зямлёй.

Гэтак пісаў Купала, думаючи за ўсю Беларусь, а сёньняшнія ягоныя аднагодкі пакуль што яшчэ грукочуюць у тазік. Моладзь сёньня не надта хocha сталаець і браць хоць якую там адказнасьць на свае плечы.

Яшчэ што ўражвае ў ягонай паэзіі бясконца і штораз — багацьце і нязмушанасць купалаўскай мовы, якую ён выслушаў у падменскіх, лагойскіх ваколіцах, акумуляваў і заспіваў на ёй, паказаўшы, што яму ўсё даступна. Якая напеўная магутнасьць, якая веліч зывініца у Купалавых радках:

Іграюць сурмы баявыя,
Віхор разносе іхні звон,

І песні дзіўныя такія
Ад іх лятуць да ўсіх старон.

Які дзіўны, старасьвецкі і таямнічы съвет беларушчыны раскрывае ён! Яшчэ не прайшло і стагодзьдзя, а ад гэтага съвету засталіся адныя аскепкі.

«Ворагамі беларушчыны» Купала называў тых асоб, якія выступалі супраць беларускай мовы ці зьневажалі яе. Пагодзімся, што прамінулы час не зъмяніў гэтае азначэнне, хоць бы і «ворагі», узгадаваныя янычарамі, нараслі спаміж свайго народа.

Гладка чытаюцца польскія вершы Янкі Купалы. Яны неяк больш стасуюцца зъ ягоным узростам. Беларускія вершы паэта — неўтаймаваныя выбух энергіі, польскія — руплівия вучнёўскія практикаванні.

Сярод знаёмых вершаў ёсьць адзін і незнёмы. Верш «Kobiecie» раней пры Саветах не друкаваўся. Чаму? Бо галоўны герой яго — беларускі яўрэй. А гэта ж у нас заўсёды была далікатная тэма.

Будзем чытаць Купалу. Нам не стае слоў прарока. Ну не ўчараашня ж недавучкі будуць вучыць нас жыць.

Толькі зараз дабудавалі другую вежу ў Радашковіцкім касцёле, дзе некалі хрысьцілі Купалу. Для гэтага спатрэбілася больш за пяцьдзясят гадоў. Колькі ж гадоў спатрэбіца нам, каб дабудаваць будынак беларушчыны, пачаты ў свой час Купалам і ягонымі паплечнікамі?

Спраўдзім у нашага прарока, а ён сказаў:

Пакіньма напуста
на лёс свой наракаць,
Скрозь сълёзы скаргі сеяць
на зямлі, —
Нам трэба жыць
і долю папраўляць,
Каб нас патомкі
з часам не клялі.

ЛіМ, 24 мая 1996 года.

«Здубавецьце»

Сапраўдным бестселерам года можна назваць новую кніжку Рыгора Барадуліна «Здубавецьце». Паспрабуйце яе знайсьці і набыць — і ў вас нічога не атрымаецца. У ёй Рыгор Іванавіч сабраў і не пабаяўся выдаць тую частку свайго вушацкага беларускага фальклёру, якая багатая на мацюгі і датычыць двухсэнсоўных, часта фрываольных жыцьцёвых ситуаций.

Трэба адразу адзначыць, што такі фальклёр у жыцьці беларуса быў да месца толькі пры пэўных выпадках — ці на вясельлях, калі таго патрабавала вясельная абрааднасць, замешаная на яшчэ паганскіх рытуалах, ці падчас гуляньняў, вячорак, калі тэмпература там уздымалася да адпаведнага ўзроўню.

Прачытаўшы ўсё сабранае Р. Барадуліным, можна яшчэ раз пераканацца ў tym, што беларусы — праўдзівыя пераемнікі славянаў, калі браць пад увагу тое, што пра тых казалі старажытныя летапісы. Яны любяць незласціліва пасьмияцца, маюць лёгкі, незлапамятны хараектар ды й увогуле — вясёлая нацыя, багатая на разумныя галовы.

Гэта фальклёр не толькі пэўнай ситуацыі, але й адпаведнага ўзросту. Пагодзімся, што тое, што здаецца вельмі съмешным і цікавым у 18, у 60 ужо выклікае паблажлівую ўсьмешку. Такі ток жыцьця.

Што тычыцца арыентацыі ў часе, дык мяне найбольш уражваюць матывы яшчэ з прыгонных часоў. Вось ужо амаль паўтара стагодзьдзя, як адмянілі прыгон, а песні пра дваровых запісваюцца яшчэ й зараз.

Чытаючы гэтая прыпеўкі, прыказкі ды показкі, разумееш усю марнасць патугаў русафілаў даказаць, што беларуская мова — гэта «наречие» суседняга «языка». Іншая спрэва, што й нашыя занадта даверлівыя да расейскай пропаганды беларусы не лічаць беларускую мову за каштоўнасць, якую неабходна абараніць, захоўваць і перадаваць сваім дзесятам.

Пакуль жывая беларуская мова ў вёсках, датуль яна будзе блішчэць залатым россыпам народнае творчасці. І пакуль будуць жыць беларусы, датуль будуць утварацца съмешнаныя сітуацыі ў нашым штодзённым жыцьці. Варта, мабыць, не праходзіць, не зважаючы, а зьбіраць і запісваць пачутае, як зрабіў гэта Рыгор Іванавіч, — няхай застаецца.

Прыканцы варта адзначаць добрае арыгінальнае афармленыне зборнічка, што выйшаў у «Паліфаксе» Яўгена Будзінаса, які, на жаль, зрэдку, затое якасна друкуе і беларускія кніжкі.

ЛіМ, 19 ліпеня 1996 года.

Нашая песня

Добра памятаю зь дзяцінства, гадоў дваццаць пяць таму, у вёсцы ў бабулі, летам да суседскай маладой дзяўчыны прыходзіў хлопець зь вёскі за пяць кіламетраў і съпяваў на ўвесь голас, чакаючы яе на вуліцы: «Ой там у полі, у полі, Сыцецецца ў полі туман...» Голас у хлопца быў гучны і прыгожы, маладая суседка не съпяшалася высоковаваць з хаты, трymала характеристар, і ён церпяліва чакаў яе, праходжваўся, съпяваючы адную і туую ж, мабыць, ягоную любімую песню. Неяк жа звяззвалася яна ў яго з гэтымі спатканьнямі.

Трывожыла яна і маю дзіцячу душу, выклікаючы штосьці нязвыкla хвалюючае. І мне ўяўлялася, што, калі я вырасту, у мяне гэтаксама будзе дзяўчына, да якой я буду вось так хадзіць і съпяваць пад вокнамі.

Але пакуль я стаў дарослым — так ужо не съпявалі. Мне ўдалося засыпець, мабыць, апошніе пакаленьне, якое съпявала яшчэ на вуліцах свае, беларускія песні. Дзяўчата — пабраўшыся за рукі й ідуучы па вуліцы, хлопцы — пры vogнішчы.

Была ўжо і тады расейская папса, накшталт «Песні пра Колю-трактарыста»: «Каласілася поле разгустое, Налівалісь

усікі аўса. Гдзе-та за дзярэўняю далёка Дзевушак зьвінелі галаса».

Мая бабуля ніколі пры мне не съпявала. Але калі я папрасіў яе, ужо студэнтам, насыпавала мне на касеты больш за сто песен! І ў яе была адна такая, ейная песня, пра ўдаву, у якой сънег ляжыць на пашы, калі ў іншых ён ужо растаў... Яна съпявала яе і плакала.

А што зараз? Нашае гарадскoe пакаленьне ўжо амаль не ведае песень сваіх бацькоў і бабуль. Зразумела — калі гэта жніўныя ці вясельныя, бо ўжо не так бяруць шлюб і жыта сярпамі амаль не жнуць. Але вось жа за сталом... Якая ж безыліч гэтых застольных, бяседных, жартаўлівых беларускіх песен! Ведаю, мы іх добра насыпаваліся ў групе, калі былі студэнтамі.

За апошні год разы трыв даводзілася мне быць на розных вялікіх застольных бяседах, дзе сядзела ў асноўным моладзь. І калі справа даходзіла да песні, як на грэх, усюды адзінае, што съпявалі больш-менш зладжана, была: «Вот кто-то с горочки спустился». Расейская маскультура пышна квітнее на нашых беларускіх палетках.

Хаця зь дзецьмі ўжо ёсьць і па-іншаму. З прыемнасцю я сядзеў на калядным канцэрце ў класе свайго сына-першакласніка. Клас беларускі, і выхавацелька-энтузіястка развучыла на Каляды зь дзясятак разнастайных беларускіх песен. Трэба было бачыць, зь якой цікавасцю і як нязмушана съпявалі іх дзеці. Упэўнены, гэтая песні яны ўжо не забудуць. Можа, мы і ўбачым калі-небудзь вялікую грамаду беларусаў, якая не будзе стаяць моўчкі, а здолее зладжана прасъпяваць «Магутны Божа» ці «Пагоню». Варта было б, як гэта і робіцца ў нармальных краінах, усё музычнае выхаваныне пабудаваць найперш на сваёй нацыянальнай музыцы, съпевах. І тады гэта дало б плён, наша песня не памерла б.

І самае істотнае — лепшую беларускую народную песню мусіць пропагандаваць радыё і тэлебачаньне, каб яна там заўсёдна гучала і западала ў душу. Ды зараз у пашане ў нас

базары, на якіх, мабыць, беларусам, на чале з «усенародна абраным», варта было б зацягнуць:

Ой вы, дзевачкі беларускія,
Не ўлюбліяйцесь ў расейскіх рабят,
Бо расейскія ўсе й жанатыя,
У заблужджэнъне прыводзяць дзяўчат.

ЛіМ, 26 ліпеня 1996 года.

Беларускія шахцёры

Мая хатняя бібліятэка перажыла тры этапы напаўнення. Першы — калі я купляў усё беларускае, другі — калі я пачаў выбіраць тое, што было цікавым і патрэбным з гэтага беларускага, і трэці — калі я зь цікавага і патрэбнага, вагаючыся, выбіраю самае-самае... У разрад гэтых кніжак нядаўна патрапілі і «Старажытныя шахцёры на Росі» калектыву аўтараў-археолагаў на чале зь Міхасём Чарняўскім.

Адзін зь нямногіх старых рамантыкаў беларушчыны, Міхась Міхайлавіч нават у такой далёкай ад белетрыстыкі наў туцы, як археалогія, знаходзіць магчымасць зацікавіць чытача. У прыватнасці, мы даведваемся, што, аказваецца, «передапошні ледавік (сожскі) вырваў з марскога дна гіганцкая адорвені крэйды і, адступіўшы каля 200 тысячагодзінь назад на поўнач, пакінуў іх на паверхні пясчана-жвіровых адкладаў». Якія грандыёзныя падзеі адбываліся некалі каля ракі Рось! Сённяня ж, дзякую Богу, «рака свабодна меандрыруе па поплаве».

Чым жа прыцягнулі ўвагу археолагаў гэтыя адорвені крэйды? У іх на працягу тысяч гадоў людзі здабывалі крэмень для вырабу зь яго прыладаў працы. Як вынік іхніх пошукаў засталіся крэмнездабываючыя шахты, месцы першаснай апрацоўкі крэменю, а таксама рэшткі паселішчаў старажытных людзей. Такі своеасаблівы «“рурскі басейн” старасьветчыны», як яго паэтычна называе М. Чарняўскі. Заўважу, што

гэты звычайны крэмень нашыя старажытныя продкі здабывалі прыладамі, вырабленымі амаль выключна з рагоў выскароўнага аленя...

Мабыць, гэтае параўнаныне з Рурам невыпадковае, бо такія шахты існуюць ва ўсёй Еўропе: у Бельгіі, Англіі, Францыі, Польшчы. У Рәсей іх няма, і гэта дае падставу М. Чарняўску называць іх «унікальным для Усходняй Еўропы комплексам», а мне — правесці мяжу «Усходнай Еўропы» дзесяці там — за Хоцімскам...

У кнізе апісваюцца самі шахты, тэхналогія апрацоўкі крэменю, які карыстаўся вялікай папулярнасцю на Беларусі яшчэ падчас бронзавага веку і саступіў толькі жалезу недзе трох тысячы гадоў таму. Мабыць, нашае адставаныне ад Еўропы пачалося яшчэ з тых часоў, як у нашых землях не знайшлося бронзы... Але, тым не менш, з крэменю, аказваецца, рабілі скрабкі, скоблы, цёслы, разцы, наканечнікі стрэлаў, скрэблы, нажы і сякеры. А сякеры, у сваю чаргу, былі дыскападобныя, авальныя, трапецападобныя, прамакутныя, дзідападобныя, зь перахватам і міндалепадобныя...

Чытаючы гэтую працу, радуешся за беларускую мову. Ну што можа сказаць наступная фраза рускаму чалавеку: «на ўзору і скляпеньня ў крэйдавым друзе калодзежа знайдзена кірка з аленевага рога з прасьвідраванай адтулінай». Бойцеся, хто кажа, што беларуская мова — гэта дыялект расейскай!

Самае непрыемнае ў кніжцы, як зайдёды, звязана з савецкай уладай. Так, прыкладна зь дзвюх тысяч шахт, якія дайшлі да нашага стагодзьдзя, трох чвэрці зьнішчыў цементава-шыферны завод, які браў крэйду на сырэвіну. На тэрыторыі хіленькага запаведніка застаецца каля 170 шахт, і ніводная зь іх не музеефікаваная. Таму не дзіўна чытаць наступнае: «большасць зъмесціва пахаваныня была ссунута бульдозерам у адвал...»

Ёсьць у расейскай мове такое ўстойлівае словазлучэнье: «Іваны-непомнящие». Даўк гэта, здаецца, пра нас.

ЛіМ, 30 жніўня 1996 года.

Дзьве души

Вельмі часта души нашых папярэднікаў-адраджэнцаў раздвойваліся паміж палітыкай і культурай. Сяўдоў было мала, а працы — як заўсёды. Прыгожа некалі выказаўся пра іх адзін літаратар: у адной руцэ яны трымалі меч, а ў другой — пяро. Пацвярджэннем гэтага правіла зьяўляецца і жыцьцё Вацлава Ластоўскага — адной з самых цікавых і шматбаковых асоб нашага Адраджэння.

Перабіраючы неяк паперы з музея імя Івана Луцкевіча ў Віленскай акадэмічнай бібліятэцы, я натрапіў на некалькі ягоных недрукаваных вершаў, напісаных у 20-х гадах, адзін зь якіх па сваім настроі нагадаў мне нечым лёс самога Вацлава Юстынавіча. Седзячы на эміграцыі ў Коўне, сваю тугу і журбу па Беларусі ён выказваў апасродкованым чынам, праз паэзію. Лепшыя сыны Беларусі былі расьцярушаныя па съвеце, а на Радзіме панавала-яtryлася бальшавіцкае сабачае вясельле. Гэта ўжо было. Дык вось ён, верш:

КНЯЗЬ РОСЬЦІСЛАЎ

Князь Росьціслаў
 ў зямлі чужой
Ляжыць на дне рабочем,
Ляжыць ў кальчузе баявой
 З паломленым шытом.

Дняпра падводныя красы
Гуляці любіць зь ім —
І чэшуць воя валасы
Грабенцам залатым.

Яго дарэмна дзень і нач
Княгіня дома жджэ:
Павезла ладзья яго проч,
Назад не прывязе.

Ў гушчы лясной,
ў зямлі чужой
Ў рацэ яго прыпын.
Яму папы за упакой
Не справілі памін.

Ды зь ім падводныя красы,
Зь ім дзеёў вясёлых сты
І чэша воя валасы
Іх грэбень залаты.

А як на бераг посьвіст іх
Сівяя хвалі мчыць,
Кружыцца
ў лесе жоўты лісць,
Яры Пярун грыміць.

Тады са сну
на дне рачном
Раптоўна прабудзясь,
Вачамі мерклымі кругом
Паводзіць бледны князь.

Жану-малодку ён заве
Дармо. Яго жана,
Праждаўшы марна
цэлы год,
З другім ужо яна.

Заве к сабе і брата ён,
Яго абняць бы рад,
Ды почтам грыдняў акружон
Балюе дома брат.

Заве ён полацкіх папоў
Вяліць сябе адпець,
Ды да айчызны слабы зоў
Не можа даляцець;

І ён панік на ржавы шчыт
 Ізноў давечным сном,
 Паміж русалак цяжка сьпіць
 Адзін на дне рачном...

ЛіМ, 27 верасьня 1996 года.

Нашыя задачы

Неяк размаўляй я са сваімі старымі знаёмымі. Я ведаў іх яшчэ «зафанацелымі» на беларушчыне студэнтамі, калі сам вучыўся ў асьпірантуры. Гаворка зайшла пра нашу беларускамоўнасць, і я паўтарыў агульnavядомую, як мне здавалася, тэзу пра тое, што калі ты хочаш зъмяніць моўную ситуацыю на Беларусі, дык пачынай найперш з сябе і будзь пасълядоўным. Мае суразмоўнікі, і сёньня дастаткова актыўныя ў грамадскім жыцці людзі, скептычна расцсьмяляліся, сказаўшы, што зараз ужо не «талакоўскія» часы. Я быў непрыемна ўражаны і нават крыху прыгаломшаны. А што зъмянілася? — спытаўся я ў сябе. Бяспрэчная, здавалася б, для нас у свой час ісціна, аказваецца, у іх прыйшла рэвізія. Мадэрнізацыя адбылася не на карысць беларускай мовы.

А потым я згадаў іншых нацыянальна съядомых хлапцоў і дзяўчат з майго пакалення, якія пасъля актыўнага ўдзелу ў беларускім маладзёжным руху 80-х, пасъля апазіцыйнай партыйнай дзейнасці адышлі ад палітыкі і кінуліся ў бізънес. Я паглядаю на тых, якім удалося ўзьняцца, і з сумам адзначаю, што мала хто з іх захаваў нармальны нацыянальны грунт. Былыя беларускамоўныя фундаменталісты сёньня актыўна карыстаюцца расейскаю моваю, апраўдаючыся для сябе, мабыць, тым, што гэтага патрабуе іхняе асяродзьдзе, іхні бізънес. Паверыў бы, калі б не было такіх, якія ўсё ж няўхільна не саступаюць, працуюць у беларускамоўным рэжыме, з энтузіязмам засвойваюць гандлёвую тэрміналогію (згадайма тыя ж кампутары і чакалядкі).

І вось пра аднаго распавяддаюць мне, што па-беларуску ён цяпер гаворыць толькі на вечарынках сярод бізънесменаў, расчуліўшыся паслья чаркі. А другая, маючы магчымасць выступаць у беларускамоўнай праграме па тэлевізіі, чэша па-расейску, толькі зубы пабліскваюць. Справа, здаецца, усё ж такі ва ўнутраных устаноўках, а яны паплылі.

Непакоіць мяне трохі і сёньняшняя «залатая» беларуская моладзь. Яны гавораць па-беларуску, для іх гэта нармальна, яны ведаюць, як правіла, замежныя мовы — зъявілася патрэба, не тое, што ў свой час у нас. Але яны лёгка зъбіваюцца зь беларускай на расейскую, не лічаць гэта для сябе істотнай прынцыповай рэччу. Для іх мова — больш інструмент, паказальнік свайго сацыяльна-палітычнага статуса, а не тая самакаштоўнасць, якая абавязкова павінна ляжаць у духоўным падмурку кожнага нармальнага беларуса.

«Стомленасць» таго-сяго са старой гвардыі — як съпявае А. Мельнікаў, мабыць, усё ж такі не пра сябе: колькі ж можна — мова ды мітынгі, мітынгі ды мова, а таксама «недасьпеласць» моладзі, якая прыўзняла голаў у папярэднія гады беларусізацыі, і думалася, што паступова, натуральна яна «дас্যпее», не мусіць зъбіваць з тропу астатніх.

Колькі можна пра адно і тое ж? Столькі, колькі трэба! Хоць усё жыцьцё!

Ты, мой брат,
каго зваць беларусам,
Роднай мовы сваёй
не цурайся, —

яшчэ некалі ўгаворваў беларусаў Алесь Гарун. Не надта яны яго паслухалі. Значыць, трэба працягваць. Нашая задача, якія б мы ні былі разумныя, вывучаныя і мудрыя, адна: тлумачыць і даказваць сто, тысячу, дзесяць мільёнаў трыста тысяч разоў элементарныя рэчы: мова — вышэй над усім, — і не забывацца пра ўласны прыклад.

ЛіМ, 18 кастрычніка 1996 года.

Сумныя сны

Памятаю пачатак сьнежня гадоў пяць таму, як каля Чырвонага касьцёла, тагачаснага Дома кіно, галадалі вернікі. Так яны змагаліся за вяртанье съвятыні. Як і цяпер, тады ішоў мокры сънег, а яны сядзелі ў алюмініевых шэзлонгах, апранутыя ў цёплыя паліто, шапкі і валёнкі, закутаныя ў поліэтылен, каб не прамокнуць: сталая кабета і юнак.

Вернікі тады адваявалі касьцёл. Як добра, думаю я, інакш бы там зараз баліяваў Юра Азаронак. А так цяпер вакол касьцёла і ў ім — інакшай аўра. Архангел Міхаіл на цьвінтары, насупраць гарсавета, энергічна таўчэ дзідаю зъмея, на якім паблісквае цяжкая мядзянная луска. Гэтая сімвалічная выява барацьбы Дабрыні са Злом — набалелая тэма ў жыцьці нашай краіны.

Усярэдзіне касьцёла — мармур, ляпніна, надпісы па-беларуску. Я ж спускаюся ў дольную залу, дзе ў тэатры аднаго акцёра з паэтычнаю паганскаю называю «Зыніч» ставіцца монастырскі спектакль па вершах Янкі Купалы «Мне съняцца сны аб Беларусі...»

Цёмна-сінія раскладанкі хаваюць выступоўцаў, якія яшчэ рыхтуюцца. На сцэне — крэсла з кінутым беларускім ручніком і скрыпка без струнаў. Вось спачатку гасяць, а потым зноў запальваюць съятло, і на сцэну выходитзіць Галіна Дзягілева, бярэ бясструнную скрыпку ў рукі і пачынае гаварыць. Голос акцёрскі — найвязлікшы набытак тэатра. Глыбокі і насычаны своеасаблівай трагічнай сілаю, маючы адметную афарбоўку, ён неадольна прыцягвае ўвагу. Я на выбар выпісваю радкі, якія гучаць са сцэны: «ніколі не быў контррэвалюцынерам і да контррэвалюцыі не імкнуўся». «Залягла як пасыцель лебядзіная бель» — гэта Купала. «Вораг на свабодзе заўсёды небясьпечны» — а вось гэта Берман, наркам унутраных спраў Беларусі ў 30-х гадах.

Монастырскі спектакль скроў сплецены зь вершаў, якія гадзіну гучаць бесъперапынна. Гэта складана і для акцёра, і для слухача. Недарма ў «Зынічы» за яго бярэцца толькі сама спада-

рыння Галіна. Але з такім голасам ёй гэта пад сілу. Слухаючы яе, я пераканаўся, што найвышэйшае майстэрства акцёра-чытальніка палягае не ў тым, каб слушна вытрымаць рытм і інтанацыю. Галоўнае — перадаць жар душы паэта, ажывіць сухія кніжныя радкі. Пацвярдженне маіх слоў — поўная цішыня сярод вучняў, якія заварожана назіралі за сцэну.

Удала падкрэсліў майстэрства актрысы цымбаліст Алесь Лявончык, плетучы звонкую, як крынічная вада, нягучную мелодыю.

Сыпектакль упершыню быў паастаўлены ў 1989 годзе. Праз вершы Купалы ў сыпектаклі закранаюцца тэмы адносінаў да беларускай мовы, годнасці беларуса, любові да Бацькаўшчыны. Падаецца, што ён будзе актуальным яшчэ не адзін год.

ЛіМ, 13 сінегня 1996 года.

Сынежань

Канец года. Зямля акрылася сънегам. Зацерушыла сівізною лясы. Мяккасьць, паўтанальнасць беларускай прыроды, пэўна, наклалі свой адбітак і на харектар беларуса. Я думаў пра гэта некалі, стоячы на кургане Міцкевіча ў Наваградку і гледзячы на спакойныя краявід дагледжанай і заселенай Наваградчыны. І зноў гэтыя думкі вярнуліся да мяне на засынежаным Мсьціслаўскім замчышчы, гэткім жа стромкім і прыгожым, як і Наваградскае, і амаль з такім жа самым касцёлам унізе.

Захапляльнае відовішча адкрываецца зь яго. Тут узімку менш разнастайных фарбаў, больш дзікасці і змрочнасці ў прыродзе, але няма той рэзкасці і суворасці, як, напрыклад, на Урале. Мутнае съветлае неба павольна пераходзіць на даляглядзе ў мяккую чысьціню засынежаных палёў. І трывога не ўнутраная, а нібыта vonkавая. Здаецца, не зьдзівіўся б, калі б з насупленых лясоў зараз з гіканьнем выскачыла татарская коньніца...

Я пераканаўся: каб агледзець прыгажосць нашай зямлі, трэба хоць на трошкі ўзыняцца. І тады як бы яшчэ раз разумееш на відавочным і адначасна эмактыйным узроўні, што гэтая зямля — на дзесяткі кіламетраў наўкол цябе — Айчына.

Менавіта таму, здаецца, а не толькі дзеля абароны, нашыя ранейшыя сталіцы — і Наваградак, і Вільня — будаваліся на гарах. Бо зямлю бароняць не толькі таму, што яна твая, але й таму, што яна хвалюе цябе і бярэ за сэрца сваёй прыгажосцю.

Мсьціслаў, дарэчы, некалі быў буйным ваяводскім горадам. Напамінкам аб гэтым — нейкім цудам захаваныя і не ўзарваныя муры старасьвецкіх камяніцаў, касыцёлаў і цэрквиў, большасць зь якіх яшчэ чакаюць руку выратавання. Непадалёк — занядбаны манастырскі комплекс сямнаццатага стагодзьдзя ў Пустынках з цудадзейнаю крыніцай. Менавіта тут, у Мсьціславе, добра разумееш, чаму Максім Багдановіч называў Беларусь фарпостам Заходняй Еўропы.

Дарога з Магілёва на Мсьціслаў ідзе праз Чавусы. Паўсюль у гэтих гарадах, што ўгору, што ўніз на Падняпроўі, адзіны герб — поўная ці «малая» «Пагоня» — рука зь мячом, разъвернутым на ўсход. Бараніліся як маглі, але часам атрымлівалася, як некалі ў tym Magiléve, што браму перад ворагам адчынялі свае ж... Гісторыя мае ўласцівасць паўтарацца, толькі ўжо на іншым узроўні.

Канец года. Зямля супакоілася і сьпіць. Здаецца, і краіна выдыхнула зь цяжкім супакоем паслья бясконцай тузаніны 1996-га. Гэта як трывожны і цяжкі сон-перадых, які хутка павінен перарвацца.

Ёсьць хвіліны, і, мабыць, самы час падводзіць рахункі. Падумаць, паглядзець — што так, а што — не, азірнуцца, перад tym як пайсьці наперад. Сьпіць зацярушаны сънегам Мсьціслаў, сьпіць уся Беларусь. Сънежань...

ЛіМ, 20 сіненя 1996 года.

«На Каляды»

*Эдуард АКУЛІН. На Каляды : містэрыйя ў 4-х актах. —
Мн. : Беларуская катализцкая грамада, 1996.*

Дзякуючы посткамуністычнай адлізе, мы зараз маєм не-калькі сваіх народных (дзяржаўных) сьвятаў. Адное з іх — Каляды. Гэта хіба ці не самае найрадаснае сьвята, якое літаральна за некалькі гадоў паўстала зь небыцьця, адрадзілася і заквітнела, пацясьніўшы нават съвецкі Новы год.

Таму зьяўленыне вершаванай містэрыйі Эдуарда Акуліна «На Каляды» бачыцца справай натуральнаю. Апроч усяго, вядома, што сам паэт — цудоўны артыст-батлеечнік. Ягоныя лялечныя сцэпаклі-батлейкі, якія ён ладзіць у філіі музея М. Вагдановіча ў Менску — у «Беларускай хатцы», нікога не пакідаюць абыякавымі і маюць нязменна высокую міжнародную ацэнку. Праца над містэрыйай была для яго справай прафесійнага гонару.

Містэрыйя пераказвае традыцыйны батлеечны сюжэт аб нараджэнні Хрыста. Але зроблена гэта вельмі жывая і цікавая, з захапляльнай дынамікай, разнастайнай рytміkай, не-чаканай вобразнасцю, добрай беларускай мовай, якой Эдуард Акулін валодае проста віртуозна. У гэтым сэнсе яго можна параўнаць хіба што толькі з Рыгорам Барадуліным. Мова паэта, лёгкая і мілагучная, — адзін з найдаражэйшых на-быткаў ягонае творчасці.

Не зацягваючы дынаміку сюжэта містэрыйі, разылічанай найперш для сцэны, паэту ўдаюцца і даволі глыбокія духоўныя, філасофскія рэмінісценцыі:

Жыцьцё, як дым, плыве маркотна,
Зьнікаюць дні, лятуць гады.
І па шляху у незваротнасць
Узрост мінае малады.

Душа ў сълязах, душа, як съвечка,
Самотна плача па начох...

Маўчыць падзорная сінечা, —
Няўжо душу не чуе Бог?

Выклікае замілаванье сцэна вітання маленъкага Езуса
беларускім дзіцём:

А я з таго краю, дзе белыя гусі
Губляюць пярынкі
між промняў аеру...
О Божа, у сэрца маёй Беларусі
Вярні сваёй сілай Каханье і Веру!

Каханье і Вера — яны уратуюць!
Каханье і Вера —
адродзяць народ мой!

Натуральная, што гэтыя слова не маглі быць сказаны амаль
дзьве тысячи гадоў таму, але ж не памылюся, калі адзначу
іхнюю актуальнасць хаця б за апошнія 400 гадоў. Бо толькі
там, дзе ёсьць свая дзяржава і хрысьціянская культура, —
там існуе еўрапейская цывілізацыя.

Містэрый разышлася па Беларусі і на гэтыя Каляды ставіц-
ца дзецьмі і ў Менску (дзьве трупы), і ў Баранавічах, і на Міёр-
шчыне. Зазначу, што гэта каталіцкі варыянт містэрый, які, пры
жаданьні, лёгка перарабляецца на праваслаўны манер.

ЛіМ, 10 студзеня 1997 года.

«Адкуль наш род»

***Уладзімір АРЛОЎ. Адкуль наш род. — Мн. : ВЦ «Баць-
каўшчына», 1996.***

Гадоў пятнаццаць таму я ўпершыню прачытаў патаемна
перазьнятую на фотаздымкі брашурку В. Ластоўскага «Што
трэба ведаць кожнаму беларусу». І ўвесь гэты час я падсьвя-

дома чакаў зъяўленьня такой сучаснай катэхізмоўкі па гісторыі, дзе вельмі проста, даступна і цікава былі б выкладзеныя асноўныя вехі тысячагадовай гісторыі беларусаў. І вось, здаецца, такая кнішка «для кожнага беларуса» зъявілася.

У асобе У. Арлова нашая культура мае надзвычай каштоўнае спалучэныне ўдумлівага, таленавітага гісторыка і яшчэ больш таленавітага літаратара. Таму кожную ягоную новую кніжку (вершы пісьменьніка — асобная гаворка) я чытаю з асалодаю і задавальненнем.

Вось і ў новай сваёй кніжцы У. Арлоў натурадльна спалучыў уважліва адабраныя гістарычныя факты з густоўнымі літаратурнымі ўстаўкамі, здольнымі сваёй маляўнічай нечаканаасцю зацікавіць і разбудзіць фантазію маленъкага чытача, а дарослага добра так павесяліць.

Гартаючы ягоныя «апавяданьні для малодшых школьнікаў», я, напрыклад, даведваюся, што раней на Беларусі «трапляліся такія вялікія самы і шчупакі, што маглі перакуліць човен і самі злавіць рыбака». Для беларускіх юнакоў, піша У. Арлоў, наладжваліся выпрабаваньні. Для таго, каб стаць мужчынам, яны павінны былі ўпаляваць тура, мядзьведзя ці зубра, пераплысьці раку і распаліць пад дажджом вогнішча. Аказваецца, што «касьцярэзы выразалі з косьці грабяні, гузікі і шахматныя фігуркі, бо старажытныя беларусы надта любілі гэтую гульню», а майстры «выкоўвалі незаменныя на вайне сякеры і мячы, прычым такія вострыя, што імі можна было галіцца».

«Гісторыя Беларусі — гэта гісторыя войнаў», — піша ў прадмове да кнігі гісторык П. Лойка. І з гэтым пагаджаецца, гартаючы старонкі кнігі У. Арлова.

Пісьменьнік спрабуе комплексна і аб'ектыўна ацаніць вынікі нашага суседства з Расеяй. Гэтая ацэнка — бязрадальная. Дастаткова нават паглядзець на ролю знакамітых расейскіх дзеячаў і герояў у беларускай гісторыі. Так, святы Рускай праваслаўнай царквы князь Уладзімір — забойца князёў полацкай дынастыі і гвалтаўнік. Славуты расейскі цар Пётр I месяц пражыў у Полацку, «але пакінуў па сабе

страшную памяць, бо ўчыніў там крывавае злачынства». А знакаміты расейскі палкаводзе Сувораў «заліў беларускую зямлю крывёю... Таму для Беларусі Сувораў — камандзір захопнікаў».

Увогуле, нягледзячы на вышэйпрыведзеныя цытаты, кніжка атрымалася аптымістычная і жыцьцесцьвярджальная.

У. Арлоў даводзіць нам, што Беларусь мае сваю адметную гісторыю, якой мы па праву можам ганарыцца.

ЛіМ, 17 студзеня 1997 года.

«У бязъмежную даль»

У бязъмежную даль : кніга пра Максіма Багдановіча / уклад. С. Панізьнік. — Мн. : Асар, 1996.

У серыі «Школьная бібліятэка» да 105-х угодкаў з дня нараджэння М. Багдановіча выйшла кніга вершаў, артыкулаў і ўспамінаў, прысьвеченых М. Багдановічу. Укладальнік яе — С. Панізьнік. Нягледзячы на тое, што кніга найперш разылічана на школьнікаў, яна атрымалася зъмястоўнай і цікавай і для больш широкага кола чытачоў.

Трагічнае жыцьцё і геніяльныя вобразы паэзіі М. Багдановіча натхнілі не аднаго беларускага паэта. І гэтае судакрананьне да аўры паэта спарадзіла сапраўдныя каштоўныя пярліны ў нашай паэзіі. Найперш тут трэба згадаць вершы Н. Арсеньневай, У. Жылкі, У. Каараткевіча, ягоныя знакамітыя радкі:

Ты сказаў нам:
 «Унукі Скарэны,
 Дзе ваш гонар, моц і краса?
 Ёсьць у вас, як у іншых, съвятыня.
 Не давайце съвятыні псам!»

А таксама нашых сучаснікаў Э. Акуліна, Л. Галубовіча, Л. Дранько-Майсюка, Л. Рублеўскай ды іншых.

Шкада, не патрапіў у гэтую анталогію выбранага верш А. Мінкіна «У Палацку», адзін зь лепшых, на маю думку, вершаў паэта.

І наадварот, трапляюцца тут і пэўныя недарэчнасці. Так, Ю. Сьвірка пісаў у сінегні 1981 года, маючы на ўвазе толькі што адкрыты тады помнік паэту:

Ён слухае Менска гаворку,
Звыкаецца зь ёй, дарагой.

Што меў на ўвазе паэт — рускую гаворку, якая, як паводка, залівае Менск?

Можна заўважыць, што калі ў 60-я, 70-я гады асноўнай тэмаю вершаванай Багдановічыны быў Крым, дык у апошнія гады — гэта вобраз «Пагоні».

Сярод артыкулаў, прысьвечаных творчасці М. Багдановіча, варта адзначыць ніколі не друкаваны ў Менску бліскучы артыкул А. Навіны, дасылаваныне С. Станкевіча, а таксама цікавыя артыкулы У. Каараткевіча, які з замілаваннем адзначыў, што М. Багдановіч — «ледзь не самая сімпатычная і родная постаць у гісторыі беларускай літаратуры», Н. Гілевіча, А. Мальдзіса, адно з найбольш удалых літаратура-знаўчых эсэ «Загадка Багдановіча» М. Стральцова.

Кніга дапамагае лепей усім нам усъвядоміць тое, што М. Багдановіч — гэта нашыя, чыста беларускія гонар і сумленыне. І менавіта таму, як піша Г. Бураўкін, «ворагі ягонаі Бацькаўшчыны, а значыць і ягоныя, съпярша замоўчвалі і ўсяляк прыніжалі ягоны дар. Яны пасъля валасатымі пальцамі сталінскіх інквізітараў вырывалі ягоны партрэт і ягоныя вершы са школьніх падручнікаў. Яны пяліся нацягнуць на ягоныя худыя плечы суконную робу нацыяналіста». Дык не будзем жа саромеца гэтай «суконнай робы» любові да нашае Бацькаўшчыны, бо тое нам запавяданаў наш Максім Багдановіч.

ЛіМ, 24 студзеня 1997 года.

Беларускі гісторычны сшытак

Białoruskie Zeszyty Historyczne. — Białystok, 1996. — № 1 (5).

Ужо чацвёрты год, як у Беластоку выходзіць паўгадавік, матэрыялы якога прысьвежаны гісторыі, культуры беларусаў па абодва бакі мяжы і да якіх маюць доступ дасьледчыкі беларусікі, якія жывуць пераважна ў Польшчы.

Маю ўвагу ў гэтай кніжцы прыцягнуў матэрыял, прысьвежаны спрэчцы, якая разгарэлася вакол мовы казаньняў у касьцёле ў мястэчку Жодзішкі 26 красавіка 1925 года. Галоўная дзеяная асоба — ксёндз Вінцэнт Гадлеўскі, які ў тыя гады быў у Жодзішках ксяндзом-пробашчам.

Як пісаў у пратаколе дазнанья адзін з асаднікаў, «спачатку тутэйшыя людзі непрыхільна глядзелі на казаньні ксяндза ў беларускай мове, аднак, дзякуючы моцнай агітацыі ксяндза Гадлеўскага, людзі прызывычаіліся. Казаньні казаліся таксама і па-польску, аднак пасъля набажэнства, калі людзі выходзілі з касьцёла». З павятовага стараства паведамлялі, што «ўвогуле ў жодзінішской парафіі перад пробаствам кс. Гадлеўскага беларусаў было 15 працэнтаў насельніцтва, калі зараз, дзякуючы съпецыяльнай агітацыі кс. Гадлеўскага, вырас ён больш за 60 працэнтаў насельніцтва».

Абураныя асаднікі і спольшчаная шляхта ўзынялі гвалт. Была створана камісія з ксяндзоў, якая мусіла вызначыць мову казаньняў у Жодзішках. 26 красавіка камісія прапанавала людзям падзяліцца, у залежнасці ад таго, хто якую мову падтрымлівае, але, як съведчыць М. Мізура, католік-беларус, «з-за таго, што паміж палякамі былі заўважаны людзі зь іншых парафіяў, беларусы жадалі, каб іх выдалілі». На што, як адзначае К. Шэмбер, католік-паляк, ім адказалі: «Дык ідзі — выведзі, калі ведаеш некага між намі зь нетутэйшай парафіі». Беларусы ж, па съведчаньні Ф. Жылкі, католіка-паляка, «рушилі натоўпам з крыкам “ура” біць іх», як дадае Ю. Мурашка, крычалі: «Выкінуць палякаў зь цвінтара; біць войта, бо ён дзержыць за палякамі». Ксёндз

Гадлеўскі звярнуўся да людзей: «Братцы-беларусы, супакойцесь!» Але тут, як съведчыць Б. Грыб, католік-беларус, «нейкая асоба ў пенснэ, якая стаяла з боку палякаў, пачала съвістаць у паліцэйскі съвісток, паслья чаго адразу ж прыбылі паліцыянты з тутэйшага пастарунка з карабінамі і прынеслы з сабой ручны кулямёт». Як съцвярджаў потым Ю. Жылка, католік-паляк, «прыбыцьцё паліцыі было абавязковым, бо інакш дайшло б да бойкі зь беларускага боку, які быў мацнейшы». Як піша далей у съведчаныні Л. Рэкець, католік-беларус, закрыстыянін, «паслья гэтага, ідуучы да плябані, я спаткаў каменданта пастарунка, які спытаўся ў мяне: “А табе не дасталася па ілбе?” У адказ я спытаў у яго: “Што там такога сталася?” На што ён адказаў: “А няхай іх халера ведае!” і пайшоў у плябані».

У выніку гэтага «рэферэндуму» ксяндза Гадлеўскага пасадзілі ў турму, а беларуская мова ў касыцёле больш не гучала.

ЛiМ, 31 студзеня 1997 года.

«Яшчэ адна вясна»

Натальля АРСЕНЬНЕВА. Яшчэ адна вясна : выбраныя вершы / уклад. і прадм. А. І. Сямёновай. — Мн. : Мастацкая літаратура, 1996.

Зь беларускай інтэлігенцыі, якая нарадзілася на пачатку XX стагодзьдзя, мала каму ўдавалася пражыць поўнае жыцьцё. Усіх іх, як правіла, звычайлі маладымі. 25, 35, 40 — гэта сярэдні ўзрост нашых класікаў. А вось што мяне найбольш зьдзіўляе ў жыцьці Н. Арсеньневай, дык гэта яе нармальны, дай Бог ёй здароўя, узрост. Хоць кожны раз, калі думаю пра яе, прыходзіцца сябе пераконваць — так, яна сучасніца М. Багдановіча і... нашая сучасніца. Некалі, з 1914 па 1916 год, яны (Н. Арсеньева — гімназістка, а М. Багдановіч — ліцэіст) хадзілі па адной і той уз্বярэжнай Волгі

ў Яраслаўлі і, хутчэй за ўсе, нават сустракаліся, не ведаочы, хто ёсьць хто.

Але сёлета мы будзем адзначаць 80 гадоў з дня съмерці М. Багдановіча...

Калі думаю пра жыцьцё і творчасць Н. Арсеньневай, у мяне заўсёды ўзынікае гэтая паралель — з Максімам Багдановічам. Ён — адарваны ад роднай беларускай стыхіі на тысячы кіламетраў, і яна — руская па нацыянальнасці, якая таксама амаль не жыла на Беларусі. Якім чудам іх прыбыла да такога непрытульнага берага беларушчыны? І каштоўнасць іхняя для беларускай культуры гэтаксама выклікае паралелі.

Чытаючи вершы Н. Арсеньневай, заўважаеш, як тэма прыгажосці гэтага съвету, эстэцкая, нават звышхваравітая адчувальнасць яе душы, якая спрабуе адбіць у вершаваных радках ледзь улоўныя нюансы красы, становіцца «ўласнаю» тэмаю паэткі ўжо на пачатку яе творчасці і дасягае вяршыні разьвіцця ў 30-х гадах.

Хто ж бо ўцісьне ў словы пустыя
Чар нябёсаў адвечны і сталы? —

пытаеца павінен, заварожаная гэтым боскім съветам.

Яна любіла Зачараванае Царства Беларусь, а нас доўгі час прымушала любіць беларускія лапці, у той час як лапці былі прызначаны для таго, каб у іх хадзіць. Але таксама, як і рускую паэтку А. Ахматаву, бальшавікі, калі надарылася такая магчымасць, скінулі Н. Арсеньневу на зямлю. І спатрэбілася высылка ў галодны Казахстан, арышт мужа, блізкі подых съмерці, каб яна ў акупаваным Менску, так, як і М. Багдановіч у свой час, да ягонай «Пагоні» далучыла бесъсъмяротныя радкі:

Магутны Божа!
 Ўладар сусъветаў,
вялізных сонцаў і сэрц малых,
над Беларусяй, ціхай і ветлай,
рассып праменьне
 Свае хвалы.

Разълятаецца чароўны замак уласнага супакою, і ўжо надалей перад намі паэтка, якая бачыць съвет такім, які ён ёсьць. У лепшых сваіх творах яна — недасягальная і непераўзыдзеная.

Вяртаньне Н. Арсеньевай за апошнія гады ў кантэкст нашай літаратуры — гэта вялізная перамога і набытак для беларускай культуры, якой яна ніколі не здраджвала на працягу свайго доўгага, ды не, мабыць, усё ж такі — нармальна-га жыцьця.

ЛiM, 7 лютага 1997 года.

«Уладары Вялікага княства»

Вітаўт ЧАРОПКА. Уладары Вялікага княства. — Мн. : Полымя, 1996.

Своеасаблівым працягам кнігі Вітаўта Чаропкі «Імя ў лепапісе» зьявілася новая кніга ягоных дасьледаваньняў па гісторыі Беларусі. Унікальная зъява, калі беларускія пісьменнікі: М. Ермаловіч, К. Тарасаў, У. Арлоў, і ў немалой ступені В. Чаропка, зрабілі гэтую работу — далі звязаны і лагічны дакументальны відарыс гісторыі Беларусі, — што не здолелі зрабіць тысячы абкандыдачаных прафесійных гісторыкаў.

В. Чаропка ў сваёй кніжцы ідзе «кастамараўскім» шляхам, спыняючы сваю ўвагу на выбітных асобах нашай Айчыны. І адначасна перад намі раскрываецца найцікавейшая і найзахапляльная панарама беларускага палітычнага і культурнага жыцьця ў XVI–XVII стагодзьдзяx.

Добра валодаючы літаратурным словам, а таксама маючы выразнае пачуцьцё суперажываньня да тэмы размовы, В. Чаропка літаральна ажыўляе сваіх герояў і перадае чытачу сваё захапленье гэтымі асобамі.

Ды і як можна не паважаць і не захапляцца нашымі высакароднымі продкамі, кіраўнікамі старожытнае Беларусі,

калі яны, як адзін, былі высокакультурнымі, адукаўанымі людзьмі. Так, і Міхайла Глінскі, і Ян Караль Хадкевіч, і Януш Радзівіл, і Леў Сапега ды іншыя асобы, пра якіх піша В. Чаропка, не адзін год пражылі ў Еўропе, вучыліся там ва ўніверсітэтах, вывучалі вайсковую справу, перш чым займелі рэальнью ўладу ў сябе на Радзіме. І тут, на Беларусі, яны баранілі незалежнасць нашай Бацькаўшчыны і раззвітую, як нідзе, дэмакратыю і права чалавека, якіх ні дзіўна гэта зараз гучыць.

Яшчэ ў XVI стагодзьдзі адзін з «уладароў Вялікага княства» Мікалай Радзівіл Руды сказаў: «Мы людзі вольныя, з усякім народам можам парыўнацца сваімі вольнасцямі, пачцівымі заслугамі наших продкаў... А калі хто хоча забраць у мяне волю, дык буду лічыць яго тыранам».

Незалежнасць Бацькаўшчыны і асабістая воля — асноўныя лозунгі, выпісаныя на харугвах беларускай сярэдневяковай гісторыі. Менавіта таму, падаецца, з гэтай сапраўднай гісторыяй ніяк не могуць пагадзіцца дамарослыя і прышлыя культуртрэгеры, выхаваныя на няnavісьці да ідэй незалежнасці і дэмакратыі.

Урэшце, з кнігі цікава было даведацца і пра Канстанціна Астрожскага, які перад знакамітай Аршанскай бітвой яшчэ ў 1500 годзе пад Дарагабужам адчайна вырашыў: «Мала ці шмат будзе маскавітаў, але, спадзеючыся на Божую дапамогу, біцца зь імі, а без бою не вяртацца». І пра імператара Максіміляна, які ў 1-й палове XVI стагодзьдзя зразумеў, што «цэласнасць Літвы — неабходна для карысці ўсёй Еўропы: вялікасць Рasei небяспечна». І пра рускага цара Васіля, які прысягнуў: «Пакуль конь мой будзе хадзіць і меч секчы, не даць спакою Літве».

А ўсё гэта — наша гісторыя, вывучэныне і асвятыленыне якой, па сутнасці, толькі пачынаеца.

ЛіM, 14 лютага 1997 года.

«Еўропа з 1815 года да нашых дзён»

Жан-Батыст ДЗЮРАСЭЛЬ. Еўропа з 1815 года да нашых дзён. — Мн. : Беларускі фонд Сораса, 1996.

Як бы там ні хвалі «великий и могучий», але ўсё ж такі прыемна трymаць гісторыю Еўропы апошніх двух стагодзьдзяў французскага прафесара Сарбоны, выдадзеную па-беларуску. І што б там ні казалі пра роўныя правы ў нас расейскай і беларускай моў, але да тых часоў, пакуль у нас не зьявяцца тысячи і тысячи падобных перакладных выданняў па-беларуску па ўсіх галінах чалавечых ведаў, надрукаваных за дзяржаўныя гроши, я буду съцвярджаць, што гэтыя «роўныя правы» — падман.

Цікавы ў гэтym гістарычным дасьледаваньні падыход да падачы матэрыялу. Аўтар імкнецца да максімальнай аб'ектыўнасці, нават першакрыніцы разъмяшчае наперадзе дасьледаваньня, як бы кажучы: не верыце мне — чытайце і вывурайце крыніцы, якіх ён падае аж 1200 пазіцый.

XIX стагодзьдзе ў Еўропе аўтар разглядае як «стагодзьдзе нацыяналізму», спыняючыся на бясконцых нацыянальна-вызваленчых паўстаньнях у Багеміі, Харватыі, Венгрыі, Італіі, Румыніі і г. д. Ён разглядае супярэчнасці прынцыпу легітымнасці манархаў, на якім была пабудавана старая Еўропа, з прынцыпам самавызначэння нацыяў. Ён піша пра тое, як Напалеон III «марыў пра натуральныя (этнаграфічныя. — А. Б.) межы Францыі», і пра тое, як «ап'янеласьць нямецкага патрыятызму» аб'яднала 350 нямецкіх дзяржаў у 39, і толькі ў 70-х гадах мінулага стагодзьдзя — у адну. Дата стварэння яшчэ адной «старой» еўрапейскай дзяржавы, Італіі, — 1870 год.

У XX стагодзьдзі, як съцвярджае гісторык, «еўрапейскае грамадства ўтрымлівала ў сабе разбуразальны элемент: інтэрнацыяналістычны і рэвалюцыйны сацыялізм», якія і прывялі да дзвюх ягоных крайнасцяў — камунізму і фа-

шызму. Я, між іншым, даведаўся пра тое, што першае, што зрабіў Мусаліні, калі прыйшоў да ўлады, дык гэта зъяніў канстытуцыю «пад сябе», а адметнаю рысаю Гітлера ён лічыць «адначасовае спалучаныне цвёрдага харектару і абсолютную веру ў сваю дактрыну. Усё сказанае ім ён будзе выконваць, што б там ні здарылася».

Аказваецца, мы, беларусы, нягледзячы на ўсе непрыемныя нечаканасці апошніх гадоў, не надта і выпадаем з агульнаеўрапейскіх працэсаў. Так, дэмакратызацыя Еўропы, якая пачалася, можна лічыць, з увядзенняня ў 1871 годзе ў Францыі ўсеагульнага выбарчага права, па-за краінамі былога сацлагера скончылася толькі ў 1974 годзе, калі былі зъменены аўтарытарныя рэжымы ў Партугаліі, Іспаніі і Грэцыі. А незалежнасць Беларусі на фоне «свежай» незалежнасці яшчэ пятнаццаті еўрапейскіх дзяржаў (не лічачы Абхазіі і Чачні) дык і ўвогуле выглядае зъявай своечасовай.

Прафесар Дзюрасэль на падставе аналізу двухвяковай гісторыі Еўропы прыходзіць да высновы, што «свабода ў канчатковым выніку робіць палітычную сістэму больш жыцьцяздольнай». Застаецца шкадаваць, што такія кніжкі не дайшлі да нашых гістфакаў гадоў 25 таму.

ЛіМ, 21 лютага 1997 года.

«Літаратура народаў сьвету»

Літаратура народаў сьвету : хрэстаматыя-дапаможнік для 10-га класа сярэдніх школ Беларусі / уклад. Л. П. Барышчэўскі. — Mn. : БГАКЦ, 1995.

Калі размова заходзіць пра замежную літаратуру, сярэдній беларус не разгубіцца. Ён адразу ж назаве Чэйза і Агату Крысьці ці які-небудзь там дзясяты том «Унесенных ветром», што прадаецца ўраздроб у электрычках ці на шматлікіх кніжных развалах.

Але што ж, і Чэйз, і Агата Крысыці, і нават дзесяты том «Унесенных ветром», складзены за два тыдні ў Менску, дзенебудзь на Уральскай, — гэта ёсё ж лепей, значна лепей за тое, што сяродні беларус можа пачуць ці пабачыць па Беларускім радыё ці тэлевізіі. Таму, мабыць, і купляюць, каб забыцца.

Але ж ёсьць і іншая замежная літаратура. Ёсьць літаратура, якая зьдзіўляе сваёй сталасцю, мудрасцю і хараством, якая пераносіць чытача ў іншы сьвет, у іншае вымярэнне, выхоўвае ў людзей лепшыя чалавечыя якасці, дапамагае разумець і любіць гэты сьвет, а таксама стварае разнавектарнасць у культурным выхаванні чалавека, здымае рунна выхаваны ў беларусаў за два стагодзьдзі рабскі ўмоўны «ўсходні» рэфлекс.

У чалавечым выхаванні праз вывучэнне замежнай літаратуры пажадана не пераскокаць, каб не выхоўваць пасярэдзіне Еўропы азіятаў у пэўным значэнні гэтага слова. І таму я літаральна з радасцю трymаю хрэстаматыю сусьеветнай літаратуры, складзеную вядомым беларускім перакладчыкам і грамадскім дзеячам Лявонам Баршчэўскім.

Укладальнік, адбіраючы творы ў хрэстаматыю, спасылаецца на аўтарытэт Гётэ, які «да твораў сусьеветнай літаратуры адносіў самыя выдатныя творы нацыянальных літаратур, якія істотна спрыяюць культурна-духоўным контактам розных народаў і маюць непераходнае для сусьеветнай культуры значэннне».

Сабраныя пад адну вокладку беларускія пераклады і любоўнай лірыкі Сапфо, і велічных одаў Гарацыя, і знакамітая «Песьня пра Раланда», і «Боская камедыя» Данте, ісанеты Петраркі, і драматургія Шэкспіра і Мальера, і проза Бальзака і Ажэшкі, па-першае, яшчэ раз паказваюць натуральнасць перакладаў «неўміручых» на беларускую мову, і, адпаведна, ідывятызм усіх адваротных сцьвярджэнняў, а падругое, хоць на трошкі адхінаюць перад беларускім школьнікам покрыва, якое захінае такі невядомы для яго сьвет, як замежная літаратура.

Паглядзеўшы на прозывішчы перакладчыкаў твораў з арыгінальных моваў, а гэта і сам укладальнік Л. Баршчэўскі, і Р. Барадулін, і В. Сёмуха, і З. Колас, А. Клышка ды іншыя, на якасць гэтых перакладаў, прыходзіш да высновы: на сёньня ў нас склалася высокапрафесійная школа перакладчыкаў практична з усіх асноўных моваў сьвету. Але наколькі іхнія намаганыні патрэбныя беларускай культуры, бачна па тым, як непрыкметна зьніклі беларускія «Далягляды», затое нечакана буйна расквітнела рускамоўная «Всемирная литература». «Клопат» дзяржавы відавочны.

ЛіМ, 28 лютага 1997 года.

Супраціў

Юрка ВІЦЬБІЧ. Антыбалашавіцкія паўстаньні і партызанская барацьба на Беларусі. — Нью-Ёрк : Беларускі інстытут навукі і мастацтва, 1996.

У Амерыцы, дзякуючы рулнасці эмігранта новай хвалі Лявона Юрэвіча, выйшла навукова-дасьледчая праца вядомага беларускага пісьменніка на эміграцыі Юркі Віцьбіча. Само дасьледаванье было выканана яшчэ ў 1952 годзе, але ўбачыла съвет толькі зараз. Аўтар паставіў за мэту сабраць усе матэрыялы, якія толькі можна было знайсці ў Амерыцы, што датычыліся перадваеннага змаганьня беларусаў з бальшавізмам. Сабраныя па пісьмовых крыніцах, а таксама па ўспамінах удзельнікаў і съведкаў гэтага супраціву, звесткі шмат у чым новыя.

У кнігцы ідзе размова пра малавядомыя і зусім нязнаныя дагэтуль Вяліжскае, Нясьвіжскае, Мірскае, Дабранскае, Панькоўска-Будаўскае, Бешанковіцкае паўстаньні, пра Барысаўскі галодны бунт і Мсьціслаўскую сялянскую дэмантрацыю ды іншыя паўстаньні.

Да гэтых матэрыялаў трагічнага супраціву беларускага народа з бальшавіцкай няволяй датыкнулася рука таленавітага пісьменьnika, і яны чытаюцца як цікавы мастацкі твор.

«Шапкі далоў! Мы будзем гаварыць пра замучаных бальшавіцкай камунай», — піша Ю. Віцьбіч і сапраўды распавядае пра тое, як у 1918 годзе паўсталі мабілізаваныя сяляне ў Вяліжы: «Нашых айцоў харчпадаткам душыце? Нашыя маткі з голаду пухнуць! З нашае веры зьдзекуецяся?! А мы мусім вас абараняць? Няхай камандзіры паміраюць за Леніна з Троцкім, а мы хадзем дамоў!»

Ю. Віцьбіч піша пра тое, як Слуцкі зборны батальён у 1919 годзе ў мястэчку Mip, яшчэ да Слуцкага паўстаньня, замест таго каб пакараць местачкоўцаў за забойства двух камісараў, перайшоў на бок жыхароў Mира і вёў бой чатыры дні з палком чэкістаў. А таксама пра тое, як латышскія стралкі вялі на расстрэл вяліжскага партызана гімназіста Адахоўскага, а ён сьпіваў песню паўднёваафрыканскіх бураў: «Трансвааль, Трансвааль, зямля мая, ты ўся гарыш у агні», маючы на ўвазе Беларусь. І пра Бешанковіцкае паўстаньне ў 1930 годзе, калі больш за пяцьсот сялян з сякерамі і віламі пайшлі на Бешанковічы бараніць сваю зямлю і добро. Гэта было «змаганье сякераў з кулямётамі». Сялян расстралялі. А ў 1933 годзе была забастоўка рабочых у Барысаве супраць зъманенія нормаў выдачи хлеба. Тады сакратар угаворваў іх: «Вярніцеся да сваіх асірацелых машын, на якіх вы куяце сусветную пралетарскую рэвалюцыю. Калі раней мы недаядалі на радасць буржуям, дык цяпер мы галадуем на страхім». Абураныя работнікі складалі на раку Бярозу тапіць.

Паслья кожнага з гэтых паўстаньняў распачынаўся страшэнны тэрор і людзі гінулі сотнямі, тысячамі. Па ўсёй Беларусі, як піша Ю. Віцьбіч, ішла «падводная вайна», гэта калі «карныя атрады рэвізавалі ў сялян падводы і ганяліся на іх за «белымі бандытамі». Нават лірычныя песні складаліся пра антыбальшавіцкую партызанку: «Хадзіце, хлопцы, ў лес

зялёны, Зямлянка нас схавае там, Матуля-ноч нас абароніць,
А бацька-лес дасьць волю нам».

Прачытаўшы гэтую кнігу, можна зрабіць гэткую выснову, што нават самы жорсткі і кривавы тэрор не можа на-
кінуць вечнае ярмо на народ. Некалі яно ўпадзе, але, пэўна,
не само па сабе, а дзякуючы няскоранаму і вольнаму духу
гэтага народа.

ЛіМ, 21 сакавіка 1997 года.

Арыштаваны ў высылцы

Уладзімір МІХНЮК. Арыштаваць у высылцы: дакументальны нарыс пра Алеся Дудара. — Mn. : БелНДІ дакументацыйнаўства і архіўной справы, 1996.

Хочаце, я вам распавяду цікавую гісторыю пра беларус-
кага паэта? Пачаў ён пісаць у 20-х гадах, далучыўся да бела-
рушчыны ў гуртку «Беларуская хатка», дзе пад выглядам
мастацкай самадзейнасці прышчаплялі любоў да гэтай бела-
рушчыны, і як мог імкнуцца мацаваць яе. Менавіта таму
ён упарты адпіхваўся ад расейшчыны. Паэтам ён быў талена-
вітым і хлопцам энергічным, таму і стаў адным з кіраўнікоў
«Маладняка». Як ён згадвае, «у сярэдзіне 1926 года мы зьбіра-
ліся выдаць сябрам “Маладняка” новыя білеты. У гэтых біле-
тах тэкст быў пададзены на беларускай і на... французскай
мовах». Гэта была ягоная задумка, толькі б падалей ад ра-
сейшчыны. І чаго толькі ён так не любіў яе?..

Камсамольцам ён быў не надта каб заўзятым. Яго нават
выключылі з камсамола, бо не плаціў узносы. А яшчэ ён са
сваймі двумя сябрукамі, таксама пісьменнікамі, у знак пра-
тэсту супраць фармальнай беларусізацыі Беларускага ўнівер-
сітета напісалі адкрыты ліст і пакінулі вучобу, хацелі ехаць
вучыцца на Украіну. А потым напісаў ён адзін верш, які быў
асабліва папулярным у народзе і шпарка разыходзіўся ў ру-

капісах. Ды такі верш, што ім шчыльна зацікаўлася ДПУ (гэта тое, што цяпер КДБ).

А што было потым? Угадалі. Вобыск. Толькі не трэба ніякіх паралеляў. Гэта ж было так даўно. І вось у пратаколе за 1929 год чытаем: «Взято для доставки в Госполитуправление Белоруссии следующее: 19 стихов, писанных на белорусском, и три письма». Паэта пасадзілі ў турму НКУС. У. Міхнюк, аўтар кнігі, нават не вытрымаў: «О, бедны мой народзе! Ты не меў сваіх съледчых і пракурораў, і нават не меў сваіх катараў. Іншародцы над табой уладарылі, яны цябе і катавалі». Ізноў жа, не трэба ніякіх паралеляў. Што было, тое было.

Калі ў паэта органы запатрабавалі тлумачэнняў, дык ён аўтарства прызнаў і гэтак іранічна патлумачыў: «Прад'яўлены мне верш... напісаў я ў прошлым годзе ў сябе дома, будучы ў нятрэзвым стане». Дарэчы, усе свае тлумачэнні ён асьмельваўся пісаць па-беларуску.

Пакуль органы разъбіраліся, вырашылі «мераю паўstryманьня супраць абвінавачанага... абраць падпіску аб нявыезьдзе з г. Менску, аб чым і абвясціць». Не, не трэба ніякіх паралеляў. Далей усялякае падабенства сканчаецца. Гэта не гісторыя пра сёньняшняга Славаміра Адамовіча, а пра колішняга Алеся Дайлідовіча, ці Дудара — такі ягоны псеўданім.

Выслалі Алеся зь Беларусі на тры гады ў Смаленск. Потым адзін з «сачкомаў» (так іх называлі тады) данёс: «некалькі членau партыі: рэдактар “Савецкай Беларусі” Чарот, Зарэцкі, Іллючонак удзельнічалі ў разьвітальнай выпіўцы з прычыны высылкі Дудара на кватэры аднаго беспартыйнага нацыяналіста»... А верш той называўся «Пасеклі наш край папалам», і былі там такія радкі: «За ўсходнім дэспатам-царком Мы бегаем на задніх лапках, Нью-Ёрку грозім кулаком і Чэмберлену лаем трапна... Не съмеем нават гаварыць І думаць без крамлёўскай візы...»

Але досыць, не трэба паралеляў, не трэба!

ЛiМ, 28 сакавіка 1997 года.

«Якаб і Катарына»

Ленэ МАЕР-СКУМАНЦ. Якаб і Катарына: гісторыя для чытаньня, гуляньня й думаньня. — Mn. : Беларуская ката-ліцкая грамада, 1996.

«Калі б Бог меў ногі, як мы, Ён хадзіў бы босы, каб адчуваць пясок між пальцамі, халодны мох на камянях у ручай, цвёрды бетон...» — так паэтычна вядомая аўстрыйская дзіцячая пісьменніца Ленэ Маер-Скуманц празь дзіцячае ўяўленыне спрабуе суаднесьці духоўны съвет з сучаснай еўрапейскай тэхннакратычнай цывілізацыяй. Босыя ногі Хрыста і «цвёрды бетон» — што можа быць больш неадпаведным? Але гэта рэаліі нашага сёнянняшняга съвету.

Памятаем, як яшчэ на пачатку стагодзьдзя на Беларусі Бог хадзіў па іншых съцежках. У «Апокрыфе» М. Багдановіча «босыя ногі Хрыста пакідалі на ўсім пыле дарогі съяды». І М. Багдановіч яшчэ тады працівіў страшенню небясьпеку бездухоўнасці, якая неўзабаве на доўгія дзесяцігодзьдзі запануе на нашай зямлі. «Але гора вам, — піша ён, — бо даўно ўжо затапталі вы іх».

Зараз, калі беларускае грамадства разбурана і дэзарыентавана, калі яно змагаецца за элементарнае фізічнае і нацыянальнае выжыванье, духоўнае выхаванье як бы губляеца, адыходзіць на другі план. Але, відавочна, як няма нацыі без пачуцця нацыянальнай гіднасці, так яе няма і без веры ў Бога. Цяжка адрадзіць адно і пакінуць у занядбаныні іншое.

У дзіцячай аповесі Л. Маер-Скуманц перад намі адкрываеца як бы іншы съвет: грамадства, дзе ўсё ёсьць, дзе вырашаны эканамічныя, сацыяльныя, палітычныя праблемы, тым не менш, працягвае змагацца, а лепей сказаць — будаваць і даглядаць свой духоўны съвет. І менавіта таму мяне не пакідае адчуваць, што людзі ў «Якабе і Катарыне» — адна вялікая сям'я.

У тым съвеце прадаўшчыцы ў крамах не гырчаць, а пасьміхаюцца, і звычайныя людзі без прымусу зъбираюць і шлюць бясконную гуманітарную дапамогу сюды, на ўсход.

Не, гэта не беспроблемнае грамадства. І трохі съмешныя, гумарыстычныя гісторыі пра хлопчыка Якаба і ягоную сяброўку Катарыну паказваюць нам съвет гэтых проблем і спрабы іхняга вырашэння. Дзеці — яны паўсюль дзеці. І калі Якаб думае: «Гэтая Зузі дурная карова. Але я ёй гэтага не скажу», дык гэта нам зразумела. Але нам, можа, не зусім зразумела, чаму ўсе дзеці ў гэтай кніжцы ходзяць у нядзельную царкоўную школку, чаму яны спавядаюцца і шчыра самнасам размаўляюць з Богам. Між тым, як падаецца, проблема культурнага выхаваньня, выхаваньня чалавечнасьці і дабрыні — асноў цывілізаванага грамадства — гэта найперш проблема выхаваньня рэлігійнага.

ЛіМ, 7 сакавіка 1997 года.

«Стодзівы»

Анатоль ДЭБІШ. Стодзівы : вершы. — Mn. : Мастацкая літаратура, 1995.

«Каханье і съмерць» — так некалі назваў адзін з цыклаў сваіх вершаў М. Багдановіч. І калі пра каханье ў нашай паэзіі напісана добра і шмат, дык вось тэма съмерці — не кожнаму паэту даспадобы.

Калі б у мяне спыталіся адказаць адным сказам: што гэта за кніга ў А. Дэбіша, я сказаў бы: добрая кніга самотнага паэта пра съмерць. Асоба паэта і лірычнага героя ў «Стодзівах» — непадзельныя.

Ёсьць тут нейкія радкі, вершы і нават трывалікія пра каханье, але гэта, падаецца, маскіроўка асноўнай ягонай улюблёной тэмы — самоты і съмерці. Паэту самотна і няўтульна на гэтай зямлі. Ягоная самота дасягае мяжы, бо нават «недзе там, за съпіною цень мой блукае, не можа мяне адшукваць».

Не будзем аналізаваць прычыны гэтае самоты, але, падаеца, недарэмана А. Дэбіш піша: «Мне б — у лес да зьвяроў, мне б — да птушак, мне б — неба глыток», а самыя ўспаміны ягоныя ўспаміны — у дзяцінстве.

Дзе выйсьце? Паэт разважае: «Да Бога даляцець хацеў бы я анёлам, забыцца на жыцьцё. Ды паламаны крылы...» Застаецца адно — съмерць. Яна бачыцца яму ў прыродзе: «зімовых вечароў съняжок згусьцелы съвет апрануў увесь у саван белы»; у мастацтве: «рука яго выводзіць фарбы лета, маленъкіх птушачак, рамонкі, твар дзяячоны, а я чытаю на мальберце: съмерць»; у вобразах рэальнасці: «чэрал счарнелы на мокрым пяску... Божа, адкуль гэты чэрал і кроў?»; ва ўявах: «і па кутах там памерлых скаваныя твары».

Съмерць неадольна прыцягвае паэта: «штовечар... іду я на клады, ад дому недалёка, каб аднаму пабыць у цішыні». Паэт байцца яе: «мой Божа, я малюся, каб вашае не ўбачыў я магілы», але не можа і адараўца ад любаваньня ёй: «ляжыць нерухома на лаве ў съвяточным убранині: румянак на шчоках, усымешка застыла на твары». То ён «адзін, мярцвяк — сярод жывых», то навокал яго «бы мёртвая рака, халодны плыўнатоўп».

Неаднойчы ён уяўляе сваю гвалтоўную съмерць і ў снах: «мне съніўся сон: зьнянацку мне ўпілася ў плечы чужынца вострая страла», і ва ўявах: «і струменіцца кроў з маіх ран на імхі і на дол вечаровы». Яго расстрэльваюць, ён сам разьвітваеца з жыцьцём: «звон разьбітага шкла: ані енку, ні крыку... ля нямога пад'езда ляжу нерухома», ці нечакана памірае: «і раптам небасхіл хісьнецца на імгненьне і рухне на зямлю...». Паэт перакананы, што ў съмерці — выратаваньне: «збавеньня няма, апроч съмерці ў жыцьці, ад вечных пакут і штодзённага тлуму». Не толькі ён абірае съмерць, але і съмерць яго: «съмерці выбранынік ляжу я на пласе самотны». Ён бачыць у съмерці трагічную красу і яе няўхільнасць: «яшчэ не народжаны — я ўжо памерлы». Урэшце, яна стала неад'емнай часткаю ягонага «я», дзе няма ўжо мяжы паміж съмерцю і жыцьцём: «а мо нічога не было: ні нараджэнья, а ні съмерці?»

«Што ж ісьціна? — пытаецца паэт і адказвае: — Бог, і кахраньне, і съмерць»... Ісьціну сёньня шукаюць не толькі паэты...

ЛіМ, 14 сакавіка 1997 года.

«Праўдзівая гісторыя краіны хлудаў»

Алег МІНКІН. Праўдзівая гісторыя краіны хлудаў : аповесць. — Мн. : Мастацкая літаратура, 1994.

Памятаю цёплую чырвоную цэглу Мірскага замка. І ў сярэдзіне, на замковым пляцы, паміж кветак і травы, стомленыя пасыль раскопак і размoranыя пасыль абеду, мы ляжым і слухаем Алега Мінкіна, які прыехаў да нас у госьці і чытае сваю гісторыю пра хлудаў. Гэта была сярэдзіна 80-х, камуністы тады былі яшчэ ў сіле, і ўсялякія літаратурныя меркаваныні пра замену аднаго рэжыму другім здаваліся не больш чым «праўдзівай гісторыяй». Твор быў дапісаны аўтарам толькі ў 93-м, калі камуністы, здавалася, адышлі назаўсёды, і ўсялякія антыўтопіі, такім чынам, страцілі свой сэнс.

Але час ідзе. Непрыкметная кніжка А. Мінкіна яшчэ тамсям ляжыць у кнігарнях, а я ўвесь час згадваю яе і аўтара, які здолеў стварыць не толькі хіба што адзіную ў сучаснай беларускай літаратуры антыўтопію, якая адначасна зъяўляецца мастацкім творам высокай якасці, але і прадбачыць на нейкі час хаду грамадскага разьвіцця нашай «хлудзі».

Вось аднекуль зъяўляецца ў Хлудзі, маленькай краіне, агароджанай высокім парканам, Цмок Калывок, які паставіў съмецярам дармовую бочку «Горкага палыну», за што яны далі яму шчырную клятву і прычесаліся адным грабянцом, што «сымбалізавала ў съмецяроў еднасць поглядаў і поўную аднадушнасць». Дзякуючы съмецярам, Цмок Калывок прыходзіць да ўлады. Інтэлігенцыю і апазіцыю пасылаюць капаць канал, каб злучыць адзіную ў Хлудзі сажалку саму з

сабой, а новы ўрад вылучае новую праграму: пафарбаваць паркан, якім краіна адгароджана ад усяго съвету, у бэзвы колер; абвясьціць непрымірную вайну ўсяму, што знаходзіцца па-за парканам, а таксама, натуральна, «павытуруваць з краіны ўсіх іншаземцаў».

І вось, ужо пасъля таго, як твор А. Мінкіным быў дапісаны, штосьці падобнае літаральна на нашых вачах адбылося і ў нас.

Ціава чытаць кнігі-прадказаньні.

Далей па сюжэце «дыктатар Цмок быў зрынуты рухавымі з Хіцерам Зыміцерам на чале». Рухавыя былі легальнай апазіцыяй, якая існавала са згоды Цмока і атрымлівала ў яго заробак. Што ж адбудзецца ў нас у рэальнасці, як кажуць, пажывём — пабачым. А пакуль што да вышэйпададзеных фармулёвак, якія датычацца гэтай кніжкі, хочацца дадаць і яшчэ адну: выдадзеная «Мастацкай літаратурою» мадэрнізаваным дарэформенным правапісам, кніга А. Мінкіна стала хіба што вяршыняй вальнадумства і беларускасці ў дзяржаўнай выдавецкай справе.

А далей, як напісана ў А. Мінкіна, прыйшоў Цмок Калывок. Але кніжка ўжо выйшла і засталася. Кніжка мудрая і трохі сумная, бо што б там ні адбывалася, а хлудам усяго толькі і трэба для шчасця, як «трохі каханыня, жменьку зорак над галавою, краплю спагады...»

ЛіМ, 4 красавіка 1997 года.

З жыцьця Максіма

Архіўныя матэрыялы : да жыцьця і творчасці Максіма Багдановіча / Літаратурны музей Максіма Багдановіча. — Mn., 1996. — Сшытак 1.

Пару гадоў таму я зъвярнуўся да вядомага нашага беларускага пісьменніка з просьбай перадаць чарнавік ягонай

прадмовы да аднаго з багдановічаўскіх зборнікаў у музей Максіма Багдановіча. Мяне вельмі ўразіў ягоны адказ, што гэтага чарнавіка ў яго няма, бо ён яго не захаваў.

У гэтым плане Максіму Багдановічу пашанцевала, бо педантычным зьбіральнікам сямейнага архіва аказаўся ягоны бацька, ды і сем'і цётак нічога лішняга не выкідалі, як бы ведалі, што прыйдзе час — і ўсе памяткі, звязаныя з Максімам, будуць тут, на Беларусі, сапраўдным нацыянальным скарбам.

Менавіта на базе гэтага архіва з падключэннем іншых крыніц навуковымі супрацоўнікамі музея Максіма Багдановіча распачата выданье перыядычных архіўных сшыткаў, якія ўтрымліваюць матэрыялы, што датычацца самога М. Багдановіча, ягоных сваякоў, сяброў, блізкіх, знаёмых. Трэба заўважыць, што такое імянное перыядычнае выданье зьяўляецца першым у краіне і яно, у перспектыве, дапаможа лепей зразумець той съвет, у якім узрастаў і гадаваўся М. Багдановіч як асоба і як творца.

У першым архіўным сшытку зъмешчана адзінае надрукаванас апавяданье маці Максіма Марыі Багдановіч — «Напярэдадні Калядай», а таксама найболыш поўная перапіска бацькоў Максіма — Адама і Марыі Багдановічаў з 1891 па 1896 год. Зь яе, за штодзённымі клопатамі і буднімі справамі, мы даведваемся пра вялікую любоў, якая існавала паміж Адамам і Марыяй і якая сагравала іхніх дзяцей. Бо ўсе асноўныя клопаты Адама былі пра сям'ю, а Марыі — пра сваіх дзяцей.

Зьбіраючыся на адпачынак да сваёй сястры Стэфы ў вёску Вязьзе, што пад Асіповічамі, Марыя Багдановіч, ці Марылька, як ласкова называў яе муж, піша яму ў Гродна яшчэ зь Менска: «Максим, как всегда, немножко вялый», і што «теперь вот опять сидит здесь со мной, уставился в одно место и не шелохнется».

Ужо з Вязьзы яна піша, што «поместили они нас в лучшей обстановке... Все это Стэфа такая добрая. Клопа ни одного, а блох таки есть», і што дзеткі «едят хорошо... Вот только плохо, что стали говорить по-белорусски и иногда такое

словечко выпаляят, что хоть сквозь землю провались», і яшчэ пра тое, што «сейчас Максим задавил в кухне гусака, будет теперь от Франца».

Адам заўважае ў адным зь лістоў, што «вчера мне что-то взгрустнулось: видно, сказывается твоё отсутствие и детей». А Марылька ў сваю чаргу адказвае яму: «Я знаю, ты не поверишь, но когда я думала, что ты болен, и вдруг получила твои два письма, то мне даже дурно сделалось, ноги подкосились, и я скорей села на скамью».

Завяршае спытак комплекс дакументаў, якія датычацца сям'і Багдановічаў, а таксама некаторыя сямейныя фотаздымкі.

ЛіМ, 11 красавіка 1997 года.

Праспект

Нямецкая пропаганда на Беларусі. 1941—1944. Выстаўка ў Берліне і Мінску. — Берлін, 1996.

Вынікам памятнай выставы пропагандысцкіх плакатаў, выпушчаных падчас нямецкай акупацыі Беларусі, сталася, апроч усяго, выданыне кнігі-проспекта, у якой зъмешчана частка прыкладных матэрыялаў з гэтай выставы, а таксама друкуюцца некаторыя дакументы, якія дапамагаюць зразумець сутнасць нямецкай пропаганды на Беларусі. Выставка асабліва цікавая і павучальная для беларускай моладзі, для якой апошняя вайна — гэта ўжо далёкая гісторыя, была пабудавана на канцасце паміж пропагандысцкімі плакатамі, тыпу «Нямецкі жаўнер ахоўвае цябе і тваю лепшую будучыню», і фотаздымкамі той рэчаіснасці з забітымі людзьмі і папялішчамі.

Тым не менш, выставка зрабілася скандалльнай. Яна не дабыла да канца вызначанага тэрміну і пад націскам ветэранаў была зачынена. Хаця, як падаецца, іх прэтэнзіі былі толькі фармальнай зачэпкаю для забароны выставы, бо зусім

нечакана, незалежна ад арганізатораў выставы, выявіліся паралелі паміж сродкамі працы, здавалася б, такіх розных прапагандысцкіх машын, ды і не толькі іх.

Чым больш жорсткі акупацыйны рэжым усталёўваўся на Беларусі, tym больш непраўдападобным ён паказваўся ў тагачасных агітацыйных матэрывах. «Пры нямецкай ахове можна толькі выйграць», сцвярджала прапагандысцкая ўлётка, у той час як ішло планамернае рабаўніцтва і зынішчэнне беларускага народа.

Асноўным сродкам усталяваньня акупацыйнага рэжыму было поўнае падпрадкаваныне беларусаў: «Усе выступы грамадскіх асоб, варожыя вермахту, павінны быць падаўлены зброяй, а іх удзельнікі зынішчаны» — чытаем мы ў сакрэтных дакументах, зъмешчаных на выставе. Усё гэта рабілася з той мэтаю, што «зьдзяйсьненне пакараньня павінна паглыбіць эфект запалохванья насељніцтва».

Для выкананія «навядзенія парадку» была і прадугледліва вырашаная праблема маральнасці: «за дзеяньні, якія салдаты вермахта ўчынілі адносна варожа настроенага цывільнага насељніцтва, яны не нясуць адказнасці». Праўда, гэта не выратавала іх пасъля вайны. На паваенных працэсах, як сцвярджуюць выстаўленыя дакументы, «было ясна падкрэслена, што спасылка на “загад” не можа быць апраўданьнем злачынных дзеяньняў».

Вось жа цяпер застаецца толькі зрабіць некаторыя папраўкі на час, і стане зусім зразумелым, чаму ўлады прыкрылі гэтую выставу.

Але выставка і кніжка-prasьпект падводзяць таксама і да іншых думак. Нямецкі народ, які сам прагаласаваў за Гітлера, а потым, у выніку пяці рэферэндумаў, надзяліў яго неабмежаванай уладаю, tym не менш, здолеў аднавіць усе лепшыя свае якасці, мабыць, назаўсёды атрымаўшы прышчэпку ад нацыянал-сацыялізму. Так што не трэба сёньня надта перажываць і за наш беларускі народ. У яго яшчэ ўсё наперадзе.

ЛіМ, 18 красавіка 1997 года.

«Толькі не гавары маёй маме»

Адам ГЛЁБУС. Толькі не гавары маёй маме : зборнік інтымнае прозы. — Mn. : Сучасная літаратура, 1995.

Прачытаўшы кніжку А. Глёбуса, я падумаў пра тое, што ўсё ж такі ў беларускай літаратуре, у прозе ў прыватнасці, за апошнія дзесяць гадоў штосьці адбылося. Калі паразоўваць літаратурны працэс з плынню ракі, дык, здаецца, беларуская літаратурная рака зараз віхлянула ўбок са свайго звычнага рэчышча і пацякла зусім не туды, куды яе несла раней.

Традыцыяналізм ранейшай беларускай культуры, якую так удала кансервавалі і аберагалі ў сваіх творах пісьменнікі, вяскоўцы па пажаданьні, няўмольна плытчэ. І адбываецца тое, пра што неаднаразова казалася раней: у літаратуру прыходзіць гарадскі беларус са сваёй сістэмаю каштоўнасцяй і каардынатаў і прыводзіць туды такога ж самага, як ён, героя.

Тым не менш, чытаючы А. Глёбуса, адзначаеш, што ў характары гэтага новага гарадскога беларуса можна знайсці шмат чаго знаёмага нам ужо з ранейшай нашай літаратуры. Вось ён бегае па Амстэрдаме і пакутліва шукае прыбральню, думаючы, што і на вуліцы няёмка, і да прастыгуткі не пойдзеш пытацца пра клазет, і адзінае ягонае выратаванье — гэта ягоны нумар у пляцізорачным гатэлі. А што зрабіў бы рускі на месцы гэтага беларуса? Прачытайце Эдзічку Лімонава пра ягоныя прыгоды ў Нью-Ёрку — і стане зразумелай тая вялікая розніца паміж нацыянальнымі стэрэатыпамі паводзінаў наших народаў.

Я. Колас прысывяціў цэлы разъдзел паездцы дзядзькі ў Вільню. Хаця ён і не пісаў там пра натуральныя патрэбы дзядзькі, бо гэта былі іншыя часы, але герой Я. Коласа і А. Глёбуса падаюцца да болю знаёмымі, бо ў іх адзіны нацыянальны архетып, адзіная рэакцыя на вонкавыя раздражняльнікі. У гэтым, нягледзячы на ўсю навізну тэм у прозе А. Глёбуса, дзе мастацтва ў яго зымешана з каханнем, секс

з падарожжамі, а развагі пра Купалу з развагамі пра Гагена і Ван Гога, яны падобныя. Усё роўна, ці яны выязджаюць зь вёскі і ўсё жыцьцё потым заваёўваюць горад, ці яны выязджаюць з роднага Менска, каб гэтаксама заваёўваць, да прыкладу, Амстэрдам. Яны, беларусы, застаюцца аднолькавымі. Ім паўсяоль прыходзіцца бараніць сваё далікатненъкае беларускае «я», і нідзе яны не адчуваюць сябе лепей, як у сваім куце, ці гэта хата ў роднай вёсцы, ці гэта нумар у пяцізорачным гатэлі.

Прайшло сто гадоў, а што зьмянілася? «Не люблю я места (па-расейску — горад). Надта там цяснота і вялікі сморад» — пісаў Ф. Багушэвіч у «Дудцы беларускай». А вось герой А. Глёбуса сядзіць на аэравакзале ў Амстэрдаме, паглядае на нічыйны зялёны пакунак, які стаіць на суседнім крэсле, і разважае: «Вось табе, Адам Глёбус, і Амстэрдам, зараз разъдзярэ цябе выбухам на шматкі і, акрамя выразнага радка ў некралогу “Загінуў у Амстэрдаме”, нічога добра га не будзе».

Тым не менш на прыкладзе творчасці А. Глёбуса мы бачым, што горад, як і ўвесь сьвет, не зъяўляецца бяспрэчна згубнай зъяваю для беларуса. Ён можа і павінен зъесьці яе, ператравіць і застацца самім сабой.

ЛiM, 25 красавіка 1997 года.

Слоўнік

Глумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. — Mn. : Беларуская энцыклапедыя, 1996.

Люблю гартаць беларускія слоўнікі. Заўсёды знаходзіш для сябе што-небудзь цікавае. Гэта як перабіраць зваленыя ў ворах рэчы: ніколі не ведаеш, якая неспадзянка чакае цябе. У мяне нават ёсьць спытак, куды я выпісваю цікавыя слова

з розных слоўнікаў. Я рэдка туды зазіраю, але думка пра тое, што гэты сшытак існуе, грэе маё сэрца.

Таму і новы тлумачальны слоўнік я гартаў зь цікавасцю. Увесь я яго не прагартаў. Мяркую, што гэта прынясе яшчэ мне шмат цікавых хвілінаў, але зараз я хацеў бы падзяліцца сваімі назіраньнямі.

Пачну са зьдзіўленням. Аказваецца, што Кабыла — гэта «самка каня», а Кавамолка — «тое, што і Кафямолка». Ніколі б не дадумаўся, што Калготкі — гэта «трыкатахны выраб у выглядзе панчох, вывязаных разам са штанамі». А даўнейшая барацьба з нацыянал-дэмакратызмам у мовазнаўстве чамусьці не закранула слова Калёквіум.

Я парадаваўся за аўтараў слоўніка, якія так аператыўна адгукнуліся на тое, што Абхазы сталі «асноўным насельніцтвам Абхазіі», але вось праблема з жонкамі індзейцаў і індыйцаў трохі ўсхвалявала мяне, бо тут атрымліваецца поўная неразъярыха і ўсе яны індыянкі.

Часам і адна літара шмат што значыць. Так, Салітэр — гэта будзе «буіны брыльянт», а Саліцёр — «доўгі плоскі чарвяк». Падпраадкоўваючыся жалезнай логіцы структуры слоўніка, побач аказаліся слова Расіст і Расіянін... Але вось што найбольш мне спадабалася, дык гэта гучныя беларускія найменьні прафесіяналаў сваёй справы: Ваўчатнік, Голубегадовец, Мармуроўшчык, Цівікар. І безумоўна, што слоўнік беларускай літаратурнай мовы не мог абысьціся без такіх слоў, як Латочына, што азначае «нізкае, часта забалочанае месца», ці Сабачуга — гэта «вялікі сабака».

Пасолья Сабачугі я, натуральна, паглядзеў дакладнае азначэннне «самца сукі», але, на жаль, яго там не знайшоў, затое вычытаў іншае сапраўды беларускае літаратурнае слова — Каблаграма, што азначае «тэлеграму, перададзеную па падводным кабелі».

Увогуле, склалася ўражаньне, што аўтары слоўніка маюць вялікі пасіўны запас усялякай беларускай лексікі, ал з-за таго, што самі ў паўсядзённым жыцці не карыстаюцца беларускай мовай, таму і не адчуваюць жывога беларускага слова.

З гэтай прычыны і не маюць сіонімай у слоўніку такія слова, як Казначэй і Выстаўка, Жэмчуг і Наручнікі, Кухня і Камп’ютар.

Хачу запярэчыць складальнікам слоўніка і сказаць, што Касыцёл — гэта не «польская назва каталіцкага храма», а Ксёндз — гэта не «польскі каталіцкі святар» і што ніводзін чалавек, які размаўляе на беларускай літаратурнай мове, не будзе называць Цывік — Гваздом, а Ёгурт — Йагуртам. Шкада, што складальнікі слоўніка не ведаюць, што такое Пагоня, і добра, што яны не ведаюць, што такое СНІД, але, ма-быць, беларускай мове без гэтых слоў ужо не абысьціся.

ЛіМ, 2 мая 1997 года.

Гімназія ў Брэсці

Михаил МОНТВИЛОВ. Русская гимназия в Бресте на Буге. 1919–1939 гг. — Ним ; Брест ; Минск, 1996.

Якіх толькі цікаўнасцяў не было на нашай зямлі. Вось, аказваецца, як я даведаўся з гэтай кніжкі, пры паляках у Брэсці на працягу ўсяго часу польскай акупацыі існавала... руская гімназія. Больш за сто гадоў расейскай прысутнасці на Беларусі пакінулі ў Брэсці вось такі аскабалак імпершчыны.

Аўтар аб'ектыўна гаворыць пра тое, што «выхаванцы яе былі ў асноўным карэннымі жыхарамі». Але, спрабуючы абурнуваць даволі няпэўнае права на існаванье гімназіі, аўтар, сам выхаванец гэтай гімназіі, прыводзіць у доказ на-ват «фізіка-геаграфічны аспект»: «Брест і яго вобласць — гарманічная частка Сярэднярускай раўніны, заходняя акраіна яе». Ён відавочна перабірае, калі гаворыць, што тут «той самы, што і ў Рәсеi, жывёльны і расылінны съвет», забыўшыся ці не заўважыўшы зубра.

Чым жа займалася руская гімназія ў Брэсці? Аўтар шчыра піша: «Усе 20 год свайго існаванья яна выхоўвала

давераную ёй моладзь у рускім нацыянальным духу, у любові да Ракеі, да рускага народа і яго культуры». Асноўай ідэяй выхаваўчай работы гімназіі была «ідэя адзінай і непадзельнай Ракеі». Парадаксальна, але такая «расейская» дзеянасьць гімназіі на беларускіх землях была выгадная палякам, пра што зноў жа шчыра піша аўтар: «Польскі ўрад трываў да пары да часу гэтых рускі нацыяналізм гімназіі, як пэўнае супрацьядзьдзе... супраць сепаратысцкіх плыняў украінцаў і беларусаў, у дадзеным становішчы больш небяспечных, з пункту гледжання палякаў, чым “неабгрунтаваныя мары” рускіх нацыяналістаў аб адроджэнні Вялікай Ракеі».

Пэўных посьпехаў у працы па русіфікацыі беларусаў, можна лічыць, гімназія дасягнула. Так, напрыклад, «Рускае таварыства моладзі» ў Польшчы ўзначальваў выпускнік берацьцейскай рускай гімназіі з «истинно рускім» прозвішчам С. Трыбух, а фінансава дапамагаў выданню гэтай кнігі епіскап Бастонскі РПЦ за мяжой Мітрафан Зноска. І тым не менш, апісваючы палітычныя зацікаўленыні гімназістаў, аўтар вымушаны прызнаць, што «большасць з вучняў задавальнялася мясцовым і нават местачковым патрыятызмам». І болей за гэта: «У 1927 г. польская паліцыя раскрыла сярод вучняў рускай гімназіі камуністычную ячэйку, — ці то “Беларускай Грамады”, ці то праста КСМЗБ».

Увогуле, лёс нацыянальнай гімназіі, у якой не была зацікаўлена дзяржава-маці, у дадзеным выпадку савецкая Расея, быў даволі незайдзросны. З сумам згадваеш пры гэтым нашыя сучасныя беларускія школкі ў Вільні, класы ў Вісагінасе, Рызе, беларускую адукацию на Беласточчыне. Калі тут, на Беларусі, супраць беларускай школы поўным ходам ідзе сапраўдная ўзаконеная вайна, ім там цяжка. Ворагі беларушчыны добра разумеюць: хочаш зынішчыць нацыю — забяры ў яе нацыянальную адукацию. Калі ж гэта зразумеюць і самі беларусы?

ЛіМ, 9 мая 1997 года.

Шыпшына і ружа

Людміла РУБЛЕЎСКАЯ. Застаюся ; Віктар ШНІП. Выкраданыне Эўропы. — Мн. : Тэмікс, 1996.

Калі два паэты зьбіраюць свае вершы пад адной вокладкай кнігі, дык у чытача заўсёды ёсьць спакуса параўноўваць гэтых вершы, вызначаючы, чые лепшыя, а чые горшыя. Але ёсьць і выключныя выпадкі, вось як у гэтай кніжцы, калі паэты — муж і жонка. Тады параўнаньні, наадварот, становяцца цікавымі, хаця б таму, што вершы пісаліся ў адной кватэры.

Ёсьць штосьці супольнае ў гэтых вершах, амаль як у дзяцей з адной сям'і. Не матывы, бо пішуць яны пра рознае, і не стыль, бо пішуць яны па-рознаму, і не паэтычны настрой, бо ён таксама ў паэтаў адрозны, а хіба што агульны дух творчасці, агульныя погляды на сённяшніе жыцьцё, якое за апошнія гады прынесла беларускай інтэлігенцыі столькі спадзяваньняў і расчараўаньняў.

Аптымістичная вера ў «разумны» і нават «мудры» беларускі народ зъмянілася рапушчым разуменнем разнароднасці і неадназначнасці гэтага народа. «Яны спачываюць і поўняць дамы юрлівымі снамі ды храпам» — піша Л. Рублеўская. «Мая Айчына — ты мая Магіла. Як каменем, мяне ты прыдущыла...» — глядзіць В. Шніп шырока раскрытымі вачымі на тое, што робіцца навокал.

Але паэты жывуць не толькі ў сённяшнім «сумным съвеце». І вось тут у іх у кожнага свой сусвет.

Увогуле падаецца, што для Л. Рублеўскай сучаснасць у яе паэзіі — гэта тое, з чым чалавек мусіць прымірыцца, бо ён, на жаль, не выбірае час свайго нараджэння. Менавіта таму яна змушана жыць у гэтым часе, хадзіць у краму, адводзіць дзяцей у садок і рабіць па інерціі ўсё тое, што робіць сённяшнія кабета. Але ў сваіх марах, у сваіх вершах яна жыве ў іншым часе і ў іншым вымярэнні, у сваёй творчасці ёй прыносіць найвязлікшую асалоду вяртацца ва ўтуль-

ную для яе эпоху шляхецкага рамантызму. І вось яна размаўляе з Пані, якая «за вышываньнем каляровым бавіць час у залачоных крэслах», а таксама зь Невядомай паэткай, якая «не хацела жыць, як усе, а інакш не выходзіла, пэўна». Вось яна ходзіць па манаскай кельлі, прыслухоўваеца да сябе і «не адчувае ні тугі ні страху. Адно — жаданье, каб застасца тут». Яна прыглядаеца да шыпшыны, і сумны настрой, характерны для яе паэзіі, выплескваетца зь верша і заваблівае чытача: «Мой дзікі агенчык, запалены Богам самім. У белыя рукі паненак трапляеш ты рэдка».

Калі Л. Рублеўская любіць шыпшыну, дык В. Шніпу болей падабаеца ружа, якая ў яго «застылы выбух съятла, да якога злятаюцца пчолы». І зорка ў паэта — «гэта ружа, ля якой як матылі лётаюць людскія душы». Лепшыя вершы В. Шніпа — гэта вершы самастойныя, не падказаныя, хай сабе і ўдалымі формастварэннямі іншых паэтаў. Найбольш арганічна падпрарадкоўваюцца яму класічныя вершаваныя формы.

Быць прафесійным паэтам у наш час не проста, але лёс паэты, «нават калі зноў бізунамі заплоцяць», як піша Л. Рублеўская, сабе не выбіраюць.

ЛіМ, 16 мая 1997 года.

Сюжэты посьцілак і ручнікоў...

Міхаіл КАЦАР. Беларускі арнамент. Ткацтва, вышыўка. — Мн. : Беларуская энцыклапедыя, 1996.

Хуткасць, зь якой тэхнікатачычна цывілізацыя зьнішчае традыцыйную культуру беларусаў, проста неверагодная. І можа, не было б так крыўдна, калі б гэтая беларуская традыцыйная культура была беднай і неразвітой. Аднак, з аднаго боку, нам вельмі паshanцавала, што ў нас *такая* культура, але, з другога боку, не паshanцавала, што працэс яе

імклівага зынікненъня і кардынальной зъмены ў ХХ стагодзьдзі прыпаў на камуністычнае панаванье. У выніку сістэматычнага дасьледаванъня яе не рабілася. І таму зъяўленъне вось такіх прац успрымаецца як нейкі нечаканы цуд.

М. Кацар не толькі падае больш за 500 прыкладаў тканых і вышываных узороў, не толькі дае сэнсавае тлумачэнне да кожнага зь іх, але аповед свой разнастаіць песьнямі, паданьнямі, успамінамі людзей, якія дапамагаюць лепей зразумець контэкст існаванъня гэтага віду беларускай культуры.

Ткацкія і вышываныя ўзоры на кашулях, посьцілках і ручніках — гэта сапраўдная піктаграфічная пісьменнасць, якой карысталіся беларусы ў старажытнасці. Як казала аўтару кнігі адна 85-гадовая ткальня: «Усё, што я бачыла ў жыцьці, што рабіла, як мучылася, весялілася, любіла хлопчаў, выходзіла замуж, як мы будавалі дом, кахалі аднаго — усё гэта я расказала ў сваіх работах». Сотні і сотні паняццяў перадаюць геаметрычныя і расылінныя ўзоры ды іх спалучэнны. Большая частка зь іх маюць карані яшчэ з паганскай міфалогіі беларусаў. Тут мы сустракаем узоры Сонца і Зямлі — як асновы ўсяго жывога ў съвеце, узоры Маці-радзіцельніцы, Святога дрэва, Ярылы, Жыценя, Волата і Радуніцы, узоры Мужчыны і Жанчыны, Дзіцяці і людской Душы, узоры Дажджбога і Багача, Абярогаў і Капішча. Цэлія піктаграфічныя паганская сюжэты разгортваюцца на посьцілках і ручніках нашых бабулек, і дзякую аўтару, які паспел запісаць інфармацыйны зъмест гэтых мала зразумелых на сёньняшні дзень пісьмёнаў. Наколькі актуальныя уся гэта інфармацыя была яшчэ на пачатку гэтага стагодзьдзя, съведчаць, напрыклад, аповеды аўтару пра старца-песьняра Арсена, які «съпявав песьні, у якіх праслаўляліся Сонца і Маці-Зямля. Быў ён у секце сонцапаклоньнікаў, калі Нароўлі было ў яго капішча з крыніцай, съвяшчэнным дубам, алтаром. Прыходзілі хворыя, старац лячыў іх крынічнай съятой водой, агнём і замовамі».

Паганская міфалогія арганічна спалучалася ў беларусаў з хрысьціянствам, і цікава, напрыклад, чытаць такія развагі беларускай сялянкі: «Ярыла любіць, калі яго вышываюць на ручніку і вешаюць у царкве на абраз».

Але ёсё мінае ў гэтым съвеце. І наколькі мы, беларусы, будзем цікавыя для сусветнай культурнай супольнасці і для нас саміх, залежыць ад рупнасці ды ініцыятывы сέньняшніх пакаленняў.

ЛіМ, 23 мая 1997 года.

Мая зямля

Мая зямля. Жывапіс беларускіх мастакоў : альбом / склад. В. Трыгубовіч. — Mn. : часопіс «Мастацтва» ; НВКФ «Сімон», 1996.

Трымаю ў руках прыгожы мастацкі альбом, складзены са слайдаў з карцін, назапашаных у часопісе «Мастацтва». Углідаюся ў карціну на вокладцы альбома. Аўтар яе, на жаль, нідзе не пазначаны. Цёмны лясок, рэчка, палі, дарогі. На першым плане — маленькая фігуркі людзей, якія ці то скірдујуць стог, ці то зь вінтоўкамі ўзьбіраюцца на жоўты ўзгорак. А можа быць, яны падзелены, думаю я. Двоє скірдујуць, а троє зь вінтоўкамі праходзяць паўзь іх і ідуць да рэчкі? Можа, дзе-небудзь непадалёк ляжыць трубаправод? І карціна адразу набывае сучасны зъмест. На ёй як бы адбітае і мінулае, і сучаснасць, і будучыня гэтай зямлі, якая пакуль што яшчэ наша, мая, але гэта не значыць, што навечна.

Я гляджу на дом і хлявы на карціне А. Гараўскага, якія так нагадваюць фальварак у Ракуцёўшчыне, што аднаўляецца зараз; я гляджу на аўдзеныя хвосьцікі маліны і на пабітвыя плямкамі яблыкі ў кошыку на карціне I. Хруцкага; на вернікаў, якія кленчаць пад блакітным небам перад драўляным вясковым касьцёлам, на карціне Ф. Рушчыца і адчуваю, што гэта сапраўды — мая зямля.

Някідкія бляклыя фарбы ў нашай прыроды. Толькі ў траўні на тыдзень-два яркая зеляніна і аквамарынавае неба круцяць галаву, а так — паўтаны, паўколеры, паўцені. Дасканала адчуў і адбіў душу беларуса праз прыроду В. Бялыніцкі-Біруля. Я гатовы бясконца ўгледацца ў ягоныя шматлікія варыянты беларускага пейзажу, і мне падаецца, што там — разгадка беларускага хараства.

Гартаю альбом далей. Вось «Шляхам жыцця» П. Сергіевіча, якая ніколі не падабалася мне з-за свайго безвыходнага настрою. Няўжо гэты магутны, але прыбіты беларус, які цягне торбу, аніколі не расправіць плячэй? А вось пейзаж Я. Драздовіча здаецца геніяльна простым і дасканальным.

Гартаю далей, і вока спыняецца на халодным рацыянальнім Менску М. Данцыга. Шэрай кубатура Дома ўрада, іржавыя ад бруднага сънегу дарогі і мост — ідеальнае месца для самагубцы.

«Мой дом» В. Сумарава — апафеоз разывітога камунальнага сацыялізму. Недарма над адным пад'ездам двухпавярховага драўлянага барака завісае чырвоны сцяг, а над другім — шыльда: «ул. Беларуская, 37».

Увогуле, слайды падабраныя даволі густоўна і далей можна спыняцца калі не на кожным, дык праз аўтара.

Нягледзячы на вонкавую адметнасць у манеры пісання — ад «размытасці» Я. Батальёнка да «фатаграфізму» В. Шкарубы, ёсьць нейкае няўлоўнае падабенства ў творах беларускіх мастакоў сярэдняга веку. Свой адбітак, мабыць, наклала школа мастацкай акадэміі. На гэтым тле асобна вылучаюцца творы беларускіх мастакоў-замежнікаў.

Мая зямля — мастакам як нікому іншаму наканавана апяваць яе прыгажосць, бо, як пісаў М. Багдановіч, «нашто каласы, калі няма васількоў?».

ЛіМ, 30 мая 1997 года.

Мае ўспаміны

Юліяна ВІТАН-ДУБЕЙКАЎСКАЯ. Мае ўспаміны. — Вільня, 1994.

Доўгі час адно, што мы маглі прачытаць у беларускай літаратуры зь мемуараў, гэта былі ўспаміны партызанскіх камандзіраў пра апошнюю вайну, якія нагадвалі зводкі Інфармбюро, і, на жаль, за імі часта не было бачна людзей. Таму выдрукаваныя апошнім часам успаміны і А. Багдановіча, і І. Насовіча, і Л. Геніуш, і Ю. Мэнке (такое было дзеявоцкае прозвішча Ю. Вітан-Дубейкаўскай) чытаюцца як сапраўднае адкрыццё. Успаміны апошній тым болей каштоўныя, што яны закранаюць пачаткі беларускага адраджэння і прысьвежаны ў асноўным узаемадносінам аўтаркі зь лідарам беларускага адраджэння, пачынальнікам беларускай справы Іванам Луцкевічам.

Сама Ю. Мэнке паходзіла з тутэйшай нямецкай сям'і, бацька яе быў гандляром і здолеў даць ёй добрую мастацтва-знаўчую адукацыю. Яшчэ ў гімназіі яна вучылася разам з А. Пашкевіч (Цёткай) і разам зь сястрою, аднакласніцай Алаізы, ананімна падкормлівала тую булкамі.

Да беларускага руху Ю. Мэнке далучылася праз знаёмства з І. Луцкевічам, якое завязалася на глебе зацікаўлен’ня мастацтвам, а потым перайшло ў глыбокae і шчырае кахранье.

Успаміны даюць шмат цікавых фактаў з палітычнага жыцця беларусаў у 1915—1919 гадах і, у прыватнасці, апісваюць палітычную дзеянасць І. Луцкевіча, які бачыў выратаваныне Беларусі і беларусаў як народа толькі ў незалежнасці. Жыва і цікава апісвае гэта аўтарка. Вось яны разам з І. Луцкевічам назіраюць, як адступаюць з Вільні расейскія войскі: «Іван, паказваючы на бясконцыя абозы, казаў: «Вось гэта часткі наших ланцугоў адпадаюць». І. Луцкевіч быў не толькі тэарэтыкам, але і практикам беларускай справы. Так, пасля адступлен’ня расейскіх войскаў ён кіраваў стварэннем беларускай лягутчай дружыны для абароны Вільні ад рабункаў.

І тады, 80 гадоў назад, перад беларусамі стаялі тыя са-мыя праблемы, як і цяпер. Так, у 1915 годзе Іётка «хадзіла з апросам па раёне, каб адшукаць беларускія сем'і, і заклікала бацькоў запісваць дзяцей у гэтыя школы».

Асабістасе жыцьцё закаханыя Іван і Юліана адкладалі на далейшыя, больш спакойныя часы, якія так усё і не наста-валі. І. Луцкевіч «натужыў усе сілы, каб падрыхтаваць варункі новага, лепшага ладу ў родным kraі». Ён працуе ў палітыцы, у школьніцтве, рупна зьбірае беларускі музей. Ужо ў тыя часы ў І. Луцкевіча высьпела выдатная геапалітычная ідэя балта-чарнаморскага саюза: «Як ён захапляў сваёй ідэяй, што трэба рабіць хаўрус народаў ад мора да мора, ад Балтыкі да Чорнага мора, каб стварыць абаронны вал супроць за-хопніцкіх намераў суседзяў ад Захаду і Усходу».

Але сухоты зъядалі ягоныя сілы, І. Луцкевіч зусім не клапаціўся аб сваім здароўі, дыягназ дактароў быў несуця-шальным, і Ю. Мэнке ахвярна апекавалася ім усе апошнія гады ягонага жыцьця аж да астатнай хвіліны, якая насту-піла ў жніўні 1919 года ў Закапаным.

Каханыне Юліяны і Яся, як ласкова называла яна яго, уражвае і кранае сваёй сілаю, вернасцю і адданасцю адно аднаму. Прыемна, што беларускую справу пачыналі высакародныя і шляхетныя людзі, якія самааддана работі яе з чы-стымі думкамі і съветлымі сэрцамі.

ЛіМ, 6 чэрвеня 1997 года.

«Круглы год»

*Круглы год : хоку беларускіх паэтаў. — Mn. : Літара-
турा, 1996.*

Як піша У. Адамчык у прадмове да зборніка вершаваных трохрадкоўяў, «кніга хоку беларускіх паэтаў была падрыхтаваная яшчэ ў 1986 годзе». Але зъявілася на съвет толькі

празь дзесяць гадоў. Для сучаснай беларускай паэзіі — гэта немалы час. І, можа, таму, у параўнаньні з паэтычнымі хітамі бумбамлітаўцаў, гэты зборнік нагадвае стары і добры рок-н-рол. Урэшце, ён для майго пакаленъя стары і добры, а для старэйшых, узгадаваных на класічным ямбе і харэі, гэткая паэзія ў беларускай літаратуры — дзіва дзіўнае.

Але прадбачлівы У. Адамчык, каб падкрэсліць пераемнасць і даўнюю мадэрновасць беларускай паэзіі для неабазнаных, пачынае зборнік з хоку М. Танка. Добры мадэрн, які ўсё дваццатае стагодзьдзе не можа зачапіцца за выпетраную сацрэалізмам беларускую паэтычную глебу... Каб панізіць яго яшчэ на адно пакаленъне, згадаю М. Багдановіча: «Мілая, згадай, Веяла цёплай вясной, І вішні цвілі...»

Ох, гэтая вішня. У японцаў — гэта вобраз, за якім схаваны цэлы пласт японскай культуры. І таму М. Багдановіч пазначае свае вершы: «зъ японскага», а М. Танк згадвае яе ў канцэксце японскіх рэаліяў: «Над Фудзіямай — драконы бліскавіцаў. Цвіце сакура». А вось ужо ўсе астатнія спрабуюць механічна прышчапіць вобраз вішні на беларускую глебу, забываючы на тое, што ў нас ёсьць толькі адна вядомая «зялёная вішня», якая «з-пад кораня выйшла».

«Пялёсткі вішняў Праляталі па рапулцы З майго дзяцінства», — піша У. Арлоў; «Сад занядбаны, Дол у пялёстках вішань. Ветраны вечар», — уторыць У. Сіўчыкаў; «Белая вішня. Узьляцела сініца. Сыплецца шэрарь», — працягвае В. Шніп.

А. Глёбус спрабуе съядома пазъбегнуць «вішнёвай» тэмы ў сваіх найбольш шматлікіх у зборніку хоку, дарэчы, на маю думку, найбольш адметных і цікавых. І нават калі першы радок аднаго зъ ягоных хоку пачынаецца з асацыятыўнага: «Квітнэе съліва», дык ужо ў наступных радках ён перапрашае: «О, не-не — падалося... Навокал шэрарь». Шэрарь, шэры — любімы колер у хоку А. Глёбуса, і гэта надае ім нацыянальны каларыт. Хаця часам і А. Глёбус зводзіць тонкі пачуцьцёвы съвет хоку да звычайнага беларускага: «Съліва на стале, Побач востры нож ляжыць; Зараз съліву зъем...»

Гэтаксама, як і вішню, любяць беларускія аўтары хоку вобразы ракавінкі, сылімака, матылька, кветкі, лісьця і дрэваў. Тэма ўзаемадачыненіяў з прыродай — адна з асноўных тэмаў гэтых хоку, пра што, зрешты, ніколі не стамляешся чытаць.

Для адкрытай і непасрэднай душы беларуса-славяніна, якая звыкла не стрымліваць свае эмоцыі, лаканічныя і зъмястоўныя хоку выклікаюць напачатку пэўнае неўразуменіне. Што і пра што ж там чытаць у гэтых трох радках на сямнаццаць складоў? Але калі яму патлумачыць правілы гульні, як гэта робіць у прадмове У. Адамчык, ён съцішваецца, углядзеца, прыслушоўваецца і пачынае смакаваць.

ЛіМ, 13 чэрвеня 1997 года.

«Адзінокая зорка»

Лера СОМ. Адзінокая зорка. — Mn. : Мастацкая літаратура, 1996.

Ніколі не чуў, як съпявае Лера Сом. І гэта спрошчае маю задачу. Я гляджу на яе тэксты да песніяў і вершы, і ў мяне не ўзынікае ніякіх асацыяцый. Вельмі часта слова аўтарскай песні, спалучаныя з музыкой, набываюць нейкую самастойную магічную сілу, шматзначнасць і выразнасць, што, увогуле, цяжка паддаецца апісанью. Часта радкі, праспіваныя пад гітару, узьдзейнічаюць на людзей значна мацней, чым праста вершы, таму ў аўтарскай песні заўсёды прыхавана спакуса ўлады над слухачом.

Я, схаваны ад гэтых чарапаў за сваім няведаньнем, спакойна гартаю кніжку Л. Сом, якая, як спрактыкованая вястунка, абяцае «не крыўдзіць, не шкодзіць нікому Учэпістым словам», а значыць, і мне.

Лірычная герайня Л. Сом пакідае ўражанье чулай і кволай істоты, якая, часам, і можа ўсклікнуць у адчаі: «Наша

съветлае слова чужацкую хеўру заб'е», але яна сама не ве-рыць у гэта. І яе рытaryчнае пытаныне: «Ці навучуся жыць пад сонцам адзіноты? І быць “супроць”, калі ўсё навакольле “за”?» вырашаецца ў яе, так бы мовіць, па-жаноцку трады-цыяна. Яна байцца і не жадае глядзець праўдзе ў вочы, і паддаецца жыцьцёвай плыні, хаця і фіксуе непрыдатную для свайго кволага «я» інфармацыю: «Іду калідорам — бліску-чым, бясконцым, кручастым... Бягучыя стрэлкі на съценах, каля паваротаў Паказваюць тупа: “Туды, кіравацца туды!” Мой родны! Вазьмі завяжы ты мне вочы, Каб я не зважала на тых вестунуў накірунку...»

Хада па жыцьці «з завязанымі вачыма» стварае ў лірыч-най герайні Л. Сом шмат ілюзіяў. Сярод іх — ілюзія самастойнасці: «Я ведаю — у гэтым съвеце Рэальная толькі я», зь якой вынікае яшчэ адна ілюзія — адзіноты, аднаго з асноў-ных матываў у вершах паэткі. Яна хоча навучыцца «ў зоркі яе адзіноце», яна «ідзе адна заўсёды», у яе «мая сяброўка — адзінота». Ілюзія адзіноты выклікае ў яе жаданыне знайсьці яшчэ некага, таму яна «адчувае, што, магчыма, У съвеце ёсьць яшчэ адзіны — Няхай адзіны! — чалавеча, зь якім магчыма разуменьне». А гэта, у сваю чаргу, выклікае эра-тычныя трывальненныі: «Вядзём прыстойна доўгія размовы, І кожны ходзіць па сваім баку... Ды толькі я прысьніла сон учора — Што пра мяжу забыў ты і прыйшоў, І я забыла і цябе сустрэла Абдымкамі, і нашых пацалункаў Было без ліку».

Натуральна, што пачуцьцё адзіноты, цемры выклікае ў яе і прагу съмерці. Праўда, яна не ўпэўненая ў гэтым: «Я часта хачу памерці, а зредку хачу съпіваць». Але яна з аса-лодаю, характэрнаю для слабых істотаў, вяртаецца да гэтых думак зноў і зноў: «Кроў зъмяшаецца ў ваньне З попелам цыгарэты» — так уяўляе яна прыгожую съмерць.

А хто ж вінаваты ў праблемах слабой кабеты? Толькі не яна, інакш яна не была б жанчынаю: «Там, на небе, Я за ўсё спытаю зь Цябе, Божа», і яна падрабязна пералічвае, за што зъбіраеца зь Яго спытаць.

Кволая лірычна гераіня Л. Сом ідзе па гэтым жыцьці, не спадзеючыся калі-небудзь і куды-кольвек дайсьці: «І дарога зь Вільні на Полацак — Вось адзінае, што не скрадзена... Нам не трапіць ніколі ў Полацак, Нам ніколі не ўбачыць Вільню». І чаму толькі нас, чытачоў, так прываблівае гэты шлях?

ЛіМ, 20 чэрвеня 1997 года.

«Пад стрэхамі прашчураў»

Аляксандр ЛАКОТКА. Пад стрэхамі прашчураў. — Мн. : Полымя, 1995.

Аляксандр Лакотка — адзін з самых дасьведчаных съпэцыялістаў па беларускай народнай архітэктуры, які пэўны час працаваў у Музей народнай архітэктуры і быту, выпусьціў книгу, дзе дае рэтраспектыўную карціну драўлянага будаўніцтва на Беларусі пачынаючы ад старажытных часоў да нашых дзён.

Аб'ём дасьледаваньня, а гэта каля 400 старонак са шматлікімі фотаздымкамі і схемамі, не дазваляе аўтару падрабязна спыняцца на нейкіх канкрэтных галінах драўлянага дойлідства. Што можна распавесці, напрыклад, пра «шляхецкае гняздо» — так называецца адзін з разьдзелаў дасьледаваньня на 25 старонках? І таму аўтар літаральна тэлеграфным стылем са шматлікімі «і да т. п. і г. д.» паказвае агульную карціну ўладкаваньня жыцьця беларуса, тым не менш выдаючы масу цікавага абагульненага матэрыялу.

Кніга зьяўляецца неацэнным дапаможнікам для музейшчыкаў, якія займаюцца рэстаўрацыяй сядзібных комплексаў, а ў звычайнага чытача, які жыў ці бываў у беларускай вёсцы, фотаздымкі прычолкаў, падрубаў, пералазаў, аязроваў, брамаў і студняў выклікаюць настальгічныя і сэнтыментальныя ўспаміны.

Аўтар мае добрую ўласцівасць ушляхетніваць, здавалася б, зусім бытавы і някідкі, на першы погляд, матэрыял, які ўспрымаецца як сапраўдны скарб матэрыяльнай культуры беларусаў. А ў мяне адны толькі назвы гэтых філёнгаў, трамаў, шалёвак, штандараў, съветачаў і мастоў выклікаюць ціхае задавальненінне.

Карыстаючыся выпадкам, хачу дапоўніць працу А. Лакоткі цікавым матэрыялам, пра які ні ў водным дасьледаванні па беларускай народнай архітэктуры чытаць не даводзілася. Ён захоўваецца ў музеі М. Багдановіча. У лісьце сасланага на той час у Саратоў Вацлава Ластоўскага да Адама Багдановіча ад 16 чэрвеня 1934 года ідзе размова пра «жалезныя хаты» на Беларусі. В. Ластоўскі: «Я съцвярджаю, што той са старажытных пісьменнікаў, які распавядаў сваім землякам, сучаснікам сваім пра вісячыя сады на поўначы і пра жалезныя пабудовы, быў правы. Кожны з нас, убачыўши падобныя пабудовы і падобныя сады, будучы на ягоным месцы, унёс бы ў сваё апісанье падобную цікавостку. Пра старажытнасць жалезных пабудоў дакументальна вядома, што ў XV ст., як і цяпер, адно з прадмесцяў Вільні насіла назыву “Жалезная хатка”. Я не думаю, што віленская жалезная хатка была першай прарадзіцельніцай падобных хатак на ўсёй прасторы краю. Наадварот, мне здаецца, што гэты будаўнічы матэрыял мог быць вядомы чалавеку раней ужыванню жалеза для вырабу зь яго прыладаў. Гэтая старажытнасць адносная, як і ўсё пад месяцам...»

Да гэтага ліста В. Ластоўскім быў прыкладзены фотаздымак такой «жалезнай хаты», на адвароце якога напісана: «Від хаты з балотнай руды. Сяло Тарасаўка Веткаўскага раёна. 8 чэрвеня 1929 г. Фота М. Жэлахоўца. У гэтай мясцовасці такія пабудовы не рэдкасць. Ёсьць вёскі, дзе напалову жалезныя пабудовы».

І яшчэ дапіска: «Просьба вярнуць». Па нейкай прычыне Адам Багдановіч гэты здымак гаспадару не вярнуў, дзякую-

чы чаму ён і захаваўся. Так што поле дзейнасці для дасьледчыкаў беларускай народнай архітэктуры яшчэ цікавае і вялікае.

ЛіМ, 27 чэрвеня 1997 года.

«Архіўная кніга»

Архіўная кніга / аўтар-укладальнік Лявон Юрэвіч. — Нью-Ёрк, 1997.

З сумнага працэсу эміграцыі беларускай съядомай інтэлігенцыі за мяжу, бо зараз тут, у Беларусі, дзе ідзе змаганне за нацыю, як ніколі патрэбны кожны чалавек, ёсьць і прыемныя выключэнныні. Вось зъехаў некалькі гадоў таму ў Амерыку малады і мала каму вядомы тады асыпірант Лявон Юрэвіч. Але не разгубіўся, адразу выплыў у славянскім адзьдзеле Нью-Ёркской публічнай бібліятэкі і зь неўтайманай заўзятасцю, з году ў год выдае салідныя тамы твораў беларускіх пісьменьнікаў у эміграцыі са сваімі прадмовамі і каментарыямі. Нагадаю, што гэта творы У. Дудзіцкага (1994), М. Целеша (1995), Ю. Віцьбіча (1996). І вось — «Архіўная кніга».

Можна казаць пра пэўныя метадычныя недахопы ў гэтых выданьнях, але яны марнеюць у параўнаньні з навізною і аўтам літаратурнага матэрыялу, зъмешчанага ў іх. У «Архіўнай кнізе» Л. Юрэвіч падае разгорнутыя жыцьцяпсы беларускіх пісьменьнікаў, якія па волі лёсус апынуліся ў эміграцыі: У. Дудзіцкага, Х. Ільшэвіча, У. Клішэвіча, У. Сядуры-Глыбіннага, М. Вярбы, а таксама іхнія творы, знайдзеныя ў беларускіх архівах і перыёдышках у эміграцыі. Падсумоўвае кожны разъдзел грунтоўная бібліяграфія твораў пісьменьніка. Асобна падаюцца ў кнізе лісты Ю. Віцьбіча, у пэўным сэнсе бацькі літаратурнага аўтаданнія на эміграцыі «Шыпшина», які шмат для каго зь беларускіх пісьменні-

каў за мяжою выступаў як мудры і разважлівы крытык і дарадца.

Матэрыялы да біографіі пісьменьнікаў, а таксама шчодра разъмешчаныя лісты, успаміны даюць уяўленыне пра жыцьцё беларускіх літаратарав як пра найцікавейшы жыцьцёвы працэс, дзе зъмяшалася ўсё — і трагедыя асабістага лёсу, і няпэўнасць ва ўласнай будучыні, і боль за Беларусь, і творчыя планы, і звычайнія пісьменьніцкія амбіцы.

Чытаючи кнігу, адчуваеш подых праўдзівага літаратурнага жыцьця, якое імкнуліся арганізаваць беларускія пісьменьнікі за мяжою. Вось Ю. Віцьбіч піша ў Канаду А. Змагару: «Увогуле, у нас тут, у Амерыцы, апошнім часам паміж беларускімі літаратарамі наладзілася сяброўская еднасць».

Нераўназначныя таленты пісьменьнікаў, творы якіх зъмешчаны ў «Архіўнай кнізе». Бяспрэчна таленавіты У. Дудзіцкі, які пісаў: «Сыціскаюць хвалі пеністыя мора Маіх чаўноў скрыпучую тугу, А я кладу паволі на ваду Драбніцы ўцех і смоль тугую гора...», суседзіць зь менш таленавітым, але шчырым працаўніком у беларускім асьветніцтве Х. Ільяшэвічам.

Адкрыцьцём для мяне была лірыка мала знанай у нас В. Таполі, якая магла б вырасці ў таленавітую паэтку, калі б не зъехала ў падсавецкую Беларусь. Шчыра гучаць слова малітвы М. Вярбы, які ад усіх эмігрантаў прасіў: «Божа Ўсемагутны Уладар наш! Ты вывеў народ Твой Ізраіля зь Зямлі Егіпецкай. Мы просім Цябе: выведзі Ты і наш шматпакутны народ зь ярма камунізму». Цікавы і каштоўныя згадкі зь лістоў Ю. Віцьбіча пра літаратурнае жыцьцё ў Беларусі ў 30-х гадах, ягоныя ўспаміны пра «Узвышша» і ТАВІЗ (Таварыства аматараў выпіць і закусіць).

Ацэнываючы працу Л. Юрэвіча, можна казаць пра ўнікальнасць «Архіўнай кнігі» для беларускага літаратура- і архівазнаўства, бо нічога падобнага ў Беларусі яшчэ не робіцца.

ЛіМ, 4 ліпеня 1997 года.

«Каханьне пад акупацыяй»

Славамір АДАМОВІЧ. Каханьне пад акупацыяй : вершы. — Менск, 1996

Не памылюся, калі скажу, што С. Адамовіч сёньня адзін з самых папулярных беларускіх паэтаў. Вось і гэты зборнічак паэзіі, які літаральна мільгануў перад вачыма, прыйшлося прасіць у аўтара, бо не дакупіцца. О, парадоксы беларускага літаратурнага жыцьця! Паэт, съведамы беларус і нацыяналіст, стаўся вядомым дзякуючы вершу, напісанаму... па-расейску. Але ў гэтым і заключаецца сакрэт С. Адамовіча, які прывёў яго ўрэшце да... папулярнасці. Бо асноўнае, што характэрна для вершаў гэтага зборніка, як, мабыць, і для ўсёй паэзіі апошніх гадоў С. Адамовіча, у чым ён сам, урэшце, і прызнаеца, гэта — «маленькі съцёб».

Няма, пэўна, такой тэмы ў чалавечым жыцьці, дзе б паэт не «съцебануўся». Жаданьне шакіраваць, паралізаваць чытача, уразіць тэмаю верша, абурыць, урэшце, паводзінамі лірычнага героя — любімая сродкі С. Адамовіча ў паэзіі. Ён піша «антымаральныя» вершы, «наязджаючы», напрыклад, на бяспрэчны інстытут каталіцкага касцёла, цэлібат, ці на іншы, ужо грамадскі інстытут, на сям'ю, ці з гонарам заяўляе: «Я палюбіў цябе, дзяўчо, маніякальна... табе трываццаць... а мне ўжо трываццаць тры». Часам ён з асалодаю смакуе антыэстэтычныя нюансы ці сам съядома праграмуе іх. Цяжка з гэтага зрабіць сапраўдную паэзію, і С. Адамовіч, хіба што, не здолеў пераканаць мяне ў адваротным. Вось, апяваючы ў «Одзе» жаночыя вусікі, ён піша: «Пад рымскім носам чорны вус блішчыць у сонечным съятле», як быццам бы гэта не кабета, а які-небудзь кірасір. Вось такім чынам, правяраючы ў вершах сябе: «Адмоўна съведчыць Васэрман. Я ажываю», паэт адначасова правярае і чытача, ягоную здольнасць усвірмачаць паэтычны «съцёб», і не больш таго.

Можна казаць пра больш ці менш удалыя практикаваныні ў «съцёбе» С. Адамовіча, бо, паўтаруся, няма такіх тэм, якія

былі б забароненыя для паэта. Можна паціснуць плячыма, чытаючы чарговую варыяцью на тэму арганісткі, можна съмяяцца, уяўляючы кадэбэшніка і паэта, які горача пераконвае каханку: «Пакуль ён стаіць за дзьвярыма, Мы будзем спружынай рыпець...», можна праста пасыміхнуцца, чытаючы «пагрозы» паэта: «Калі ты здрадзіш мне аднойчы, Ад гэтай здрады атрымаўшы Так многа-многа асалоды... Я ўспомню, дзе ляжаць набоі».

І пра сур'ёзныя, нават трагічныя рэчы метадычнага зынішчэння беларускай культуры, дзяржавы, незалежнасьці — а како зараз зь беларускай інтэлігенцыі яны не хвалююць? — якое адбываецца на нашых вачах, паэт таксама піша са «сьцёбам». Ён ведае, хто ў гэтым вінаваты, як, урэшце, ведаем і ўсе мы, але людзям «зь цвёрдым каркам і чэрствым сэрцам», як напісана пра такіх у Бібліі, любы гумар недаспадобы.

Сярод «сьцебанутай» паэтычнай руды ёсьць у гэтым зборнічку і золата паэзіі. «І я стала, чакаю каханую, Боты мае юхтавыя прыемна рыпяць» — з задавальненнем чытаю я. «Я прыйшоў. Ты рабі, што трэба: Расцалуй, альбо прагані, Альбо выплаві зь мяне срэбра На сваім залатым агні» — і гэта добра. Найлепшы твор у зборнічку, як мне падаецца, — паэма «Алжыр»: «Мы не баймся арыштанцкай робы, Мы за Радзіму робім гэты крок» — піша С. Адамовіч. Пагодзімся, нават калі гэты крок зроблены ў форме паэтычнага «сьцёбу».

ЛіМ, 11 ліпеня 1997 года.

Незалежна і заможна...

Валеры ШАБЛЮК. Сельскія паселішчы верхняга Панямон’я XIV–XVIII стст. — Mn. : Беларуская навука, 1996.

Вясною гэтага года п’яная кампанія на машыне зьбіла гісторыка і археолага Валерыя Шаблюка, і яго не стала. Лёс быў несправядлівы да яго, поўнага творчых сіл, съціплага

працаўніка на беларускай ніве. Але вось гэтая кніжка — вынік шматгадовых археалагічных і гістарычных дасьледаванняў В. Шаблюка — яшчэ пасьпела зъявіцца пры ягоным жыцці.

Я люблю чытаць кніжкі па беларускім сярэднявежчы. Можа быць, таму, што было яно ўдалым для беларусаў, якія мелі сваю дзяржаву, былі незалежнымі і, як вынік, жылі арганізавана і заможна. Вось і В. Шаблюк, у прыклад звычайнай гаспадаркі баярына — чалавека службылага стану, які ў іерархічнай грамадскай сістэме позніяга сярэднявежча знаходзіўся паміж сялянствам і шляхтай, пералічвае ягоную нерухому маёмасць: хата, клець, стайні, два хлявы, лазнія, павець, пякарня, гумно, клуня і асець. У сярэдній гаспадарцы селяніна ў XVI стагодзьдзі было: 2–4 валы, 2 каровы, 1–2 кані, 10 сывіней, 12 авечак, цяляты, куры, гусі, качкі. Адным словам, можна было жыць.

Апісваючы быт сельскіх паселішчаў у сярэднявежчы, В. Шаблюк прыводзіць нямана цікавых звестак. Так, «у паселішчах Дзярэчынскага маёнтка ў сярэдзіне XVIII стагодзьдзя кожны селянін павінен быў пасадзіць вакол сваёй сядзібы вербы» ў эстэтычных і супрацьпажарных мэтах. А хаты на Валожыншчыне ў сярэднявежчы называлі пякарнямі. Аказваецца, што найбольш распаўсюджаным у XVII стагодзьдзі было круглае аконнае шкло, там, дзе яно было. Дыяметр яго быў 10–12 сантыметраў, і мацавалася яно ў алавяных рамах. Ужо здавёն нашыя продкі разводзілі рыбу ў сажалках, і найбольш папулярным быў усё той самы карп.

У ранейшых беларусаў быў разьвіты гонар за сваю дзяржаву, адным з найбольш распаўсюджаных матываў выяваваў на кафлях быў герб Вялікага Княства Літоўскага — «Пагоня».

З археалагічных знаходак на сярэднявежчы амаль заўсёды найбольш цікавыя — гэта кафля, якая зъяўляецца сапраўдным мастацкім дасягненнем беларусаў. Бясконцая колькасць расьлінных узораў, геральдычных, рэлігійных сюжэтаў складае сапраўдную галіну беларускага старожыт-

нага мастацтва. Але сярод знаходак В. Шаблюка прыцягваюць увагу і гаршчочки ўмяшчальнасцю на 150–200 міліграмаў (цікава, для чаго яны выкарыстоўваліся); і гаршкі пад кветкі з адтулінамі пасярэдзіне (ужо тады беларусы ўпрыгожвалі сядзібы хатнімі кветкамі); і гліняныя скарбонкі. А вось пілі нашыя продкі з кілішкай зь цёмна-сіняга і зялёна-бураватага шкла. Адпаведным, дзіўным для нас колерам выглядалі і налітыя ў іх трункі.

Любілі ранейшыя беларусы ласавацца і дзічынай. Як высьветліў В. Шаблюк, найчасцей на іхні стол трапляў дзік, а найрадзей — зубр.

Ацэнъваючы гандаль беларусаў са съветам, В. Шаблюк пагаджаецца з У. Пічэтам, які яшчэ ў 1928 годзе напісаў, што «да канца XV стагодзьдзя заходні напрамак замежнага гандлю ўсяго Вялікага Княства Літоўскага становіцца пануючым». Мабыць, таму тады так добра і жылі, з праекцыяй на сёньня раблю выснову ўжо я.

ЛіМ, 18 ліпеня 1997 года.

А гэта ж — Выбранае

Максім БАГДАНОВІЧ. Выбраныя творы. — Mn. : Беларускі кнігазбор, 1996.

Сустрэў мяне не так даўно адзін з аматараў паэзіі М. Багдановіча, задаволена паказаў новы аднатомнік ягоных выбранных твораў, а потым выказаў наступныя заўвагі. Занадта падобны ён па сваёй структуре ўкладаньня на папярэдні акадэмічны трохтомнік. І тое, што было дарэчы ў акадэмічным выданьні, не надта пасуе да больш папулярнага аднатомніка.

Чаму аказаліся раскіданымі па розных месцах вершы зь міфалагічнымі сюжэтамі, напісаныя прыкладна ў адзін час? Чаму, напрыклад, верш «Зъмяіны цар» падаецца на с. 48, а

другі верш з такай самай назваю, які разьвівае адную і тую тэму і быў выдрукаваны раней за першы, зъмешчаны толькі на с. 127? Чаму так тэматычна неахайна падаецца вершы, выдрукаваны ў адзін год, калі творы зь міфалагічным сюжэтам перабіваюцца творамі з сацыяльной тэматыкай? Чаму пераклады паэта ёсьць аж у трох розных месцах Выбранага, наколькі зручна з-за гэтага шукаць іх і карыстацца імі?

Таму, мабыць, адказаў я, што ў Выбраным ёсьць «святая карова», гэта «Вянок», зъмест якога ў вялікай ступені ўклаў нават не паэт, а В. Ластоўскі, аднак тут ён падаецца як апошняе непарушнае слова М. Багдановіча. Вось таму, да-паўняю, у розных месцах Выбранага апынуліся і вершы з цыкла «Места», і адзін зь лепшых вершаў з гэтага цыкла «Касьцёл сьв. Анны ў Вільні». Апроч таго, храналагічны прынцып разъмяшчэння твораў, без уліку тэматычнай еднасці вершаў, прыводзіць да адчування, падобнага на язду на возе па выбітым бруку — дыр-дыр-дыр.

«А як вось ты, дасьледчык творчасці М. Багдановіча, ставішся да рускамоўных вершаў паэта?» — спытаўся ў мяне гэты знаёмы. Я адказаў, што гэта не толькі мая думка, пра гэта казалі і іншыя літаратуразнаўцы ў розныя часы, што рускамоўныя вершы М. Багдановіча значна слабейшыя за беларускія. Яны ўяўляюць цікавасць адно толькі для дасьледчыкаў, і іх увогуле не варта было зъмяшчаць у Выбраных творах, так, як даўно ўжо не зъмяшчаюць у Выбраным польскамоўныя вершы Я. Купалы і рускамоўныя Я. Коласа. Трэба было тады распачынальнікам «беларускага кнігазбору» даваць творы і Я. Чачота ў арыгінале — польскія папольскую, а беларускія па-беларуску, ці, урэшце, перакладаць рускамоўныя вершы М. Багдановіча на беларускую мову.

«А чаму ж тады яны тут зъявіліся?» — зъдзівіўся мой знаёмы. Ды, мабыць, таму, адказаў я, чаму ў Выбраным М. Багдановіча зъявіліся зусім недарэчныя тут артыкулы «Поэзия гениального ученого» пра Ламаносава і «Одинокий» пра Лермантава, хаця амаль уся астатнія публіцыстыка і літаратуразнаўчыя працы, пададзеныя ў Выбраным, пасълядоўна

закранаюць беларускую тэматыку. Бо некаторыя беларускія працаўнікі працягваюць савецкую завядзёнку, здаецца, што гэта ў іх ужо ў крыві — паказваюць сваю надзвычайную талерантнасць, калі толькі не згодніцтва перад усім расейскім, нават калі гэта супярэчыць усялякай логіцы. А можа, гэта на іх так паўплываў сёньняшні палітычны момант?

Мы, беларусы, заўсёды баяліся некага пакрыўдзіць, не дай Бог чхнуць не ў той бок, і лепей пагаджаліся быць пакрыўджанымі самі. А народ даўно ўжо жорстка і проста сказаў, што «на пакрыўджаных ваду возяць»...

ЛіМ, 25 ліпеня 1997 года.

«Вятырска з радзімай краіны»

Янка ЗОЛАК. Вятырска з радзімай краіны : збор выбраных твораў. — Мн. : БелАДІ, 1996.

Як адзінокія птушкі, вяртаюцца на Беларусь пасъля выгнання сваімі кнігамі паэты-эмігранты. Вось і творчасць яшчэ аднаго зь іх, Антона Даніловіча, паэтычны псеўданім якога — Янка Золак, стала даступнай беларускаму чытачу. Падчас вайны ён працаваў настаўнікам у школе, журналістам у слуцкай газете, афіцэрам-асьветнікам у Беларускай Краёвай Абароне, дзеля чаго і вымушаны быў пакінуць Беларусь, як ён кажа ў інтэрв'ю з укладальнікам гэтай кнігі Л. Пранчаком, «з палітычных меркаваньняў».

Іншага шляху ў беларускіх патрыётаў на той час не было. Тыя з творчай інтэлігенцыі, якія апынуліся пад акупаций і выехалі, пасъля паверылі абяцанкам і вярнуліся ў падсавецкую Беларусь, — паэты Л. Случанін, Т. Лебядка, Т. Таполя — прымым ходам ехалі ў бальшавіцкія канцлагеры.

На чужыне Я. Золак шмат пісаў, уваходзіў у літаратурнае аб'яднаньне беларускіх пісьменнікаў «Шыпшына», друкаваўся ў эміграцыйных выданьнях, сам надрукаваў два тамы

ўласных твораў і «доўгі час марыў, каб вершы дайшлі да Радзімы». Ягоныя вершы ўрэшце дайшлі. Яны выразна падзяляюцца на дзве часткі, як, да слова, і жыцьцё самога аўтара: вершы, напісаныя на Беларусі падчас вайны — і на эміграцыі.

Я. Золак, хіба што, як ніхто зь беларускіх паэтаў, якія пад акупацыяй працавалі на незалежную Беларусь, быў пазатам антыбалшавіцкага адраджэння Бацькаўшчыны. Беларусь перадусім! — асноўная ідэя і эстэтычны матыў ягонай тагачаснай творчасці. «Буду змагацца зь вятрамі, Біцца на съмерць, да крыві» — дэкларуе паэт. Ён быў так апантаны Беларусью, што нават вершы пра кахранье, якія гэтаксама займаюць значнае месца ў ягонай творчасці, выглядаюць другараднымі і арнаментальнымі на тле ягоных грамадзянскіх і патрыятычных твораў.

На выгнаныні ж акцэнты ягонай творчасці паступова зъмяняюцца. Матывы барацьбы становяцца больш прыглушанымі, набываюць эпічны пачатак, — гэта, да прыкладу, вершы, прысьвечаныя слуцкім паўстанцам, 25 сакавіка. Затое больш моцна выяўляюцца матывы лірычнай любові да Бацькаўшчыны і праблемы асабістага шчасця. Павышаецца і паэтычнае майстэрства Я. Золака: «Прозалаць, золата, пурпур Бляскам халоднай расы Вечер пад ногі мне шпурнуў: — На, паспрабуй сабяры!», — экспрасійна піша паэт у 1952 годзе.

Я. Золак хоць і жыве ўжо больш чым паўстагодзьдзя за межамі Беларусі, але ўсё ж такі жыве нашымі праблемамі. У 80 гадоў ён піша: «У грудзях — пачуцьцяў бура, У галаве — ад думак ветругі: Звар'яцела Беларусь і, здуру, На сябе надзела ланцугі».

«Усё маё жыцьцё ў маіх вершах», — кажа паэт. А ўсе ягоныя вершы, хай яны пераважна някідкія і даволі прости, як жыцьцё простага чалавека, належаць Беларусі.

ЛіМ, 1 жніўня 1997 года.

«Беларускае студэнцтва на чужыне»

Барыс РАГУЛЯ. Беларускае студэнцтва на чужыне. — Лёндан (Канада) ; Нью-Ёрк, 1996.

Калі пачынаеш аналізаваць сёньняшнюю сітуацыю ў беларускім грамадстве і спрабуеш даць адказ на пытаньне: чаму здарылася тое, што здарылася? — дык прыходзіш да абгрунтаванай высновы, што інакш і не магло быць, бо нельга з гразі вылепіць кулю.

Так, інакш і не магло быць. Занадта старанна праполвалаіся беларускія грады. Вось тыповая перадваенная сітуацыя. Барыс Рагуля, студэнт-медык Віленскага ўніверсітэта, мабілізаваны ў польскае войска падчас сусьеветнай вайны, уцякае зъ нямецкага палону і вяртаецца ў родную Любчу. Прыйодзяць Саветы. У Любчы адчыняюць рускую школу. Ён пытаеца ў дырэктара: чаму? У адказ: «А вы что, националист?» А празь месяца — арышт, менская «амерыканка» і съмяротны прысуд. Было яму тады 20 гадоў. Такой меркаю Саветы ацэньвалі любоў да беларушчыны.

Б. Рагулю паshanцавала, расстралаць яго не пасьпелі, пачалася вайна, пасьль якой ён апынуўся ў эміграцыі, сярод сотняў тысяч беларусаў, якія ўдосталь накаштаваліся камуністычнага хлеба і не жадалі вяртацца ў падсавецкую Беларусь. Моладзь хацела вучыцца. Хлопцы ды дзяўчата меркавали, што іхня веды ўрэшце прыдадуцца Бацькаўшчыне. Ініцыятывы Б. Рагуля дамаўляеца ў нямецкім універсітэце г. Марбарга аб прыёме беларускіх студэнтаў, і неўзабаве там пачынаюць вучыцца каля 30 сяброў... Тут закладаецца адна зъ першых беларускіх студэнцкіх арганізацый на чужыне.

Неўзабаве цяжкія эканамічныя ўмовы прымушаюць студэнтаў шукаць месца вучобы па-за межамі Нямеччыны. Дзяякуючы таму ж нястомнаму Б. Рагулю такое месца знаходзіцца ў Бельгіі, у каталіцкім універсітэце ў г. Лювэне. Дэмакратычныя парадкі ўніверсітэта дазвалялі вучыцца ў ім людзям розных хрысьціянскіх канфесій, і хутка амаль уся беларус-

кая грамада з Марбарга, а таксама беларуская моладзь зь іншых краін съвету перабраліся ў Лювэн.

Як съведчыць аўтар кніжкі, беларускім студэнтам удалося наладзіць актыўнае грамадскае жыцьцё. З дапамогаю кампазітара М. Равенскага, запрошанага імі на сталае жыцьцё ў Лювэн, быў створаны беларускі хор, які прапагандаваў беларускую культуру па ўсёй Еўропе, абуджаў у беларускіх эмігрантаў цікаўсць да ўласнага нацыянальнага жыцьця. Дастаткова сказаць, што з лювэнскай студэнцкай грамады выйшлі такія вядомыя беларускія дзеячы на эміграцыі, як Вітаўт і Зора Кіпелі, Янка Запруднік, Павел Урбан, Вітаўт Рамук ды іншыя.

На жаль, ва ўспамінах не знайшла асьвятлення адна з малавядомых герайчных старонак беларускай эміграцыі. Гэта засылка беларускіх разьведчыцкіх груп у савецкую Беларусь у 50-я гады. А між тым адзін з лювэнскіх студэнтаў, Цімох Вострыкаў, патрапіў у такую групу і быў дэсантаваны ў Налібоцкую пушчу, а потым на 15 гадоў патрапіў у ГУЛАГ.

Большасць са студэнтаў-беларусаў на чужыне на працягу жыцьця не адышлі ад беларускай справы і як маглі стараліся працаўаць дзеля незалежнасці Бацькаўшчыны. Іхняе жыцьцё не было марным. Расьце новая беларуская моладзь, якой трэба будаваць свой лёс, маючы дастойныя прыклады з ранейшых беларускіх пакаленняў.

ЛіМ, 15 жніўня 1997 года.

Аддай асалоду Богу

Ларыса РАМАНАВА. Аддай асалоду Богу. — Мн. : Мастацкая літаратура, 1997. — (Першая книга паэта).

Разважаючы над асаблівасцямі сёньняшняй беларускай жаночай паэзіі, прыходзіш да высновы, што паэткі значна болей за паэтаў схільныя адыходзіць ад рэальнага съвету.

Хіба ніводная зь іх ужо не можа напісаць так, як у свой час напісала Цётка: «Бомба — трах! Сяргей у шматы». І тут ёсьць пэўная небясьпека. Размытасць думкі, яе, так бы мовіць, непрадуманаасць хаваецца за вэлюмам прыгожых слоў, якія падаюцца паэзіяй, але адрозніваюцца ад яе гэтаксама, як лубок ад карціны. Радкамі Л. Раманавай: «О, гэты даждж! О, гэта слота! Калі размыты ўсе абрысы лесу...» — можна акрэсліць крэда сучаснай беларускай жаночай паэзіі.

Такія практычныя і рацыяналныя ў жыцьці, у паэзіі жанчыны раптам губляюцца, ніякавеюць, становяцца далікатнымі і легкадумнымі, і Л. Раманава тут не выключэнне. Паэтка спрабуе разважыць хрысьціянскімі катэгорыямі, але яна не рупіцца пра іх дакладнаасць: «Будзеш спаць, як не спаў і анёлак» — піша яна, не задумаючыся, а ці сьпіць анёлак увогуле. Свой верш яна можа парашунаць з Богам, які схаваўся «па-за белай сцяной аблокаў». Гэтая, на першы погляд, асацыятыўная недакладнаасць, аказваецца, мае сваю логіку, якая вынікае са спрэчкі паэткі ў вершы з Богам і д'яблам: «Больш за ўсё чалавече слова значыць, Бо ўсё існае — толькі тут». І нават назва зборніка не пераконвае нас, бо зь лёгкасцю паэтка мяньяе «бязгрэшнага анёла» на «гаспадара пекла».

Але і зямны съвет не прыцягвае яе ўвагі: «І цягнецца жыцьцё зямное, Як нейкі жарт, як штось дурное...». «Ax.. Няўтульна на съвеце і горка!» — усклікае яна ў іншым вершы. І больш таго, яна не любіць гэты зямны съвет і назірае ў сyne, як «будзе рушыцца неба... захлынецца ў полымі съвет». А што, як не сонныя ўявы, перадае самыя патаемныя жаданні чалавека?

Рэальнаасць, якая ўвасабляеца нават усяго толькі ў слове, не задавальняе яе: «Ані на воднай мове не магу сказаць тое Слова, якое хачу... Душа акамянелай птушкай падае ў вір». І вось там, у «віры» мараў, крозаў і містыкі, паэтка знаходзіць сябе і сваіх герояў. Там яе съвет, там яе другое сапраўднае жыцьцё. Таму і русалка-тапеліца, якая, «калі падплывае да берага, Сьпявае так съветла і жаласна», ці не са-

мая любімая яе герайнія. «Я съню твой сон, — уяўляе паэтка і бачыць той вырай, куды імкнеца яе... душа. — Сады аж съвецяцца налівам съпелым, арэхі на гальлі, І тыя ж пекныя суніцы на зямлі, і пчолкі ў старых вульлях» — вось яе сапраўдны съвет сну.

Паэтку няўмольна цягне туды, там яна пачуваецца лепей за ёсё, і гэты ўяўны съвет дапамагае ёй пераадольваць праблемы рэальнага жыцця: «Я жыву цяпер у тонкім шоўкавым съне. Дзіўна так неяк ведаць: хутка не будзе мяне». У гэтым съвеце «цені кладуцца далей за месяц», там «усё зразумела і проста... У садзе растуць камяні і матылі не любяць съвятла». Ён насычаны нейкім дзіўным наркатычным водарам, які пераўтварае звычайнае дрэва, і яно «цень скідае з самога сябе, і цень гэты — адзіны мой госьць».

«Які гэта дзіўны горад!» — зъдзіўляецца паэтка, разглядаючы свой съвет мараў і фантазій, а разам зь ёй зъдзіўляемся і мы.

ЛіМ, 22 жніўня 1997 года.

«Гульні, забавы, ігрышчы»

Гульні, забавы, ігрышчы / склад. А. Лозка. — Mn. : Беларуская навука, 1996. — (Беларуская народная творчасць).

Упершыню найбольш поўны збор беларускіх гульняў пад адной вокладкай сабраў фалькларыст А. Лозка. Купляючы чарговыя тамы серыі «Беларуская народная творчасць», я заўсёды з прымхлівасцю паглядаю на іх. Што гэта — цагліны ў помнік нашай славы ці ў капец над памерлай нацыяй? А цагліны гэтыя важкія, на падвалінах зь якіх любая нацыя з задавальненнем будавала б уласны культурны космас. Любая, ды толькі пакуль што не беларуская.

Вось і ў гэтым томе сабрана 602 разнастайныя беларускія гульні. Я гартаю яго і думаю, што цалкам нармальная ў на-

шае нацыянальнае паўсядзённае жыцьцё ўпісаліся б гульні, звязаныя з каляндарнымі святамі, сямейна-абрадавыя гульні падчас вясельляў і хрэсьбінаў. Развівалі б спрыт, увагу і цікаўнасць дзіцячымі гульні, такія, як «Костачкі» ці «Каменъчкі», якія паходзяць ад старажытных часоў і маюць за сабой не адну тысячу гадоў.

Асаблівую ўвагу прыцягнулі «гульні з інвентаром», кажучы па-простаму — з прыладамі. Бо менавіта з падобных гульняў павырасталі ўсе сучасныя футболы і хакеі, а кожная паважаючая сябе нацыя культывуе, да ўсяго, і адметныя нацыянальныя гульні такога кшталту. Ці не загульваліся мы ў дзяцінстве да цемры ў пікара, распрацаваная і ўнормаваная сістэма якога магла б даць цудоўны від нацыянальнага спорту? А тыя ж крэглі і рухі, апісаныя ў кніжцы, не саступаюць расейскім гарадкам. Чытаючы пра мячык, які называецца яшчэ елкай і палянтам, можаш уяўіць, што гэта не менш цікава за бейсбол і ў агульных рысах адпавядае яму. А катаныне кола было нечым сяроднім паміж рэгбі і амерыканскім футболам.

Кожны можа падумаць: а ці можна з гэтага штосьці зрабіць? Але не будзем забывацца на тое, што, напрыклад, усімі любімымі футбол, па сваёй сутнасці, гульня абсалютна простая і заключаецца, нагадваю, у тым, што дваццаць чалавек ганяюць мячык туды-сюды. Ды справа ў спрыце, захапленыні, заўзятасці, майстэрстве. Гульні дапамагаюць чалавеку жыць.

Але вернемся да нацыянальных гульняў. Кідаюць жа немцы пустыя бочкі з-пад піва, а шатландцы — цяжкія камяні, і паназіраюць за гэтым збіраюцца поўныя стадыёны. Зараз вось расейцы прыдумалі рускі бой. Чым горшыя беларусы? Мабыць, горшыя, бо не цэнім і не любім свайго і, як тыя даверлівія і наўныя абарыгены, за бліскучае люстэрка і за пляшку рому прадаць усё што заўгодна.

Зь сілавых, відовішчных гульняў у кінезе кінуліся ў вочы дужаныне на крыж, а таксама перацяжкі, якія нагадваюць японскую барацьбу сумо.

Нехта можа засумнявацца: а ці так ужо абавязкова цягнучы у нашае тэхнократычнае камп'ютарнае стагодзьдзе розныя старажытныя беларускія забаўкі? Трэба, трэба, калі хочам заставацца беларусамі. На пачатку стагодзьдзя любімы вучань Рамакрышны Вівеканда абвяшчаў амаль што паўмільяднаму індыйскаму народу: «Зрабіцеся самымі заходнікамі з заходнікаў у ідэях роўнасці і волі, у сваёй працаzdольнасці і дзелавітасці, і ў той самы час індусамі да мозгу касцей у сваёй рэлігійнай культуры і сыветаўспрыманні». Беларусаў у дзясяткі разоў меней, таму, мяркую, гэтых словаў яшчэ ў большай ступені датычацца і нас.

ЛіМ, 29 жніўня 1998 года.

Кніга, якая ёсьць

Уладзімер ПАДГОЛ. Кулі для прэзідэнта. — Мн., 1997.

Даводзілася мне чытаць кнігі ў розным выглядзе. І старажытныя фаліянты, пераплеценыя ў скuru, і маленькія кнігі памерам з пазногаць, кнігі, надрукаваныя на добрай глянцаў паперы і на таннай газетнай. Але прагрэс імкліва ідзе наперад, і вось ужо ходзіць па руках кніга У. Падгола ў выглядзе камп'ютарнай дыскеты, у якую аўтар мае мажлівасць час ад часу ўносіць праўкі, якія яму даспадобы. Ёсьць некалькі такіх дыскетаў — вось вам і пачатковы наклад.

Кніга, трэба адзначыць, грунтоўна адрэцэнзавана. Сярод рэцэнзентаў і В. Быкаў, і Р. Барадулін, і А. Марачкін. Рэцэнзенты не толькі прафесійныя пісьменнікі, але і мастакі, і медыкі, і фізікі. Такое шырокое кола рэцэнзентаў дазваляе жанр твора, які можна акрэсліць як фантасмагорыя, ці антиутопія, дзеяньне ў якой сугучна палітычнаму жыццю нашага часу. Таму, мяркую, рэцэнзентаў у гэтага твора будзе столькі, колькі і чытачоў, бо ўсе мы бачым, што робіцца на наших вачах і, чытаючы кнігу У. Падгола, нават незалежна

ад сваёй волі, будзем пагаджацца з аўтарамі ці не, будзем горка съмяяцца ці сумна ківаць галавой: так, так, гэта з намі, гэта ў нас.

Пэўны час, як і пэўны лад жыцьця, патрабуе пэўнага жанру. Што ж там фантасмагарычнага можна сёньня напісаць пра ту Ю Польшчу ці Летуву, ці пра палякаў і літоўцаў? Ды нічога. А пра нас? Кепская казка, благі сон... Па беларускай мове топчуцца бліскучымі туфлямі расейскія палкоўнікі, працягваюць тлуміць ачмурэламу пасыль Саветаў народу галаву, і таму прароцтвы аўтара, калі справа пойдзе так і далей, не падаюцца зусім нерэальнімі: «Ізь белорусскага языка оставіть толькі слово Батька. Из русскага изъять слова ОРТ, НТВ, вместо них ввести слова БТ, БТР»...

Разнастайная моўна-стылёвая структура твора. Вымысел мяжуецца з праўдай, стыль сухога дакумента ці газетнага паведамлення імкліва пераходзіць у рыфмаваную прозу, беларуская мова зъмяняецца на расейскую, ангельскую, трасянку, а лірычны аповед — на жорсткі съцёб. На адной старонцы твора апавядаетца пра шчырае, лірычнае каханье Князя да ягонай жонкі, а на другой даецца апісанье герба саюза дзвюх дзяржаваў, у якім «крепость союза символизирует колючая проволока, изящно обвивающая венки из колосьев».

Згадаем, што «1984» Оруэла ўзынік як рэакцыя на камуна-фашисцкія дыктатуры падчас 40-х гадоў, «Выспа Крым» Аксёнава — на таталітарны брэжнеўскі саюз 70-х. А вось ці стане «Куля для прэзідэнта» дастойным помнікам нашай эпохі, нашага беларускага жыцьця, пакажа час. А пакуль што пачатак існавання твора, першыя ўрыўкі з якога надрукаваныя ў віцебскай газеце «Выбар» і былі канфіскаваныя ў рэдактара Б. Хамайды АМАПам, паказвае, што гэтае жыцьцё будзе бурлівым і цікавым.

ЛіМ, 5 верасьня 1997 года.

Пакутнік за веру і Бацькаўшчыну

Тацьцяна ПРОЦЬКА. Жыцьцё мітрапаліта Мельхісэдэка. — Mn. : Тэхнагогія, 1996.

У жыцьцях і лёсах асобных людзей вельмі часта адбівачца гісторыя ўсяго народа, краіны. Жыцьцё мітрапаліта Мельхісэдэка — яшчэ адно пацьвяджэнне гэтаму. Айцец Мельхісэдэк, у съвецкім жыцьці Mixail Паеўскі, нарадзіўся ў сям'і беларускага праваслаўнага святара, царкоўнага гісторыка, краязнаўцы Льва Паеўскага. Па тагачаснай сямейнай традыцыі ён паступіў у семінарыю, а затым, як здольны вучань, і ў праваслаўную акадэмію, падчас вучобы ў якой прыняў манаскі пострыг.

Пачатак ягонага паслушаньня — у Магілёве, гэта і пачатак ягонай імклівай святарскай кар'еры. У 28 гадоў ён — ігумен брацкага Богаяўленскага манастыра ў Магілёве, у 29 гадоў — пераведзены ў Бялыніцкі манастыр для годнага супрацьстаянья ксяндзу-казнадзею, які рупіўся тут пра адраджэнне каталіцкай парафіі. У 30 гадоў ён архімандрит, а яшчэ праз шэсць гадоў епіскап Таўрыцкі. У 39 гадоў Мельхісэдэк — епіскап Ладажскі, вікарый Пецярбургскі. І толькі бальшавіцкі пераварот спыніў ягонае ўзыходжанье ў РПЦ.

У 1918 годзе ён вяртаецца ў Беларусь напачатку ў чыне епіскапа Слуцкага, вікарыя Менскага, але неўзабаве становіцца Менскім епіскапам. Сямейнае выхаваньне ў духу «тутэйшасці», павага да гісторыі Беларусі, асабістая аばзна-насьць і ўсвядамленыне сябе беларусам (у анкете ГПУ за 1927 год епіскап Мельхісэдэк у графе «нацыянальнасьць» уласнаручна напісаў: беларус) прывялі епіскапа разам зь іншымі патрыятычна настроенымі святарамі-беларусамі да думкі пра ўтварэнне Беларускай аўтакефальнай царквы.

У чэрвені 1922 года зьяўляеца адозва, падпісаная епіскапам, у якой ён абвяшчае: «Захоўваючы еднасьць у духу веры і любові з цэрквамі Расейскай і Украінскай, пакідаючы

ў недатыкальнасці дагматы і строга трymаючыся кананічнага bogаслужбовага парадку, Праваслаўная царква ў Беларусі, якраз таму, што яна беларуская, жадае з гэтай веры ісьці ўласным шляхам».

У выніку 10 ліпеня 1922 года была абвешчана аўтаномія Беларускай царквы, а епіскап Мельхіседэк аб'яўлены мітрапалітам. Царква пачала актыўна працаўаць дзеля духоўных і нацыянальных патрэб народа.

Камуністам таксама была непатрэбная Беларуская царква, пра што зноў-такі ў Москву пісаў сакратар Багуцкі: «Асабліва заўзятае правядзенне беларусізацыі царквы можа мець адмоўныя вынікі... Мы лічым, што са съятарамі-вялікарусамі і наогул з уплывам вялікарускім нам лягчэй будзе змагацца і хутчэй можна будзе трymаць іх на паводзе, чым беларускіх нацыянальных папоў». Мітрапаліт і сам выступае па-беларуску. Менавіта таму ў 1924 годзе па сфабрыканай справе яго назаўсёды высылаюць зь Беларусі ў Расію, дзе ён, па чутках, атручаны ГПУ, памірае падчас службы ў 1931 годзе.

Але Беларуская аўтакефальная царква, якая мела больш за 400 прыходаў, праіснавала да 1937 года, не ідучы на згоду зь «сергіянцамі», што і стала прычынай поўнага зынішчэння яе кліру ў 1937 годзе.

Тым не менш ідэя духоўнага нацыянальнага служэньня свайму народу застаецца ці не адзінай перспектыўнай ідэяй для сучаснай праваслаўнай царквы.

ЛіМ, 12 верасьня 1997 года.

Духоўная літаратура

Св. Францішка з Саль. Філатэя. — Гродна, 1995; Антонія Барэльлі. Фацімская вестка. — Mn., 1997; Св. Тэрэза ад Дзіцяткі Езуса. Дзеі душы. — Гродна, 1997; Езус сярод нас : малітоўнік для дзяцей. — Mn., 1997.

У маёй хатнай бібліятэцы адна паліца съпецыяльна адведзеная духоўнай, рэлігійнай літаратуры па-беларуску. Ёсьць тут выданыні праваслаўныя, каталіцкія абодвух абраадаў і пратэстанцкія. З асаблівай увагаю назіраю за гэтымі выданнямі, бо па ўзьдзеянны на маральнае, духоўнае станаўленыне чалавека з рэлігійнай літаратурай не можа параўнацца нішто. Чаму так важная духоўная літаратура па-беларуску? Ды хаця б таму, што чалавек, які чытае Новы Запавет, ці штотыдзень карыстаецца беларускім малітоўнікам, ці съпявает беларускую рэлігійную песню, ніколі не будзе пагарджаць і брыдзіцца гэтай мовай, бо пры яе дапамозе ён звязртаецца да Бога і размаўляе зь Ім. Аўра съвятасці міжволі кладзеца і на мову.

З задавальненнем я аглядаю, як шчыльна застаўленая гэтая паліца. Па гэтых кніжках можна беспамылкова вызначыць і стаўленыне да беларускага духоўнага слова розных хрысьціянскіх канфесій. Так, пратэстанцкія выданыні па-беларуску не вызначаюцца пэўнай пасълядоўнасцю і хутчэй за ўсё залежаць ад ініцыятывы асобных праславітараў ці вернікаў гэтых цэркваў. Параўнальна няшмат і праваслаўных выданняў, якія амаль усе выходзяць з асяродка брацтва Трох віленскіх мучанікаў і беластоцкіх праваслаўных беларусаў. На жаль, не атрымала свайго працягу выданыне асобных частак Бібліі ў беларускім перакладзе, якое распачала праваслаўная царква яшчэ ў 1991 годзе. А вось грунтоўны пераклад Новага Запавету і псалмоў, выкананы на высокім узроўні В. Сёмухам (Менск, 1995), зьявіўся з благаславення Архіепіскапа Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы Мікалая.

Грэка-католікі адразу пачалі адраджэньне сваёй царквы як царквы, апранутай у беларускую нацыянальную вопратку. Таму і выдавецкая актыўнасць іх, нягледзячы на адносную нешматлікасць вернікаў, вялікая. Бадай усё, што выдаецца ўніятамі, выходзіць па-беларуску. Як адзін зь цікавых іхніх праектаў, можна назваць выданыне пачатку Старога Запавету — Кнігі Роду (Быцьця) у перакладзе Уладыслава Чарняўскага (Менск, 1997).

А бяспрэчную перавагу па колькасці беларускіх выданняў трymае рыма-кatalіцкі касьцёл, універсалізм і інтэлектуальны ўзоровень мясцовай эліты якога дазволіў вельмі хутка вызначыцца з асноўнай моваю выданняў на карысць беларускай. Некалькі выдавецкіх асяродкаў (толькі трох з іх у Менску) штогод выпрадукоўваюць дзясяткі тысяч асобнікаў малітоўнікаў, катэхізмаў, съпейнікаў, часопісаў і календароў. Асобна адзначаю пераклады класічнай каталіцкай еўрапейскай літаратуры, сярод якіх і вышэйпраанатаваныя выданьні «Філатэі» і «Дзеяў душы».

Тым большай павагі заслугоўвае выдавецкая дзейнасць касьцёла на Беларусі ў параўнанні з адносінамі да беларускай кнігі афіцыйных уладаў, цынічная палітыка якіх прывяла да катастрафічнага зъмяншэння выдання беларускіх кніжак у дзяржаўных выдавецтвах, у той час як яшчэ вялікі Валльтэр адзначаў, што па адносінах дзяржавы да кнігі можна меркаваць пра разумовыя здольнасці яе кіраунікоў.

ЛіМ, 19 верасьня 1997 года.

«Гарт»

Гарт: з успамінаў пра Саюз беларускіх патрыётаў (Глыбокое, Паставы. 1945–1947 гг.). — Mn. : Наша Ніва, 1997. — (Архіў найноўшай гісторыі).

Ужо даводзілася пісаць пра тое, што сваю гісторыю ў гэтым стагодзьдзі мы будзем выміраць не савецкім пяцігодкамі і ўчынкамі кіраунікоў, а ахвярнасцю людзей у самыя жорсткія часы на карысць Беларусі. Кніга ўспамінаў пра беларускую пасъляваеннную глыбоцкую і пастаўскую моладзь — добры ўклад у гэтую праўдзівую гісторыю Беларусі.

Выхаваныя ў духу беларускага патрыятызму ў беларускіх школках, паадкрываных у вайну старэйшай беларускай інтэлігенцыяй, яны адчуулі натуральную патрэбу супраціву русі-

фікацыі, якая праводзілася ў Беларусі ў пасъляваенны час. Рускія выкладчыкі ў Глыбоцкай і Пастаўскай падвучэльнях адкрыта пагарджалі беларускай мовай, не жадалі яе вучыць, зьніжалі за адказы на ёй адзнакі. У выніку паўстала і падпольная беларуская арганізацыя, якая ставіла за мэтu пра-пагандаваць незалежнасць, нацыянальную сімволіку, ба-раніць беларускую мову.

Як піша ва ўспамінах кіраўнік Глыбоцкай арганізацыі Васіль Медзялец, «сэнс нашага згуртаваньня мы бачылі ў заўсёдным адчуваньні свайго абавязку думаць пра Беларусь, дзейнічаць на карысць Беларусі, беларускай справы». Арганізацыю хутка выкрылі, і больш за сорак яе ўдзельнікаў, яшчэ фактычна дзеци, атрымалі ад 10 да 25 гадоў зняволенія.

Літасці не было нікому. Так, 16-гадовая Ліна Бароўка з Глыбокага атрымала 10 гадоў зняволенія і была даведзеная да такога стану, што амаль увесь свой тэрмін адбыла ў інваліднай брыгадзе. Леў Бялевіч будаваў МАЗ, а Людміла Краснадубская, арыштаваная ціжарнаю, нарадзіла ў турэмнай бальніцы, была адпраўлена ў лагерную калонію маці і дзіцяці, якая месцілася ў Хальчы пад Гомелем, і ад неда-ядання страціла там свайго першынца.

Не ўсе яны вярнуліся з лагера. Як піша Антон Фурс: «Мы не мелі маладосьці — яна была бессаромнa расп'ята на ка-лючым дроце. Але мы не шкадуем ні аб чым».

Пры чытаныні гэтай кнігі ў мяне ўвесь час узьнікалі парапананыні. Вось зараз, пасля кароткай адлігі Беларуска-га адраджэння пачатку 90-х, дзеци гэтай адлігі спрабуюць супраціўляцца татальнай русіфікацыі, якая абрывнулася на нашыя галовы. Тыя пастаўскія і глыбоцкія юнакі і юначкі пад «Пагоняй» і бел-чырвона-белым сцягам прымалі пры-сягу на вернасць Беларусі, а сёньняшніх стаўбцоўскіх хлоп-цаў авбінавачваюць у тым, што яны вывешвалі ў горадзе нацыянальныя сцягі і пісалі на сценах «Жыве Беларусь!». Тым было па 16–18 гадоў, і гэтым — Аляксею Шыдлоўска-му — 18, а Вадзіму Лабковічу — 16. Тых катаўвалі пры

допытак, выбівалі паказаньні, і тут зьбіваюць у жодзінскім СІЗА. А. Шыдлоўскага за тое, што абвясьціў галадоўку, так, што ён трапляе ў турэмную бальніцу. Справу тых вёў сам Берыя, і справа гэтых таксама вядзеца па тэлефоне зь Менска. Сваякоў тых прымушалі даваць паказаньні, а за адмову жорстка каралі. І жонку А. Шыдлоўскага вось ужо чацвёрты раз запрашаюць у КДБ «на размову», выціскаюць паказаньні супраць мужа, пагражаяюць таксама пасадзіць, а маці В. Лабковіча за тое, што адмовілася даваць паказаньні супраць сына, пракурор Стоўбцаў адмаўляе ў спатканыні зь ім.

У 1947 годзе глыбоцкіх і паставскіх пасадзілі за Беларусь. Мінула паўвека — і ў нашыя дні стаўбцоўскіх і менскіх таксама саджаюць за Беларусь. Так што «Гарт» мае добрую перспектыву працягнуць.

ЛіМ, 26 верасьня 1997 года.

Гісторыя злачынства

Светлана АЛЕКСИЕВИЧ. Чернобыльская молитва. — М. : Острожье, 1997.

Беручы ў руکі гэтую кніжку, я, шчыра прызнацца, ставіўся да яе з пэўным недаверам. Што новага, асабліва гомельцам і магілёўцам, можна сказаць пра Чарнобыль? У кожнага з нас ён свой. Але, як і кожная ўсенародная трагедыя, ці то вайна, ці то якая іншая катастрофа, чарнобыльская трагедыя неабдымная. Да ўсяго, яна яшчэ бясконца расцягнутая ў часе. І параўнаць яе можна хіба што са шматгадовым выгнаннем габрэяў, якое назаўсёды ўвайшло ў гісторыю і кроў габрэйскага народа. Цяпер беларусы і Чарнобыль, мабыць, таксама звязаны навечна.

Вось і ў гэтай кніжцы пра, вобразна кажучы, уласны зубны боль я знайшоў шмат чаго цікавага і кранальнага. Для

творчай манеры С. Алексіевіч прысутнае жаданьне заходзіць і паказваць бясконцыя варыянты самага-самага, таго, што, як магнітам, прыцягвае людзей — каханьне і съмерць, з чаго, па-сутнасьці, і складаецца жыцьцё чалавека.

Жыцьцё людзей, якія наўпраст дакрануліся да Чарнобыля ці жывуць у ягоным полі прыцягненіня, кардынальна зъмянілася, бо гэта жыцьцё людзей, якія дакрануліся да съмерці, разумеюць яны тое ці не. Асабістыя ўражаньні ў гэтых споведзях, сабраных аўтаркай, мяжуюць з грунтоўнымі абагульненініямі. Так, былы дырэктар Інстытута ядзернай энергетыкі В. Несцярэнка называе гісторыю Чарнобыля «гісторыяй злачынства». Аварыя здарылася ў грамадстве, дзе «працавала кадэбэ, таемны вышук. Глушкиліся “заходнія галасы”. Тысячы табу, партыйных і вайсковых таямніц». У грамадстве, якое прывучылі сълепа падпарадкоўвацца, бязъмежна верыць свайму кіраўніцтву. «Калі яшчэ раз рване, адбудзецца тое ж самае, — прагназуе ён, — мы ўсё яшчэ сталінская краіна...»

Байцы партыі гналі людзей на першамайскія дэмманстрацыі і самі часам кідаліся на амбразуры. «Калі я злачынца, дык чаму я забіваў уласнае дзіця?» — апраўдваецца адзін зь першых сакратароў, які стаяў на першамайскай дэмманстрацыі разам з дачкою. Ведаў, а стаяў. Монстыры кіравалі даверлівым народам. «Я верыў. Інжынер з 20-гадовым стажам, добра знаёмы з законамі фізікі. Я ж ведаў, што з гэтых мясцін трэба ссысьці ўсяму жывому. Хоць бы часова. Але мы добра сумленна праводзілі замеры і глядзелі тэлевізар». Што ўжо казаць пра простых людзей? «Вясковых людзей болей за ўсіх шкада, яны нявинна пацярпелі, як дзеци», — заўважае адна са спавядантак.

Няма сэнсу пераказваць споведзі гэтых простых людзей, бо яны — як незагойныя раны, і аўтарка па-майстэрску перадала іх. І ў кожнай такой балючай кроплі адбіўся цэлы сусьвет, які варта перажыць кожнаму асабісту. Мы звыкліся з Чарнобылем, так, як звыкаюцца з памерлым, які доўга

ляжыць у хаце. І добра, што зъяўляюцца такія кнігі, якія заўсёды нагадваюць нам і ўсяму съвету: не съпіце, будзьце людзьмі.

Шкада, што кніга ўбачыла съвет па-за межамі Беларусі. Але, пэўна, ёсьць на гэта свае прычыны. І ці не пра гэтыя прычыны будзе напісана наступная кніга пісьменніцы?

ЛіМ, 3 кастрычніка 1997 года.

«Вялікдзень»

Ірына БАГДАНОВІЧ. Вялікдзень : вершы. — Мн. : БКГ, 1993.

Цікава часам пагартаць не стары яшчэ зборнік вершаў, на які чамусьці, калі ён выйшаў, так і не зявілася рэцэнзія. І зборнік, адразу прызнаюся, добры, і паэтка вартая, а вось ніхто так і не напісаў. Таму я з задавальненнем выпраўляю гэты хіб у нашым літаратурным працэсе. Бо кожны тады можа падумаць: а нашто пісаць і выдавацца, калі нават на добрыя зборнікі і — ніякай рэакцыі?

Я гартаю яго ўжо каторы раз — і ў мяне ўзынікае ні з чым не параўнальнае пачуцьцё асалоды і эстэтычнага задавальнення ад паэтычнага съвету, створанага аўтаркай, пра што б яна ні пісала.

Прыемная літаратурнасць вершаў І. Багдановіч, душу якой кранае аўтограф Эпімаха-Шыпілы, «дробных літарак прыгожы ланцужок», якая «пазнае па крыптанімах і псеўданімах Блізкіх і даўно знаёмых мне людзей», якая, урэшце, чытала Біблію і можа нязмушана выкарыстаць біблейскі вобраз: «Я съню, што я прыйшла Марыяй-Магдаленай і не знайшла Цябе ў труне, Расьпяты Край».

Прыемная любоў паэткі да Вільні. А хто са съведамых беларусаў не любіць Вільню, «гэты дзівосны, старадаўні го-

рад, горад старых пажоўкльх балонак», гэтыя «муры здаўна ў любёной Вільні, Малюнак, сэрцу дарагі», дзе «ў дворыку старым, дзе выгляд запусценьня і забыцьця царуе, Стайм і мы»?

Прыемная і асабістая шчырасць I. Багдановіч, якая просіць Усявышняга: «Госпадзе, душу маю крані Ласкаю съвітальнага пагляду, Над сабой Тваю прымаю ўладу, I, слабую, Ты мяне ў прынадах I спакусах дня абарані». Яна добра ведае свае слабасці, але гэта ж, зноў, прыемныя слабасці жанчыны: «Я ізноў мітусылівая пані, Паддаюся прынадам, спакусам, Гэты вэрхал жыцьцёвы заманіць, Зачаруе мядовым прымусам, Ад яго адлучыцца нязмога». I натуральна, што ў такой жанчыны жаданы мужчына — гэта «князю мой съветлы», ці «рыцар самотны», ці «вершнік з забароненага герба».

I хаця ў асабістым жыцьці яна, як сама прызнаеца, з тых, што «не ўмее паляваць, Я з тых, каго заўжды палююць», але грамадзянскі яе разум востры і дакладны. Мусіш, хоць і не надта прыемна, пагаджацца з паэткай, што «фарысі мелі толькі адзін і нядрэнна аплочаны клопат: На-вучалі аб Краі, што гэта задворак Рasei», і таксама хо-чацца разам зь ёй верыць, што Край усё ж «прадмесьце Эўропы».

Жаноцкая няўпэўненасць, урэшце, аказалася відушчаю. I тады, калі ўсе съпявалі гімны разумнаму беларускаму наро-ду, які раптоўна ўскочыў у цягнік незалежнасці, паэтка ціха, з жалем заўважала: «О, якою жабрачкай глядзішся, Айчына мая!»

У характары жанчыны — вагацца і сумнявацца. Гэтыя сумневы не замутняюць чыстай плыні вершаў I. Багдановіч, краса якіх — у празрыстасці і жаноцкасці.

ЛiМ, 10 кастрычніка 1997 года.

Авантурнік Сімпліцысімус

Ганс Якаб Крыстофэль фон ГРЫМЕЛЬСГАЎЗЕН. Апісаныне жыцьця аднага дзіўнага шалапута... — Mn. : Mastackая літаратура, 1997.

Калі літаратурная праца ў Беларусі зараз — справа няўдзячная, бо ў цане толькі прыдворныя пісьменьнікі, ды і тых не надта каб лашчылі, то што ўжо тады казаць пра перакладчыкаў. Яны, на погляд некоторых «аматараў» беларушчыны, што дарваліся да дзяржаўнага стырна, увогуле займаюцца варожай дзеянасцю. Не каб прывучаць беларусаў да думкі, што без «великого и могучего» нам нікуды, як гэта робяць, напрыклад, тыя зь беларускіх пісьменьнікаў, што працуяць у наваствораным часопісе «Всемирная литература», дык гэтыя яшчэ і перакладаюць на беларускую творы сусветнай літаратуры.

Вось да такіх «дзівакоў» адносіцца і перакладчык Васіль Сёмуха, які ўласным прыкладам паказвае, *што* трэба рабіць у сёньняшнія бясчасці: працеваць, не сядзець склаўшы рукі, каб, калі заглянє сонца і ў нашае аконца, найбольшы і найтрывалейшы быў той падмурак, на якім узынімаецца будынак беларушчыны.

В. Сёмуха перастварыў па-беларуску вядомы нямецкі сярэдневяковы раман Г. Грымельсгаўзена. Я недарма ўжыў гэтае слова — перастварыў, таму што пераклад В. Сёмухі — нешта больше за звычайны літаратурны пераказ. Перакладчык літаральна пераапранаў складаны па структуры і моўнай матэрый барокавы твор у беларускую вонратку. Можа, таму даўнія падзеі трывалацігадовай вайны ў Нямеччыне, як і лёс галоўнага героя твора Сімпліцысімуса, падаюцца нам прынамсі не чужымі.

Вёску прастадушнага хлопчыка Сімпліцыя паліць банда жаўнераў-валацугаў, сам ён трапляе на пэўны час на выхаваныне да пустэльніка, які закладае ў ім хрысьціянскія даб-

радзеіствы, а потым жыцьцё выносіць яго ў вялікі съвет, дзе, па канонах тагачаснага єўрапейскага барокавага рамана, надзвычай хутка мяніеца жыцьцёвая сітуацыя. Лёс перакідвае Сімпліцыя з аднаго варожага стану ў другі, то даючы яму нечаканае багацьце, то імгненна адбіраючы яго. Сімпліцый мяніе прафесіі, знаёмых, сяброў і ворагаў, жонак і каханак, аказваеца то ў цёплай Францыі, то ў дрымучай Pacii.

Усе гэтыя прыгоды, тым не менш, не прыносяць шчасця герою рамана, і ён, паспытаўшы ў гэтым съвеце ўсяго, чаго можна, вырашыў адысьці ад ягоных вабаў у пустэльню дзеля спазнаньня самога сябе. І сапраўдным прысудам штодзённай мітусыні гэтага съвету, які і сёньня гэтаксама не выпускае душу чалавека са сваіх абдымкаў, гучыць разъвітаныне Сімпліцыя са съветам, пачатак якога не ўтрымліваюся не працытаваць: «Бывай, съвеце! бо нельга на цябе ні спадзявацца, ні абаперціся; у доме тваім ужо зынікла мінулае, з рук сплывае цяперашнє, а будучае не прыходзіць ніколі, самае трывалае валіцца, самае моцнае рассыпаецца пылам, і самае вечнае канчаецца, і ты — мёртвы сярод мёртвых, і за ўсе стагодзьдзі не дасі нам ані хвіліны жыцьця. Бывай, съвеце! бо ты бярэш нас у палон і не вызваляеш; ты вяжаш нас і не развязваеш, ты засмучаеш і не суцяшаеш, ты рабуеш і не аддаеш нарабаванага; ...І няма ў цябе радасці без маркоты, міру безь нязгоды, любові без злосці, спакою без страху, паўнаты безь нястачы, гонару без заганы, маёмасці безь нячыстага сумлення, стану безь незадаволенасці і дружбы без фальшу».

ЛiМ, 17 кастрычніка 1997 года.

«Гісторыя эканамічнай думкі»

Андрэ ДЭНІ. Гісторыя эканамічнай думкі. — Mn. : Тэхналогія ; Беларускі Фонд Сораса, 1966. — (Адкрытае грамадства).

У серыі «Адкрытае грамадства», якая выходзіла за сродкі Фонду Сораса, пасъпелі ўбачыць съвет самыя разнастайныя кнігі з эканамічнай, гістарычнай, палітычнай еўрапейскай думкі. Выглядалі яны трохі дзіўнавата ў кантэксьце дзяржаўнай палітыкі русіфікацыі і, мабыць, зъявіліся адной з прычынаў закрыцца фонду. Дэмакратыя ў Беларусі за папярэдня гады пасъпела трывала зънітавацца зь беларушчынай. І таму цяпер, калі церпіць дэмакратыя, разам зь ёй церпіць і беларушчына.

Вось і пра гэтую беларускую кніжную серыю мы гаворым, прынамсі зараз, у мінулым часе. Але ўжо сёньня можна сказаць, што навізна тэмаў, якія ахапіла вышэйзгаданая серыя, а ў сувязі з гэтым і нетрадыцыйныя пошукуі перакладчыкаў, пакінулі прыкметны сълед у беларускай культуры, у разьвіцці сучаснай беларускай мовы, паказалі яе практична неабмежаваныя магчымасці.

Слухаючы часам развагі тутэйшых і наезджых культуртрэгераў пра неразвітасць беларускай мовы, міжволі пачынаеш думаць пра беднасць іхніх мазгавых зъвлінаў. Но ж лагічна вынікае, што мова, якая па сваёй структуры, граматычных, лексічных, сінтаксічных магчымасцях сярод еўрапейскай палітры моў нічым у горшы бок не вылучаецца, не можа быць асабліва кепской ці асабліва беднай. Пря гэта яшчэ сто гадоў таму сказаў для ранейшых асталопаў Ф. Багушэвіч: «Мова нашая ёсьць такая ж людская і панская, як і французская, альбо німецкая, альбо іншая якая».

Размова можа ісці толькі пра незапатрабаванасць беларускай мовы, пра яе съядомае заціраныне і прыніжэныне.

Вось я разгортваю наўгад «Гісторыю эканамічнай думкі» і чытаю: «Калі P/R залежыць ад I/R , дык норма прыбыткаў P/K (K — сукупны капитал) у сваю чаргу таксама залежыць ад роўню інвестыцыяў. Сапраўды, калі дапусциць, што R/K (стасунак прадукта і капиталу) — гэта нейкая зададзеная велічыня, дык P/K , якое адпавядае $(P/R)x(R/K)$, зъмяняеца так, як і P/R . А залежнасць, якую ўжо даўно спраўдзілі шматлікія эканамісты, супрацьлеглая: ровень інвестыцыяў залежыць ад нормы прыбыткаў». І яшчэ раз пераконваюся, што пісаць па-беларуску можна пра ўсё.

Зь цікавасцю я даведаўся з кнігі, што Т. Мор, бацька ўтапічнага сацыялізму, быў канцлерам англійскага каралеўства і падчас спрэчкі Генры VIII з Папам асудзіў карала за адыход ад каталіцтва, адмовіўся ад канцлерства, быў кінуты ў турму і пакараны съмерцю. А Т. Кампанэла, камуніст сярэднявечча, напачатку быў законнікам, потым замысліў адзьядзяліць Калабрыю ад Іспаніі, каб пабудаваць там камуністычнае грамадства, за што 27 гадоў адсядзеў у вязніцы, дзе і напісаў свае асноўныя філософска-палітычныя і літаратурныя творы.

Кніга гэтая нават для непрафесіянала дае ўяўленыне пра эканоміку як пра науку, якую трэба шанаваць, старацца авалодаць ёю, абыходзіцца зь ёю асьцярожна і ўдумліва, а не імкнуцца згвалтаваць яе. Бо за насміханыне валадароў над яе законамі мусіць расплачвацца сваім дабрабытам увесь народ.

ЛіМ, 24 кастрычніка 1997 года.

Цікавая кніжка

«У беларускім батальёне не ўладаючыя беларускай мовай у падафіцэры не праізводзяцца».

*З цыркуляра беларускага батальёна
ў літоўскім войску*

У Беластоку ў 1995 годзе пабачыла съвет надзвычай ціка-вае гісторычнае дасьледаваньне вядомага беларускага гісто-рыка, які жыве ў Польшчы, Алега Латышонка «Białoruskie formacje wojskowe». Цэлая змагарная эпоха даўжынёю ў сем гадоў з 1917 па 1923 год ахоплена ім, калі беларусы са зброяй у руках адчайна пррабіваліся да незалежнасці.

Савецкія гісторыкі старанна імкнуліся сфальсіфікаваць нашую праіздзівую гісторыю, і ў тыя гады, паводле іх, па беларускіх лясах гойсалі адно бандыты. У той час як Алег Латышонак падрабязна распавядавае пра беларускі вайсковы рух у 1917-м годзе, Цэнтральну Вайсковую раду, якая прычынілася да ўтварэння БНР, вызваленіне Менска ад бальшавікоў у лютым 1918 года беларускімі атрадамі, пра беларускія палкі ў Менску і Горадні, беларускія вайсковыя адзінкі ў літоўскім войску, пра Беларускую Вайсковую Камісію, пра змаганьне беларускага войска С. Булак-Балаховіча, а таксама пра збройны супраціў 1-й Слуцкай брыгады стральцоў і пра беларускую «партызанку» ў 1-й пал. 20-х гадоў.

Савецкім гісторыкам было што хаваць. Аказваецца, ты-сячы і дзясяткі тысячаў беларусаў змагаліся супраціў расей-скага панаваньня, савецкай улады і камуністаў, жадаючы быць гаспадарамі на сваёй зямлі. Формы гэтага змаганьня былі разнастайныя, але, на жаль, не было моцнай палітычнай арганізацыі, якая б здолела аб'яднаць збройны незалежніцкі рух у адзінае цэлае, не было матэрыяльнай і фінан-савай падтрымкі еўрапейскіх дзяржаў.

З гэтага дасьледаваньня я зь цікавасцю даведаўся пра Койданаўскую незалежную рэспубліку, якая ўтварылася ў ліста-

падзе 1920 года і праіснавала чатыры дні. Я даведаўся, што ўпершыню бел-чырвона-белая адзнака ў вайскоўцаў-беларусаў была зацверджана 11 сінегня 1917 года і што зараз я жыву ў той частцы Менска, якая ў лютым 1918 года кантролювалася польскай камендантураю, я працую на тэрыторыі, якая была пад кантролем беларускіх вайсковых атрадаў.

Я з замілаваньнем гляджу на фотаздымак беларускіх вайскоўцаў, што на вокладцы кніжкі. Сьветлымі поглядамі пазіраюць яны на нас. На цэшках праглядаюцца замglёныя ад часу «Пагоні». Беражліва распрастаны, ляжыць на каленях наш съяг.

Пасьля прачытання дасьледавання ў мяне склалася перакананьне, што нашы продкі спрабавалі зрабіць немагчымае ў выключна неспрыяльных для Беларусі ўмовах. Падаецца, што іхня нашчадкі значна больш рахманыя і баязлівыя.

Сённяшніе ж «беларускае войска», якое стаіць на нашых землях, па духу — якое хочаш, толькі не беларускае.

Чым толькі ў школе і ў ВНУ нам не забівалі галовы. Вось жа, пачытаўшы такое дасьледаванье, пачынаеш разумець — гэта наша праўдзівая гісторыя.

ЛiМ, 25 кастрычніка 1996 года.

Зъмест

Іншадумства ў літаратуры. <i>П. Сыцепаненка</i>	5
<i>Алесь Бяляцкі. Біяграфія</i>	11
Пра беларускую «турэмную» літаратуру <i>(Творчасць Уладзіміра Някляева i Аляксандра Фядуты)</i>	13
«Подзвіг» Хвядоса Шынклера	39
«Сьветлы Смутак па вечнай Радзіме» <i>(Нататкі пра зборнік Сержука Сыса «Стрэмка»)</i>	71
Трагедыя Толіка Сыса	103
«Я — сын Купалы!..» <i>(Анатоль Сыс)</i>	113
Прапор свабоды і незалежнасьці <i>(Анатоль Сыс)</i>	117
Сардэчная мова нябёсаў <i>(Анатоль Сыс)</i>	123
Гісторыя аднаго фотаздымка	143

Тыпалагічны аналіз беларускай літаратуры XIX–XX стагодзьдзяў	149
У мольнасьці прыгаства (<i>Творчасць Янкі Юхнаўца</i>)	159
Адкрыцьцё прыхаванага сэнсу (<i>Творчасць Янкі Юхнаўца</i>)	171
Антон Луцкевіч — літаратурны крытык (<i>Антон Луцкевіч</i>)	177
«Як я памру...» (<i>Францішак Аляхновіч</i>)	205
Паэт каханыня і съмерці (<i>Максім Багдановіч</i>)	229
Некаторыя стэрэатыпы ва ўяўленыні асобы Максіма Багдановіча	259
Купала і рэвалюцыя	271
Ці энцыклапедыя? (<i>Рэцэнзія на энцыклапедычны даведнік «Янка Купала»</i>)	299
Летні краявід з засынежанай магілай (<i>Андрэй Зязюля</i>)	309
Адзін з пачынальнікаў (<i>Алесь Ружанцоў</i>)	317
Божы лернік (<i>Карусь Каганец</i>)	321
Да гісторыі адной палемікі (<i>З гісторыи беларусізацыі</i>)	329
Зынітаванасьць (<i>Назіраныні за паэзіяй «чыстай красы» ў беларускай літаратуры XX стагодзьдзя</i>)	345

Калонкі ў газеце «Літаратура і мастацтва», надрукаваныя ў 1996–1997 гадах	
Як я пачаў размаўляць	357
«Я — непрыкметны шэры чалавек»?	359
Нашыя бацькі	360
Нашыя дзеці	362
Добрая вестка	364
Нашыя класікі	365
Прыйдзі, праўдзівая вясна...	367
Знаёмыя вершы	369
«Здубавецьце»	371
Нашая песня	372
Беларускія шахцёры	374
Дзьве душы	376
Нашыя задачы	378
Сумныя сны	380
Сненежань	381
«На Каляды» (Эдуард АКУЛІН. На Каляды : містэрый ў 4-х актах)	383
«Адкуль наш род» (Уладзімір АРЛОЎ. Адкуль наш род)	384
«У бязьмежную даль» (У бязьмежную даль : кніга пра Максіма Багдановіча)	386

Беларускі гістарычны сшытак (<i>Białoruskie Zeszyty Historyczne</i>)	388
«Яшчэ адна вясна» (<i>Наталья АРСЕНЬЕВА. Яшчэ адна вясна: выбраныя вершы</i>)	389
«Уладары Вялікага княства» (<i>Вітаўт ЧАРОПКА. Уладары Вялікага княства</i>)	391
«Еўропа з 1815 года да нашых дзён» (<i>Жан-Батыст ДЗЮРАСЭЛЬ. Еўропа з 1815 года да нашых дзён</i>)	393
«Літаратура народаў съвету» (<i>Літаратура народаў съвету : хрестаматыя-дапаможнік для 10-га класа сярэдніх школ Беларусі</i>)	394
Супраціў (<i>Юрка ВІЦЬВІЧ. Антыбалашавіцкія паўстанні і партызанская барацьба на Беларусі</i>)	396
Арыштаваны ў высылцы (<i>Уладзімір МІХНЮК. Арыштаваць у высылцы: дакументальны нарыс пра Алеся Дудара</i>)	398
«Якаб і Катарына» (<i>Ленэ МАЕР-СКУМАНЦ. Якаб і Катарына: гісторыя для чытаньня, гулянья й думаньня</i>)	400
«Стодзівы» (<i>Анатоль ДЭБІШ. Стодзівы : вершы</i>)	401
«Праўдзівая гісторыя краіны хлудаў» (<i>Алег МІНКІН. Праўдзівая гісторыя краіны хлудаў : аповесьць</i>)	403
З жыцьця Максіма (<i>Архіўная матэрываілы : да жыцьця і творчасці Максіма Багдановіча</i>)	404

Прасьпект.	
(Нямецкая пропаганда на Беларусі. 1941—1944)	406
«Толькі не гавары маёй маме»	
(Адам ГЛЁБУС. Толькі не гавары маёй маме : зборнік інтымнае прозы)	408
Слоўнік.	
(Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко)	409
Гімназія ў Брэсце	
(Михаил МОНТВІЛОВ. Русская гімназія в Бресте на Буге. 1919—1939 гг.)	411
Шыпшына і ружа	
(Людміла РУБЛЕЎСКАЯ. Застаюся ; Віктар ШНІП. Выкраданыне Эўропы)	413
Сюжэты посьцілак і ручнікоў	
(Міхаіл КАЦАР. Беларускі арнамент. Ткацтва, вышыўка)	414
Мая зямля	
(Мая зямля. Жывапіс беларускіх мастакоў : альбом)	416
Мае ўспаміны	
(Юліана ВІТАН-ДУБЕЙКАЎСКАЯ. Мае ўспаміны)	418
«Круглы год»	
(Круглы год : хоку беларускіх паэтаў)	419
«Адзінокая зорка»	
(Лера СОМ. Адзінокая зорка)	421
«Пад стрэхамі прашчураў»	
(Аляксандр ЛАКОТКА. Пад стрэхамі прашчураў)	423
«Архіўная кніга»	
(Архіўная кніга / аўтар-укладальнік Лявон Юрэвіч)	425

«Каханыне пад акупацыяй» (Славамір АДАМОВІЧ. Каханыне пад акупацыяй : вершы)	427
Незалежна і заможна... (Валеры ШАБЛЮК. Сельскія паселішчы верхняга Панямоньня XIV–XVIII стст.)	428
А гэта ж — Выбранае (Максім БАГДАНОВІЧ. Выбраныя творы)	430
«Вятырска з радзімай краіны» (Янка ЗОЛАК. Вятырска з радзімай краіны : збор выбраных твораў)	432
«Беларускае студэнцтва на чужыне» (Барыс РАГУЛЯ. Беларускае студэнцтва на чужыне)	434
Аддай асалоду Богу (Ларыса РАМАНАВА. Аддай асалоду Богу)	435
«Гульні, забавы, ігрышчы» (Гульні, забавы, ігрышчы / склад. А. Лозка)	437
Кніга, якая ёсьць (Уладзімер ПАДГОЛ. Куля для прэзідэнта)	439
Пакутнік за веру і Бацькаўшчыну (Тацыцяна ПРОЦЬКА. Жыцьцё мітрапаліта Мельхіседэка)	441
Духоўная літаратура (Св. Францішка з Саль. Філатэя; Антонія Барэльлі. Фацімская вестка; Св. Тэрэза ад Дзіцяткі Езуса. Дзеі душы; Езус сярод нас: малітоўнік для дзяцей)	442
«Гарт» (Гарт: з успамінаў пра Саюз беларускіх патрыётаў)	444

Гісторыя злачынства (Светлана АЛЕКСИЕВИЧ. Чернобыльская молитва)	446
«Вялікдзень» (Ірына БАГДАНОВІЧ. Вялікдзень : вершы)	448
Авантурнік Сімпліцысімус (Ганс Якаб Кристофэль фон ГРЫМЕЛЬСГАЙЗЕН. Апісаньне жыцьця аднаго дзіўнага шалапута)	450
«Гісторыя эканамічнай думкі» (Андрэй ДЭНІ. Гісторыя эканамічнай думкі)	452
Цікавая кніжка (Алег ЛАТЫШОНАК. «Białoruskie formacje wojskowe»)	454

Літаратурна-мастацкае выданьне

Бяляцкі
Алесь Віктаравіч

АСЬВЕЧАНЫЯ БЕЛАРУШЧЫНАЙ

Укладальнік Паліна Сыцепаненка
Мастак Уладзімір Вішнеўскі
Вёрстка Віктар Корзун
Карэктар Алена Сяргейчык

Наклад 1000 ас.

Вільня
2012